

TESE DE DOUTORAMENTO

MANIFESTACIÓNS POPULARES TRADICIONAIS E PRENSA LOCAL NA COMARCA DE LEMOS

Almudena Martín Rodríguez

Director da tese:

Dr. Xosé Antonio Neira Cruz

Programa de Doutoramento Comunicación e xornalismo

Departamento de Ciencias da Comunicación

Facultade de Ciencias da Comunicación

Universidade de Santiago de Compostela

Novembro, 2015

RESUMO

A presente investigación pretende achegar ao lector a realidade xornalística dos medios de comunicación locais da Comarca de Lemos a través das aparicións das manifestacións populares tradicionais deste territorio na súa prensa local. Extraéronse interesantes conclusións sobre as rutinas produtivas no proceso xornalístico e o peso das tradicións populares tradicionais na axenda temática dos medios, así como a fidelización dos lectores a través da identificación coa comunidade e o medio, todo elo relacionado con este proceso. A hipótese de partida queda confirmada trala realización dunha investigación cualitativa, cuantitativa e multidisciplinar coa que se demostra a existencia dunha relación de interdependencia entre os medios de comunicación locais e as entidades que teñen entre os seus obxectivos a preservación e posta en valor destas manifestacións populares tradicionais da Comarca de Lemos.

TESE DE DOUTORAMENTO

MANIFESTACIÓNS POPULARES TRADICIONAIS E PRENSA LOCAL NA COMARCA DE LEMOS

Almudena Martín Rodríguez

Director da tese:

Dr. Xosé Antonio Neira Cruz

Programa de Doutoramento Comunicación e xornalismo

Departamento de Ciencias da Comunicación

Facultade de Ciencias da Comunicación

Universidade de Santiago de Compostela

Novembro, 2015

AUTORIZACIÓN DO DIRECTOR / TUTOR DA TESE

D. Xosé Antonio Neira Cruz

Profesor/a do Departamento de Ciencias da Comunicación.

Como Director/a/es/as da Tese de Doutoramento titulada:

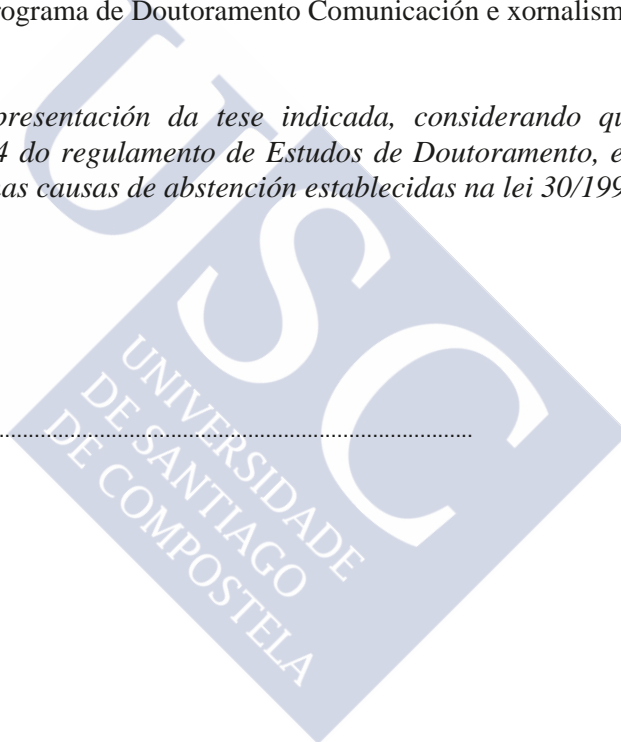
«Manifestacións populares tradicionais e prensa local na Comarca de Lemos»

Presentada por Dña. Almudena Martín Rodríguez

Alumna do Programa de Doutoramento Comunicación e xornalismo

Autoriza a presentación da tese indicada, considerando que reúne os requisitos esixidos no artigo 34 do regulamento de Estudos de Doutoramento, e que como Director da mesma non incurre nas causas de abstención establecidas na lei 30/1992.

Asdo.

AGRADECEMENTOS

Teño a profunda necesidade de agradecer a moitas persoas todo o traballo que realizaron comigo ata a obtención desta investigación, que é, sen dúbida, froito dun esforzo conxunto.

En primeiro lugar debo agradecer aos compañeiros xornalistas que me atendesen tan pacientemente e me permitisen inmiscuirme no seu traballo deste xeito. Tamén, por suposto, aos representantes das asociación e entidades que colaboraron e en xeral a todos aqueles profesionais que fixeron as súas achegas a esta investigación.

A todos os que atopei que me deron ánimos (no entorno laboral, no entorno académico, familiar e persoal) porque, de verdade, me chegou o seu apoio.

E tamén a todos aqueles que tentaron desanimarme; aos que puxeron en dúbida a utilidade desta investigación, de facer unha tese doutoral, ou que simplemente pensaban que non establecía ben as prioridades na miña vida persoal. Eles tamén me animaron a continuar.

Por suposto, quero agradecer a todos os amigos (algúns deles sen comprender ben de que se trataba todo isto) que me apoiaron incansablemente, só pola importancia que para min ten este traballo.

Ao titor, non só pola súa axuda na elaboración da tese, senón por ser un exemplo de capacidade de traballo e dedicación impresionante. Foi nesta experiencia, para min un importante exemplo que me fixo comprender que a capacidade de traballo está directamente relacionada coas gañas de sacalo adiante.

Á familia, eles saben que sen a súa axuda non sería posible, nin a tese nin outras moitas cousas. E aos meus fillos, porque aínda que ás veces parece todo o contrario, son os que me transmiten as forzas que preciso para conseguir aquilo que arelo.

RESUMO

A presente investigación pretende achegar ao lector a realidade xornalística dos medios de comunicación locais da Comarca de Lemos, a través das aparicións das manifestacións populares tradicionais deste territorio na súa prensa local. Extraéronse interesantes conclusións sobre as rutinas produtivas no proceso xornalístico e o peso das tradicións populares tradicionais na axenda temática dos medios, así como a fidelización dos lectores a través da identificación coa comunidade e o medio, todo elo relacionado co proceso estudado. A hipótese de partida queda confirmada trala realización dunha investigación que incluiu aspectos cualitativos, cuantitativos e feita en clave multidisciplinar coa que se demostra a existencia dunha relación de interdependencia entre os medios de comunicación locais e as entidades que teñen entre os seus obxectivos a preservación e posta en valor destas manifestacións populares tradicionais da Comarca de Lemos.

PALABRAS CHAVE

Medios de comunicación local, prensa local, axenda, manifestacións populares tradicionais, Comarca de Lemos.

RESUMEN

La presente investigación pretende acercar al lector la realidad periodística de los medios de comunicación locales de la Comarca de Lemos, a través de las apariciones de las manifestaciones populares tradicionales de este territorio en su prensa local. Se extrajeron interesantes conclusiones sobre las rutinas productivas en el proceso periodístico y el peso de las tradiciones populares tradicionales en la agenda temática de los medios, así como la fidelización de los lectores a través de la identificación con la comunidad y el medio, todo ello relacionado con el proceso estudiado. La hipótesis de partida queda confirmada tras la realización de una investigación que incluyó aspectos cualitativos, cuantitativos y hecha en clave multidisciplinar con la que se demuestra la existencia de una relación de interdependencia entre los medios de comunicación locales y las entidades que tienen entre sus objetivos la preservación y la puesta en valor de estas manifestaciones populares tradicionales de la Comarca de Lemos.

PALABRAS CLAVE

Medios de comunicación local, prensa local, agenda, manifestaciones populares tradicionales, Comarca de Lemos.

SUMMARY

This research aims to bring the reader the journalistic reality in the local media of the Comarca of Lemos, through the appearances of traditional popular manifestations of this territory in his local press. This research give us interesting conclusions on productive routines in the journalistic process and the weight of traditions in the thematic agenda of the media, as well as the loyalty of readers through identification with their community and the environment, all of which are related to the studied process were extracted. The hypothesis is confirmed following the completion of an investigation involving qualitative, quantitative, and made aspects in multidisciplinary key that shows the existence of a relationship of interdependence between local media and entities having among its objectives the preservation and implementation in value of these traditional popular manifestations of the Comarca de Lemos.

KEYWORDS

Local media, local press, agenda setting, traditional popular manifestations, Comarca de Lemos.

ÍNDICE	
CAPÍTULO 1: DELIMITACIÓN DA INVESTIGACIÓN.....	5
1.1 INTRODUCCIÓN XERAL.....	5
1.2 DEFINICIÓN DO OBXECTO DE ESTUDO.....	11
1.2.1 Terra de Lemos.....	11
1.2.1.1 Contextualización xeográfica.....	11
1.2.1.2 Contextualización demográfica.....	14
1.2.1.3 Contextualización económica.....	19
1.2.1.4 Contextualización histórica.....	21
1.2.1.5 Contextualización cultural.....	27
1.2.2 A comunicación nas Terras de Lemos.....	35
1.2.2.1 Evolución histórica da presenza mediática na comarca.....	35
1.2.2.2 Implantación dos medios de alcance xeral: prensa, radio, tv e medios electrónicos.....	47
1.2.2.3 Outras formas ou contidos informativos ou mediáticos na comarca: gabinetes de comunicación e empresas especializadas.....	64
1.2.2.4 contidos informativos locais en prensa, radio, tv e outros.....	69
1.2.3 As manifestacións populares tradicionais nas Terras de Lemos.....	85
1.3 ESTADO DOS ESTUDOS SOBRE A CUESTIÓN.....	92
1.3.1 Termos a definir.....	92
1.3.1.1 Comunicación local, prensa local.....	92
1.3.1.2 Manifestacións populares tradicionais.....	106
1.3.2 Características da comunicación local en Galicia, características da prensa galega.....	134

1.3.2.1 Relación global-local.....	136
1.3.2.2 Concepto de proximidade e participación na comunicación local mediada.....	139
1.3.2.3 Vocación de servizo na prensa local.....	141
1.3.2.4 Concepto de identidade e pertenza a unha comunidade na comunicación local mediada.....	143
1.3.3 Relacións entre comunicación local e manifestacións populares tradicionais.....	147
1.3.3.1 Relación entre comunicación local e cultura.....	147
1.3.3.2 As asociacións e entidades locais como suministradoras de contidos informativos.....	156
1.4 PRESUPOSTO DE PARTIDA, HIPÓTESE E OBXECTIVOS XERAIS DO TRABALLO.....	162
1.5 FERRAMENTAS METODOLÓXICAS EMPREGADAS.....	165
1.5.1 Pertinencia metodolóxica.....	165
1.5.2 Análise de contido.....	177
1.5.2.1 Técnicas estatísticas.....	190
1.5.3 Entrevistas en profundidade.....	193
CAPÍTULO 2: PRESENZA DAS MANIFESTACIÓNS POPULARES TRADICIONAIS NA PRENSA LOCAL NA COMARCA DE LEMOS.....	197
2.1. ANÁLISE DE CONTIDOS.....	197
2.1.1 Análise cuantitativo de unidades redaccionais.....	197
2.1.1.1 Resultado por medio analizado.....	198
2.1.1.2 Resultados por temática.....	206
2.1.1.3 Resultados por ámbito xeográfico.....	212
2.1.2 Resultados segundo tratamento da información.....	218

2.1.2.1 Resultados segundo a clasificación en noticia e 'previo'.....	218
2.1.2.2 Resultados segundo os xéneros empregados.....	223
2.1.2.3 Resultados segundo as fontes empregadas.....	227
2.1.2.4 Elementos gráficos.....	232
2.1.2.5 Tendencia á comparación e peculiaridades nas undiades redaccionais analizadas.....	239
2.1.2.6 Espazo dedicado ás unidades redaccionais analizadas.....	243
2.1.2.7 Lugares empregados para a colocación das unidades redaccionais analizadas.....	248
2.2 RESULTADOS ENTREVISTAS EN PROFUNDIDADE.....	261
2.2.1 Sobre os antecedentes.....	262
2.2.2 Tratamento dos medios na actualidade.....	263
2.2.3 Sobre o futuro.....	265
CAPÍTULO 3: RECAPITULACIÓN XERAL E ELABORACIÓN DE CONCLUSIÓN.....	269
BIBLIOGRAFÍA, HEMEROGRAFÍA, DOCUMENTOS EN INTERNET E FONTES.....	275

1. DELIMITACIÓN DA INVESTIGACIÓN

1.1 INTRODUCCIÓN XERAL

A presente investigación pretende achegar ao lector a realidade informativa da Comarca de Lemos a través da análise pormenorizada do tratamento en prensa local das manifestacións populares tradicionais na comarca.

A escolla da temática xustifícase en varios aspectos: En primeiro lugar, porque é no ámbito local onde atopamos comunicación mediada e comunicación interpersoal. Tamén porque é onde a relación entre unha e outra son máis intensas, ata o punto de incidir na definición da identidade dunha comunidade, como é o caso da Comarca de Lemos. É polas súas características un ámbito de investigación especialmente complexo se temos en conta o peso da participación cidadá na configuración da axenda temática dos medios. É este un aspecto no que interfíren diferentes disciplinas das ciencias sociais como a antropoloxía, a socioloxía ou as teorías da comunicación, o que fai aínda máis complexo o seu estudo.

Esta investigación parte, en todo caso, da observación persoal realizada dende diferentes perspectivas. Tiven a oportunidade de traballar como profesional en varios medios locais da comarca, o que me facilitou a comprensión do funcionamento interno dos medios locais en moitos dos aspectos estudados nesta investigación. Tamén, como usuaria dos mesmos e como membro dunha comunidade, participei da inevitable observación. Dende esta dobre perspectiva, fun consciente da importancia que na configuración da axenda temática dos medios locais, teñen as manifestacións populares tradicionais na Comarca de Lemos, así como a súa relación coa identificación das audiencias.

Calquera lector ávido daríase conta do gran número de informacións que se refíren á temática que nos ocupa, que aparecen nos medios de comunicación local

na Comarca de Lemos; e tamén, sen facer un esforzo reflexivo, sería consciente do interese que espertan este tipo de noticias entre a poboación local. Pois logo, a intención desta investigación é coñecer cal é o mecanismo polo que esas noticias espertan o interese das audiencias e afondar na rutina produtiva dos xornalistas locais que incorporan esta demanda de información directamente dos seus lectores.

Na bibliografía consultada ao respecto deste tema atopamos reflexións sobre a relación entre identidade colectiva e medios de comunicación, pero sen aplicar a espazos ou comunidades concretas, e moito menos á Comarca de Lemos. Consultamos para a realización deste traballo unha ampla bibliografía relacionada coas manifestacións populares tradicionais e o seu papel na configuración da identidade dunha comunidade, así como as manifestacións populares tradicionais propias da comarca obxecto de estudo. Por outra banda foi preciso contextualizar a situación dos medios de comunicación en xeral e moi concretamente os medios locais en Galicia, as tendencias e características específicas dos mesmos. Por suposto, na bibliografía tamén se inclúen as consultas realizadas sobre a historia da Comarca de Lemos e moi especialmente todo o relacionado coa súa tradición en prensa local, e por último incluimos documentación sobre aqueles aspectos metodolóxicos necesarios para realizar unha correcta investigación.

Tivemos presente para a redacción da tese textos sobre as manifestacións populares tradicionais de Xoán Bernárdez Vilar, José Manuel Blanco Prado, Julio Caro Baroja, Federico Cocho, Lois Diéguez, Isidro Dubert, Xosé Manuel González Reboledo ou Mariño Ferro, entre outros autores.

En canto aos medios de comunicación locais, prensa comarcal, tendencias e perspectivas en Galicia, afondamos nos artigos e monografías de Xosé López, Luis Celeiro, Sonia Fernández Parrat, Antonia González Borjas, Silvia López Ben, Neira Cruz, Rosa Díaz, Juan Maciá Mercadé, Marcelo Martínez, Armand Mattelart, María Luisa Otero López ou Ramón Villares, entre outros autores.

En canto á metodoloxía tivemos presentes as indicacións en tratados e estudos de Pilar Diezhandino, Esteve Ramírez, Klaus Krimppendorf ou Humanes e Igartua, entre outros, como, por outra parte, sinalaremos ocn máis detemento e propiedade

no apartado correspondente á formulación metodolóxica desta tese. Por último, para o coñecemento máis exhaustivo da Comarca de Lemos, tivemos en conta as indicacións sobre a zona e as achegas de autores como Baamonde, Hermida Balado, Mª Rosa Cal, Xosé López e Xosé Pereira, entre outros.

Ademais das consultas bibliográficas realizáronse numerosas entrevistas con outras fontes persoais de gran axuda na configuración deste traballo. Todas elas realizáronse a persoas do entorno xornalístico e cultural da Comarca de Lemos, que contribuíron a configurar en gran medida a investigación e aportaron datos descoñecidos ou que non aparecían nas fontes bibliográficas.

Esta amplitude de fontes consultadas permitiunos, ademais de aportar datos descoñecidos ata o momento, configurar a investigación, non só como unha análise cuantitativa, (o que permite constatar o peso deste tipo de informacións na axenda dos medios locais e o seu aumento nos últimos anos) senón que tamén nos permitiu coñecer máis polo miúdo o proceso de configuración e emisión das mensaxes obxecto do estudo.

Realizamos para o caso unha análise de contido ao longo dos anos 2010, 2011 e 2014 incluíndo na investigación aspectos cuantitativos e cualitativos. Por unha banda, os datos cuantitativos veñen a confirmar ese aumento de informacións sobre manifestacións populares tradicionais, xa detectado na observación directa. Por outra banda, os datos cualitativos profundan no proceso polo que os xornalistas se adaptan as demandas de comunicación e, en definitiva, explican como os medios reflicten a propia comunidade.

Para completar os aspectos cualitativos era preciso coñecer non só o proceso final de emisión de información, -o que coñecemos a través da análise de contido das unidades redaccionais, que aparecen nos medios de comunicación-, senón que tamén debemos coñecer o proceso previo. É dicir: como chega esa información ao xornalista, como a trata, cales son os criterios de noticiabilidade que se seguen para a súa publicación e cales son os aspectos máis demandados polas audiencias. Todos estes aspectos foron abordados nas entrevistas realizadas.

En canto á selección de entrevistados, consultamos tanto aos responsables das entidades locais xeradoras de tales contidos, como aos xornalistas encargadas do seu tratamento. Concertamos para o caso nove entrevistas. Catro delas foron con profesionais en medios locais con 10 /15 anos de experiencia no tratamento desta temática, motivo polo que consideramos que coñecen sobradamente o proceso de traballo na configuración desta información, as demandas das audiencias e as implicacións e consecuencias da súa publicación. Realizamos outras cinco entrevistas nas que falamos cos responsables das asociacións e entidades que se encargan da organización das manifestacións populares tradicionais, da súa difusión e posta en valor, así como das actividades para promover a súa conservación. Os seus responsables ofrécennos a perspectiva do emisor da información. Especialmente interesa para a investigación o seu papel como fontes activas, a súa percepción do tratamento desta información nos medios de comunicación e as consecuencias de todo este proceso para a propia manifestación popular tradicional que defenden. Das súas respostas se desprende a súa visión do reflexo en prensa das manifestacións populares tradicionais e máis da súa relación na conformación da identidade comunitaria con elas.

En definitiva, a partir dos resultados da análise de contidos e máis das entrevistas en profundidade realizadas, podemos extraer conclusións sobre tendencias, intencións comunicativas e evolución no tratamento desta información, entre outros aspectos. Destas conclusións tamén podemos extraer patróns que consideramos poden ser aplicables polo método indutivo a outras comarcas ou zonas de Galicia, España ou doutro país. Para tal aplicación é preciso que se dean condicións similares en canto á configuración da prensa local e tendo en conta as manifestacións populares concretas de cada zona. Esta aplicación é factible porque seguro que, igual que ocorre na Comarca de Lemos, as manifestacións populares propias doutra zona han de ter o seu reflexo na prensa local.

Consecuentemente ao exposto anteriormente, estruturamos o texto da investigación seguindo un proceso de achegamento desde o contexto xeral ata o obxecto de estudo concreto, dada a interacción existente entre marco social, contorna cultural e contido específico a investigar. A determinación desde último por

parte dos anteriores, obriga ao desenvolvemento dun achegamento ao obxecto de estudo por capas concéntricas, resultando, xa que logo, unha estrutura xeral que responde ao esquema que detallamos a seguir.

En primeiro lugar, precisamos coñecer o entorno no que se produce o fenómeno a estudar: a Comarca de Lemos, a comunicación mediada na comarca e as manifestacións populares tradicionais da mesma. Estes aspectos abórdanse nos puntos 1.2.1, 1.2.2 e 1.2.3, respectivamente.

En segundo lugar, precisamos ampliar a perspectiva para comprender a situación do estado dos estudos sobre a cuestión. Para elo tivemos en conta as achegas de expertos sobre: os termos empregados no estudo, as características da comunicación local en Galicia, e a relación entre as manifestacións locais tradicionais e os medios de comunicación locais. Estes aspectos abórdanse nos puntos 1.2.1, 1.3.2 e 1.3.3, respectivamente.

Deste xeito os apartados 1.2 e 1.3 ofrécenos a visión particular e global do obxecto de estudo. Toda esta información, incluída nos puntos anteriores, permítenos no apartado 1.4 establecer o presuposto de partida, a hipótese e os obxectivos xerais do traballo.

Tamén nos baseamos nos puntos anteriores para establecer cales son as ferramentas metodolóxicas a empregar na nosa investigación, aspectos todos eles, que se abordan no apartado 1.5.

A partir da investigación realizada coa metodoloxía indicada obtemos uns resultados, que ofrecemos ao lector no capítulo 2. Coa súa presentación, en forma de resumo estatístico, facilitamos o entendemento e a extracción de conclusións, que se presentan no capítulo 3.

En definitiva, a orde de presentación deste estudo escrito resposta á estruturación que se seguiu para a realización da propia investigación.

No CAPÍTULO 1: DELIMITACIÓN DA INVESTIGACIÓN, ofrecemos unha pormenorizada análise sobre as condicións nas que se desenvolve a investigación.

En primeiro lugar, é preciso coñecer o entorno: a Comarca de Lemos, as súas condicións sociais e culturais, así como dun xeito pormenorizado os medios de comunicación locais e as manifestacións populares tradicionais de maior arraigo na zona. Estes aspectos son abordados no apartado 1.2. Definición do obxecto de estudo.

En segundo lugar, tamén é imprescindible entender as peculiaridades e características da comunicación local en xeral e moi especialmente en Galicia, así como as súas implicacións no tratamento das manifestacións populares tradicionais. Referimos esta información no punto 1.3 Estado dos estudos sobre a cuestión.

Tras coñecer o marco conceptual e o entorno sociocultural e mediático ao que aplicamos a investigación, podemos planificar máis claramente a nosa hipótese, obxectivos concretos para a investigación, así como a metodoloxía a seguir. Temas todos eles que abarcamos nos puntos 1.4 Presuposto de partida, hipótese e obxectivos xerais do traballo, e 1.5. Ferramentas metodolóxicas empregas.

No CAPÍTULO 2: PRESENZA DAS MANIFESTACIÓNS POPULARES TRADICIONAIS NA PRENSA LOCAL DA COMARCA DE LEMOS, incluímos os resultados da análise de contido e das entrevistas realizadas. Para a súa presentación empregamos técnicas estatísticas que nos axudan a resumir e inferir os datos.

Finalmente, o CAPÍTULO 3: CONCLUSIÓNS recompila para o lector, de forma sucinta, as principais conclusións obtidas no curso da investigación, confirmando neste caso a hipótese de partida.

1.2 DEFINICIÓN DO OBXECTO DE ESTUDO

1.2.1 Terra de Lemos: contextualización xeográfica, demográfica, económica, histórica e cultural

1.2.1.1 Contextualización Xeográfica

A Comarca da Terra de Lemos está situada no sur da provincia de Lugo e está formada polos concellos de Bóveda, Monforte de Lemos, Pantón, Pobra do Brollón, O Saviñao e Sober. Monforte de Lemos é a capitalidade da comarca. Limita ao norte coa Comarca de Sarria, ao oeste coa Comarca de Chantada, ao leste coa Comarca de Quiroga, e ao sur coa provincia de Ourense e a comarca da Terra de Caldelas. O río Miño fai de fronteira natural nos seus límites ao oeste coa Comarca de Chantada, e o río Sil fai o propio polo sur con Ourense e Terras de Caldelas. A Comarca de Lemos conta cunha extensión de 940 kms cadrados.

As vías de comunicación principais por estrada son a Nacional-120, o corredor CRG-22 Ourense-Chantada-Lalín e a estrada comarcal 546, que une a comarca coa cidade de Lugo. O ferrocarril ten unha grande importancia para toda a comarca, pois Monforte de Lemos foi durante moitos anos un importante nó ferroviario que unía Galicia coa meseta. Na actualidade, o baixo uso deste transporte mais o emprego doutras rotas ferroviarias, fixeron descender a importancia económica, social e cultural do ferrocarril na comarca. Actualmente, as liñas de ferrocarril da zona son: en media distancia, Vigo como destino final, Ourense, Santiago ou A Coruña. En longa distancia, Irún, Barcelona ou Madrid como destinos principais. Está previsto que Galicia teña unha segunda entrada de AVE a través de Monforte de Lemos, o que precisaría de novos enlaces para as entradas de trens, tanto de mercadorías como de pasaxeiros. O Ministerio de Fomento licitou os proxectos de construción da plataforma entre Monforte de Lemos e a variante da Pobra de San Xiao, para a liña de alta velocidade que unirá Ourense e Lugo, pasando por Monforte.

Boa parte da Comarca de Lemos estrutúrase como un val entre os ríos Miño e Sil, que crean ao seu paso os coñecidos canóns característicos da Ribeira Sacra. As dúas canles discorren encaixadas, en gran parte do seu percorrido, por unha extensa depresión atravesada polo río Cabe, o cal, alén de recibir a numerosos afluentes, leva as súas augas ao Sil. O relevo complétase cos rebordes montañosos

das serras orientais lucenses, que se elevan até 1.300 metros na Cima das Pías. Varios municipios da comarca teñen as súas ribeiras afectadas polos encoros, con centrais hidroeléctricas construídas na zona. Así, o de Peares percorre parte do Saviñao e Pantón, e o de Belesar (o maior de Galicia en cando a capacidade - 654Hm³-) tamén afecta ao Saviñao (entre outros municipios da zona sur da provincia). No Sil atopamos as construcións de Santo Estevo I e II, e San Pedro, que afectan a Monforte de Lemos, Sober e Pantón. Todas estas construcións pertencen a Fenosa (Peares e Belesar) e Iberdrola, no caso das centrais do río Sil.

Granitos e lousas son os elementos xeolóxicos máis visibles en toda a zona do val de ambos os dous ríos, terreo que acabou de modelarse no Terciario. A Ribeira Sacra está ubicada entre tres unidades do relevo perfectamente diferenciadas: A Serra do Faro no oeste, a depresión de Lemos no leste e os rebordes montañosos das serras ourensás. Na parte lucense, o río escava o seu val nunha superficie que se eleva entre os 500 e 600 metros sobre o nivel do mar, presidida por unha sucesión de suaves vales e outeiros baixos, erosionada pola acción de pequenos ríos como o Asma, Búbal ou Sardiñeira, entre outros. Na zona do Sil, o río encáixase nun val máis pechado e de maior altura, sobre os 700 metros, escoltado polo sur polos montes ourensáns, presididos pola Cabeza de Meda a 1344 metros.

A Comarca da Terra de Lemos goza dunhas condicións climáticas específicas, marcadas pola transición á variante do Mediterráneo continentalizado que se fai máis evidente na medida en que descendemos de norte a sur e de oeste a este. O clima da ribeira goza dunha condición máis benigna, reflectida nunhas menores precipitacións (entre 900 e 700 l/m²). Isto supón máis insolación, e sobre todo, a inexistencia de xeadas que é o que marca a gran diferenza coas zonas colindantes. Estas circunstancias posibilitan o cultivo das videiras e a presenza de oliveiras, érbedos e mesmo laranxeiras.

Existen varias figuras de protección sobre diferentes lugares da comarca. Por unha banda, a Zona de Especial Protección dos Valores Naturais, Lugar de Interese Comunitario (ZEPVN-LIC) Cañón do Sil, afecta a parte dos concellos de Pantón e Sober. Afecta á comarca de Lemos e aos concellos de Nogueira de Ramuín e Parada de Sil, na provincia de Ourense. Pola outra banda, o ZEPVN-LIC Río Cabe

abarca os tramos alto e medio do río Cabe dende moi preto do seu nacemento (no Incio), ata o lugar onde se incorpora como afluente o río Ferreira (en Pantón).

Estas figuras de protección pretenden asegurar a conservación de diferentes espazos considerados de interese natural, cultural, científico, educativo ou paisaxístico. Coa consideración de ZEPVN, estas zonas incorpóranse á Rede Natura 2000 (directiva CEE 79/409 e 92/43) se non gozan doutra figura de protección. A normativa establece que é posible realizar nestes lugares actividades tradicionais, sempre que non vulneren os valores protexidos. Rede Natura 2000 é unha rede europea de espazos naturais protexidos que inclúe os LIC e as zonas de Especial Protección de Aves (ZEPA)

A ZEPVN-LIC Canón do Sil abarca unha superficie de 5.914 hectáreas dos municipios de Pantón, Sober, Nogueira de Ramuín e Parada do Sil. Os canóns do río elévanse entre 300 e 500 metros de altura ao longo de máis de 15 kms. A vexetación predominante é de tipo mediterráneo, incluíndo exemplares de sobreira e aciñeira e, nas zonas máis ao norte, bosques de castiñeiros.

A ZEPVN-LIC Río Cabe abarca os tramos alto e medio do Río Cabe, dende moi preto do seu nacemento no monte Loureira (O Incio) ata o lugar onde se incorpora ao seu caudal o río Ferreira (municipio de Pantón). Tamén inclúe outros tramos dos afluentes Carabelos, Cinsa, Mao e Noceda. Afecta aos municipios de Bóveda, O Incio, Monforte de Lemos, a Pobra do Brollón, Sober e Pantón. Abarca en total unha superficie de 1.576,53 hectáreas. O río Cabe realiza os seus primeiros kilómetros tralo seu nacemento caracterizado por unha forte pendente, ata que se interna na depresión de Comarca de Lemos e transcorre mansamente por áreas principalmente de carácter boscoso. Soutos de castiñeiros e carballos son as árbores características deste hábitat, sobre todo a partir dos 500 metros de altitude. Ademais, preto dunha cuarta parte do espazo natural inclúe diferentes tipos de matogueiras e prados seminaturais.

Entre a fauna propia destes lugares protexidos, destacan a vacaloura (*Lucanus Cervus*) e a troita común (*Salmo trutta fario*), ademais doutros peixes endémicos de interese como o escaló (*Leuciscus carolitertii*) ou a anguía (*Anguilla anguilla*).

Anfibios como as píntegas (*Salamandra salamandra*) ou o sapos (*Bufo bufo*) e reptiles como os lagarto verdinegro (*Lacerta schreiberi*) ou a cobra bastarda (*Malpolon monspessulanus*), son comúns nestas zonas de río. Aves que habitan nesta zona son o martiño peixeiro (*Alcedo atthis*), as aguías de cobra (*Circaetus gallicus*), os tordos (*Turdus merula*) ou lavandeiras (*Dendronanthus indicus*), entre outras. En canto aos mamíferos, podemos destacar o desmán ibérico (*Galemys pyrenaicus*) e a londra (*Lutra lutra*).

1.2.1.2.Contextualización demográfica

A Comarca de Lemos conta con 31.876 habitantes, segundo os datos do INE a un de xaneiro de 2014. A súa poboación caracterízase por unha elevada dispersión e alto nivel de envellecemento, cuestións que se repiten noutras zonas do interior de Lugo e Ourense. Monforte de Lemos ofrece a densidade máis alta da comarca, similar a doutros núcleos poboacionais da provincia, como Lugo, Viveiro ou Vilalba. Pero esta densidade amosa a contradición entre a capitalidade comarcal e o seu entorno rural, que acolle a cuarta parte da poboación e o 90% da extensión.

O concello que maior número de habitantes achega á cifra total da comarca é Monforte de Lemos, con 19.201 persoas censadas segundo os datos do Instituto Nacional de Estadística en xaneiro de 2014. O resto dos concellos da comarca suman 1.571 habitantes no caso de Bóveda, 2.708 no caso de Pantón, 1.830 en A Pobra do Brollón, 4.113 no caso do Saviñao e complétanse as cifras cos 2.453 habitantes censados en Sober.

POBOACIÓN CENSADA POR MUNICIPIO

MUNICIPIO	POBOACIÓN CENSADA (1 xaneiro 2014)
Bóveda	1.571
Monforte	19.201
Pantón	2.708
A Pobra do Brollón	1.830
Saviñao	4.113
Sober	2.453
TOTAL COMARCA	31.876

Cadro 1: Poboación censada. (Fonte: INE)

HOMES E MULLERES CENSADOS

MUNICIPIO	HOMES CENSADOS	MULLERES CENSADAS
Bóveda	783	788
Monforte	9.109	10.092
Pantón	1.300	1.408
A Pobra do Brollón	912	918
Saviñao	2.060	2.053
Sober	1.192	1.261
TOTAL COMARCA	15.356	16.520

Cadro 2: Poboación censada, homes/mulleres. (Fonte: INE)

O Instituto Galego de Estatística ofrece tamén datos sobre o número de homes e mulleres estranxeiros que residen na comarca (2014). Son un total de 742 homes e 695 mulleres. A maioría deles residen na capital municipal, 1.025 hai en Monforte de Lemos.

ESTRANXEIROS CENSADOS

MUNICIPIO	ESTRANXEIROS CENSADOS (1 xaneiro 2014)	PORCENTAXE RESPECTO DO TOTAL DA POBOACIÓN
Bóveda	28	1,7%
Monforte	1025	5,33%
Pantón	118	4,35%
A Pobra do Brollón	48	2,62%
Saviñao	155	3,76%
Sober	63	2,56%
TOTAL COMARCA	1.437	4,5%

Cadro 3: Estranxeiros censados. (Fonte IGE)

Por tramos de idade, na comarca residen 2.606 persoas menores de 15 anos, outros 18.025 teñen entre 15 e 64 anos e, por último, 11.016 persoas teñen máis de 64 anos. Estas porcentaxes mantéñense en cotas similares en todos os concellos da comarca, sendo maior o número de mozos que residen na capitalidade -principalmente por motivos de traballo- e menor na zona rural, onde se rexistra un importante índice de envellecemento. Incluso nalgún concello o número de maiores de 64 anos supera ao grupo de entre idades. En Sober hai censados no ano 2014, 272 menores de 25 anos, 1.058 entre 25 e 64 anos e 1.125 persoas maiores de 64 anos¹.

POBOACIÓN CENSADA POR GRANDES GRUPOS DE IDADE

CONCELLO	-25 ANOS/ %	25-64 ANOS/%	+64 ANOS/%
Bóveda	206/ 12%	783/ 48,2%	654/ 39,8%
Monforte	3.544/18,7%	1.0928/ 57,93%	4.414/ 23,37%
Pantón	265/9,87%	1.166/ 43,45%	1.253/ 46,68%
Pobra do Brollón	179/ 9,6%	832/ 44,85	846/ 45,55%
Saviñao	468/ 11,35%	1.926/ 46,75%	1.727/ 41,9%
Sober	272/ 11,97%	1.058/ 42,21%	1.125/ 45,82%
TOTAL COMARCA	4.934/ 15,59%	15.697/ 49,60%	11.016/ 34,80%

Cadro 4: poboación censada por grandes grupos de idades e porcentaxes. (Fonte: IGE)

¹ Debemos sinalar que as cifras publicadas polo INE sobre poboación de comarcas e concellos e o IGE (padrón por idades) non coinciden no total. Na web www.ige.eu inclúen a advertencia: “ estas cifras poboacionais de referencia utilizan como información de partida as *Estimaciones intercensales de población* do INE ata o ano 2012 e as *Cifras de población* do INE a partir de 2013”.

O conxunto demográfico de toda a comarca sufriu un forte aumento entre 1910 e 1940 como resultado do crecemento da cidade de Monforte, xa convertida daquelas no centro comercial e económico do sur da provincia. Sen embargo, este crecemento ocultou a perda da poboación sufrida na área rural como consecuencia da emigración transoceánica, moi significativa na zona ata a década de 1930. Entre 1930 e 1940 o proceso migratorio detívose por mor da crise económica mundial e a inestabilidade política do momento. Dende 1940 ata 1970 a poboación descendeu lentamente nos anos inmediatamente posteriores á guerra civil e dun modo brusco entre 1950 e 1960. A causa deste baixón poboacional volve ser a emigración, que neses momentos se dirixía maioritariamente cara ao interior de Europa, Suíza e Francia nomeadamente. A esta situación hai que engadir outras emigracións interiores entre os anos 60 e 70, dirixidas a grandes centros urbanos da península e áreas industriais, entre os que destacan Cataluña e Euskadi. A partir de 1970 o ritmo de decrecemento poboación diminúe polo retorno de emigrantes de ultramar, polas restriccións dalgúns países para recibir emigrantes, así como pola crise económica que se estende por toda Europa, o que propicia de novo o movemento da poboación cara a capital da comarca na busca de emprego.

Pero Monforte non puido contrarrestar a perda poboacional das áreas rurais, a pesar de que entre 1970 e 1981 os efectivos demográficos aumentasen un 37% na capitalidade da comarca. Polo contrario, nos núcleos rurais, o envellecemento da poboación e a decadencia do sector primario conlevaron diminucións xeralizadas no censo. Na actualidade a poboación aparece dominada por unha gran dispersión na maioría dos municipios que conforman a comarca, cun promedio de 30 habitantes por núcleo e cun número de poboadores e vivendas moi baixo.

DENSIDADE DE POBOACIÓN (2014)

DENSIDADE DE POBOACIÓN	PERSOAS POR KM ²
GALICIA	92,9
LUGO (PROVINCIA)	34,7
TERRA DE LEMOS	33,6
Bóveda	18
Monforte	94,7
Pantón	18,7
Pobra do Brollón	10,5
O Saviñao	21
Sober	18,4

Cadro 5: densidade de poboación. (Fonte: IGE)

ENTIDADES DE POBOACIÓN (2014)

GALICIA	10.296
TERRA DE LEMOS	163
Bóveda	18
Monforte	14
Pantón	49
Pobra do Brollón	28
O Saviñao	32
Sober	22

Cadro 6: Entidades de poboación. (Fonte: IGE)

Dende a década de 1980 ata a actualidade, o censo volveu sufrir un importante descenso en todos os municipios da comarca. Deste xeito, se no ano 1981 había na comarca 45.775 persoas censadas, na actualidade hai, como dicimos, só 31.876 veciños. Este descenso agudiza o ritmo de despoboamento do rural, mentres que a capitalidade perde, tan só neste periodo, ao redor de 1.000 persoas. Monforte de Lemos contaba en 1981 con 20.257 habitantes que foron mingando en número, ata contar na actualidade con tan só 19.201. Bóveda contaba en 1981 con 3.285 moradores, os cales na actualidade, se reduciron a só 1.571. Pantón tiña 6.068 habitantes en 1981 e, máis de 20 anos despois, 2.708. Pobra do Brollón descendeu dos 3.341 en 1981, ata os 1.830 no ano 2014. O Saviñao baixou neste periodo de

tempo en máis de 3.000 persoas, en 1981 contaba con 7.575 habitantes e en 2014 só hai censadas 4.113 persoas.

En 2013 en toda a comarca cifráronse 158 nacementos e 599 defuncións. A taxa de natalidade en 2014 situouse no 5% para toda a comarca, chegando ata o 6,5% no caso de Monforte de Lemos e baixando considerablemente no resto dos municipios.

Da poboación total da comarca en 2011, estaban clasificadas como poboación activa 12.034 persoas. Delas, hai ocupadas 9.637 persoas e preto de 2.768 están desempregadas. Máis de 20.000 habitantes son poboación inactiva, entre xubilados, pensionistas, estudantes e persoas que se dedican aos labores do fogar.

1.2.1.3 Contextualización económica

A economía da Comarca de Lemos esta baseada na agricultura, gandeiría e viticultura. Tamén nalgúns concellos cobra especial importancia a apicultura, ou a artesanía. O ferrocarril, sobre todo no referido ao transporte de mercancías e a súa distribución, tivo grande importancia económica na comarca e sobre todo na cidade de Monforte de Lemos. Despois dunha etapa de certo estancamento económico, como consecuencia do traslado dalgunhas das súas funcións ferroviarias á cidade de Ourense, Terra de Lemos inicia dende os anos 80 unha nova etapa de recuperación, baseada fundamentalmente na modernización e especialización do sector agropecuario e nunha progresiva terciarización que se concentra principalmente no núcleo de Monforte. A distribución sectorial da poboación ocupada corrobora a importancia destas actividades, representando os adicados ao sector terciario en torno á metade dos ocupados, e en torno a un tercio na agricultura.

O carácter urbano de Monforte convérteo nun importante centro comercial e de servizos públicos e privados, cun ámbito de influencia que en ocasións excede os límites comarcais, constituíndo o principal núcleo poboacional e económico do sur da provincia.

Os restantes municipios da comarca teñen un carácter máis rural e basean a súa economía preferentemente nas actividades agropecuarias, entre as que destaca a viticultura, a partir da que se elabora o viño con Denominación de Orixe Ribeira

Sacra. Dentro desta denominación diferéncianse cinco subzonas das que tres corresponden á comarca: Amandi, Ribeiras do Miño e Quiroga Bibei. Os viños máis emblemáticos son o Mencía (tinto) e o Godello (branco).

Este sector vitivinícola, xa tradicional na comarca, experimentou un forte auxe derivado da modernización das adegas, co emprego da nova tecnoloxía, o que unido ao saber ancestral no manexo dos caldos, dá como resultado un produto final de excelente calidade, segundo os críticos. A creación da Denominación, cuxo Consello Regulador vela por esta calidade, contribuíu tamén a mellorar a produción e a súa comercialización.

O cultivo do viñedo localízase fundamentalmente nas ladeiras do Miño e do Sil, que gozan dunha serie de condicións climáticas favorables que singularizan a este viño. Na medida en que nos afastamos desta puntual localización, o subsector gandeiro cobra un papel protagonista, baseado fundamentalmente en pequenas e medianas explotacións de gando bovino de orientación láctea e cárnica, nas que hai que destacar a cría de tenreira galega. Actualmente, podemos falar dunha reconversión produtiva para a consolidación do sector agropecuario. O IGE situa no 2012 (último dato publicado) nun total de 867 as explotacións na comarca con 21.671 cabezas de gando censadas. O fracaso da especialización láctea da zona rematou co peche de moitas das explotacións, agrupándose outras en cooperativas, nomeadamente a Cooperativa Lemos como maior expoñente deste tipo de agrupacións na zona.

O gando ovino e caprino, así coma o porcino, constitúen tamén un importante complemento dentro do subsector agropecuario, ao que hai que engadir o aproveitamento dos recursos forestais, a produción de mel ou o cultivo de árbores froiteiras.

Polo que atinxe á industria, ademais do subsector vitivinícola, e dalgunhas pequenas empresas relacionadas coa alimentación, a comarca identifícase pola súa tradicional industria do calzado, que se agrupa na Asociación de Fabricantes de Calzado. A actividade fabril baséase principalmente na transformación de parte da produción agropecuaria da comarca e da súa área de influencia (produtos lácteos,

cárnicos e derivados), así como unha pequena industria de curtidos e calzados, da madeira e téxtil.

O turismo é outra actividade económica que está a experimentar tamén un crecente auxe na última década, coa apertura de novas infraestruturas de aloxamento e favorecido, sen dúbida, pola diversidade de atractivos turísticos cos que conta a comarca e que acadan o seu máximo expoñente na denominada Ribeira Sacra, que opta a presentarse como candidata a Patrimonio da Humanidade da Unesco.

Varios estudos sobre a economía da zona (2008)² establecen o turismo como importante potencial para a zona e destacan como fortaleza a existencia dunha agroindustria incipiente orientada a produtos ecolóxicos. “Las características climáticas y edafológicas hacen de la Zona un área muy acomodada para cultivos especializados como el viñedo, la agricultura ecológica y los productos de la huerta. El desarrollo y la pujanza del sector vitivinícola acogido a la Denominación de Origen Ribeira Sacra, lo convirtió en un sector empresarial dinamizador del tejido productivo del territorio. La existencia de un rico patrimonio natural y arquitectónico, con espacios de reconocido valor como son la Ribeira Sacra y O Courel, hacen de Lugo Sur un área de gran potencial turístico”. (p 91, 92)

1.2.1.4 Contextualización histórica

Os primeiros poboadores dos que se ten constancia nas terras da comarca son os Lemavos, unha tribu céltica da Gallaecia. O territorio no que habitaban pode reducirse na actualidade á comarca. Os Lemavos son citados por Plinio, identificando Dactonium como a súa capital. Os Lemavos pertencían á coñecida como cultura castrexa, cultura prerromana de corte céltico, caracterizada pola construción de núcleos chamados castros, por trazos artísticos comúns, adoración dos fenómenos naturais e de deidades pancélticas como o deus Lug.

O nome deste pobo conservouse na comarca, aparecendo en documentos altomedievais, baixo o nome de *Lemavus* ou *Lemabus*. Difícil indentificación ten a súa capitalidade Dactonium, aínda que aparecía en mapas da Alta Idade Media

² Vid. (<http://www.agader.xunta.es/UserFiles/File/PlanDesenvolvementoSostible/LugoSur.pdf>)

como "*Castrum Actonium*", que expresamente indicaban que naquela época se empezaba denominar *Pino*, "*Castrum actonium, quod dicitur Pinus*", porque o seu asentamento se sitúa na parte alta de Monforte de Lemos. Este lugar está ocupado na actualidade polo Mosteiro de San Vicente do Pino, convertido en Parador de Turismo, e o conxunto histórico artístico que engloba a muralla e torre da homenaxe, xunto cos restos do Pazo dos Condes de Lemos. Outras teorías sitúan este enclave en lugares próximos como Castillón (concello de Pantón), onde hai restos castrexos. Durante o ano 2007 escavacións na aba do monte deixaron ao descuberto restos dun castro e outros vestixos prerromanos, o que reforza a teoría que situaría o asentamento dos Lemavos na actual localización de San Vicente do Pino.

O xentilicio *Lemavos* está ligado á raíz céltica *limos / *lemos "*olmo*", asociada tamén coa raíz de orixe céltica da palabra galega "*lama*", o que parece derivou en outorgar ao topónimo "*Lemos*" o significado de terra húmida ou fértil. Esta sospeita está reforzada polo terreno altamente arxiloso no que se ubica Monforte de Lemos. Pero en última instancia, o nome Lemos deriva directamente do étnico Lemavos e non dunha característica do terreo. Así, a través de toda a documentación medieval dos mosteiros é posible rastrexar e seguir a evolución Lémavos>Lémaos >Lémoos >Lemos. Trátase dunha evolución similar á doutros topónimos étnicos como Valdeorras (<Val de Gígurros), Trives (<Tíburros).

Os restos arqueolóxicos atopados por toda a comarca evidencian un poboamento prehistórico que se estendeu dende as terras altas ata os vales. De feito, as necrópoles megalíticas localízanse nas zonas máis elevadas do relevo, aproveitando a súa situación con carácter defensivo. Incluso en altitudes máis baixas, os poboados están ubicados nos outeiros ou faldas de acusada pendente. A colonización romana, cun carácter inicialmente mineiro, localiza os seus campamentos nas proximidades destes xacementos. Múltiples restos da prehistoria e da antigüidade pódense atopar actualmente na comarca. No municipio do Saviñao localizamos as necrópoles de Monte da Mora en Eiré, a calzada romana dos "Cóbados de Belesar", ou a cámara megalítica de Abuime, entre outros. Tamén son de grande importancia os petróglifos de Cruz do Xesteiro, en Proendos (Sober), ou a ponte romana da Barxa de Lor, na Pobra do Brollón. Algúns vestixos dos pobos

xermanos mantéñense nos topónimos de parroquias e localidades como Reiriz, Xixiriz ou Alperiz.

Trala destrución de Dactonio polos musulmanes, aséntase no monte de San Vicente unha comunidade benedictina de grande importancia no desenvolvemento da vila medieval. En 1.199 aparece por primeira vez o nome de Monti Forti, nun diploma de Alfonso IX. Monxes e condes viviron entón uns anos de recíprocas gratitudes, outorgando terras, os uns, e vivenda e tributos feirais, os outros. Algúns historiadores establecen que as feiras monfortinas, instauradas no século XII, poden ser das máis antigas de Galicia. Incluso os monxes son recompensados en sucesivas ocasións por Afonso II e Afonso IX, con diversos privilexios, como a xurisdición sobre as igrexas de Monforte ou o nomeamento do alcalde da vila. Os Castro son os que ocupan fundamentalmente o señorío de Lemos na Baixa Idade Media e, xunto aos Enríquez e aos Osorio, son titulares do Condado de Lemos dende 1456 ata 1777, data na que o condado pasa á Casa de Berwick e posteriormente á Casa Ducal de Alba.

Pedro Fernández de Castro, VII conde de Lemos, foi o máis destacado, non só por ser virrei de Nápoles e presidente do Consejo de Italia, senón tamén por ser o mecenas de Cervantes para que escribise o *Quijote*. Tamén foi protector de Lope de Vega, Quevedo e outros autores da época. Non obstante, pronto volveron as rivalidades e as loitas de poder, que persistiron ao longo de todo o medievo, tendo que intervir, en ocasións, os reis e incluso a propia Igrexa.

A vila contou na Idade Media cunha importante colonia xudea, de xentes dedicadas sobre todo ao comercio de sedas, panos e prataría, e aos coñecementos do dereito e da medicina.

A construción do colexio da Nosa Señora da Antiga, con intención universitaria, trouxo a orde dos xesuítas á Terra de Lemos. A súa finalidade pedagóxica supuxo un feito importante na historia da comarca. Ademais deste nome, dado polo uso para o que foi previsto e a advocación da súa igrexa, coñécese tamén por outros nomes: Colexio do Cardeal, por ser este, o cardeal don Rodrigo de Castro, o seu promotor; Colexio dos Escolapios: seus actuais ocupantes; e Colexio da Compañía, como

lembranza dos seus primeiros titulares, a Compañía de Xesús, que tamén deron nome ao lugar no que se ergue o edificio, Campo da Compañía. Co paso dos anos comezouse a chamar o *Escorial Galego*, apelativo xustificado por razóns de estilo arquitectónico e pola importancia da fundación. O edificio foi fundado polo cardeal de Sevilla, don Rodrigo de Castro, bisneto de don Pedro Álvarez Osorio, primeiro Conde de Lemos con carácter hereditario e perpetuo, quen promove a obra para cederlla aos Xesuítas con destino á docencia.

A construción componse de tres partes: colexio, casa da comunidade e igrexa. O edificio comezouse en 1592 ou 1593 e non quedou totalmente finalizado ata 1926. Unha das interrupcións sufridas tivo lugar por mor da expulsión de España dos xesuítas en 1767 por orde de Carlos III, o que implicou a eliminación dos anagramas da orde tallados no edificio. A ausencia de destinatarios do Colexio non se supliu até 1873, ano en que chegaron os Escolapios a Monforte. Ao ocupar o edificio incorporarán os seus símbolos.

O remate da construción ten lugar após da venda, por motivos económicos, da "Adoración dos Reis" de Van der Goes, que permitiu levar as obras ao estado actual tras a construción das dúas ás do claustro maior. Destaca na construción a súa imponente fachada de estilo herreriano, de 110 metros de lonxitude, composta por tres corpos e pórtico de acceso á igrexa.

O conxunto arquitectónico de San Vicente do Pino é outro dos grandes monumentos de Monforte de Lemos que dá idea do seu devir histórico. Aínda que a súa orixe se remonta ao século X, coa particularidade de ser considerado o primeiro en construírse despois da invasión árabe, o edificio actual corresponde aos séculos XVI e XVII. A fachada é de tres plantas e responde a un estilo neoclásico escasamente ornamentado. O claustro, tamén neoclásico é de maior interese arquitectónico, exhibe unha pedra que corresponde ao antigo cenobio, unha urna cineraria e un valioso baixorrelevo.

A igrexa, situada na á esquerda, é de estilo oxival, transición do gótico ao rexurdimento. Do seu interior hai que destacar o retablo do altar maior, barroco do

século XVIII e dedicado a San Vicente, as pinturas murais realizadas por dous monxes de Samos, o retablo da Virxe de Monserrat e o de San Bieito.

A torre é o único que se conserva da antiga fortaleza dos Condes de Lemos. Trátase dunha construción do século XVI, de planta case cadrada, que ten unha altura de 30 metros distribuída en catro plantas ás que se accede por unha escaleira de madeira. No seu interior consérvanse mobles de época, doados por don Xoán López Suárez como arcas, armarios e cadeiras con brasóns fidalgos da familia Lemos. Dende a súa terraza podemos contemplar unha fermosa e extensa panorámica sobre toda a depresión da Terra de Lemos e os rebordes montañosos que a rodean. Un incendio ocorrido no ano 1672 destruíu boa parte do legado histórico e cultural que albergaba a construción, entre o que cabe mencionar unha valiosa colección pictórica de autores como Tiziano, Rafael, El Greco, ou os tapices flamengos que penduraban das súas paredes. Os actuais restos, que chegaron á actualidade en bo estado de conservación, corresponden a unha reconstrución do século XVIII. A torre da homenaxe e a muralla foron derruidas durante a Revolta Irmandiña, que enfrentou ao pobo coa nobreza. O Conde de Lemos, no canto de executar aos responsables unha vez sofocada a rebelión, obrigounos a reconstruir o derruido.

Tamén é destacado o Museo de Arte Sacro, no convento das Clarisas, que está considerado como un dos máis importantes de España. A súa orixe remóntase tamén ao século XVII, cando don Pedro Fernández de Castro ocupou o virreinato de Nápoles entre 1609 e 1616. Esta circunstancia permitiulle facerse cunha serie de reliquias de mártires e santos, coas súas correspondentes custodias de ouro e prata en moitos casos, así como imaxes e outros obxectos relixiosos. Posteriormente, o museo foi enriquecido con outras obras de gran valor, como a talla do Cristo Xacente de Gregorio Hernández ou o Calvario da igrexa de San Fiz de Cangas.

En 1883 o rei Alfonso XII inaugura a liña férrea entre Madrid e A Coruña. Monforte convértese nun importante nó ferroviario e de comunicacións, debido á súa situación xeográfica, como entrada natural a Galicia. Dous anos mais tarde, en 1885, outórgaselle, por decreto real, o título de "*cidade*" a Monforte de Lemos, en agradecemento polos seus traballos e esforzos en prol da chegada do ferrocarril.

Un comunicado do gobernador de Lugo, con data 15 de marzo de 1885 e comunicado ao pleno de Monforte de Lemos polo alcalde di:

“(...) El Rey (q.D.g) se ha dignado expedir por este Ministerio el Real Decreto suguiete: Queriendo dar una prueba de mi Real aprecio de la Villa de Monforte, provincia de Lugo, por el aumento de su población, progreso de su industria, y comercio y su constante adhesión a la Monarquía Constitucional. Vengo en concederle el título de Ciudad.

Dado en Palacio a 27 de enero de 1885 – Alfonso- el Ministro de la Gobernación Francisco Romero Robledo –De orden de S.M. lo comunico a V.S. para su conomiento y demás efectos.”³

Comenza entón unha época de crecemento social, económico e cultural, na que xurden numerosas asociacións políticas, sociais e culturais, así como revistas, xornais e outras publicacións que retratan a vida da comarca. Como exemplo disto, cabe sinalar que en Monforte estivo situada unha das Irmandades da Fala. A guerra civil deixou tamén a súa pegada e o alcalde monfortino Juan Tizón Herreros, tras intentar organizar a resistencia, fuxiu para buscar acubillo en Portugal, mentres que o seu antecesor no cargo, Rosendo Vila Fernández, morreu asasinado pola Falange Española.

Posteriormente, o motor da vida de Monforte, a súa estación de ferrocarril, foi desmantelada, e con ela o nó ferroviario foi trasladado a Ourense. Tamén os seus talleres, dos máis importantes de España, se trasladaron a León. Comezou entón unha época de decadencia económica que tivo consecuencias no comercio, na perda de poboación e servizos e no empobrecemento xeral de toda a comarca.

Na actualidade, a diversificación da economía cara o turismo trae novas posibilidades, baseadas na beleza da Ribeira Sacra, a súa gastronomía -sobre todo o viño- e os numerosos monumentos arquitectónicos. Tamén a industria parece rexurdir de mans, precisamente do transporte de mercadorías por ferrocarril, co proxecto da plataforma intermodal. As comunicacións por estrada son fundamentais neste rexurdimento económico, con obras como a construción da autovía A-76, que

³ Monforte en su historia. Recuperado o 29 de maio de 2013 de <http://www.jrcasan.com/MONFORTE/ciudadm/ciudad.htm>

uniría a Monforte con Ponferrada e Ourense; a A-72, que conecta a cidade do Cabe coa comarca de Chantada, ou o corredor Monforte-Sarria-Nadela, que unirá a comarca coa capital da provincia.

1.2.1.5 Contextualización cultural

A Ribeira Sacra, cuxa denominación xa aparece nun documento do século VI como *Riboeyra Sacrata*, constitúe unha das paraxes naturais máis espectaculares da xeografía galega. Os encaixados cursos do río Miño e do seu afluente, o Sil, que lle aporta aquí as súas augas, represados nos encoros de Belesar, Os Peares e Santo Estevo, son os protagonistas de tan magnífico espectáculo que opta á candidatura de Patrimonio da Humanidade da UNESCO.

Esta inigualable contorna natural, atraeu a diversas ordes relixiosas que durante a Idade Media fundaron aquí varios mosteiros, salpicando estas fértiles ladeiras de xoias arquitectónicas de estilo románico.

A Denominación de Orixe Ribeira Sacra foi autorizada pola Consellería de Agricultura da Xunta de Galicia o 3 de setembro de 1996, previo nomeamento do Consello Regulador en 1995. Aínda que a creación desta Denominación é recente, a elaboración do viño da zona remóntase a tempos moi remotos. Non en van, os romanos o chamaban o "ouro líquido do Sil". Na Idade Media o viño foi un produto de máxima importancia para a economía galega e os mosteiros das ladeiras do Sil e do Miño contribuíron ao seu comercio.

Esta denominación acolle unha zona de produción de 1.250 hectáreas, o que supón o 5,2% da superficie dedicada a viñedo en Galicia. Comprende un total de 17 municipios do sur da provincia de Lugo e norte da de Ourense, que se localizan nas ladeiras do Sil, dende Montefurado até á súa desembocadura no Miño, e dende aquí remontando o Miño até Portomarín.

As uvas autorizadas son en tintas principais a Mencía, a máis empregada, Brancellao e Merenzao. Como tintas complementarias están autorizadas Mouratón ou Negrada e Garnacha Tintorera. Como brancas principais están autorizadas o

Albariño, Loureira, Treixadura, Godello, Dona Branca e Torrontés e, como complementaria, Palomino.

Os viños da Ribeira Sacra son, na súa maioría, caldos do ano e a súa produción correspóndese en case un 90% coas variedades de tinto. Os Mencía son viños de intensa cor cereixa, brillantes e con adornos púrpura. Son olfativamente agradábeis, intensos e suaves na boca. A súa acidez é equilibrada polo que resultan saborosos, froiteiros e cunha persistencia prolongada.

No relativo aos brancos, destacan os monovarietais en base a Godello ou Albariño, coas características propias destas variedades, pero con lixeiros matices froito do cambio das condicións xeográficas nas que se produce. Na actualidade supón unha importante fonte de ingresos para toda a comarca, dun xeito directo coa comercialización do viño e de xeito indirecto para o turismo e outros sectores relacionados. Son máis de 90 as adegas acollidas a esta denominación, que reunen unha produción anual que ronda os 5.000 quilos de uva por temporada.

Todos os concellos da comarca contan con exponentes de grande riqueza arquitectónica. O concello de Pantón é un dos posuidores de maior riqueza neste senso. Un bo exemplo é a igrexa de Pombeiro, na parroquia do mesmo nome. Existen documentos que falan da existencia do mosteiro beneditino de San Vicente de Pombeiro desde o século X ata o XV. Era un mosteiro dúplice que foi fundado pola raíña dona Goto, esposa de Sancho I. No século XVIII derrubouse o mosteiro e no seu lugar construíuse un priorato, que hoxe é casa reitoral. Pero quizais o mellor exemplar do románico da Ribeira Sacra o atopemos no mosteiro de Eiré. Pertenceu a un cenobio beneditino fundado a comezos do século XII por unha dama da nobreza chamada Escladia Ordóñez e foi declarado monumento nacional en 1964. Aínda que os datos máis antigos que se posúen datan do século XII, átopanse restos perrománicos que fan pensar que posiblemente existiu unha igrexa anterior no século IX. Do mosteiro medieval só se conserva a igrexa, típica do románico rural, dunha soa nave e rematado en ábside. Tamén en Pantón se atopa o mosteiro das Bernardas, ou o mosteiro cirterciense do Salvador de Ferreira. O primeiro documento conservado que fala desta construción está datado no século X, tratándose dunhas doazóns concedidas en 924. Nese momento o mosteiro era

dúplice e mantívose baixo a regra de San Vieito ata a reforma cisterciense no século XII, cando pasa a ser exclusivo de relixiosas. A totalidade do mosteiro está cercado por un muro e conta cun muíño, pombar, alpendres e fincas, destacando o seu espectacular claustro do século XVI con arcos de medio punto. Dentro da edificación tamén atopamos as celas das monxas que na actualidade viven baixo o precepto cisterciense *ora et labora*, repartindo o día entre os rezos e as tarefas do mosteiro. A igrexa, sinxela arquitectónicamente, destaca pola súa riqueza escultórica, especialmente na cabeceira da mesma. Esta cuestión, que non encaixa excesivamente coa austeridade que a orde do Císter propugnaba, fai pensar que xa estaba elaborada cando o mosteiro se adheriu a orde. Ademais dos capiteis, fiestras e canalóns románicos, tamén é románica unha escultura de madeira policromada atopada en 1975 durante unhas reformas e que representa á Virxe co neno no regazo. No presbiterio atopamos dous sepulcros, que son un bo exemplo da escultura medieval. Son Diego de Lemos, caudillo irmadiño morto en 1492, e o seu fillo Lope de Lemos. Da súa importancia na comarca da conta a posibilidade que manexa a Xunta de Galicia de situar neste enclave un museo de arte dedicado en exclusiva á Ribeira Sacra.

Outras igrexas do concello de Pantón teñen orixes na época visigoda como o caso de San Fiz de Cangas.

Continuando á Ribeira do Miño cara o norte adentrámonos no concello do Saviñao, no que destacamos varias construcións románicas. O mosteiro de San Paio de Diomondi é o templo dun antigo mosteiro beneditino. A súa orixe remóntase ao século X, pouco despois do martirio do mozárabe San Pelayo en Córdoba. A construción actual créese que data do século XII e posteriores e está moi relacionado coa igrexa de Santo Estevo de Ribas de Miño. Esta última foi recoñecida en 2012 como Ben de Interese Cultural e se cre que na súa orixe, no século XII, estivo vinculada ao mosteiro de Diomondi, tamén no concello do Saviñao. O terreno escarpado, de grande beleza, provocou algún problema aos seus constructores que tiveron que escavar para deixar altura suficiente no ábside e, pola contra, tiveron que construír unha cripta na parte da fachada para contrarrestar a

elevación do terreo nese punto. Na súa fachada apréciase a influencia mateana do Pórtico da Gloria.

Noutros concellos da comarca tamén podemos destacar edificacións relixiosas importantes, como a Capela do Ecce Homo en Rubián (Bóveda), do século XVII.

Como é lóxico, moitos dos museos e asociacións da comarca se deben ás temáticas que levamos expostas.

En Monforte atopamos o Museo do Ferrocarril, que traballa para a recuperación e o mantemento do patrimonio ferroviario. Conta cun edificio con varias máquinas de tracción vapor e un obradoiro de restauración. A súa estrutura mantense igual que nos anos corenta do século pasado, cando Monforte era un importante nó ferroviario. O museo conta cunha rehabilitada rotonda motora e un Galaico Expreso, un tren turístico que funciona só en servicio chárter recorrendo a rede ferroviaria galega movido por unha locomotora de vapor Mikado, de orixe escocés. Esta combinación é a escollida para o tren turístico que percorreu varios veráns a ribeira do Miño entre Monforte e Ourense. Trátase dunha iniciativa turística na que se involucraron as Deputacións de Lugo e Ourense e que xurdíu para tentar paliar os efectos negativos no turismo do baleirado do río Sil. En 2013 Iberdrola acometeu unha serie de obras no encoro de Santo Estevo que imposibilitou durante algún tempo a navegación polo río, incluído os catamaráns turísticos.

O Mosteiro das Clarisas de Monforte de Lemos, fronte á Ponte Vella do río Cabe, foi fundado por Dona Catarina de la Cerda y Sandoval, esposa de Pedro Fernández de Castro, VII Conde de Lemos. Ao quedar viúva tomou os hábitos en dito mosteiro e pasou a chamarse Sor Catarina de la Concepción. O mosteiro está dentro do núcleo urbano e foi construído a mediados do século XVII. Responde a unha arquitectura sinxela e marcada pola austeridade, ao igual que a igrexa, con influencias góticas. O museo alberga unha importante colección de arte sacra que ten o seu xerme nos obxectos procedentes da Capela dos fundadores, ós que se engadirían outros doados pola Condessa de Lemos. A exposición desenvólvese ó longo das catro salas do museo e poden clasificarse os fondos en ourivería, pintura, escultura, relicarios e ornamentos litúrxicos. Entre as pezas máis destacadas están

as esculturas do obradoiro de Gregorio Fernández, expoñente da Escola Castelá do século XVII, como é o caso do Cristo Xacente en urna procesional e dúas Inmaculadas. Expóñense tamén os retratos en óleo dos fundadores, os Condes de Lemos. Especial relevancia teñen os relicarios que conteñen reliquias recollidas polos Condes de Lemos durante o seu virreinato en Nápoles entre os anos 1610 e 1616. Algúns destes relicarios viñeron de Italia e outros foron feitos en Castela. Outro grupo de obras que é preciso resaltar, son os bordados en sedas lasas polícromas, que constan de pezas do ornamento litúrxico como vestimentas de imaxes e indumentaria relixiosa, entre outros. Todas elas proceden dun obradoiro monacal, probablemente do século XVII.

O Colexio de Nosa Señora da Antiga, os Escolapios, conta cun museo instalado na antiga sancristía. Nel exhíbese unha pequena colección de pezas doadas polo Cardeal, entre as que poden verse documentos e ornamentos litúrxicos. Pero a maior xoia do museo é a súa pinacoteca, con obras de El Greco e Andrea del Sarto. De El Greco son as obras *Aparición a San Lourenzo da Virxe co neno* e *San Francisco de Asís e Frei León meditando sobre a morte*, de finais do século XVI. De Andrea del Sarto hai cinco obras: *San Pedro coa chave*, *San Xoán Bautista*, *Santa Margarita de Cortona*, *Santa Catarina de Alexandría* e *Santa Inés*, todas elas da primeira metade do século XVI.

Tamén dentro do termo municipal de Monforte de Lemos, pertencente a rede provincial de museos, atópase o centro de interpretación museística do Pazo de Tor. Este pazo é un magnífico exemplo da arquitectura tradicional galega. A época da súa construción sitúase no derradeiro tercio do século XVIII, aínda que está constatada a existencia de vestixios anteriores e algunha reforma posterior. De estilo barroco, o Pazo de Tor consta de 17 dependencias nas que se amosan coleccións e obxectos histórico-artísticos. Merece especial atención una vaixela completa de Sargadelos que pertenceu ao canónigo compostelán D. José María Varela. Na actualidade, a rede museística provincial realiza diferentes obradoiros nestas instalacións, para o que aproveita os recursos e as características propias da comarca, como son os vestixios castrexos, para introducir aos máis cativos na arqueoloxía e na historia das terras de Lemos.

Outro dos centros que loitan pola conservación das tradicións destas terras é o ecomuseo de Arxeriz, en Fión, no Saviñao. A Fundación Xosé Soto de Fión leva a iniciativa deste centro que traballa pola recuperación do patrimonio histórico-artístico, etnográfico e natural de toda a comarca. Conta con varias salas dedicadas as labours tradicionais do campo, con grande cantidade de apeiros que se empregaban antigamente, e con paneis explicativos sobre o seu uso. Tamén o río Miño centra boa parte dos seus recursos, coa recuperación das embarcacións típicas da ribeira que se empregaban para o transporte de mercadorías, destacando as uvas, cando era o medio de transporte principal. O pazo que alberga as instalacións é unha edificación civil de grande importancia na comarca. Pasou moitos anos abandonado ata que o seu dono, Xosé Soto, creou unha fundación e comezou a recuperalo para dedicalo a amosar as tradicións da comarca. Na actualidade organizan visitas guiadas para centros escolares e outras asociacións e pódese visitar libremente durante os días da semana. O seu emprazamento espectacular, así como a conservación de apeiros e mobles antigos, aumentan a beleza do centro.

Outros lugares que recordan traballos ancestrais case esquecidos son os muíños dos Chancís, en Sober, onde un obradoiro de emprego en 2011 recuperou para o turismo as antigas edificacións. Tamén as bodegas de viño de Vilachá, en Pobra do Brollón, foron recuperadas para o desfrute dos visitantes.

Pero sen dúbida, relacionado co viño, temos que falar do Museo do Viño da Ribeira Sacra, que se converteu nun centro de referencia non só para esta denominación de orixe, senón tamén para as do resto do estado polas súas posibilidades de dinamización do sector vitivinícola e turístico da comarca. Está situado na céntrica rúa do Comercio de Monforte de Lemos e conta cunha viñoteca, sala de catas, oficinas do Consello Regulador da Denominación de Orixe Ribeira Sacra, entre outras. Estrutúrase, polo tanto, como un espazo museístico e de interpretación do viño, pero tamén como centro de promoción dos valores patrimoniais, artísticos e naturais da Ribeira Sacra.

A estas instalacións museísticas hai que sumar as salas de exposicións como a galería privada Sargadelos de Monforte, a Casa da Cultura 'Poeta Lois Pereiro' ou o

edificio Multiusos da cidade. Son moitas as asociacións culturais de toda a comarca que realizan actividades ao longo de todo o ano. Destacar, entre elas, a labor da Sociedade Recreativa e Cultural Círculo Saviñao, en Escairón, que sobrepasa os 50 anos de existencia.

Moitas lendas destas terras poñen de manifesto a importancia dos vestixios arqueolóxicos, da ribeira, do viño e da relixiosidade. Autores como Vicente Risco, Cuevillas ou Fraguas, fixeron importantes labours de recompilacións destas historias, que permaneceron vivas grazas á tradición oral. Algúns dos exemplos están realcionados cos misteriosos mouros que se supón habitaron estas terras na antigüidade e dos vestixios que se lles relacionan.

Tamén en Sober existen lendas similares sobre os castros pero outras relacionanse coa relixiosidade. O grupo Trícole recompilou moitas delas para preservalas e se poden consultar na páxina web www.galiciaencantada.com.

En toda a comarca atopamos tamén lendas que fan referencia a seres mitolóxicos e aos ríos. Outras historias nos falan dos señores feudais ou ricos e xeralmente esconden unha lección moral. Como non podía ser doutro xeito, o viño e a ribeira, aparecen frecuentemente nestes textos. A arquitectura relixiosa dos municipios suscita tamén numerosas lendas. Moitas delas se derivaron ou inspiraron cantares populares.

Se falamos de lendas na comarca, temos que falar dunha das máis coñecidas que ten por escenarios as construcións arquitectónicas máis coñecidas da cidade de Monforte de Lemos. A lenda foi evolucionando durante anos, pero en esencia, toda a xente da comarca coñece en maior ou menor medida a historia da Coroa de Lume.

Básicamente, a trama argumental xira en torno a un pasadizo subterráneo que uniría o pazo condal de Monforte de Lemos coa igrexa de San Vicente do Pino. Durante unha ausencia do Conde de Lemos, que partíu para cumprir os seus cometidos reais, créese que o abade do Mosteiro beneditino de San Vicente, se servíu do corredor para manter un romance coa filla do conde. Nalgunhas das

versións, trátase da súa esposa. Á volta do conde, despois de enterarse, invitou ao abade a comer e no momento en que ordena que se traían os postres, un servente do conde trae unha coroa de ferro posta ao lume quente, coa que coroa ao abade, provocándolle a morte. Nunha das versiones a represalia ten a súa orixe nunha disputa relativa á propiedade de certos terrenos e noutras nunha negativa dos monxes a abrir o citado pasadizo. Esta última é a versión que Antolín López Peláez, na súa obra "*Los Beneditinos de Monforte*", afirma ter escoitado na tradición oral. Outras versións, como a de Galo Salinas, inclúen a particularidade de que un xudeo lle facilita ao abade unha pócima para conseguir os seus obxectivos. Este detalle da fé da importancia que tivo a comunidade xudea na cidade. Esta lenda, moi coñecida en toda a comarca, derivou en refranes e cantigas populares, cos xudeos tamén por protagonistas.

A primeira mención escrita que se coñece desta lenda pertence ao Pai Sarmiento. Ao igual que en Monforte, lendas doutras cidades como Toledo, Granada ou Almería falan tamén de pasadizos subterráneos. O popular novelista e historiador Benito Vicetto publica "*La corona de fuego*" en 1878 e tamén menciona a historia na súa novela "*Los Hidalgos de Monforte*". Sen embargo, a versión máis popular e coñecida é a de Amor Meilán, "*La corona de fuego o el secreto de una tumba*", publicada en 1893. Galo Salinas publicaría a súa versión, en verso e en lingua galega, en 1894 co título "*Lenda de horror! A mitra de ferro ardente*". Unha característica común a moitas destas obras é o anacronismo, xa que coinciden no mesmo relato personaxes que historicamente non sería posible. A tradición oral provocou deformacións na lenda e se chega a falar xa non da existencia do pasadizo entre o pazo condal e o mosteiro, senón cun corredor que iría dende o pazo condal ata o río cabe, supostamente para poder escapar dende a fortaleza no caso dun asedio.

É preciso dicir que os historiadores descartaron a autenticidade da lenda e considéranla unha fabulación histórica. Sen embargo, dende hai tan só uns anos coñécese, por unha documentación dunha familia particular, que efectivamente existía o pasadizo entre o pazo e a igrexa e que servía como acceso directo dos condes. Así se recolle na documentación que pertencería ao VIII Conde de Lemos,

D. Francisco Ruiz de Castro, irmán de D. Pedro Fernández de Castro y Andrade, VII Conde de Lemos.

Por outra banda, a música tamén forma parte fundamental da vida da Comarca de Lemos. Case tódolos concellos contan con grupos de gaitas e de música. Pobra do Brollón, Saviñao, Bóveda, Monforte e Pantón contan con grupos de gaiteiros. Oficialmente, escolas municipais de música atopámonas en Pobra Brollón, Sober, Pantón e Monforte. En Monforte atopamos tamén o conservatorio oficial, con banda de música, que tamén ten a localidade de Sober. Son moitos ademais, os grupos de afeccionados que manteñen a tradición musical na comarca.

1.2.2 A comunicación nas Terras de Lemos

1.2.2.1 Evolución histórica da presenza mediática na comarca

O desenvolvemento dos medios de comunicación na comarca de Lemos sucede paralela e cronolóxicamente ao tempo que ocorre noutros lugares. Como é lóxico, a aparición destes medios está intimamente ligada a outras actividades mercantís.

As primeiras publicacións periódicas escritas das que se ten coñecemento na Comarca de Lemos desenvólvense na súa capitalidade, algo normal tendo en conta que Monforte era e segue a ser o núcleo comercial. Estas primeiras publicacións son, nun principio, impresas noutras cidades como Ourense ou Lugo, polo que a creación da primeira imprenta de Monforte será un claro impulso para a aparición e desenvolvemento das publicacións escritas.

Coma noutras cidades, podemos asegurar que as primeiras publicacións foron proclamas, bandos ou ordenanzas para a poboación, emitidos polas autoridades locais. Pero o primeiro documento escrito do que se ten noticia é un discurso de apertura do Instituto Provincial de segunda ensinanza de Monforte. Este foi pronunciado o 1 de outubro de 1848 por Antonio Llano Ponte, Secretario do Xefe Civil e Alcalde Correxidor do distrito. Este instituto de ensinanza correspóndese co actual colexio dos Pais Escolapios. A modo anecdótico, apuntamos que recentemente se descubriu outro documento diferente da mesma data e con referencias ao mesmo centro, pero de gran importancia histórica. Trátase dun mapa

de Fontán que apareceu no Pazo de Tor e que se sabe estivo nese instituto porque foi remendado cunha convocatoria de exame do centro.

Moitos dos documentos públicos que podemos considerar antecedentes do xornalismo na comarca estarán ligados á vida estudantil ou relixiosa. Por exemplo, pouco antes do comezo deste curso de 1848, difundíuse un prospecto da Xunta Inspectora e directores do instituto para a admisión de colexiais e alumnos internos. Dous anos despois, en 1850, tamén se publica outro folleto que é un informe da Xunta Inspectora do Instituto, no que se fala da conveniencia da conservación do centro. Nos anos seguintes repetíranse folletos e memorias publicadas dende o centro. Todos eles foron impresos fóra de Monforte, ata que a cidade contou con imprenta propia. Descoñécese onde estaba situado o taller desta primeira imprenta na cidade, pero por diversos documentos sábese que o seu propietario era Ramón Cortiñas. Nesta imprenta realizáranse diversos traballos, moitos deles de contido relixioso ou docente. En 1890 imprímese alí un *Reglamento de la Real Cofradía de la Vera Cruz establecida en la iglesia basílica del Colegio de las Escuelas Pías de esta ciudad*.

Varios historiadores monfortinos, como Germán Vázquez ou Hermida Balado, sitúan nesta imprenta a primeira publicación periódica de Monforte. Non se conservan probas documentais, pero aparece recollida como tal en publicacións sobre a historia da cidade anteriores incluso aos historiadores citados. Esta publicación denominábase *La Revista* e pouco se sabe dos seus contidos, extensión e duración. Comezou a editarse en 1874 e a súa periodicidade era semanal. Os historiadores anteriormente citados sinalan a Víctor García de Casares como o seu director.

A aparición desta imprenta servíu como revulsivo para a creación doutras e pouco a pouco axudaron ao desenvolvemento xornalístico na comarca. Unha das imprentas máis importantes foi a que deu ou colleu –os historiadores non o saben con certeza- o nome dunha publicación: *El Eco de Lemos*, que se publicou ao redor de 1890. Tamén imprimiu a obra de autores locais, como R. Vilariño que editou alí a súa obra *Monforte. Sus momentos, leyendas y tradiciones*, e foráneos como a do avogado coruñés Antonio Hervella *Las comunidades familiares y la compañía*

gallega. Tamén se imprimiu nesta imprenta un pequeno folleto no que se falaba de dous relicarios importantes de Monforte, o das Clarisas e o dos Pais Escolapios.

O 17 de febreiro de 1883 aparece en Monforte o primeiro número de *El Cabe*, semanario que se publica os días 1, 9, 17 e 25 de cada mes. O cronista oficial de Monforte, Hermida Balado, na súa obra *Lemos*, sinálao como o primeiro da localidade. Pola contra, outro historiador local, Germán Vázquez, localiza a publicación de *La Revista* nove anos antes. A afirmación de Germán Vázquez coincide co que aparece noutra publicación, unha revista denominada *El Combate*. No seu primeiro número, editado en 1886, achegaba unha recompilación das publicacións que viron a luz na cidade do Cabe con anterioridade, na que aparecía referenciada *La Revista*.

El Cabe é un periódico semanal, que aparecía en datas fixas, tal e como pon na súa cabeceira. Ten a súa redacción e administración no número 4 da rúa Cardenal. Nos seus contidos atendía ás inquedanzas dos veciños e exercía ao tempo de conciencia municipal, ademáis de recoller numerosos eventos sociais e familiares. Tamén se incluía na publicación composicións de tipo festivo e artigos de fondo ou editoriais, denuncias sociais ou unha sección similar ao que sería agora cartas ao director. Esta publicación, segundo os historiadores que trataron o tema, establece os antecedentes da tradición xornalística local. Porque, segundo eles, confirma un dos obxectivos que promoven a creación do xornal local, facéndose voceiro das queixas cidadás. A súa extensión é de dúas follas, das que a última páxina está dedicada en exclusiva aos anuncios, característica que se repite noutras publicacións daquela época.

Outro aspecto a resaltar desta publicación é que aunaba o seu interese local co afán de internacionalidade. Na súa cabeceira incluíase o prezo de subscrición trimestral para ultramar (4,50 pts), o que da fe de que os emigrantes galegos estaban interesados en ler as novas de actualidade do seu lugar de nacemento. Tamén nalgún número inclúese unha sección denominada “correspondencia” (que parece estar referido a correspondencia, máis ben) na que se dan novas sobre os sucesos de Cuba. Este aspecto contrasta con que na publicación non aparecen novas nacionais, nin sequera rexionais.

O seu director foi Víctor García de Casares, que estudou Farmacia en Santiago e dirixiu non só *El Cabe*, senón tamén *El Valle de Lemos* e colaborou con varios xornais composteláns. Tamén publicou varios libros: *El bosque de la Muerte, Monforte 1881*, un poema baseado na tradición oral. Naceu en Monforte en 1860 e morreu en Cuba en 1889.

El Diario del Pueblo é outra publicación que os historiadores consideran xurdíu paralela a *El Cabe*. Sitúana en 1883, aínda que hai autores que consideran que non apareceu de maneira paralela, senón como continuación ou substituta, xa que xurde e desaparece nese mesmo ano. Foi a primeira publicación de periodicidade diaria e, por moito tempo, a única houbo en Monforte.

Hermida Balado sitúa a aparición de *La verdad* en 1893, baixo o subtítulo *Semanario liberal-conservador*. Publicábase os xoves e imprimíase na rúa Cardenal número 21. Non se coñece o seu director.

En 1895 xurde *El Eco de Lemos*, con taller e redacción no número 21 da rúa Comercio. Publicábase todos os mércores e sábados. Consta de 4 páxinas, unha de anuncios, a última con noticias locais e xerais, e algúns artigos de fondo nas dúas primeiras páxinas. A publicación mantívose durante dous anos aproximadamente. O seu prezo ascendía a 0,10 céntimos de peseta por exemplar solto. En España e Portugal o prezo da subscrición ascendía a 2 pesetas. Foi tamén editorial e foi precisamente con esta publicación, coa que iniciou a súa carreira profesional o xornalista José Ramón Lence.

En 1896 xurdíu *La Voz del Pueblo* con periodicidade semanal e un ano despois *La Tormenta*, que foi órgano da Unión Republicana, tamén semanal. Temos noticia da súa existencia porque, segundo recolle Hermida Balado no seu libro *Lemos*, o párroco de Os Peares envioulle ao autor unha carta na que lle aseguraba ter un exemplar no seu poder.

Xa en 1900 aparecen *El Porvenir de Monforte*, *El Heraldo de Lemos* e *El Cantaclaro*. Nestas publicacións non hai dúbida da data de inicio, porque aparecía nas súas cabeceiras. O director de *El Porvenir de Monforte* foi o procurador Ramón Álvarez García. Aparecía tódolos sábados e se descoñece cando deixou de

publicarse. *El Cantaclaro* publicábase cada sete días e contiña novas locais e colaboracións. Subtitulábase: *Semanario defensor de los intereses locales* e se imprimía en Ourense. Contaba con catro páxinas, repartidas en dúas follas. Clasificábase cada publicación non por datas nin por numeración, senón polo que os seus creadores denominaron “Claridades”, así: “1ª claridad”, “2ª claridad”. O prezo de venta ao público por unidade solta era de 0,10 céntimos de peseta. O prezo da subscripción por trimestre ascendía a 0,35 pesetas en Monforte e Ourense e 1, 25 pesetas fóra destas localidades. O seu director foi Ramón Plasencia.

Co inicio de século en Monforte as publicacións periódicas experimentan un importante auxe. Entre 1901 e 1935, o inicio de século e antes da guerra civil española, hai datadas ata 12 cabeceiras. Outras 22 publicacións aparecen despois da guerra civil ata finais do século XX.

Os historiadores monfortinos apuntan como unha constante o feito de que estas cabeceiras aparecían e desaparecían con frecuencia, sen ter unha continuidade na publicación. As tensións políticas e sociais propiciaban o nacemento das publicacións, pero o seu mantemento era máis complicado e moitas desaparecían. En canto á documentación sobre estas publicacións, o historiador Germán Vázquez asegura que de *Alborada* e de *El Combate* contou con coleccións completas que lle permitiron o seu estudo, mentres que doutras 15 publicacións só dispuxo de datos como o nome ou a data de inicio, o que dificultou enormemente a súa investigación e análise. Durante esta época, recoñécese nas publicacións unha notable melloría en canto a calidade da impresión e composición.

Como primeiros títulos entre 1901 e 1902, aparecen *El Correo de Lemos* e *La Ciudad del Cabe*. *La Concordia* é de 1902 e foi dirixida por Álvarez García, que xa dirixira tamén *El Porvenir de Monforte*. A publicación coidaba especialmente as notas de sociedade, o que lle deu segundo os historiadores moita popularidade na época e lle permitiu manterse durante máis tempo que outras publicacións que non atendían esta demanda da poboación monfortina. A súa dirección, redacción e administración atopábase na rúa Doutor Teijeiro, residencia do seu director. Contaba con catro páxinas, a última con publicidade e un pequeno espazo para a publicación dunha novela por capítulos. Como colaborador aparecía José R. Lence. Incluía

seccións de “notas locais” e “Horario de Trenes”, así como unha relación dos cargos oficiais de Monforte neses momentos: alcaldes, xuíces, secretario do concello, entre outros. O seu director, Ramón Álvarez García, presidíu dous periódicos e estivo relacionado con outros aspectos da vida social de Monforte como varias agrupacións musicais. Custaba 0,35 pesetas en Monforte e unha peseta e media para todo o trimestre fóra da cidade. Tamén se establecía o prezo para ultramar en 1,5 pesetas.

La Opinión foi o semanario de máis longa vida de Monforte. Algúns historiadores afirman que se publicou durante catro anos e outros dicen que chegou ata os cinco. Constaba de dúas follas das que, como era habitual, a última páxina se dedicaba por completo a anuncios. A maioría do espazo dedicábase ás novas locais, aínda que tamén incluía información internacional. Algúns exemplares que se conservan conteñen unha sección denominada “Crónica Europea”, asinada por A.Bher. Descoñécese se se trata de información de axencias ou algún colaborador alemán que pasara algún tempo en Monforte e se decidira a facer este traballo. O seu custe era de 35 céntimos para todo o mes e 1,5 pesetas para todo o trimestre. O prezo da subscripción para ultramar era de 2,5 pesetas. *La Opinión* imprimíase, e tiña a súa redacción, na Imprenta Fernández na rúa Cardenal.

Nos anos seguintes á desaparición de *La Opinión* xurdiron novos intentos de prensa periódica, como *Clamor* en 1907, *El Ideal* en 1911, *La Lucha* en 1913 e o único en galego, no ano 1914, *A Voz do País*.

Claridades xurdíu en 1916 e se mantivo durante aproximadamente un ano, foi dirixida por Antonio Rodríguez Somoza e alternou a información co humor, ao incluír caricaturas de Antonio Mariño. Outro colaborador foi Julio Rupérez Lecea. Tratábase máis ben dunha revista e no seu primeiro número aparece subtitulada como *Órgano de la Liga de Defensa Local*. Posteriormente este subtítulo foi substituído polo de *Revista Semanal*. Tamén no primeiro número aparecía como director Carlos Vázquez Mariño, aínda que no segundo número cambia a denominación e aparecía a mesma persoa como “Corresponsal en Monforte”. O semanario imprimíase en Monforte, cunha boa calidade e numerosos artigos e colaboracións abundantes.

Eran en gran parte, obras poéticas e tamén aparecían numerosos pseudónimos que realizaban crítica política ou social.

Outras catro publicacións seguiron á desaparición de *Claridade*. A primeira delas, *Vía Libre*, estaba relacionada cos ferroviarios e xurdíu en 1917. Funcionaba como unha especie de boletín laboral. As outras publicacións foron: *El Boletín de la Federación Católica Agraria* (1920), *El Agricultor Gallego* (1921) e *El Eco Agrario* (1921). A súa temática está directamente relacionada co feito de que Monforte fose a sede das Asambleas Agrarias de 1908 e 1911.

A seguinte publicación da que se ten coñecemento en Monforte é *Alborada*, que apareceu entre 1923 e 1924 e tivo unha duración de catro meses e dez días. Era un diario de dúas follas, que finalmente se ampliou ata as seis despois do seu número 32. O seu prezo era de 10 céntimos por número solto e 2 pesetas a subscripción mensual en Monforte. O trimestre ascendía a 6 pesetas para Galicia e León, e 9 pesetas para o resto de España. En Portugal e América o seu custe era de 3 pesetas.

Tamén do outono de 1923 é *La semana*, que durou algo máis dun ano e que foi a publicación voceira en Monforte da Unión Patriótica de Primo de Rivera. O historiador Hermida Balado refírese a esta publicación como unha revista intelectual que albergou simpatías pola dictadura. Julio Suárez asinaba como comentarista político. Nas súas páxinas recollíanse as inquedanzas da xuventude naqueles momentos cando se vivía a guerra de Marrocos e cambios políticos en toda Europa. Tamén atendía a outros aspectos culturais como os “ismos”, o Ultraísmo, o Creacionismo e o Surrealismo francés que xurdía naqueles anos. Publicábanse nel poesías, establecíanse discusións nas súas páxinas, e facíase crítica social. Un dos creadores foi o director da publicación e nas súas páxinas quedou constancia de discusións entre importantes persoeiros da comarca. O seu redactor político foi Julio Suárez, quen se iniciara na crónica política en *Alborada*.

Montserrat-Monforte apareceu en 1925, era unha folla de divulgación dos intereses parroquiais e culturais da comunidade benedictina. Un ano despois aparece nun novo intento *Alborada*, dirixida por Gonzalo Sánchez Taíz e que tan só

durou uns meses entre 1926 e 1927. O motivo do seu peche foi principalmente a falta de publicidade das navieiras de Vigo e A Coruña, que era a fonte de ingresos máis importante da publicación naquela época.

En 1927 apareceu *Sur* e en 1932 *Ágora*, ésta última publicación adscrita segundo Hermida Balado á Asociación al Servicio de la República. Segundo figura na autorización municipal para a saída do semanario, o seu director foi Juan Mariño e como propietario figura Pablo Novoa Somoza. O director era mestre de profesión que posuía, xunto cuns compañeiros, unha academia particular que se proclamaba laica. Cando tivo que marchar de Monforte por motivos profesionais deixou de editar a revista. Imprimíase no establecemento tipográfico Editorial Luz situado na rúa Cardenal, cunha recoñecida calidade para aquela época.

Ágora é a seguinte das publicacións cronolóxicamente falando. Era unha revista de contidos políticos e literarios. Contaba con 8 páxinas con anuncios e novas comarcais e locais nunha sección denominada “La semana que pasó”, onde se recollían os acontecementos máis importantes de orden social e municipal.

A derradeira publicación en aparecer antes da guerra civil foi *El Combate*, que “apadrinou” pouco antes de desaparecer outra publicación denominada *Monforte y sus festejos*. Esta última, aínda que realmente non era unha publicación periódica, si contaba con afán de continuidade, polas explicacións que aparecen precisamente na presentación que fai *El Combate*. Trábase dunha publicación anticipada aos festexos e publicada en xuño sen numeración.

Tras estas publicacións danse algúns intentos de novas revistas xuvenís que tampouco acadaron moito tempo de vida.

Dez anos despois do remate da guerra civil, en outubro de 1949, apareceu unha nova folla semanal: *Tribuna-Gacetilla deportiva*. Trábase dunha modesta publicación, formada por dúas follas de tamaño cuartilla cos resultados dos partidos de Liga e cunha pequena historia do deporte local. Estaba dedicado íntegramente ao fútbol e recollía datos do pasado. Colaboraban moitos deportistas coa publicación e a maioría empregaban pseudónimo. O seu director foi Germán Barreiro e contou coa colaboración dun dos máis famosos deportistas locais, Pedro Losada, quen xa

colaborara con *El Combate*. Durou tan só unha liga de fútbol e contaba con seccións sobre anécdotas do deporte ou efemérides, entre outras. Repartíase de balde, aspecto que se advertía na súa portada para evitar a picaresca. Podíase atopar nos establecementos comerciais que se anunciaban nela.

Despois desta gacetilla deportiva Monforte quedou sen publicacións propias ata 30 anos despois, a excepción dunha folla que se repartiu durante as festas patronais de 1953. O seu nome era *Pregón*, e era unha crítica aguda sobre os festexos que escribiu Roberto Martínez Andrade. Finalmente, ese mesmo ano, os Pais Benedictinos comezaron a publicar unha folla de carácter relixioso e periodicidade semanal: *El Valle de Lemos*. Nesta publicación aparecían informacións sobre os horarios das misas, consultorios de dúbidas relixiosas e guía das novenas ou procesións, entre outras informacións de carácter relixioso. Tiña unha extensión de dúas follas en tamaño cuartilla. O seu director era o Pai Toribio Pascual e imprimíase nun pequeno obradoiro no mosteiro de San Vicente do Pino. Contaba con algunhas seccións fixas e outras máis esporádicas con consellos médicos, algo de humor e unha serie infantil. Tamén se publicou durante un tempo unha sección que foi un intento de dar a coñecer a historia de Monforte, pero a publicación desapareceu sen que se saiba exactamente en que data.

O declive das publicacións comarcais trala guerra civil é un feito tamén referenciado por Xosé López. O profesor recolle o caso de Monforte e comarca xunto a outros lugares da xeografía galega, que se viron afectados por diversos factores que provocaron a desaparición de moitas cabeceiras. En *A aportación á loita contra a uniformización informativa das publicacións comarcais*⁴ resume do seguinte xeito a situación galega de finais de século e o rexurdir da prensa comarcal:

Pero quedaban moi poucos superviventes do fenómeno da prensa comarcal que viviron nas principais localidades de Galicia a principios do século XX. Viveiro, Ribadeo, Ortigueira, Noia, Marín, Redondela, Tui, Mondoñedo, Verín, Ribadavia ou Monforte son só algúns municipios onde se editaron importantes cabeceiras –sempre máis de unha- e a mediados dos setenta só había publicacións comarcais en Ortigueira, Viveiro e Ribadeo. -como non había espacio para a pluralidade, a penas houbo iniciativas para crear novas

⁴López, Xosé (1995): *A aportación á loita contra a uniformización informativa das publicacións comarcais* en Ledo Andión Margarita (coord.) (1996): *Actas do I Congreso Internacional Comunicación na Periferia Atlántica* (8-10 novembro de 1995). Santiago de Compostela, USC (p 303- 308)

publicacións-. A restauración democrática creou un marco normativo que facilitou a recuperación de publicacións comarcais. E foron varios os empresarios profesionais e colectivos que asumiron o reto de recupera-la prensa comarcal galega. Varias cabeceiras probaron sorte no mercado, con pouco éxito. En tódolos casos, a aposta pola información próxima como contido exclusivo ou dominante foi unha característica xeral. Sen embargo, a pesar do entusiasmo dos promotores, as publicacións non conseguiron atopar a fórmula que garantise a súa continuidade. A continuidade de A Peneira e a relativa estabilidade de varias publicacións máis –A Tempo, en Verín; Onde o mundo se chama Celanova; A Folla en Escairón; Achantada en Chantada; O Norte en Negreira; O Salnés, en O Grove; e o Tambre, en Negreira, entre outras- sentaron as bases para a creación do grupo de medios comarcais da primeira metade da década dos noventa. (1996:305)

CRONOLOXÍA DAS PUBLICACIÓNS NA COMARCA 1874-1991

ANO	PUBLICACIÓN	PERIODICIDADE	DIRECTOR	PREZO
1874	<i>La Revista</i>	Semanal	Víctor García Casares	de
1883	<i>El Cabe</i>	1, 9, 17, 25 de cada mes	Víctor García Casares	4,50 pts para de subscrición ultramar
1883	<i>El Diario del Pueblo</i>			
1890?	<i>El Eco de Lemos</i>			
1893	<i>La Verdad</i>	Semanal (xoves)		
1895	<i>El Eco de Lemos</i>			10 cts por exemplar
1896	<i>La Voz del Pueblo</i>	Semanal		
1897	<i>La Tormenta</i>			
1900	<i>El Porvenir de Monforte</i>	Semanal (sábados)	Ramón Álvarez García	
1900	<i>El Heraldo de Lemos</i>			
1900	<i>El Cantaclaro</i>	Semanal	Ramón Plasencia	0,35 pts
1901	<i>El Correo de Lemos</i>			
1901	<i>La Ciudad del cabe</i>			
1902	<i>La Concordia</i>		Ramón Álvarez García	0,35 pts
190?	<i>La Opinión</i>			0,35 pts
1907	<i>Clamor</i>			

1911	<i>El Ideal</i>		
1913	<i>La Lucha</i>		
1914	<i>A Voz do País</i>		
1916	<i>Claridades</i>	Semanal	Antonio Rguez Somoza
1917	<i>Vía Libre</i>		
1920	<i>El boletín de la Federación Católica Agraria</i>		
1921	<i>El Agricultor gallego</i>		
1921	<i>El Eco Agrario</i>		
1923	<i>Alborada</i>		10 cts
1923	<i>La Semana</i>		
1925	<i>Montserrat-Monforte</i>		
1926	<i>Alborada</i>		Gonzalo Sánchez Taíz
1927	<i>Sur</i>		Juan Mariño
1932	<i>Ágora</i>		
193?	<i>El Combate</i>		
1949	<i>Tribuna-deportiva</i>	<i>Gacetilla</i> Semanal	Germán Barreiro
1953	<i>Pregón</i>		
1982	<i>Zona Sur</i>		
1983	<i>El Valle de Lemos</i>	Semanal	Pai Toribio Pascual
1991	<i>A Folla</i>		

Cadro 7: Cronoloxía das publicacións na comarca de Lemos 1874-1991. Fonte: Baamonde, M.A. (1994) *Medio Siglo de periodismo monfortino*. Lugo: Servicio de publicaciones Diputación Provincial de Lugo.

Despois da aparición e desaparición destas publicacións e tras un periodo tan prolífico (poucas comarcas de Galicia igualan o número de publicacións aparecidas nas Terras de Lemos entre os anos 1874 e 1950), chega unha época de relativa calma neste eido. En 1972 xurde unha publicación de ámbito local, chamada *La Voz de Salcedo* que editan e imprimen os veciños desta localidade, antes incluso de organizarse en asociación. Trátase dunha publicación de periodicidade anual, (aínda que algún ano se editaron dous números) que pervive ata a actualidade. Nas súas follas, para o que colaboran un gran número de veciños, podemos atopar artigos

sobre todo tipo de cuestións literarias, poéticas, etnográficas ou cómicas, entre outras. O equipo de redacción e coordinación varía cada ano, en función da publicación, e a súa sede está situada na rúa da Agra, nº 6, en Salcedo (A Pobra do Brollón).

Outras asociacións de veciños e culturais emprenderon tamén iniciativas similares á de Salcedo que non conseguiron pervivir no tempo. Deste xeito, autores como Xosé López⁵ e Rosa Cal⁶ inclúen nas súas investigacións sobre a prensa local e comarcal varias publicacións nas Terras de Lemos entre os anos 1981 e 1984. Nestes anos, segundo a autora anteriormente citada, houbo ata oito publicacións non urbanas na provincia de Lugo⁷. Pola súa banda, Xosé López fala de *A Folla* de Escairón e *Zona Sur* de Monforte en varios artigos.

No ano 1982, na localidade de Monforte tamén saíu <<Zona Sur>>, publicación da que só se editou un número. Vendíase a un prezo de 125 pesetas, tiña 20 páxinas e unha tirada de 300 exemplares. (...) Pola súa banda, hai unha terceira publicación, <<A Folla>>, que ten unha proxección municipal –O Saviñao-, aínda que non descarta colaboracións comarcais e a ampliación a localidades do Val de Lemos. <<A Folla>> que se define como revista sociocultural do Saviñao, sacou o número cero no verán de 1991. Ten 52 páxinas, un prezo de sesenta pesos e pretende sacar catro números ó ano. Edítase a Plataforma Veciñal para o Desenrolo Integral do Saviñao e está impresa en Santiago, en Tórculo Artes Gráficas, en papel reciclado. A tirada do primeiro número foi de cincocentos exemplares. p. 130 e ss (López:1993)

O editor e director de *Zona Sur* foi Eugenio López de Sarria, quen fora delegado de *El Progreso* nesta localidade. O único número publicado foi un monográfico dedicado ás eleccións municipais en Monforte que se celebraron en 1982. A idea inicial era facer unha publicación semanal con temas locais, información xeral e traballos culturais, principalmente, pero o proxecto non pasou dese número cero.

Respecto a estas publicacións, na actualidade consérvanse os número do 1 ao 14 de *A Folla*, na Biblioteca Municipal de Escairón a excepción dos números 2, 6 e

⁵ López García, Xosé (1999). Os medios de comunicación locais nun mundo globalizado en Álvarez Rosario e Vilavedra Dolores (coords) (1999): *Cinguidos por unha arela común. Homenaxe ó profesor Xesús Alonso Montero*. Santiago de Compostela, USC e López García, Xosé (1996) e A aportación á loita contra a uniformización informativa das publicacións comarcais en Ledo Andión, Margarita (1996): *Comunicación na periferia Atlántica. Actas do I Congreso Internacional*, Santiago de Compostela, USC (p. 303- 308)

⁶ Cal Martínez, Mª Rosa (1988): *La prensa alternativa en la zona “no urbana” de Galicia. 1975-1984*. Madrid, Universidad Complutense.

⁷ Cal Martínez, Mª Rosa (1988): *La prensa alternativa en la zona “no urbana” de Galicia. 1975-1984*. Madrid, Universidad Complutense.

13. Nelas figura como coordinador Manuel Sarmiento, encargándose da edición a Plataforma Veciñal do Saviñao.

Rosa Cal, na súa tese sobre a prensa alternativa non urbana de Galicia entre 1975 e 1984, destaca precisamente o labor das asociacións de veciños como movementos pola calidade de vida e o desenvolvemento. Neste contexto encaixamos o citado proxecto da Plataforma para o Desenrolo Integral do Saviñao.

Pero ademais, a mesma autora cita outra publicación, Xatrudes, da Aula de Cultura do Casino de Monforte. Así o recolle en A prensa Local, artigo que forma parte do *Informe da Comunicación en Galicia*. Consello da Cultura Galega, 1993. Esta mesma autora na súa tese de doutoramento, lida o 17 de maio de 1987, recolle outras publicacións da comarca entre os anos 1982 e 1984 que son: Xatrudes (xa nomeada), da Aula de Cultura do Casino de Monforte, en 1981; Birimbao, do cineclube “Monte Forte”, en 1982 en Monforte; Formento, en Bóveda en 1983; e GRONF, en Monforte en 1984.⁸

Na actualidade non sobrevive ningunha destas publicacións.

1.2.2.2 Implantación dos medios de alcance xeral: prensa, radio, TV e medios electrónicos

Medios escritos: Os medios escritos que podemos atopar na actualidade na Comarca de Lemos comezaron a implantarse na súa maioría na década dos anos 80 do século pasado a excepción da publicación gratuíta *En Común*, que é de principios deste século. Ao igual que ocorreu noutras cidades galegas, as grandes cabeceiras quixeron estar presentes na comarca como parte dunha extratexia de expansión e atención ás audiencias desta zona.

-*La Voz de Lemos*: Implantouse a delegación en Monforte de La Voz de Galicia en 1980. En 1989 comezou a editar o seu caderniño propio. Na actualidade esta delegación está dirixida por Miguel Ángel Cabana, que é o delegado desta edición e tamén da de Lugo. A delegación ten en plantilla tres redactores e un fotógrafo. Un deles exerce ademais como subdelegado e coordina a parte da delegación que ten

⁸ Cal Martínez, Mª Rosa (1988): *La prensa alternativa en la zona “no urbana” de Galicia. 1975-1984*. Madrid, Universidad Complutense.

que ver coa redacción. Ademais, dispón dun redactor e un fotógrafo colaboradores externos. Durante os tres meses do verán é contratado un cuarto redactor, para facilitar as vacacións do resto dos traballadores.

O ámbito de cobertura da delegación de Monforte fórmano os once concellos das Comarcas de Lemos, Chantada e Quiroga, e máis o concello do Incio. En teoría, a edición de Lemos ten ao seu dispor o mesmo espazo informativo que calquera das outras edicións de La Voz de Galicia, as dezaséis páxinas do caderniño central do periódico. Na práctica, as limitacións de persoal obrigan a facer menos páxinas. Habitualmente a edición sae con entre sete e dez páxinas, en función das necesidades informativas do día e da dispoñibilidade de persoal.

Os medios técnicos son, fundamentalmente, os mesmos que os das outras edicións locais do xornal. A delegación ten un servidor informático propio que a conecta coa central do periódico no polígono industrial de Sabón, na Coruña, e redactores e fotógrafo teñen cada un o seu ordenador. Os equipos informáticos teñen cargados os programas Indesign, o que se emprega na edición de textos e maquetas, e Notes, que se utiliza entre outras cousas para o manexo do correo electrónico, a axenda de cada traballador e o acceso aos seus datos laborais.

Na delegación redáctanse e editanse as informacións e as fotografías, tamén se poñen na páxina previa elaboración da maqueta. Finalmente, faise o envío da páxina a Sabón con textos e imaxes integradas. Na central do periódico, o equipo de Ediciones verifica cada páxina antes de enviala á rotativa.

En canto á selección de contidos, o lugar máis destacado ocúpao habitualmente a información de Monforte, a poboación máis importante das que cobre informativamente a delegación. Como criterio xeral, e segundo o seu subdelegado, a edición trata de evitar o seguemento das axendas institucionais e o resto das fontes tradicionais e prefire traballar e seguir asuntos propios que resulten próximos aos lectores. Cando unha información ten relevancia suficiente, ofréceselle á sección de Galicia para que saia publicada en todas as edicións.

O seu subdelegado asegura que non descartan ningunha fonte de información se consideran que pode aportar algo sobre as noticias que manexan. Recoñece que

os gabinetes de comunicación dos concellos, os partidos políticos, as organizacións sindicais, empresariais e sociais son fontes de información habituais e facilitan á delegación dunha boa parte dos datos que se manexan a diario, pero asegura que tamén calquera persoa particular pode ser interlocutor.

A tirada media para as comarcas de Lemos, Chantada, Quiroga e o Incio ronda os 2.000 exemplares diarios, con picos próximos aos 3.000 os domingos.

-*El Progreso*: A delegación como tal de *El Progreso* comezou a funcionar en Monforte a principios da década dos 80, aínda que antes contaba cun corresponsal para a zona sur de Lugo. A apertura dunhas novas instalacións na rúa Doutor Teixeiro supuxo un avance na implantación do medio na comarca ao dispoñer dun redactor fotógrafo, Antonio Soto Rocha. Posteriormente foi crescendo a demanda informativa dos lectores da zona e *El Progreso* convertíuse no xornal máis lido tanto na capitalidade como no resto da provincia de Lugo. A finais dos anos oitenta trasladáronse as instalacións para a actual delegación, na Avenida de Galicia. Naquel momento o delegado era Luis Miguel Pérez e posteriormente Xavier López Quiroga. Ampliouse entón a redacción a dúas persoas, integrándose na mesma Luis Antonio Rodríguez, actual delegado, así como o fotógrafo, Toño Parga. Tamén se ampliou a finais do século pasado o departamento comercial cunha persoa dedicada á publicidade. En febreiro de 2006 se deu un novo impulso a *El Progreso* na zona sur da provincia de Lugo e pasa a editarse semanalmente un suplemento que sae os venres denominado Ribeira Sacra, con 16 páxinas a cor e contidos específicos desta zona. Elo implicou de novo ampliar a redacción, pasando a un total de tres redactores. Dende hai sete anos traballa tamén Ana Rodil en redacción, despois de pasar por este posto outras persoas como Aurora Otero e Alicia Carballedo.

-*El Correo Gallego*: *El Correo Gallego* apareceu en Monforte no ano 1987. A persoa responsable dos contidos editados era e é na actualidade, Ángel Arnáiz González. O lugar da súa sede é no baixo do número 19 da rúa Duquesa de Alba. A delegación en Monforte sempre contou cun só redactor quen, ademáis de facilitar contidos para a edición autonómica do xornal, fai labores de administrativo e axente publicitario. O diario compostelano quixo a finais do século pasado levar a cabo

unha política de expansión polo territorio galego e contratou unha persoa que se encargase de trasladar as novas máis relevantes de toda a comarca. O xornal só dedica unha páxina aos contidos da Comarca de Lemos, dependendo do interese das novas de actualidade da zona. *El Correo Gallego* nunca contou cun espazo ou sección propia para a información da Comarca de Lemos, senón que os contidos estrutúranse na única edición do xornal en función da importancia das novas que achegue o redactor. Polo tanto, tamén a organización dos contidos a realiza o xornalista en función do seu propio criterio de importancia. Segundo o redactor, as fontes de información que emprega son as propias e as administracións locais, colectivos, entidades empresariais ou culturais, de deportes, ou outras. No ano 1990, *El Correo Gallego* chegou a ter 1.100 suscriptores na Comarca de Lemos.

Na actualidade o mesmo redactor que estivo nos comezos continúa co seu labor de subministrar novas da comarca para o xornal compostelán. Para facelo conta cun ordenador con conexión a internet, fax, escáner, unha fotocopiadora e impresora. Ao ser un diario de impresión única para Galicia non conta cun espazo fixo para a información local de Lemos. No caso de que o redactor considere que algunha nova pode ser de interese xeral e trascender o ámbito local, publícase na sección correspondente. No tratamento de contidos, o redactor ten en conta as indicacións que lle achegan dende Santiago de Compostela. Por suposto, é a redacción en Compostela onde se marcan os contidos de interese en función das novas do día e da transcendencia dos acontecementos que ocorren en cada comarca na que contan con redactores. Dentro do traballo feito polo redactor na Comarca de Lemos, a maioría dos seus contidos clasifícanse dentro dos apartados de Galicia e Tendencias. As fontes de información seguen a ser predominantemente locais e baseadas en contactos propios, pero na actualidade o redactor encargado recoñece unha tendencia a apoiar moitas das súas crónicas en datos ou informacións aparecidas en internet.

Ángel Arnáiz considera que segundo a tendencia dos últimos anos de *El Correo Gallego*, a política informativa do diario compostelán no referido a Galicia non se centra no local senón que trata de ofrecer unha visión global de Galicia. O xornal ofrece para elo informacións de posible interese para o conxunto dos galegos, aínda

que loxicamente, moitas de estas novas, xurdan do ámbito local. Segundo explica o xornalista os redactores traballan en conxunto co equipo que, dende Compostela, busca ofrecer ao lector os temas de interese que esquiven as habituais notas de prensa que editan organismos oficiais. Trátase na súa maioría de reportaxes sociais, temas de sociedade e historias curiosas, xunto con entrevistas. Estes temas e formatos son aos que se lles presta, segundo o responsable, un maior interese. Isto non significa deixar de lado outros aspectos como a política ou a economía da zona que cobre, a Comarca de Lemos.

Na actualidade o único redactor da delegación de Monforte está suxeito a un Expediente de Regulación de Emprego (ERE) de redución de xornada laboral (unha semana ao mes) durante os anos 2013, 2014 e 2015.

-En Común: *En Común* é o xornal máis novo de toda a Comarca de Lemos. Naceu no ano 2006 e a persoa responsable da publicación é Gonzalo López Torres. Nos inicios contaban con dúas oficinas, unha en A Coruña e outra en Monforte, pero por mor da crise económica e co obxectivo de reducir custes, eliminaron a sede de Monforte. En 2008 abríuse *En Común-Sarria* e *En Común-Chantada*, que se unificaron en *En Común-Crónica del Sur de Lugo* en 2010. Na actualidade para artellar os contidos conta cunha rede de dous postos de traballo telemáticos, os seus traballadores son ademais socios da publicación. Dende a entidade consideraron que a Comarca de Lemos, Quiroga, Chantada e Sarria (comarcas que tamén cobre a publicación) son un bó lugar de asentamento, posto que non existe ningunha publicación similar.

Segundo os seus promotores é a única publicación quincenal gratuíta. Na decisión de implantarse na zona influíu a importante tradición da prensa local na comarca. Tamén tiveron en conta as potencialidades socioculturais da zona, o seu ámbito semiurbano e a capitalidade da comarca, Monforte, como gran centro neurálxico de todo o sur da provincia.

Os redactores aseguran que os contidos veñen marcados pola propia actualidade e na publicación da comarca inclúense informacións xerais, como novas dos concellos de O Saviñao, Sober, Bóveda, Pantón, a Pobra do Brollón e Quiroga

ou Chantada. As súas seccións teñen unha marcada tendencia social, como a enquisa, deportes de toda a comarca, con especial atención ás categorías inferiores, eventos culturais, tendencias e colaboracións de persoeiros das comarcas que cobre.

As fontes de información empregadas son similares ás de outras publicacións da comarca, como entidades institucionais, asociacións culturais e deportivas, de veciños e outras fontes propias que proveñen do coñecemento da contorna de primeira man. A súa audiencia está formada por estudantes, 3ª idade, usuarios de entidades públicas e servizos sanitarios públicos, onde se reparten exemplares de balde.

Na actualidade, a persoa responsable é Gonzalo López Torres e conta con 2 socios. Os tres traballadores encárganse da coordinación, redacción das novas, distribución e comercialización da publicación. Todo o traballo faise a través de 5 postos telemáticos.

En Común dedica 28 páxinas á información local, das 32 coas que conta a publicación na Comarca de Lemos. Para escoller os contidos, os traballadores recoñecen como único criterio o de actualidade e proximidade coa zona sur da provincia de Lugo e os seus concellos. Os contidos son enviados por internet A Coruña e posteriormente, os encargados da publicación deciden readaptar o espazo en función do que consideran oportuno.

Actualmente contan cunha tirada de 10.000 exemplares⁹. Levan máis de 225 números editados a razón de un cada 15 días, a excepción de agosto e decembro de 2010 que editaron un único número para todo o mes.

Dende 2011 contan ademais cun sitio web, www.encomun.es, no que ofrecen información de actualidade clasificada por áreas temáticas, ámbito xeográfico, e incúen contidos audiovisuais e espazos participativos. Ademais, a través da web, pódese acceder a algunhas das publicacións escritas do *En Común*, en formato PDF.

⁹Datos ofrecidos polos responsables da publicación. Non contan con estudos OJD.

Na actualidade a publicación repártese, e polo tanto tamén cobre informativamente, polas comarcas de Sarria e Chantada, que nun primeiro momento non tiñan cabida na publicación.

En Común é a primeira publicación periódica de información local que se implanta na zona e que consegue perdurar durante anos. Segundo os seus responsables, non se trata dun xornal que dedique espazo á información local, senón que todos os seus contidos son pensados e redactados para a audiencia da zona. A súa gratuidade é unha das características diferenciadoras.

-Outros medios na comarca: A información na comarca é cuberta tamén por outros medios de comunicación que non teñen delegación na zona sur da provincia de Lugo, pero que se desprazan en función do interese que esperta cada noticia. É o caso de xornais de ámbito nacional ou autonómico. O certo é que a maioría destas novas son cubertas por axencias de noticias, nomeadamente EFE. No caso de que algún medio ou axencia esté especialmente interesada nalgún tema en concreto, comunícanllo ao redactor para que cubra o evento seguindo os parámetros indicados. Non é habitual ver na zona a xornalistas que traballan para outros medios escritos, salvo no caso de que suceda algún suceso grave. Tal é o caso da nai e filla que sufriron o accidente aéreo de Barajas no 2009, ou algún accidente de tráfico concreto no que se viron implicadas varias persoas. Tamén algunha iniciativa curiosa espertou o interese doutros medios sen delegación da zona, pero na súa maioría non se trata de medios escritos, porque estes cubren a información co que lles facilita a axencia EFE, polo que non teñen que desprazar a ningún redactor ata a comarca. Si se desprazan no caso de televisións e radios que precisan imaxes e testemuñas para realizar as súas crónicas.

Televisión: As emisoras de televisión comezaron a xurdir na Comarca de Lemos na última década do século pasado. Por desgraza, ningunha delas sobreviviu ata a actualidade. Só podemos falar de dúas iniciativas neste campo, de titularidade privada, a TV7 pechou en 2011 e a RTTL (Radio Televisión Terras de Lemos) durou tan só uns anos.

-A7 Tv: a TV7 ou A7 Tv comezou a funcionar en 1995. Daquelas contaba con dúas cámaras, dous xornalistas redactores e varios comerciais. Algunhas das seccións da súa programación dedicábanse a documentais, un programa de axenda que se emitía os venres e que incluía rutas turísticas, colaboracións do contacontos ecoloxista Anxo Moure, recomendacións de libros que facía o escritor Manuel Maria, cine e concurso sobre a zona de ocio de Monforte, en colaboración cos establecementos que patrocinaban ese espazo. Emitíase tamén un programa de cancións en directo, que se gravaba os sábados, e unha tertulia que comezou facendo Fidel Ferrán (director e propietario do medio) e posteriormente Manola Porto, cando o empresario comezou a presentar un programa na TVG. A programación caracterizábase por ser moi participativa, sendo frecuentes as opinións a través do teléfono nas tertulias, case sempre sobre temas da actualidade local.

O xornalista Manuel Lois facía un magazine con entrevistas e actuacións en directo. Había un concurso diario, de oito e media a nove e media da noite, xusto antes de que comencaran as noticiais. A programación era en directo e de produción propia, dende as oito e media ata as 12 da noite. No plató situábanse dúas cámaras fixas e outras dúas empregábanse para as reportaxes e noticias cando era necesario, así como para a realización en directo. As instalacións contaban con zonas diferenciadas para a gravación de distintos programas e unha ampla zona de realización e montaxe, que era moi valorada polos traballadores realizadores e misturadores. As instalacións completábanse con dúas salas de espera, dous almacéns, unha sala de redacción e dous baños. A televisión contaba tamén cun vehículo para desprazarse que se ampliou a dous coa chegada doutro redactor, Javier Ramallal.

A programación da TV7 incluía especiais das eleccións municipais, algún deles con máis de 5 horas en directo. Facíanse tamén programas especiais por mor das festas do San Mateo e nas festas patronais. Moitos destes contidos eran cubertos por xente de prácticas que, por iniciativa propia, se preocupaban de gravar todo aquilo que consideraban interesante. Posteriormente, a dirección do programa especial das festas patronais pasou a mans de María Valcarce. A TV7 nos seus

comezos baseábase na participación e os traballadores realizaban os seus propios proxectos para completar a programación, por iniciativa propia. A actual delegada territorial da Xunta en Lugo, Raquel Arias, realizou unha tertulia semanal entre mulleres durante dúas temporadas.

A publicidade era e é parte fundamental para o mantemento da televisión. Chegou a haber tres persoas traballando como comerciais. A estratexia do medio era tratar de estar presente en todos os sitios que fose posible, para darse a coñecer e que a xente vise a televisión. Colexios, asociacións, clubs deportivos e festas, entre outros, eran os lugares aos que se acudía. No caso dos eventos deportivos, gravábanse os partidos do Clube de Fútbol Lemos e do equipo de volei da Agrupación Deportiva A Pinguela, tanto os que se xogaban na casa como os de fóra, desprazándose un cámara cos equipos por toda España.

Nun primeiro momento a cobertura da TV7 era só a Comarca de Lemos, logo púxose un remisor para Sarria e posteriormente outro para a Terra Chá. Con estas instalacións cubríase boa parte da provincia de Lugo. A medida que se foi ampliando cobertura, fóronse deixando de cubrir aspectos locais. Non se ampliou a plantilla pero sí o ámbito de cobertura. Nesta situación laboral varios traballadores optaron por marcharse a outros medios ou simplemente deixar o traballo. Nos anos previos ao seu peche, a distribución de tarefas entre os traballadores non era fixa e cada un deles facía o que consideraba para sacar adiante unha programación que se reducira considerablemente dende os seus inicios. Un informativo local diario e un programa de tertulias os xoves, é ao que se reduce a produción propia durante os anos 2010 e 2011. Hai que sinalar que no caso dos redactores, tamén traballan en Radio Principal, que pertence á mesma sociedade que a emisora de televisión, polo que compaxinaban tarefas nos dous medios.

Coa chegada da TDT a cobertura de TV7 tamén se viu reducida. O empresario decidíu non cubrir determinadas zonas do O Saviñao, Sober ou Sarria polo elevado custe do aluguer dos reemisores. Debido á falta de profesionais asignados ás tarefas da televisión e os malos resultados económicos, a TV7 decidíu pechar en 2011.

- Outras televisións: As televisións públicas autonómica (TVG) e estatal (TVE) cubren informacións na zona, aínda que as súas delegacións se sitúan na capitalidade da provincia. Desprázanse en función das necesidades informativas por toda a provincia, pero non é habitual no caso da Comarca de Lemos, que inclúan novas deste territorio. Os redactores contan con medios escasos e só cubren as novas máis importantes. Contan con tempo moi limitado nos informativos para incluír as súas crónicas, así que só se dedican a aspectos moi importantes. Habitualmente son casos de accidentes graves ou sucesos. As súas fontes son, polo tanto, principalmente as forzas de seguridade que avisan no caso de sucesos, accidentes e outras circunstancias nas que teñen que actuar. Precisan das imaxes, así que se desprazan, falan coas testemuñas no caso de habelas e marchan para elaborar a información dende a sede da delegación. Polo xeral non son bos coñecedores do ámbito e carecen dos contactos na zona, pero as boas relacións cos outros medios da comarca facilítalles o traballo. É habitual que chamen a outro medio local para preguntar onde se atopa un lugar determinado ou pedindo un contacto concreto.

Algo similar ocorre coa Televinte de Chantada. O seu ámbito de cobertura non é exactamente comarcal e cobre principalmente os concellos de Chantada, Carballedo, Taboada e a Barrela, tamén determinadas zonas de O Saviñao. Por este motivo, non é habitual que inclúan nos seus informativos novas da Comarca de Lemos a menos que a actualidade estea relacionada tamén coa comarca de Chantada ou que o evento en cuestión inclúa protagonistas do seu ámbito de cobertura. Tamén no caso de accidentes ou sucesos graves. Os traballadores de Televinte trasládanse ata o lugar dos feitos, recollen imaxes e testemuñas e tamén, coma no caso da TVE ou TVG, se precisan contactos ou calquera tipo de información apóianse nos seus compañeiros doutros medios. Principalmente actúan así coa TV7 e nalgún caso, chégase incluso a compartir as imaxes. O certo é que para as televisións locais como son a Televinte e TV7 cubrir un evento que quede un pouco lonxe da súa sede, pode significar non poder gravar nada máis durante media xornada. A escaseza de persoal, medios e tempo fai que, en caso de necesidade se intercambien imaxes, información ou medios se é preciso. Como a cobertura de cada televisión non coincide, non supón un conflito o feito de compartir imaxes ou información.

Esta colaboración tamén se produce, en xeral, coa poboación que, en determinadas ocasións, suministran imaxes ás televisións. Coas novas tecnoloxías é habitual que cando sucede algo, as testemuñas que acuden ao lugar graven cos seus teléfonos móbiles ou videocámaras o evento en cuestión. Moitos deles póñense posteriormente en contacto cos medios e televisións locais. Se as imaxes teñen calidade suficiente emítense, sempre referenciando a persoa que as conseguiu e cun expreso agradecemento.

Radio: As emisoras radiofónicas teñen longa tradición na comarca. En 1953 naceu Radio Monforte, como unha iniciativa de César José Quiroga Iglesias, natural de León e residente na cidade do Cabe. A súa sede estaba situada no baixo do seu domicilio, na rúa Abeledos e a programación incluía música e noticias locais, principalmente. En 1955 a emisora trasládase á rúa Chantada, nº 11, mellorando considerablemente as súas instalacións e ampliando a cobertura. En 1959, baixo o código EFJ-48, pasa a depender da rede de frecuencias que o Réxime Franquista concedera ao Frente de Juventudes, sendo director Aquilino Gómez e Edmundo Casas o redactor xefe. Naquela época admitía socios, que realizaban unha aportación de 5 pesetas ao mes. Os seus ingresos proviñan principalmente dos cobros por radiar esquelas funerarias, anuncios comerciais e discos dedicados, servizos nos que os seus socios tiñan descontos, gozando nalquel momento dun gran éxito de audiencia. Na década dos anos setenta pasa a pertencer a Cadena de Emisoras Sindicales (CES) e posteriormente, en 1986, pasou a ser Radio Nacional, mudando a súa sede á praza de España. Contaba cunha programación eminentemente local, con información e anuncios comerciais locais dende as 8.00 da mañá ata ás 24.00 horas e desconexións para os informativos nacionais que se realizaban desde Madrid.

En 1991, cando emitía como R4, cadena pertencente a Radio Nacional de España, pechou as súas portas por motivos económicos, nunha decisión a nivel estatal de reducir custes. Así o conta Mª Luisa Otero na súa tese doutoral “La información en las emisoras de radio locales. Estudio de la programación radiofónica en Galicia”.

La década (sic. Década de 1990) comienza con la desaparición de uno de los cinco canales de Radio Nacional de España, R4, y de la emisora de Monforte de Lemos (Lugo). R4, que emitía, desde 1989, una programación realizada en Galicia y en idioma gallego durante 24 horas, así como la estación de Monforte, interrumpen su actividad como consecuencia de los problemas económicos que afectaron a los medios de comunicación públicos españoles que se tradujeron en un déficit y en unas deudas alarmantes. El ahorro para los responsables de la cadena pública española pasaba por el cierre de emisoras, y consecuentemente, por el despido de casi 1.000 trabajadores contratados en toda España.

La finalización de las emisiones afectó a la presencia en Galicia y del idioma de la Comunidad Autónoma en la programación de Radio Nacional de España. La programación propia quedó reducida, por lo tanto, a unas cuantas desconexiones en R1 y R5. (1999: 36)

Radio Monforte deixou de emitir o 25 de xullo de 1991 ás 00.00 horas.

Pola súa banda, Gonzalo Rodríguez explica doutra maneira este peche nun artigo publicado en La Voz de Lemos: “ En 1991 o goberno central dictou unha lei pola que as emisoras pertencentes a Radio Nacional, Radio 5, debían ubicarse en capitais de provincia o que supuxo o peche da emisora”¹⁰.

En total, en toda España pecháronse 24 emisoras. Estaban espalladas por todo o ámbito español, excepto en Cataluña. Os veciños da Comarca de Lemos non estaban de acordo con este peche e realizaron multitudinarias protestas reclamando que Radio Monforte continuase emitindo. A rendibilidade económica da emisora R4 de Monforte naquel momento é recoñecida por profesionais do sector como o profesor Xosé Ramón Pousa que se refire á mesma como “considerada a máis rendible da rede pública estatal”.¹¹

Naquel momento existía outra radio en Monforte denominada Radio Radio. Formaba parte da Coordinadora de Radios Libres creada en 1988 e na que tamén participaban Radio Criba (Padrón-A Coruña), Radio Carballo (Carballo-A Coruña), Radio Cecilia (Marín-Pontevedra), Radio Os Chaos (Amoeiro-Ourense), Radio

¹⁰Datos extraídos do artigo de Rodríguez, Gonzalo (2014): *Nostalgia de los discos dedicados*, publicado en La Voz de Lemos, o 28 de decembro del 2014.

¹¹Xosé Ramón Pousa (1993): A Radio, en Informe da Comunicación en Galicia, Santiago de Compostela, Consello da Cultura Galega, 1993 citado en Otero López, Mª Luisa (1999): “La información en las emisoras de radio locales. Estudio de la programación radiofónica en Galicia”. Madrid, Universidad Complutense. Facultad de Ciencias de la Información.

Piratona (Vigo-Pontevedra), Radio Clavi (Lugo), Radio Zarabeta (A Estrada-Pontevedra).

En 1989 adxudícanse novas emisoras para radio comercial e educativa en Galicia. A resolución do 16 de decembro de 1989, publicada no DOG do 18 de decembro dese mesmo ano, adxudica unha licenza de explotación dunha emisora comercial situada en Monforte de Lemos coa frecuencia 97.0 da FM a nome de Radio Principal Monforte, con Fidel Ferrán como titular.¹²

Pouco despois, Radio Radio foi sancionada e pechada polo goberno de Manuel Fraga, tras varios avisos ao seu titular Manuel López. Así o recolle Mª Luisa Otero:

La actuación inutilizó la frecuencia por la que emitía ilegalmente Radio Radio, una estación que se puso en marcha en Monforte de Lemos (Lugo) en 1988, año en el que se constituyó la Coordinadora de Radios Libres de Galicia. El responsable de la emisora, Manuel López Fernández, ya había sido advertido en distintas ocasiones por la Administración autónoma para que dejara de emitir. La instalación de una emisora comercial en el mismo municipio, sumada al hecho de que Radio Radio emitía publicitada regularmente convirtieron los avisos en sanción. (Otero, 1999:48)

Esta situación deixa o camiño libre a Fidel Ferrán e Radio Principal para explotar o mercado local e comarcal, coa licenza que lle fora concedida en 1989.

- Radio Principal: Radio Principal comezou a emitir o 31 de agosto de 1991. A súa frecuencia concedida foi a 97.0 da Frecuencia Modulada. O titular da mesma era, e segue a ser, Fidel Ferrán. Nos seus inicios estivo situada na rúa Roberto Baamonde, no centro de Monforte. Mantivo esta sede ata 1993, cando se trasladou á rúa Otero Pedrayo. Nos seus comezos mantiña 24 horas de programación propia. Comezaban as emisións ás 8 da mañá e se mantiña ata as 12 da noite. Despois desta hora repetíanse os programas emitidos durante o día. Poñían en funcionamento a emisora un equipo de nove persoas, seis delas dedicábanse a programas, estaban outros dous administrativos e unha persoa se encargaba de xestionar a publicidade. Fidel Ferrán, propietario, colaboraba frecuentemente con espazos concretos para cubrir o tempo de emisión.

¹²Nesa mesma resolución adxudícaselle ao mesmo titular outra licenza en Vilalba.

A súa programación era extensa e variada para o persoal que traballaba no medio. Dende as oito da mañá ata a unha do mediodía desenvolvíase un magacín, seguido dos informativos e deportes. O xornalista encargado de levalos era Pepe Mourelo e o espazo xa se chamaba daquelas Radio Balón. O programa mantense na actualidade dentro da programación de Radio Principal Monforte Cadena Ser. A tarde cubríase cun novo magacín ata as doce da noite. A programación reemitíase pola noite. Os magacines eran a peza clave da programación e trataban en todo momento de involucrar á cidadanía, como técnica de proximidade e cercanía. Neles incluíanse tertulias, espazos de saúde, de cociña, de beleza, de cinema ou concursos, entre outros. Contaban con espazo de participación propio entidades como a Cruz Vermella, a Policía Local ou os bombeiros, entre outros colectivos da cidade. Tamén era habitual que os alumnos dos centros escolares fixeran os seus propios programas.

Emitiuse programación propia durante case un ano dende a súa posta en marcha, logo afiliouse con Onda Cero, participando deste xeito nunha estratexia da cadena de comunicación por copar o mercado galego. Onda Cero conseguíu, por medio de contratos de sindicación ou asociación, facerse con oito das 26 frecuencias adxudicadas en 1989. No caso de Radio Principal Monforte o contrato era por sindicación, o que permitía unha maior liberdade de programación á emisora monfortina. De feito, Mª Luisa Otero destaca na súa tese, de Radio Principal Monforte –Onda Cero, que comeza a emitir en marzo de 1992, como rasgos distintivos desta emisora (conxuntamente coa de Vilalba -do mesmo titular e tamén sindicada a Onda Cero-) unha maior programación propia de música, deportes e información local e en galego en comparación con outras emisoras de Onda Cero en Galicia

Posteriormente as emisoras romperon o seu acordo en 1999 e poucos meses despois Radio Principal asociouse con Cadena SER.

O ámbito de cobertura de Radio Principal é a zona sur de Lugo; Comarca de Lemos, Quiroga, zonas da Comarca de Chantada e tamén zonas da Comarca de Sarria.

Segundo os seus traballadores, as fontes de información, son os contactos sociais, as chamadas aos concellos e outros organismos e asociacións de toda índole. A emisora chegou a ter máis de 30.000 ouvintes, número propiciado por ser a única emisora comarcal. As cifras no 2010 sitúanse nos 15.000 ouvintes.

Antigamente cubríanse con unidade móbil eventos como feiras de mostras, romerías e calquera situación que se producise fóra do estudio de radio e se considerase importante como para desprazarse. Daquelas emitíase en directo dende o lugar de celebración.

Segundo os redactores encargados, para seleccionar os contidos establecíase un criterio básico: só que a xente amosase o seu interese. Moitos eran os que chamaban, e seguen a chamar, para propoñer temas ou facer algunha denuncia pública. A maior parte dos temas que propoñen son de índole municipal, relacionados coa política, cultura, deporte, entre outros.

A mediados da década dos 90 abriu a Tv7, da que tamén é titular Fidel Ferrán, así que os seus traballadores desenvolveron durante o tempo que permaneceu en activo a televisión, labours de xeito conxunto con Radio Principal.

Emisoras como Onda Cero e Radio Voz tiveron posteriormente presenza inestable no tempo na comarca. A década de 1990 foi convulsa no referido ao ámbito radiofónico e acordos entre grandes empresas de comunicación, sen que ningunha emisora conseguise consolidarse na zona cunha programación propia, a excepción de Radio Principal. Deste xeito, en maio de 1999, Onda Cero absorveu a Radio Voz e poucos meses despois as emisoras desta última en Galicia pasaron a emitir a programación de Onda Cero ou Europa FM. Este último foi o caso da frecuencia para a Ribeira Sacra. Entre tanto, o grupo Voz decidiu emitir para a comarca coa frecuencia 90,4 que fora inicialmente concedida para Chantada. Estas incursións doutras emisoras na comarca foron todas por espazos de tempo relativamente curtos e marcados sempre polos acordos empresariais das grandes cadeas, ata a concesión por parte da Xunta dunha nova licencia para a emisión ao grupo Uniprex S.A. na frecuencia 91,8 da FM que é empregada dende 2014 por Onda Cero para a Ribeira Sacra.

- Onda Cero: a última emisora en abrir na Comarca de Lemos foi Onda Cero, que comezou a emitir a finais de abril deste mesmo ano nunha clara aposta da emisora nacional por unha política de descentralización e inclusión de contidos locais. Para realizar tanto o traballo de redacción como de emisión técnica conta con dous traballadores. Para desenvolver as súas tarefas dispoñen de catro ordenadores na redacción, un ordenador no estudio e outro no control, grabadoras e impresora e teléfonos híbridos. No estudio hai seis micrófonos e a instalación conta con capacidade para conectar outros tres. A mesa de emisión e o ordenador de control están programados para a emisión en autocontrol e toda a instalación permite a realización de programas en exteriores e a súa emisión vía satélite. O seu dial é o 91.8 FM e a súa cobertura abrangue, non só os seis concellos da Comarca de Lemos, senón tamén gran parte das de Quiroga e Chantada. A programación local comeza cun boletín informativo de cinco minutos ás 7.55 horas da mañá, para continuar entre as 9.30 e as 10.05 coa axenda do día e titulares. Dende as 12.30 ata as 14.00 horas, a programación local é ininterrumpida. Os dous xornalistas que actualmente traballan como redactores, Manola Porto e Manuel Lois, empregan contactos propios para conseguir información dos acontecementos tratando de fuxir da información de gabinetes e institucións, aínda que as chamadas aos concellos e outros organismos e asociacións locais de toda índole son habituais na busca de contidos diarios. A programación trata de fomentar a participación cidadá a través de chamadas, para dar opinión en temas de actualidade e prestando atención aos temas polos que a poboación da comarca amosa unha maior preocupación.

- Outras emisoras radiofónicas: do mesmo xeito que ocorre coa prensa e coa televisión, ata a comarca trasládanse os reporteiros das emisoras autonómicas ou nacionais que non teñan delegación na zona, só en caso de eventos de grande importancia. As emisoras que cubren maioritariamente esta zona nestas ocasións son Radio Nacional de España e a Radio Galega. Comparten as dúas a súa sede coas televisións do mesmo ente en Lugo, polo que adaptan os seus contidos en función do traballo que teñan que desempeñar, aproveitando deste xeito o traslado ata a zona dende a capital. No caso das radios sen delegación, o máis habitual é cubrir en directo a información ou realizar crónicas para os informativos. A maioría das súas informacións están dedicadas ao deporte, eventos curiosos ou sucesos.

De novo, a escaseza de medios e o tempo limitado que se lle pode dedicar á información local nos informativos autonómicos, fai que os seus traballos na zona non sexan numerosos.

Outras emisoras emiten con licencia de concellos e superan a cobertura municipal, pero ningunha alcanza a cobertura comarcal, tal é o caso de Onda Lemos Dixital que emite cun permiso do concello de A Pobra do Brollón.

Medios electrónicos: Os medios de comunicación con implantación na comarca non desenvolven unha aposta clara polas novas tecnoloxías. As súas páxinas web estrutúranse como un volcado dos contidos das edicións en papel no caso dos xornais e de transmisión de sinal de radio e televisión. Só nalgún caso ofrecen contidos a maiores como información de servizos. Pola contra, existen iniciativas de particulares que destacan pola súa calidade informativa.

Tanto *La Voz de Galicia* como *El Progreso* contan con edicións dixitais do xornal que permiten, previa subscripción, a consulta dos contidos aparecidos na prensa en formato dixital. Non se trata dunha edición especial, senón que simplemente volcan os contidos xa aparecidos na prensa escrita. As páxinas destes dous xornais son páxinas globais do medio, que inclúen os contidos locais da comarca en apartados específicos. Nos dous casos permiten a consulta de edicións anteriores a través dun servizo de hemeroteca. Tamén permiten a busca de contidos específicos a través dun buscador e inclúen apartados de opinión sobre temas de actualidade. No caso de *La Voz de Galicia* inclúense temas específicos da comarca no espazo dedicado á información local, no caso de *El Progreso* trátase de temas xerais de actualidade.

Relacionadas coa actualidade da comarca existen varias iniciativas de particulares que xeran e traballan con contidos informativos. A máis importante é a de www.jrcasan.com. Trátase dunha páxina web na que se inclúe información sobre Monforte e comarca, a súa historia, características sociais e económicas da zona e apartados de actualidade. Está feita grazas ás aportacións de numerosas persoas da comarca, entre eles varios historiadores, e son moitos tamén os que aportan fotografías e crónicas de eventos.

Recentemente (abril de 2015) apareceu para a comarca unha nova iniciativa, o diario dixital www.diariodelemos.es, cuxa empresa editora é Diario de Lemos S.L (polo momento en constitución), tal e como recolle a súa páxina web. O xornal dixital acolle contidos informativos agrupados nas seccións de *comarcas* (con información das comarcas de Chantada, Lemos, Quiroga e Sarria), *provincia*, *Galicia*, *sucesos*, *nacional*, *tribunais*, *política*, *sociedade*, *rumores*, *opinión*, *clasificados* e así ata trinta seccións. Moitas delas aínda están sen dotar de contidos, como eles mesmos indican na editorial na que tamén xustifican a aposta pola información en internet e aseguran ter como obxectivo ser de utilidade para os seus usuarios.

1.2.2.3. Outras formas ou contidos informativos e mediáticos na comarca: gabinetes de comunicación e empresas especializadas

Os concellos, empresas e outras grandes entidades son cada día máis conscientes da importancia da comunicación para obter uns bos resultados económicos. Por este motivo, cada vez máis, contan con empresas especializadas que se encargan de xestionar a información que chega aos medios da comarca. No caso dos concellos con gabinete só podemos referirnos a dous: o de Monforte e o de Sober. Monforte é a capital da comarca polo que o concello tamén é o que conta con maiores recursos, enténdese a necesidade de tratar a información que se xera na administración local dun xeito profesional. No caso de Sober é posible que o feito de que a anterior alcaldesa, Raquel Arias, fose xornalista, propiciase a creación do gabinete, por ser consciente a rexedora municipal do importante papel que podería cumprir no concello.

- Gabinete de prensa do concello de Monforte: O gabinete de prensa do concello de Monforte funciona como tal dende o ano 2004. Trátase dun posto de designación directa que na actualidade ten sen definir a persoa responsable, tralo cambio de goberno no concello. Ata o de agora, contaba cun só xornalista, Manuel Lois Vázquez, que realizaba as tarefas propias dun gabinete dun goberno local. Como medios técnicos contaba cun ordenador con conexión a internet, un teléfono e fax. Tamén contaba con cámara de fotos, coa que realizaba as fotografías de presentacións e roldas de prensa, que posteriormente enviaba aos medios de comunicación da comarca.

A creación deste gabinete de prensa resposta, segundo o seu antigo responsable, ao interese do goberno local que entendeu a importancia de contar cunha persoa que se encargara de difundir toda a información que xera o Concello e de facilitar a relación dos medios de comunicación coa entidade municipal.

As informacións que parten do goberno local son referidas tanto á actividade de alcaldía como das diferentes concellerías, distinguindo algunhas máis activas que outras. A maior difusión de información corresponde ás concellerías de cultura ou servizos sociais. Tamén obras e avisos de tráfico son frecuentes. En canto a outras concellerías, como medio ambiente, medio rural ou servizos, xeran menos información.

Os medios de comunicación acuden ao persoal de prensa para concertar unha entrevista con calquera dos concelleiros ou co alcalde e para completar informacións diversas.

O Concello de Monforte conta tamén cunha páxina web (www.monfortedelemos.es), na que se publica a información xerada polo gabinete de prensa, así como outras informacións que se consideran de importancia dentro da administración local. Entre elas destacan a publicidade de concursos públicos, oposicións, guía telefónica ou axenda de eventos. Ademais atopamos na páxina web do concello informacións sobre as áreas de traballo de cada concellería en concreto.

-Gabinete de prensa do Concello de Sober: o Concello de Sober ten contratado un servizo de comunicación a unha empresa externa que se encarga da redacción e difusión de contidos relacionados co ente municipal. A persoa responsable é a xornalista Silvia Pena, que cobre tódalas funcións propias deste departamento. A información coa que traballa é na súa totalidade de carácter municipal e abrangue distintas áreas como a de obras, turismo, cultura, deportes, segundo cada concellería. As notas de prensa, comunicados, convocatorias e roldas de prensa están destinadas ao ámbito comarcal, se ben, dependendo da importancia poden adquirir relevancia provincial ou autonómica como é no caso da celebración da Feira do Viño de Amandi. O material informativo é remitido, habitualmente, a todos os

medios de comunicación comarcais e algún de Ourense que destaca nas súas páxinas información da Ribeira Sacra. Estes contidos son consensuados normalmente cos responsables do concello e as fontes de información atópanse neste ámbito, moitas das veces nos propios técnicos que elaboran os pormenores de proxectos ou eventos a destacar. O concello conta cunha páxina web, www.concellodesober.com, que ademais de contidos institucionais posúe as novas de actualidade do concello.

- Outros concellos: O resto de concellos da comarca non contan con gabinete de comunicación, pero das súas relacións cos medios encárganse persoas determinadas que traballan para a entidade local. Na maioría dos casos trátase de traballadores que se encargan da axenda cultural e organización de eventos nos municipios, por ser estas delegacións as que xeran maior cantidade de información. Estas persoas envían convocatorias e información concreta da organización de eventos, pero exclusivamente da concellería para a que traballan.

Outras ferramentas coas que contan os concellos para a divulgación da súa información son as páxinas web. Todos os concellos contan coa súa respectiva páxina web oficial, pero poucos inclúen información actualizada (a excepción de Sober e Monforte que contan con gabinete de prensa). Na súa maioría inclúen aspectos de interese moi xenérico, como guía de teléfonos, mapas de situación e relación de establecementos hostaleiros. Por este motivo, non podemos consideralas unha ferramenta de comunicación, propiamente dita. Non inclúen información diaria, novas sobre os acordos plenarios e outros trámites da administración local.

-Outras entidades: Ao igual que a maioría dos concellos da zona, son poucas as entidades que contan con gabinete de prensa ou persoal determinado que se encargue das relacións cos medios de comunicación. No mellor dos casos, contan cun xerente, que entre as súas funcións ten a de organizar as citas para as roldas de prensa e emite comunicados en nome da dirección ou da avisos de determinados eventos. Así é o caso do Centro Comercial Urbano de Monforte (CCU) ou do Grupo de Desenvolvemento Rural Ribeira Sacra. A produción de contidos informativos non

é elevada, pero facilítase en grande medida as comunicacións entre medios e entidade, ao ter a unha persoa responsable desta cuestión.

- Grupos políticos: As agrupacións políticas locais non contan con persoal de prensa propio, a excepción das épocas de campaña electoral ou situación concretas nas que contratan habitualmente a autónomos ou empresas especializadas en comunicación política. En moitas ocasións, os encargados son responsables da comunicación dos partidos a nivel provincial que se trasladan ata a comarca en caso de ser necesario para o tratamento específico da información. Noutros casos, os medios son convocados polos propios voceiros de cada partido e sen mediación de gabinete, elaborando as notas e convocatorias eles mesmos. A información xerada deste xeito é abundante e podemos cuantificar unha media dunha rolda de prensa por semana, excluindo a campaña electoral cando esta media aumenta considerablemente. En todos os casos, cando se trata de eventos de importancia, os responsables de prensa a nivel provincial dos respectivos partidos realizan estas funcións aínda que se trate dun evento local.

Son os principais partidos con representación municipal xestionan notas e convocatorias de prensa (PP, PSOE, BNG). O resto de partidos políticos con presenza na comarca non emiten notas de prensa nin realizan convocatorias, a excepción de Independientes de Lemos, que non realiza convocatorias pero si conta cunha elevada produción de notas de prensa, podendo cifrar a media en catro á semana.

Os medios de comunicación da comarca tamén reciben as informacións dos gabinetes de prensa das consellerías da Xunta de Galicia e Ministerios do Goberno de España. Estas informacións proveñen duns e doutros departamentos dependendo da delegación en cuestión, dos contactos que a administración teña en concreto e da importancia que a información mereza para a zona. Non son moi numerosas e só se refiren a temas moi específicos, nomeadamente os investimentos destes departamentos na zona. O modo de envío é habitualmente por correo electrónico.

- Némesis Creaciones: Némesis Creaciones é unha empresa que se dedica a realizar diferentes traballos relacionados coa comunicación. É unha sociedade limitada creada por dous socios, Ana Belén Vázquez e Paulino Cadórniga que son xornalista e realizador, respectivamente. A súa empresa é unha produtora audiovisual, que realiza traballos de deseño gráfico, ou os propios dun gabinete de comunicación, dependendo do servizo contratado. Creouse no ano 2005 e a súa sede está situada na rúa Roberto Baamonde, 129-131.4ºB de Monforte.

Para realizar os seus traballos contan cunha cámara de vídeo HDV, iluminación, micrófonos e ordenadores Apple con software para edición e postprodución de imaxe. Tamén empregan ordenadores PC e cámaras fotográficas. Os dous socios son os traballadores fixos da empresa, pero para traballos puntuais contratan a persoal como xornalistas, iluminadores, cámaras, fotógrafos, perruqueiros, maquilladores, deseñadores, ou informáticos, entre outros, dependendo do que requira o traballo concreto.

Ana Belén Fernández e Paulino Cadórniga decidiron crear esta empresa despois de anos traballando en medios de comunicación da comarca (na TV7) e entre os seus obxectivos se conta o de xerar emprego e riqueza nesta zona. Viron a oportunidade de negocio porque non existía naquel momento ningunha empresa que ofrecera este tipo de servizos na comarca.

Entre os traballos realizados por Némesis Creaciones atópanse numerosos relacionados coa promoción turística da Ribeira Sacra. Na súa maioría son pezas audiovisuais para concellos, bodegas da D.O Ribeira Sacra ou para o Centro de Interpretación da Ribeira Sacra en Monforte. Colaboran na organización de eventos, como a Mostra agroecolóxica Terra Sacra, a Asamblea de primavera dos Consellos Reguladores do viño de España ou o Convivium Romano da Ribeira Sacra, entre outros.

O traballo que desenvolve Némesis Creaciones repártese entre os dous socios. Paulino Cadórniga realiza labores de realización, produción, edición, postprodución e deseño. Ana Belén Fernández encárgase maioritariamente da produción, da comunicación con empresas e clientes, guionización, deseño e organización xeral.

Amanita Films: é unha xove produtora galega fundada no 2010 por Iván Patiño con sede en Monforte de Lemos. Realiza traballos de ficción e non ficción, principalmente de novos realizadores galegos. Conta con dous traballadores fixos, que pode ampliarse ata 20 ou 30 persoas segundo as necesidades da produción audiovisual que desenvolva. Para estes traballos tamén alugan o material técnico específico que precisen, pero na oficina contan con material básico de iluminación e cámara fotográfica, ordenador, conexión a internet, impresora e scáner. Na súa intención creativa destaca a aposta por documentais, videos promocionais e ficcións. Entre os proxectos audiovisuais realizados ata o de agora destacan as curtametraxes *Esliva*, de Lois Patiño; *Birthday*, de Ana Lambarri; *Un Cobarde* e *Deil*, de David Rodríguez Muñiz e en documentais *Urbano Lugo*, *Viaxe o Corazón do océano*, de Iván Patiño; *Os días Afogados*, de Luis Avilés e César Souto e a realización dun *Lipdub* como vídeo promocional para a Feria Medieval Monforte de Lemos, en 2014.

1.2.2.4 Contidos informativos locais en prensa, radio, TV e outros medios

En canto aos contidos nos medios de comunicación locais, podemos referenciar que maioritariamente atenden nas súas publicacións a novas do eido social. As porcentaxes dedicadas varían segundo o medio. Deste xeito, van dende un 33% no caso da TV7 ata, como mínimo, o 19,2% do especial Ribeira Sacra que publica El Progreso todos os venres. A media de informacións do eido social sitúase no 29,5%. En segundo lugar destacan as novas deportivas, cun 14,3%. Neste punto faise preciso explicar que a publicación que máis atención lle presta ás novas de este tipo é o especial Ribeira Sacra, de El Progreso, e isto é en parte debido a que durante toda a semana o xornal publica as novas de deportes locais incluídas na sección de deportes para toda a provincia, polo que non dedica moito espazo ao deporte de base e competicións locais que se desenvolven na comarca. Desta maneira, cubre a demanda informativa sobre deporte escolar e pequenas competicións co suplemento dos venres. A excepción de El Progreso, o resto dos xornais, a televisión local e a radio si inclúen as novas deportivas, pero estas alcanzan porcentaxes inferiores. En canto ao Ribeira Sacra, dedica un 40,3% do seu espazo a este tipo de novas e no resto de publicacións a porcentaxe non supera o 24% no En Común (publicación

cada 15 días) e un 23% no caso de La Voz de Lemos. A porcentaxe é inferior na TV7 cun 5,7% e en Radio Principal. No caso da televisión e a radio locais contan con espazos determinados para os deportes, de media hora cada día e só as novas máis relevantes inclúense nos informativos diarios.

A cultura, a viticultura e o turismo son outros dos grandes apartados aos que os medios de comunicación lle dedican espazo e tempo; unha media dun 12,27% no primeiro dos casos e un 12,5% para a viticultura e turismo. A porcentaxe varía segundo o medio. En Común dedícalle na súa publicación quincenal un 18% á cultura e un 12% a viticultura e turismo. La Voz de Lemos dedícalle algo menos á cultura, un 10% e algo máis á viticultura e turismo, un 14%. Pola súa banda, El Progreso, nas súas páxinas locais dedica un 9,5% a cultura e outro 14,2% a viticultura e turismo. Estas porcentaxes cambian no seu especial Ribeira Sacra, cun 11,5% dedicado á cultura e un 7,6% á viticultura e turismo. A TV7 e Radio Principal móvense en índices similares. Ciframos nun 13,5% o espazo dedicado nos informativos diarios da Tv7 á cultura e nun 11,4% a viticultura e turismo. En Radio Principal a porcentaxe dedicada a cultura e a mesma que a viticultura e turismo, un 12,7%. Na análise de contidos nos medios realizados establécese o turismo e a viticultura como un apartado conxunto ao tratarse de dous aspectos moi ligados na Comarca de Lemos e relacionados entre si. Nos últimos anos as entidades turísticas como o Consorcio de Turismo da Ribeira Sacra, a asociación de casas de turismo rural Lugosur, o Consello Regulador da Denominación de Orixe Ribeira Sacra ou a propia Deputación Provincial na súa área de Turismo, viron a posibilidade de promocionar á viticultura como un dos grandes reclamos turísticos da zona. A maioría das novas de viticultura e turismo están relacionadas. Trátase de iniciativas como feiras, a XXVI Mostra do viño de Pantón ou a creación dunha Ruta do Viño na que participan moitas das entidades anteriormente nomeadas.

Por outra banda, no eido da cultura é preciso dicir que os xornais escritos dedican unha folla á axenda, con actos do día, exposicións, espectáculos, actividades para os cativos, curiosidades, fotografías, e a programación da televisión local no caso de En Común. Este espazo entendémolo como cultural, porque deste

ámbito son a maioría dos seus contidos. Non aparecen recollidos nas porcentaxes ao non achegaren información en profundidade.

La Voz de Lemos conserva na súa estrutura de cadernillo a última folla dedicada ás novas sociais, con fotografías e información sobre eventos de todo tipo, dende ceas de amigos ou profesionais, ata actos culturais ou desenvolvidos nos colexios. Esta estrutura ten similitudes coa que tiñan os primeiros xornais locais que xurdiron en Monforte a comezos do século pasado e que dedicaban sempre a súa última folla a novas sobre a vida local e anuncios de establecementos da cidade.

A información necrolóxica, a lectura de esquelas, é un dos espazos máis escoitados na radio local. Radio Principal Monforte leva dende os seus inicios lendo as esquelas en directo. Conta cun convenio coas funerarias para que os familiares poidan realizar este trámite de xeito máis sinxelo e constitúese ademais como fonte principal da economía da emisora. A información necrolóxica ten os índices máis altos de audiencia, polo que o espazo publicitario directamente anterior ou posterior á información necrolóxica é máis caro que calquera outro momento da emisión. Tamén é habitual ver esquelas no especial Ribeira Sacra, dependendo do espazo co que contén.

Especial importancia na programación adquire a axenda de cara as fins de semana na TV7 e en Radio Principal. Se o evento se produce durante a semana, é habitual cubrila primeiramente en forma de previo e posteriormente realizar a reportaxe ou noticia correspondente. Os venres este tipo de contidos toman auxe e é habitual facer un resumo cunha peza informativa sobre as actividades previstas nos distintos concellos da comarca para toda a fin de semana. A carencia de imaxes limita, en moitas ocasións, as novas deste tipo, posto que antes de que suceda a actividade a única posibilidade é achegarse ata o lugar onde se vai realizar para tomar unas imaxes do sitio ou empregar imaxes de arquivo, no caso de que ese acto se repita periódicamente. Na radio, que cubre a maioría do seu tempo de información local con entrevistas, é habitual falar cos responsables das actividades máis importantes programadas para a fin de semana.

As novas económicas non contan cun lugar preponderante na información local. Un 3% lle dedica En Común, un 9% La Voz de Lemos, un 11% no caso de El Progreso e un 3,8% cuantificamos no especial Ribeira Sacra. A TV7 dedica a este tipo de novas un 13,5% e Radio Principal só un 4,2%. A media en porcentaxe para este tipo de noticias en todos os medios locais da comarca sitúase, polo tanto no 8,87%.

A educación e vida escolar ten maior presenza que as temáticas expostas anteriormente. Dependendo do medio a dedicación a este tema varía entre o 7,2% que lle dedica El Progreso, pasando polo 9% do En Común e La Voz de Lemos, un 8,3% no caso da TV7, ou 10,6% en Radio Principal. Pola contra, o especial Ribeira Sacra dedícalle a este tema un 11,5% dos seus contidos. Os medios de comunicación locais respostan deste xeito, á demanda dos pais, familiares e outros membros das comunidades escolares. Estes ven recollidas nas páxinas dos seus xornais, nun espazo radiofónico ou nas imaxes do informativo da televisión local, as actividades que organizan nos seus centros escolares. Neste sentido, a axenda educativa marca dunha forma importante este tipo de contidos e todos os medios de comunicación cubren os actos educativos, pero tamén sociais como son os festivais de fin de curso, festas de Nadal e outras actividades nas que participan os alumnos. Trátase, sen dúbida, dunha demanda sobre información social, máis que educativa propiamente dita. É preciso destacar que, o tempo no que discurriu esta análise dos contidos nos medios, coincidiu coa nova da negativa da Consellería de Educación a outorgar a un centro escolar unha segunda aula de primaria, o que provocou o interese dos medios e o que se deixou notar nas porcentaxes anteriormente expostas.

Outro tipo de contidos que se ven fortemente influenciados pola axenda son os relativos á información política. A pesar de non coincidir a análise realizada en tempo de campaña electoral, os medios locais dedican un 6,5% do seu espazo ou tempo a este tipo de contidos. A menor porcentaxe é a que atopamos en La Voz de Lemos, só un 2%. Ribeira Sacra alcanza un 3,8%, amplamente superado polo 7,9% de El Progreso. Estas cifras tamén denotan a preocupación por cubrir coa publicación especial dos venres a demanda de información social, mentres que as novas

políticas aparecen na súa maioría nas páxinas da publicación diaria. A publicación En Común alcanza, neste apartado, o 9%, e TV7 lle dedica un 7,2%. En Radio Principal cuantificamos este tipo de novas como un 12,7% do total, con espazos nos que os protagonistas son os políticos locais.

Na radio local, un dos espazos que conta con maior número de ouvintes e con maior participación (índice de grande importancia para unha radio local), é o dedicado ao goberno local e á oposición de Monforte de Lemos. Prácticamente dende os comezos da radio, o alcalde, na actualidade José Tomé Roca (PSOE) acude os luns entre as 12:25 da mañá ata a 13:00 horas do mediodía a Radio Principal. Neste espazo de media hora de duración, a directora do espazo (anteriormente Manola Porto e actualmente María Valcárce) lle traslada as preguntas que considera oportunas para que o rexedor municipal poida constestalas en directo. Tamén, nese periodo de tempo, a xente pode chamar por teléfono á emisora para entrar en directo e trasladarlle personalmente a súa pregunta, queixa ou opinión ao alcalde. Trátase dun espazo que goza dunha grande participación, a media de chamadas sitúase en torno ás 20 por día, o que en moitas ocasións impide incluso que a propia xornalista lle poida plantexar preguntas ao alcalde. As principais aportacións dos cidadáns non son de tipo político, senón máis ben social, polo que neste espazo non se xenera un debate, senón que se configura como un achegamento do goberno local á poboación xeral. A maior parte das entradas telefónicas teñen que ver con demandas para os barrios da cidade, dúbidas administrativas, ou solicitarlle ao alcalde que lles clarifique a postura do concello sobre temas de benestar social, obras, educación ou festas populares.

Ademais deste espazo reservado para o alcalde, os xoves hai outro programa para darlle a oportunidade á oposición a rebatir o dito polo rexedor municipal. Ata a radio, no mesmo horario (12:25 horas ata 13:00 horas) se achegan cada 15 días, en quendas, os voceiros municipais da oposición. A participación cidadá no caso da oposición é menor e depende en grande medida do tema a tratar e do posicionamento e a polémica de cada cuestión en concreto.

O espazo para o debate político propiamente dito, atopámolo no caso de Radio Principal os venres, tamén entre as 12:25 e a unha do mediodía. Sexta Feira é un

debate no que varios políticos de toda a provincia, con posturas confrontadas tratan temas concretos da actualidade. O programa non está aberto á participación cidadá e o tema a tratar varían segundo a escolla do asunto.

Programa similar existía na súa versión televisiva na TV/ co nome de De Xoves a Xoves. Xurdíu con posterioridade ao programa radiofónico e estaba dirixido por María Valcárce. O formato era similar e no programa, políticos de formacións confrontadas analizaban temas de actualidade. Neste caso si se abrían os micrófonos ás chamadas telefónicas, pero en rara ocasión participaba a cidadanía, como moito algún aludido. Emitíase todos os xoves en horario de 23 horas a 1:30 da madrugada, variando a súa duración en función do debate. De xoves a xoves estaba precedido polo informativo local e contaba con microespazos dedicados tamén á actualidade, principalmente política. Con anterioridade ao programa, elaborábase unha enquisa pola rúa que se emitía co programa e máis o director da Tv7, Fidel Ferrán, facía a súa aportación ao programa cunha reflexión sobre o tema que se trataba cada semana. Era algo semellante a unha editorial que se denominaba A Fiestra.

Outros contidos que atopamos nos medios de comunicación da Comarca de Lemos son os sucesos, que se non son de especial relevancia aparecen nas páxinas locais de La Voz de Galicia e El Progreso. Habitualmente trátase de accidentes de tráfico, laborais ou outro tipo de incidencias. Por este motivo publícanse maioritariamente nos medios diarios. Radio Principal, Tv7, La Voz de Lemos e El Progreso recollen este tipo de novas, pero é estraño atopalas nas publicación non diarias como En Común ou o especial Ribeira Sacra. No tempo desta análise, as novas que podemos incluír dentro desta categoría refírense a detencións policiais e accidentes. Das 383 novas estudadas só 9 eran de sucesos, un 2,3% do total. Dúas apareceron na TV7, no El Progreso apareceron outras 5 referencias e 2 máis en La Voz de Lemos. Ninguna recolleron as publicacións non diarias, En Común e Ribeira Sacra e tampouco se fixo eco de ningunha Radio Principal.

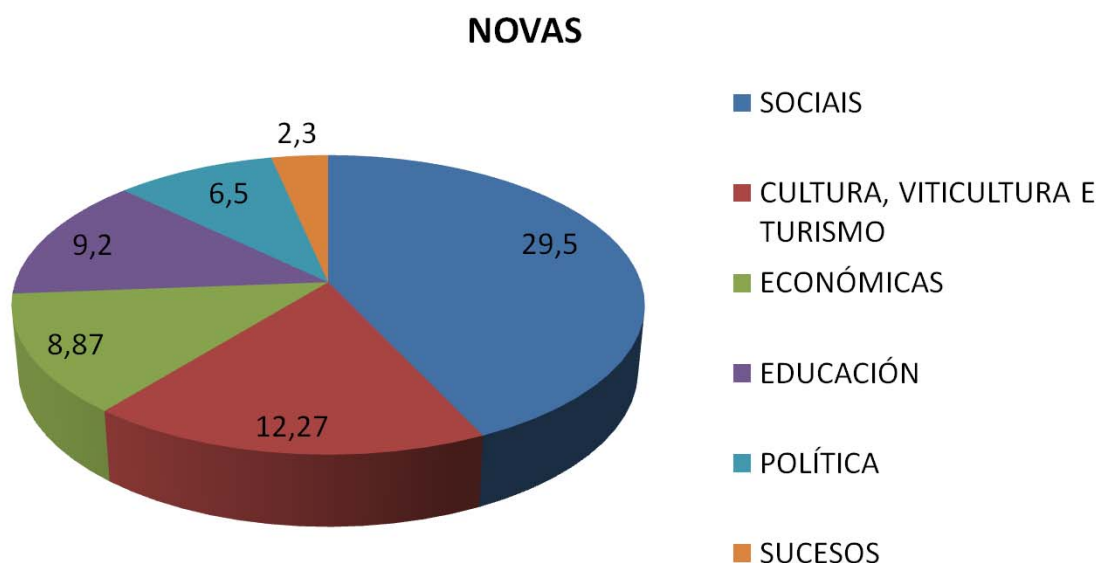

Gráfico 1: Área Temática das novas aparecidas nos medios locais na Comarca de Lemos (En Común, Radio Principal Monforte, TV7, La Voz de Lemos, El Progreso, e especial Ribeira Sacra, entre os días 15-30 xullo 2010. (Fonte: elaboración propia)

En canto ao espazo de portada e primeiros minutos de radio ou tele, durante o estudo varias novas destacaron neste aspecto. Trátase de cuestións concretas que eses días marcaban a actualidade de toda a comarca. Especial referencia merece o baleirado do río Sil polas obras que a empresa Iberdrola estaba a acometer para a ampliación da central hidroeléctrica de Santo Estevo II. É unha nova cun ámbito xeográfico que coincide coa comarca, posto que dende a cola do encoro ata a propia central o río transcorre por varios concellos, como Pobra do Brollón, Monforte, Sober e Pantón. Ademais, esta cuestión afecta a outros sectores de gran importancia para a comarca como o turismo ou a viticultura. Deste xeito, figurou en portada 15 veces entre os dous xornais (La Voz de Lemos e El Progreso), ademais de varios especiais dedicados ao tema en tódalas publicacións. Consideramos que este protagonismo está propiciado pola espectacularidade da paisaxe, que se aparece reflexada en numerosas fotografías. Do total de novas aparecidas estes días, representa o 4,43% do total, 17 referencias. Na súa maior parte, as novas elaboradas sobre esta cuestión veñen a aportar datos informativos novos, amplían a información existente ou presentan puntos de vista non tratados con anterioridade.

En canto as fontes informativas empregadas polos xornalistas, temos que decir que na súa maioría son gabinetes de prensa, empresas de comunicación, axencias de noticias (as menos) ou entidades consultadas para o caso. Isto ocorreu no 56,39% das novas analizadas. Dun total de 383, 216 novas toman como fonte informativa as notas de prensa emitidas polas entidades, a información dada por responsables de comunicación de empresas, ou axencias de noticias. Por outra banda, o índice de novas que se elaboran a través de información propia é dun 40,20% do total analizado. Nestes casos, os xornalistas valéronse do que eles mesmos viron e da información que lles facilitou a xente da rúa. É preciso aclarar que incluímos neste apartado moitas das novas deportivas, nas que o desenvolvemento e resultados dos encontros permiten facer as crónicas e as entrevistas aparecidas nos medios. Esta porcentaxe diminúe no caso da radio local, posto que é moito o espazo que se cubre con entrevistas radiofónicas, pero estas fanse precisamente aos voceiros das entidades que son noticia por diversos motivos. En Radio Principal un 30,76% do tempo cúbrese con información de fontes propias e un 69,34% a través das voces institucionais das entidades que conforman a actualidade. El Progreso presenta unha porcentaxe moi similar no emprego de fontes institucionais, cun 67,6%. Pola contra, o seu especial Ribeira Sacra acada as cotas máis baixas con só un 20,83% no emprego de fontes institucionais. Consideramos que esta circunstancia débese, en gran parte, á inclusión nas súas páxinas de información deportiva que se cubre a través da observación e coñecemento do propio xornalista. A porcentaxe máis elevada de emprego de notas elaboradas por gabinetes de prensa e empresas de comunicación, atopámolo na TV7 cun índice de 75,5% do total. Neste medio, só un 18,36% das novas se elaboraron a través de información propia. O xornal En Común tamén se move nestes números, cun 66% de novas que se elaboran coas notas oficiais e un 33% con información propia. Pola súa banda, La Voz de Lemos sitúase por baixo da media establecida e só un 56,5% das novas se elaboran a través das notas de prensa e voceiros oficiais e un 40% realízase a partir de fontes propias.

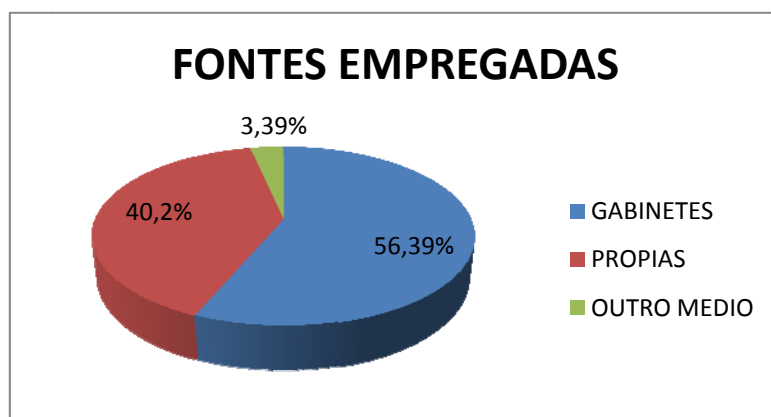

Gráfico 2: Fontes empregadas polos xornalistas para a elaboración das novas aparecidas nos medios locais na Comarca de Lemos (En Común, Radio Principal Monforte, TV7, La Voz de Lemos, El Progreso, e especial Ribeira Sacra, entre os días 15-30 xullo 2010. (Fonte: elaboración propia)

Espazo á parte merece o fenómeno de que os medios de comunicación tomen como referencia as novas aparecidas noutro medio (habitualmente tamén local). Trárase dunha práctica bastante común, a xulgar polas cifras que facilita o análise realizado. Un 3,39% das novas aparecidas nos medios durante os días estudados toman como fonte informativa outros medios de comunicación. Non ocorreu en ningún caso na radio local, no En Común, nin no especial Ribeira Sacra, pero sí se repetiu en varias ocasións nos outros medios. No caso da TV7 ocorreu este feito en 6 ocasións, o que se corresponde cun 6,1% do total de novas na televisións. No caso de El Progreso sucedeu noutras 4 ocasións (6,1% do total no medio), e en La Voz de Lemos outro 3,47% do total de novas publicadas neste medio, con 4 novas redactadas deste xeito. Podemos dicir, polo tanto, que se trata dunha práctica habitual, que se desprende do modo de traballo dos xornalistas e tamén das relacións entre os propios medios de comunicación locais. Esta práctica non adoita molestar aos xornalistas que traballan nos medios e que foron consultados ao respecto. Interpretan esta cuestión como un tema de interese xeral e xustifican esta actitude na demanda que a poboación ten da información referida noutro medio. Esta práctica dáse en cuestións e momentos concretos. Por exemplo, o espazo que Radio Principal dedica os luns ao alcalde motiva moitas destas prácticas nos outros medios. De algunha maneira, as novas que adianta, aclara ou amplía o alcalde, aparecen os martes recollidas polos medios escritos, nomeadamente La Voz de Lemos e El Progreso. A demanda de información xustifica para os profesionais este

aproveitamento mediático. Os xornalistas son conscientes de que non se trata dunha práctica habitual noutras localidades con maior poboación, nin está profesionalmente xustificada, pero as boas relacións entre os medios e as persoas que elaboran a información fai que non se entenda como competencia. Noutras ocasións as investigacións dos xornalistas dun medio serven a outro para retomar un tema ou ampliálo, tratando en todo caso de darlle á nova unha perspectiva diferente. Pero o certo é que, nos casos estudados, a única fonte de información consultada foi o medio de comunicación no que apareceu esta nova por primeira vez. En definitiva, os xornalistas non buscan fontes de información alternativas ás que aparecen na información que toman como referencia e non nomean o medio do que se extraeu a información.

É habitual, na radio e televisión local, ler os xornais para comprobar a axenda do día e analizar se quedou algún tema de actualidade por tratar. Tamén é habitual escoitar con atención nas redaccións de El Progreso e La Voz de Lemos as intervencións do alcalde e voceiros da oposición en Radio Principal. Estas informacións aparecen despois recollidas nas páxinas dos xornais sen indicar, salvo raras excepcións, a súa procedencia. En ocasións, os xornalistas só se refiren á información de orixe como “declaracións feitas nun medio de comunicación”, dun xeito moi xenérico. Esta práctica non molesta aos xornalistas da cidade nin crea conflitos entre eles, pois a colaboración entre medios é constante e común. Así, é habitual que os propios redactores se avisen entre si de convocatorias, solicitar que esperen se falta algún medio nunha convocatoria ou sucede algún feito noticiable imprevisto. Tamén é práctica habitual compartir información, clarexar a que se posúe ou compartir impresións entre os xornalistas. O intercambio de información entre eles é constante e se algún ten dúbidas sobre algún dato exposto nunha rolda de prensa, por exemplo, non ten máis que chamar a un compañeiro e preguntarllo.

Tanto as entrevistas do alcalde, da oposición, como todas as que se elaboran e se emiten en Radio Principal serven como fonte de información para elaborar as novas da TV7 e viceversa. Este feito é comprensible posto que se trata da mesma empresa e dos mesmos xornalistas. Neste caso, sucede por cuestións de economía de recursos e non de malas prácticas xornalísticas.

Relacionado co emprego de fontes informativas institucionais ou propias e con porcentaxes similares, atopamos a cuestión da iniciativa. É de supoñer que cando se empregan fontes informativas alleas, estas son as que toman a iniciativa. Isto ocorre nun 57% dos casos analizados, en canto o 43% restante trátase a información por iniciativa do propio xornalista. Na publicación En Común no 57,89% dos casos a iniciativa partíu dun emisor alleo. É dicir un gabinete de prensa, un voceiro dunha entidade ou personal autorizado, que emite unha nota de prensa ou un comunicado do que se fai eco o medio. Só un 42,10% das novas do En Común, partiron da iniciativa propia dos xornalistas. En índices similares se move El Progreso, que acada un 58,80% de iniciativa allea e un 41,17% de iniciativa propia. No especial Ribeira Sacra sucede sen embargo, o contrario: un 67,30% das novas se fixeron pola iniciativa dos xornalistas e un 32,70% en base ás comunicacións que chegaron á redacción. De novo as informacións deportivas recollidas no especial, fan que o índice de novas de iniciativa propia sexa maior. Son os xornalistas os que se preocupan de preguntar polos resultados deportivos e asistir ás competicións, xa que os clubs deportivos non contan con persoas encargadas das comunicacións. A TV7 ten o índice máis elevado de novas de iniciativa allea, un 83,70% do total. Só se fan por iniciativa propia un 16,3% das novas que se emiten na televisión local. A escaseza de persoal e o aumento de empresas especializadas en comunicacións e gabinetes fai que a televisión local reciba un importante fluxo de comunicación oficial do que se serve para facer as súas novas diarias. Porcentaxes similares atopámoslos en Radio Principal, cun 32,50% das novas que recolle partindo da iniciativa propia e o 67,50% restante que provén de iniciativa allea.

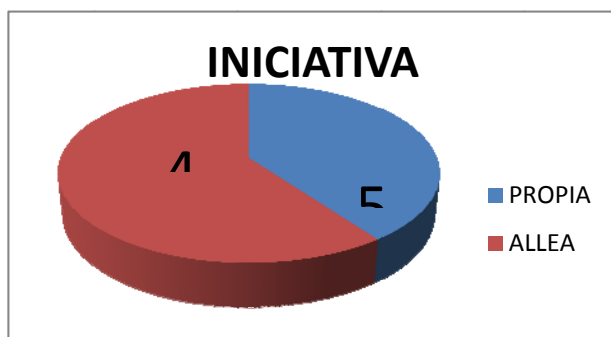

Gráfico 3: Iniciativa na elaboración de noticias
(Fonte: elaboración propia)

La Voz de Lemos invirte estes números e un 58,90% das súas novas parten da iniciativa dos xornalistas e outro 41,07% dun emisor alleo. Reportaxes en profundidade sobre temas culturais e sociais de actualidade e máis o bo facer dos profesionais de La Voz de Galicia dan como resultado índices inversos aos dos outros medios.

En canto ás novas contrastadas e nas que se empregan varias fontes, atopámonos con que son moi poucas as informacións que recollen os medios de comunicación e que se basean nos datos aportados por varias fontes. Só 45 novas das 383 analizadas conteñen a información de máis dunha fonte. En tan só 30 delas, o xornalista acudiu a varias fontes coa intención de contrastar a información. Na maioría das ocasións o motivo que leva aos xornalistas a consultar varias fontes é ampliar a nova ou recompilar datos anteriores, só nos menos dos casos se fai para contrastar. Podemos dicir que esta é tamén unha práctica habitual entre os xornalistas dos medios de comunicación da comarca. É frecuente ver nun medio unha nova sobre un tema concreto nun día e ao día seguinte ou poucos despois, volver ver o mesmo tema dende o punto de vista doutra fonte informativa. Isto ocorre coas novas do eido político pero tamén económico, social e de calquera ámbito que platexe situacións confrontadas entre entidades ou voceiros. A explicación recibida por parte dos xornalistas entrevistados é que se trata dun xeito de optimizar a información (que se aproveita en dúas ou máis ocasións), garantir o mesmo espazo a tódalas fontes e darlle ao lector, ouvinte ou espectador a oportunidade de crear unha opinión concreta sobre o tema. En moitas ocasións, é esta mesma práctica a que conforma as noticias, porque trala información aparecida nun medio, o voceiro da parte involucrada pide directamente aos xornalistas o seu dereito de réplica. É práctica habitual entre os políticos, por exemplo, contestar uns aos outros convocando roldas de prensa. A rutina dos medios e dos emisores de información chega ata tal punto, que se dán casos nos que o xornalista solicita información a unha fonte para contrastar as declaracións realizadas por outro emisor, e se lle empraza á convocatoria dunha rolda de prensa sen querer avanzar nada sobre o asunto en cuestión. Isto ocorre nos temas nos que hai conflito e

puntos de vista enfrontados, pero tamén noutras novas nas que non se dá esta situación de enfrontamento. A análise realizada dos medios de comunicación revela que, no En Común so se empregaron varias fontes para elaborar 3 novas das 19 que aparecen na súa publicación quincenal, en ningunha delas se realizou esta consulta co afán de contrastar a información, senón de ampliar ou recompilar maiores datos. No caso de La Voz de Lemos, as novas nas que aparecen varias fontes son 11 das 113 estudadas, en 6 delas realizouse esta práctica para contrastar puntos de vista enfrontados. El Progreso emitíu, nos quince días do estudo, 11 novas con máis dunha fonte informativa e só en 9 delas foi para contrastar. Sen embargo no especial Ribeira Sacra das 4 novas que contan con varias fontes para a súa elaboración todas foron realizadas coa intención de contrastar a información. Neste punto hai que distinguir tamén que ao tratarse dunha publicación semanal, o discorrir da actualidade facilita a labouira de contraste do xornalista. É habitual que nese periodo de tempo as partes implicadas den a coñecer o seu punto de vista aos medios, así que o xornalista non ten máis que recollelo nunha información, que pretende recompilar a actualidade de toda a semana. Na TV7 atopamos 16 novas elaboradas con varias fontes informativas, pero na maior parte delas realízase esta práctica coa intención de aportar maior información sobre o tema e só en 11 casos se fai con afán de contrastar a información. Á parte destes datos, situamos o programa De Xoves a Xoves, no que se inclúen as fontes implicadas no conflito e no que se dedica o mesmo tempo as exposicións dos puntos de vista confrontados.

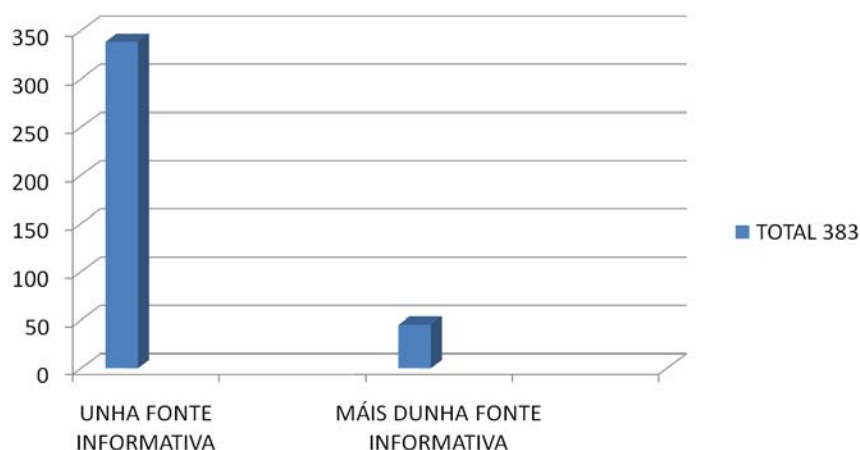

Gráfico 4: Emprego dunha ou varias fontes informativas para a elaboración das noticias (Fonte: elaboración propia)

A radio local non se pode incluír nesta categoría da análise posto que o espazo de información comarcal co que conta a emisora complétase con entrevistas nas que a fonte emisora é so unha, a excepción do programa de debates de actualidade Sexta Feira. Nos boletíns informativos séguese unha práctica similar á dos outros medios: facerse eco un día da información dunha fonte e ao día seguinte darlle a opción de réplica ao representante da opción confrontada. Así sucede tamén cos espazos dedicados ás entrevistas políticas co alcalde e coa oposición. Se aparece algunha referencia a puntos de vista contrarios nos boletíns informativos, case nunca se realiza o mesmo día e as fontes emisoras solicitan contestar en días posteriores ás declaracións aparecidas no medio, sobre todo no referente a temas políticos, económicos e sociais. As fontes emisoras teñen esta práctica interiorizada e aproveitan o tempo co que contan antes de replicar para acordar a resposta que consideran máis adecuada ou recompilar máis información.

Outro dos aspectos analizados é o ámbito da información que aparece nos medios, segundo sexa referida a un só concello, varios, de ámbito comarcal ou supracomarcal. A maioría das informacións que aparecen nos medios analizados son de ámbito local referidas ao concello de Monforte, nun 46, 21% dos casos, ou de ámbito comarcal referidas á comarca en xeral, nun 39% dos casos analizados. Estas porcentaxes varían segundo os medios, pero é unha tendencia similar. Tamén se ven influenciadas pola axenda dos concellos e os eventos ou sucesos que se tratan e que provocan que un concello teña máis preponderancia nunhas datas determinadas. Este é o caso do concello de Pantón coa celebración, nas datas escollidas para facer o estudo, da XVII Feira do Viño e Xornadas do Románico.

Segundo o medio seleccionado, a porcentaxe de novas referidas a Monforte varía dende un 5,2% no caso de *En Común* ata un 61% no caso do especial *Ribeira Sacra*. De novo, a información deportiva de clubs e equipos da capitalidade da comarca fai que esta porcentaxe aumente neste medio. As altas porcentaxes de novas dedicadas a Monforte non significa que o seu ámbito de interese se reduza a este concello. Moitas destas novas teñen interese para a poboación de toda a comarca, e de feito así ocorre coas novas deportivas. Tamén coas referidas a usos de instalacións públicas e actividades en entidades que aínda que están situadas en

Monforte, atenden ou dán cabida a toda a comarca. Tal é o caso dos institutos de ensinanza secundaria, o Conservatorio municipal, a Escola Oficial de Idiomas, ou o Clube Fluvial, que teñen alumnos e usuarios de toda a comarca. Un 47% das novas de La Voz de Lemos estiveron referidas a Monforte, un 45% en El Progreso, un 44,5% na TV7 e un 50% no caso de Radio Principal. Na análise realizada, a menor preponderancia a obtivo o concello de Bóveda. Non atopamos novas referidas a este municipio en 4 dos medios analizados, só atopamos 2 en El Progreso (o que supón o 2,89% do total de noticias no medio), e unha en La Voz de Lemos (2% do total). A media sitúase polo tanto a un 0,78% do total.

En índices similares atopamos as novas referidas a Pobra do Brollón. Aparecen dúas noticias no En Común (o que se corresponde cunha porcentaxe do 10,5% do total), sen aparecer referencias durante os 15 días en ningún outro medio dos analizados. A media para este concello se sitúa nun 0,52% do total. O Saviñao tampouco é un concello que xere altas porcentaxes de información. Así atopamos 4 novas en La Voz de Galicia (3,53%), unha en El Progreso (1,44%), outra máis no especial Ribeira Sacra (2%), dúas máis na TV7 (2,17%) e unha última en Radio Principal (2,63%). O concello de O Saviñao consegue unha media dun 2,34% do total das novas publicas nos días de análise. Referidas a Pantón atopamos unha media dun 6,78%, debido sen dúbida en gran parte, ás celebracións deses días neste concello, que xeran un total de 26 aparicións nos medios. Así no En Común atopamos unha nova (5,2%); en La Voz de Lemos 6 referencias (5,3%), en El Progreso outras 5 (7,2%) e no Ribeira Sacra 3 máis (5,7%). Pola súa banda na TV7 atopamos 8 referencias (8,69%) e en Radio Principal 3 máis (7,89%). Por baixo desta media, pero por riba da doutros concellos, atópase Sober. A súa media só é superada polo concello de Pantón e polos motivos anteriormente expostos. Esta mellora nos índices débese sen dúbida á existencia dun gabinete de prensa no concello que se encarga de facer chegar as novas de interese aos medios de comunicación. A procura de información é realizada polo tanto por unha persoa especializada e aínda que a información non teña moita relevancia, é habitual que apareza nos espazos dos medios, aínda que a referencia sexa pequena. As porcentaxes para este concello varían dende o 2% do Ribeira Sacra ata o 7,2% de El Progreso. Cabe destacar que as notas aparecidas nos medios foron en todo caso

as emitidas polo gabinete de prensa do concello soberino a excepción dunha soa que foi iniciativa da TV7.

A porcentaxe varía segundo o medio, pero o índice de éxito na publicación das notas redactadas polo gabinete do concello de Sober correspóndese co 100%. É dicir, todas as notas emitidas durante eses días foron publicadas en todos os medios diarios. No En Común supón un 5,2% do total de novas analizadas, en La Voz de Lemos un 2,65%, un 7,2% no El Progreso e un 2% no Ribeira Sacra. Un 5,42% e un 5,26% lle corresponden ao concello de Sober polas novas de ámbito local aparecidas na TV7 e en Radio Principal, respectivamente.

En canto ás novas de ámbito comarcal, faise preciso explicar que a maioría das novas catalogadas como de contido social ou vitivinícola son de ámbito comarcal, porque se refiren a actividades nas que participa a poboación de varios concellos. Tamén se percibe preponderancia deste tipo de novas nas publicacións semanais ou quincenais, como é o caso do En Común ou Ribeira Sacra, publicacións nas que destaca a inclusión de novas de ámbito comarcal. No caso do especial do grupo El Progreso, consideramos que esta atención á información comarcal débese a que as novas locais de cada concello xa aparecen recollidas na publicación diaria. Pola súa banda, no caso de En Común, a publicación ten de por sí un enfoque máis comarcal. De feito, é neste último medio onde atopamos un maior índice de novas comarcais, cun 73,5% do total. No Ribeira Sacra esta porcentaxe baixa ata o 27%. En La Voz de Lemos as novas de ámbito comarcal acadan un 41,6% do total e no El Progreso, un 36,23%. Porcentaxes similares atopámoslos na TV7, cun 39% e en Radio Principal, cun 34,2%. A porcentaxe total que os medios de comunicación analizados dedican a novas de ámbito comarcal ascende a un 39%.

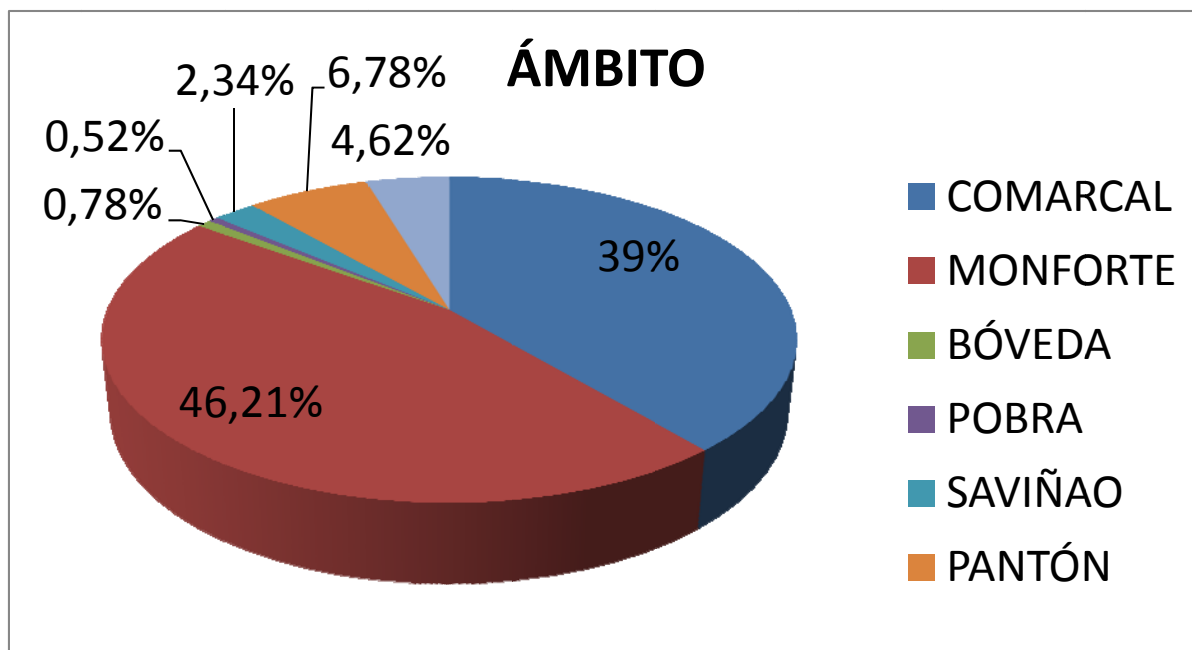

Gráfico 5: Ámbito xeográfico das noticias (Fonte: elaboración propia)

1.2.3 As manifestacións populares tradicionais nas Terras de Lemos

A vida social das xentes da comarca atópase moi vinculada á ribeira e aos ríos, ao viño, aos traballos agropecuarios e a relixión. Tamén outras tradicións de orixe pagá se manteñen na comarca, cun bo exemplo no caso do Entroido. En dous dos concellos destas terras, consérvanse manifestacións diferenciadas ás doutras zonas. É o caso do Entroido Ribeirao, que se celebra no Saviñao (tamén do outro lado da ribeira, na parte de Chantada) e do Oso de Salcedo. Outra manifestación popular propia da zona que non se atopa noutras localidades de Galicia son as fachas de Vilelos (tamén no Saviñao).

Do Entroido Ribeirao descoñécense as súas orixes, pero os historiadores creen que se trata dunha burla das xentes das aldeas ao señor feudal que acudía cos seus gardiáns a cobrar os impostos. Por este motivo, crearon a figura do volante, que sería o señor feudal, e o maragato ou peliqueiro, que sería o gardián. O señor feudal viste roupas de cores chamativas e leva na cintura un cinto (chamado correón) con 24 campás, que antigamente se lle quitaban ao gando para dito evento. Na cara leva unha careta chamada *carauta*, que está feita de papel, tea e unha masa de fariña e auga cocida ao calor. Sobre a cabeza porta un pucho de grandes

dimensións, recuberto de flores feitas a man. Antigamente facíanse con follas de verzas e repolo, pero na actualidade fanse con “papel pinocho”. Da parte traseira e lateral do pucho colgan unhas cintas do mesmo material de diversas cores. No medio do pucho colócanse tamén bonecas, simulando dous nenos xogando no campo. Como utensilio de apoio e defensa porta un caxato. O Enroido Ribeirao nos seus inicios celebrábase en case todas as parroquias da ribeira chantadina e do Saviñao, localidades entre as que se establecía unha auténtica rivalidade para ver quen o facía mellor. Coa guerra civil prohibíuse esta celebración e por este motivo, unido á perda de poboación en moitas das aldeas, perdeuse a tradición. Na actualidade varias asociacións de veciños de ambos lados da ribeira (Chantada e Saviñao) loitan por conservala.

O Oso de Salcedo é unha mascarada característica do Entroido desta localidade do municipio de A Pobra do Brollón. Créese que celebra o comezo da primavera, rememorando o momento no que o oso sae da súa oseira trala hibernación. Simboliza deste xeito, o comezo do ciclo agrícola anual, propiciatorio da abundancia nas colleitas e a fecundidade das mulleres. O oso é, en realidade, un veciño disfrazado con peles de animal, a semellanza dun oso, que percorre as rúas e corredoiras de Salcedo na compañía de "criados". No seu camiño asusta aos viandantes, ós que intenta manchalos coas poutas cheas de feluxe. A celebración ten similitudes con outras propias do Entroido en Francia, Bélxica, Cataluña ou Euskadi, que tamén teñen ao oso por protagonista. Noutras zonas da comarca son os mozos os que tradicionalmente tiznaban as mozas para divertirse nas noites do Entroido. De feito, a celebración desta festa mitolóxica primaveral na Pobra do Brollón foi unha sorpresa para os etnógrafos, que a descubriron e estudaron a partir do 2000. En Galicia, esta é a única máscara semellante. Desde febreiro de 2008, un disface do Oso de Salcedo forma parte do Museo Internacional da Máscara e o Entroido, de Binche (Bélxica). Este centro é o museo do Entroido máis importante do mundo, declarado pola UNESCO Patrimonio da Humanidade. Descoñécese a data do comezo desta tradición, pero a súa raigame local é clara. O oso de Salcedo saíu ininterrompidamente malia as prohibicións de celebrar o Entroido que se sucederon durante a ditadura. A partir dos anos cincuenta, o Entroido acompañouse tamén

dalgunha obra de teatro afeccionado, representada polos veciños, así como unha danza de donas e galáns, semellante a outras que hai no país.

As celebracións do Entroido son moi sonadas en toda a comarca, na zona de Monforte e Sober son de grande tradición os compadres e comadres. Neses días os homes e mulleres, dependendo do xoves do que se trate, aproveitan para retratar ao sexo contrario e falar dos costumes típicos de cada lugar. Cos seus monecos fan auténticos retratos dos labores máis tradicionais e recordan os oficios antigos. Neses días, en todas as aldeas da comarca, aparecen monecos coas caretas dos veciños en situacións máis ou menos propias da súa vida cotiá.

Unha das asociacións que máis loitan por conservar as tradicións da comarca é Lugopatrimonio. En 2009 organizaron un congreso sobre patrimonio inmaterial nas Terras de Lemos. Nel, varios expertos falaban sobre os festexos populares, entre os que destacan, ademais dos do Entroido, as Fachas de Vilelos, no Saviñao. O evento consiste en que os veciños deste lugar recollen os fiunchos cos que se elaboran uns “fachós”. Uníndoos conséguense unhas estruturas combustibles de grande envergadura que prenden na media noite do 30 de setembro e que levan ata a cima do Castro da Burra. Hai unha celebración similar nunha parroquia de Taboada (O Castelo) e outra en Castro Caldelas, cando os mozos soben pola aldea ata a fortaleza (aínda que esta última se celebra nun momento diferente do ano). Descoñécense as orixes desta festa pagá, pero créese que ten que ver coa renovación dun ano novo e a petición aos deuses de fertilidade para os campos. Na actualidade, os veciños que loitaron por recuperar esta festa, que se celebrou de xeito ininterrompido no caso de Vilelos, combinan o antigo festexo con queimada e música folclórica máis actual, tratando de animar aos máis novos a conservar a tradición.

A querencia polas tradicións das xentes da comarca deixase ver na organización de diversas celebracións ao longo do ano. Divertimento e cultura mestúranse, evolucionan e transfórmanse como técnica para a súa supervivencia.

Todos os concellos honran ao seu patrón ou patroa nas súas festas patronais. Unha das máis chamativas é a renovación dos votos, que se celebra o Martes de

Pascua en Monforte. Consiste na renovación do voto por parte do alcalde e do pobo en xeral á patroa, Nosa Señora de Monserrat. Despois da misa o alcalde e os veciños dánlle flores á virxe. Créese que esta tradición resposta a un compromiso adquirido polos condes de Lemos despois de que a virxe (así llo atribúen) retirara das terras unha peste que remataba coas colleitas. O festexo celébrase no monte de San Vicente onde as vistas do val acompañan ao ritual.

Todos os concellos contan coa súa tradicional feira de mercado, que se celebra un día, ou varios, concretos de cada mes.

Os habitantes da comarca tamén viven con grande implicación outros eventos culturais ao longo do ano, tradicións que se conservan en toda Galicia como símbolos da identidade comunitaria. Algunhas destas manifestacións inclúense nas programacións dos centros escolares ou das administracións públicas, para apoiar deste xeito a súa conservación e transmisión xeneracional. Tal é o caso da festa dos maios, o San Xoán, a matanza, o magosto e o Samaín.

A Festa dos Maios celebra o nacemento de flores e prantas e a chegada do bo tempo e créese que ten a súa orixe no neolítico, coa consolidación da agricultura e o abandono do sedentarismo. As fórmulas de festexo son variadas e dependen da zona de Galicia na que se celebren, pero todas teñen como protagonistas ás prantas e ás frores. Trátase dunha tradición que se mantén tamén noutros lugares de España e que contén semellanzas con outras manifestacións doutros países europeos como Alemaña, Francia ou Bélxica. Esta circunstancia fai creer aos estudosos que está relacionada coas culturas celta, grega e latina. Celébrase a comezos do mes de maio e, segundo os especialistas, forma parte dun ciclo de celebracións máis amplo que se achega ata o San Xoán. Entre as formas de celebración dos Maios que se dan na Comarca de Lemos destaca a construción de estruturas con formas variadas recubertas de fiunchos e frores. Estas figuras poden ser de moi diversas formas e se fan con intención de lucilas polas rúas para celebrar a chegada do mes das frores. Outra das formas de celebración habitual consiste no canto de coplas. Son cantigas relacionadas coa temática floral e a chegada do bo tempo. Na súa orixe eran os mozos os que lle cantaban ás mozas estas coplas despois de entregarlles un ramo de flores ou fiunchos.

O concello de Monforte promove todos os anos un concurso de maios (as estruturas florais) e coplas (cantigas), entre os centros escolares de Monforte e veciños particulares. No día marcado para a súa celebración, reúnen os participantes na praza de España, no centro da cidade coas súas obras, onde se lle entregan os premios aos gañadores.

No mesmo ciclo, e atendendo ás orixes pagás da festa, atopamos no calendario o San Xoán. Trátase dunha festa de exaltación do lume, que non ten na Comarca de Lemos o arraigo doutras celebracións populares. Aínda así, son moitos os pobos da comarca que celebran a tradicional fogata na noite do 23 de xuño. Un barrio de Monforte, Os Chaos, celebra nestas datas as súas festas na honra do santo. Entre os festexos inclúese a parte pagá da celebración, con saltos á fogata incluídos, e outra propiamente relixiosa coa celebración dunha eucaristía nocturna. Trátase dunha festa de orixe descoñecida, moi antiga, que celebra o solsticio de verán no hemisferio norte. En toda a península ibérica hai exemplos de celebracións nesta noite e tamén noutros países de Europa, cada lugar coas súas peculiaridades propias. En toda Galicia, o ritual inclúe prender o lume despois das 12 da noite e saltar a fogata para espantar ás bruxas e os malos augurios. Nalgunhas localidades da comarca a tradición dí que hai que queimar determinadas herbas para completar a liturxia de purificación. Estas herbas varían segundo a zona. Noutros lugares da comarca, especialmente nas zonas rurais, nesa noite os mozos e mozas participan na tradición de orixe descoñecida que consiste en cambiar as cousas de sitio, para gastarlle unha broma aos veciños. Os obxectos mobilizados poden ser dende maceteiros ata carros, pasando polas cancelas das fincas.

Tralo paso do verán, atopamos no calendario o Samaín. É unha festividade de orixe celta que celebra o fin da temporada de colleitas e era considerado como o inicio dun novo ano. Era, para os celtas, unha festa de transición a un novo tempo, pero tamén como unha época de apertura ao outro mundo. A súa etimoloxía é gaélica e significa fin do verán. A súa orixe remóntase a hai máis de 3.000 anos e se celebra en toda Europa nas zonas de influencia celta. Na actualidade celébrase, nas súas diferentes variedades, en toda Galicia e en zonas de León, Zamora ou Cáceres entre outros lugares onde perviviu a tradición. O Samaín é unha das tradicións

populares galegas que nos últimos anos foi obxecto de programas específicos de recuperación por parte das administracións públicas. Concretamente, dende a área de educación e a diferentes niveis, desenvolvéronse campañas para promover o seu mantemento e exaltación.

Segundo o profesor Xoán Bernárdez Vilar as orixes desta celebración remontanse aos principios da Idade de Bronce (1800-800 ac)

Cando as estreitas relacións comerciais que entón se deron entre os pobos das Fisterras atlánticas conduciron ó establecemento dunha especie de comunidade cultural entre o occidente da península, a Bretaña e as illas Británicas.

Contamos con informacións precisas acerca desta celebración na primitiva Irlanda, polas que sabemos que o primeiro de novembro recibía a denominación de Samain ou Samaín, literalmente *fin do bo tempo*. Nesta data cantábase, bailábase, tomábanse galdrumadas, decorábanse as vivendas con grilandas e acendíanse luces. Era o comezo da estación invernal.

O autor relaciona nos seus recordos persoais as celebracións do Samaín e do Magosto, ademais do día e defuntos.

Nesa data collíamos cabazas e calacús de entre o millo, baleirabámoslos por dentro, facíámoslles ollos, nariz e boca, e poñíámoslle unha vela acendida no seu interior, adobiando con eles a casa mentres tomabamos castañas asadas, o magosto. Lonxe xa o tempo no que estas se depellicaban mentres a familia rezaba o rosario arredor da lareira. Nalgúns lugares utilizábanse tamén bonecas, e os cabazos así decorados pendurábanse de noite nas árbores para meterlle medo ás rapazas. A liturxia da celebración esixía tamén deixarlle un prato e unha cadeira ós defuntos máis recentes.

Os estudos etnográficos relacionan agora estes antigos ritos co culto ós mortos, posteriormente retomado pola Igrexa ó instituír o día de defuntos o 2 de novembro. Mais é conveniente que non esquezamos que tales celebracións, vivas aínda, ademais de entre nós, no norte de Portugal e en Asturias, e que están a ser recuperadas, existían moitos séculos antes de pretendelas denominar Halloween”¹³

O magosto é unha tradición que se celebra en todo o norte da península e que a Comarca de Lemos comparte con toda Galicia. A súa orixe está relacionada coa alimentación dos homes e mulleres destas terras, que durante moitos anos tiveron ás castañas como fonte importante de enerxía. Aínda que coa chegada da pataca de

¹³ Bernárdez Vilar, Xoán (2002):” Santos, magostos, samaín”. Encrucillada, nº 130. P 83-88

América este alimento substituíu ás castañas como principal sustento, a festa da súa recolleita e a celebración polo alimento conseguido, mantívose en moitas zonas agrícolas da península. A voz *Magosto* provén do latín e esta denominación está relacionada co lume, xa que a tradición manda asar as castañas nunha fogata. A recolleita das castañas, por motivos da propia natureza, realízase habitualmente entre o día 1 de novembro (día de Todos os Santos) e o 11 de novembro (San Martín), por este motivo a celebración relaciónase tamén co Samaín e a matanza, que teñen lugar en datas cercanas. O viño novo e os chourizos tamén son habituais nestas celebracións, aspecto tamén relacionado coas datas de celebración. A festa consiste en reunirse amigos, veciños e familia ao redor do lume para comer o froito. As castañas prepáranse de diferentes maneiras, ben sexa con instrumentos especialmente construídos para o caso (como tambores), con tixolas ou simplemente espalladas polas brasas.

A matanza, ou a matanza do porco, é outra das celebracións tradicionais típicas de Galicia e que tamén se desenvolve na Comarca de Lemos. O evento, en orixe tiña por obxectivo facilitar o sustento de comida para o inverno. Na actualidade ten un cariz social e familiar e vertente de celebración popular. Antigamente, todos os veciños dunha mesma aldea participaban nas tarefas. Na actualidade, polo uso de maquinaria e novas técnicas, non é necesaria moita man de obra, pero a cita segue a manter a súa convocatoria social. En case todas as casas da zona rural da comarca matan un ou varios porcos engordados para o caso, fanse embutidos, prerárase a carne e celébranse neses días costumes gastronómicas e sociais. A matanza precisaba na súa orixe, ao facerse nas casas, dun tempo metereolóxico caracterizado por baixas temperaturas, polo que o costume é celebrala nos meses de novembro ou decembro. Na actualidade pódese matar o porco en calquera época do ano, pero as familias seguen a realizar esta tarefa nos meses de inverno.

En xeral, na Comarca Terra de Lemos as festas máis antigas mistúranse coas distraccións actuais. Nelas mantense unha clara influencia da vida pasada, nesa na que a historia, a relixión, os ríos e as lendas cobran vida.

1.3 ESTADO DOS ESTUDOS SOBRE A CUESTIÓN

1.3.1 Termos a definir

1.3.1.1 Comunicación local, prensa local

Tanto a Real Academia Galega (RAG) como a Real Academia Española (RAE) recollen nos seus dicionarios a acepción *local* como un termo eminentemente territorial. Así a RAE propón como primeira acepción: “perteneciente o relativo a un lugar”, mentres que a RAG comeza por definir o termo local como: “dunha poboación dunha vila, dun municipio”, cunha clasificación territorial moi similar á proposta da RAE na segunda acepción: “perteneciente o relativo a un territorio, a una comarca o a un país”.

Pola súa banda, o termo *comunicación* aparece recollido na RAG como: “acción de comunicar ou comunicarse” e “cosa que se comunica”. Esta entidade achega como sinónimos do termo *información* ou *noticia*. Estas son as acepcións que nos interesan para o estudo, moi similares na redacción ás propostas da RAE.

O termo *prensa*, no seu sentido figurado é definido pola RAG como: “conxunto de publicacións periódicas, en especial diarias”. Neste caso a RAE inclúe como acepción de prensa: “conxunto de persoas dedicadas ao xornalismo”.

Casasús (1972:74) tamén define os termos:

“Diario: es un medio de comunicación de masas con una materia significantes de orden visual, con la infraestructura material espacial y con unas series informacionales lingüísticas, paralingüísticas, icónicas y no lingüísticas”.

Segundo a UNESCO (1961) “Diarios y periódicos de cualquier categoría deben ser: impresos, editados en el país, ofrecidos al público, publicados en serie continua y bajo un mismo título y periodicidad -regular o irregular- inferior a un año y con todos los ejemplares fechados y generalmente numerados.”

Medio é para a RAG: “aquello que serve para un fin”.

A partir de todas estas acepcións podemos establecer unha idea de a que nos referimos cando falamos de medios de comunicación local, prensa local e

comunicación local. A complexidade do termo comunicación fai preciso aclarar varios aspectos da súa asociación cando nos referimos á comunicación local.

A definición de conceptos como local, prensa local ou comunicación local e a súa demarcación territorial, sempre estivo afectada pola vagaxe política e cultural da nosa sociedade e pola configuración moderna do modelo Estado-nación. Pero na actualidade, debido a diversos factores como a aparición das novas tecnoloxías ou a tendencia á globalización, o termo toma unha nova dimensión que pretendemos aclarar neste apartado.

O profesor Xosé López amplía o significado de local ao grupo de persoas que viven nunha localidade, pola relación entre o termo local e o termo comunidade. O profesor pon de manifesto así, a relación deste último co termo comunicación: “A la hora de definir lo local siempre recurrimos al origen latino del término lugar y del término comunidad. El primero se refiere a la ubicación territorial y el segundo a lo que supera lo individual. Es decir, cuando hablamos del mundo local nos referimos a grupos de personas que viven en una localidad definida territorialmente.” (López, 2004c:13)

O autor afonda no termo en toda a súa complexidade que describe da seguinte maneira:

En la actualidad, los criterios geográficos permanecen vigentes a la hora de definir lo local, pero no son suficientes para entender complejo entramado de la comunicación en el escenario actual. Necesitamos incorporar otros enfoques, como el sociológico y el antropológico para entender todo lo que establece relaciones de identidad y favorece el nacimiento de comunidades físicas o virtuales. El contacto entre los ciudadanos, la identificación con una localidad o con un tema, o los rasgos que nos diferencian del otro, conforman alguno de los pilares sobre los que hoy se asienta lo local. Podemos decir que es un espacio simbólico de proximidad, la mayor parte de las veces, que se instala en un lugar geográfico y que en la sociedad digital también puede limitarse a valores compartidos por una comunidad de personas que viven en distintas localidades del planeta.

En definitiva, hay cinco factores básicos que es preciso tener en cuenta a la hora de definir el concepto de local en la actualidad: la territorialidad, la identidad –todos los elementos que contribuyen a la identificación de personas, grupos o entidades-, la producción de contenidos, los usuarios –sus prácticas comunicativas e usos sociales- y la capacidad para afrontar desafíos en los ámbitos de proximidad. (2004:15)

“Lo local es un espacio social y un espacio de comunicación interpersonal y de comunicación mediada tecnológicamente, donde por lo tanto, también hay información” (López, 2007:9). Deste xeito define o profesor Xosé López o concepto de local, destacando neste ámbito a necesidade dos usuarios de medios de comunicación que informen, de forma preferente, dos temas da actualidade que se refiren á súa comunidade. O mesmo autor destaca a complexidade do termo local, que por unha banda apunta un componente territorial e por outra trascende ese territorio que o define, se o interese por parte da audiencia que sobrepasa ese límite.¹⁴

Se nos referimos á prensa, o profesor Juan Maciá Mercadé¹⁵ estableceu a principios dos anos 90 unha clasificación que distinguía entre prensa nacional e prensa de rexións. A prensa de rexións estaría dividida, a súa vez, entre prensa rexional, provincial, interprovincial, comarcal e local. (Maciá Mercadé, 1993:46 e ss).

Este autor aplica como pautas para clasificar a prensa rexional, a situación da sede editorial principal e complementarias; o ámbito de difusión da publicación; a existencia de edicións especiais, suplementos locais ou comarcais; a intencionalidade fundacional –área territorial de público obxectivo e ámbito das institucións coas que se relaciona-; contido editorial e informativo e tratamento; percepción do lector; interrelación de dependencia ou colaboración con institucións; presenza organizada (ou non) de emigrantes nunha rexión, provincia ou comarca en outras. Deste xeito, aplicando estas pautas de Maciá Mercadé, clasificaríamos a prensa en cinco niveis: medios nacionais, rexionais, interprovinciais, provinciais e, por último, comarcais e locais dentro do mesmo nivel.

Segundo a investigación que nos ocupa e atendendo á clasificación de Maciá Mercadé, La Voz de Galicia e El Correo Gallego se considerarían medios rexionais; en canto El Progreso sería clasificado como un medio provincial –a pesar de ter unha clara vocación rexional, por difusión é provincial-; e En Común se correspondería co que o autor clasifica como prensa local-comarcal.

¹⁴ López, Xosé (2010): *La información más cercana* en Camacho Markina, Idioa (coord.) (2010): *La especialización en el periodismo. Formarse para informar*. Sevilla: Comunicación social.

¹⁵ Maciá Mercadé, Juan (1993): *La comunicación regional y local*. Madrid: Ed. ciencia 3.

Para Maciá Mercadé, os medios rexionais quedarían definidos como: “Aquellos que se difunden en toda o en gran parte de una rexión y que tienen su sede editorial en una de sus ciudades o capitales de provincia, sin que necesariamente tenga que ser la que ostenta la capitalidad oficial, la intencionalidad y el contenido principal son de ámbito regional, tal es la percepción que de ello tienen los receptores y su relación con las instituciones y organismos representativos de la rexión es directa y permanente”.

Os medios provinciais son para o autor: “Aquellos que difunden en toda o gran parte de la provincia y que tienen su sede editorial en la capital de la misma, aunque también puede darse el caso de que esta proyección provincial se irradie desde una ciudad importante, sin ser la capital. La intencionalidad y el contenido básico son de carácter provincial, tal es la percepción que de ello tiene el receptor y su relación con las instituciones y organismos de la provincia es directa y permanente.”

Deste xeito, os medios comarcais e locais son, para Maciá Mercadé: “Aquellos que se difunden en una comarca o población, con sede editorial en dicha población o en la capital comarcal. La intencionalidad, contenidos y percepción de los receptores corresponden a ese ámbito local y comarcal y su relación con las instituciones y organismos locales y comarcales es directa y permanente en un grado más intenso del que se da en las anteriores modalidades.”

Neste punto temos que aclarar que todas as publicacións obxecto deste estudo inclúen contidos non só de carácter local, comarcal, provincial ou rexional, - utilizando os termos que emprega Mercadé- senón que tamén inclúen contidos de ámbito nacional e internacional.

O profesor Xosé Lois García¹⁶ introduce un novo matiz ao referirse a medios de “carácter local”, que define como: “ben de provincia ou de cidade”. En todo caso, atendemos á distinción realizada por Xosé López sobre a vocación local dos medios estudados nesta investigación.

¹⁶ García, Xosé L. (1993) “Unha reflexión contemporánea sobre a prensa galega” en AAVV (1993) *Informe da Comunicación en Galicia*. Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega.

Existe, en consecuencia, a necesidade de distinguir para o correcto desenvolvemento deste estudo, entre medios de comunicación locais ou máis concretamente prensa local e información local. O obxecto desta tese é en todo caso a información local, polo que non procede por carecer de interese para a análise a definición ou estudo da estrutura empresarial dos medios de comunicación que dan soporte a estas información. Si interesa, pola contra, as súas relación cos axentes da comunidade (institucións e organismos, empregando as palabras do autor), por formar estas parte do proceso comunicativo estudado.

O propio Maciá Mercadé advirte sobre esta clasificación: “Conviene tener presente que la definición principal de una modalidad no significa que excluya de sus informaciones contenidos correspondientes a modalidades superiores o inferiores. Así la prensa nacional, junto a informaciones internacionales, incorpora páginas de contenido local o regional, así como la prensa regional puede ofrecer informaciones nacionales por una parte y locales por otra”. Esta reflexión xustifica, precisamente, esta diferenciación entre prensa local e información local.

A pesar de que hai autores (José Ignacio Bel, 2002:52) que restrinxen a prensa local ata o ámbito municipal como obxectivo global das súas informacións, o certo é que a maioría dos estudosos apuntan a necesidade de novas fórmulas para publicar información local en medios de ámbitos xeográficos superiores polo aumento da demanda deste tipo de información.

A medida que ha aumentado la demanda de la información local, los diarios nacionales y regionales establecieron fórmulas complementarias, como una mayor atención a la información local o la multiedición. Estos medios han abierto ventanas locales mediante los procesos de descentralización, lo que ha contribuído a la potenciación de la información local, pero no al nacimiento de medios de proximidad. En su crecimiento han llegado a la categoría de medios generales donde, se sienten más cómodos como proyecto informativo y como ámbito de negocio. (López e Maciá, 2007:37)

Estes mesmos autores tamén consideran un factor importante, para o desenvolvemento de iniciativas de prensa local e rexional, o feito histórico da transición democrática e as políticas de descentralización do goberno español. A lingua é considerada un factor que favoreceu a aparición e mantemento da prensa

local, sen embargo, ninguna das publicacións estudadas nesta investigación emprega de xeito habitual o galego.

Entendemos por edicionalización a práctica que consiste en cambiar un determinado número de páxinas de un mesmo diario para lograr un novo produto para unha nova localidade ou comarca (se se trata dunha diario rexional) ou unha rexión (se se trata dun diario nacional). (Juan Maciá Mercadé, 1993: 62)

Esta deficiión coincide coa que aporta Antonia González Borjas¹⁷, quen cita a Peñalba Abrisqueta para explicar que os criterios de noticiabilidade aos que atenden as novas de cada edición:

El tratamiento redaccional corre a cargo de periodistas, situados en la zona geográfica determinada, mientras la vertiente técnica está basada en preimpresión centralizada, vías de transmisión facsimilar e impresión multilocal. Por lo que respecta a la toma de decisiones, ésta se descentraliza en las ediciones locales, aunque la sede central siempre está informada de lo que se publicará.

Por lo que respecta a los procedimientos para llevar a cabo la «edición», podríamos citar los siguientes: primar las noticias del área sobre las que ejerce influencia, valorar el localismo y lo cotidiano, interés por las cuestiones que llaman la atención al lector y mueven su curiosidad, ofrecer una tribuna al lector para exponer sus preocupaciones más cercanas, realizar ediciones o periódicos integrados en grandes cadenas con una cobertura común y suficiente de información general, utilizar una tecnología sofisticada que permita la multiplicación del mensaje y rapidez en la aparición, entre otros.

Para López e Maciá “la competencia presiona de modo ascendente, de abajo a arriba. Para hacerle frente, los diarios nacionales han tenido que descentralizarse y recurrir a la edición, lo mismo que muchas cabeceras regionales. Los diarios provinciales se comarcalizan y, a su vez, los diarios locales se enfrentan a la proliferación de las publicaciones municipales, de barrio y gratuitas”. Pero os mesmos autores recoñecen a situación privilexiada da prensa galega: “La expansión de los diarios gallegos se ha asentado en el enriquecimiento de la información local, a través de ediciones territoriales” (2007:64)

¹⁷ Cita de Peñalba Abrisqueta, José Luis (1987): Prensa Regional y nuevas vías de acercamiento al lector. Tesis doctoral inédita. Universidade del País Vasco; en González Borjas, Antonia (2000) “El fenómeno de la “edición” y la prensa local”. *Ámbitos*, nº 34 (2º semestre 1999- 1º semestre 2000) p 87-97.

Outros autores como Mª Rosa Cal¹⁸ ou Sonia Fernández Parrat¹⁹ apuntan razóns publicitarias na aposta dalgúns medios pola edicionalización, ao establecer deste xeito estratexias para captar ao pequeno anunciante do ámbito local de cobertura da edición. Así o apunta Fernández Parrat:

Para paliar el retroceso de los grandes anunciantes, muchos periódicos se han lanzado a buscar la publicidad local, un campo cada vez más explotado. Es en este contexto donde entran en juego las ediciones locales de los periódicos y los periódicos regionales, que cuentan con la ventaja de ofrecer la información más cercana al lector y permiten captar al pequeño anunciante.

Esta situación descrita anteriormente encaixa coas circunstancias de publicación de El Progreso e La Voz de Galicia. No primeiro caso, cunha maior atención á información local e a estruturación do diario por seccións que así o poñen de manifesto. No caso de La Voz de Galicia distínguese unha estratexia de edicionalización que a cabeceira comezou a desenvolver en 1992 para atender á demanda de información local.

Pola súa banda, El Progreso, para combater coa política de edicións de La Voz de Galicia que lle estaba captando lectores, apostou por incluír máis información local. Primeiro optou pola inclusión de seccións específicas para as comarcas da provincia e posteriormente, pola publicación de suplementos específicos para as comarcas de A Mariña, A Ribeira Sacra e A Chaira.

Existen outras estratexias coas que os medios de comunicación de ámbito nacional pretenderon cubrir a demanda de información local. As principais cabeceiras do país desenvolveron algunha iniciativa neste sentido. Deste xeito, podemos falar de El País, con edicións propias para algunhas comunidades autónomas con maior número de lectores ou El Mundo, que estableceu estratexias de venta conxunta con diarios de carácter local. En Galicia se vende conxuntamente con El Correo Gallego.

¹⁸ Cal Martínez, Mª Rosa (1989) “Fórmulas nuevas de información local” en Timoteo Álvarez, Jesús y otros (1989) *Historia de los medios de comunicación en España. Periodismo, imagen y publicidad (1900-1990)*. Barcelona: Ariel Comunicación. (p. 489)

¹⁹ Fernández Parrat, Sonia (1998): Nuevas tendencias de la prensa en Galicia: cómo observar la realidad local para innovar en el mercado global. Revista Latina de Comunicación Social, 9. Recuperado el 14 de febrero de 2013 de: <http://www.ull.es/publicaciones/latina/a/44sonia/44sonia2.htm>

O caso de La Voz de Galicia e a súa aposta pola edicionalización como estratexia de posicionamento no mercado, que desenvolveu a partir do ano 1992, é recoñecida por Xosé López (1992:29) como una publicación de proxección local, o que temos en conta para a realización deste estudo.

No mesmo texto, o autor recoñece valores locais nas informacións de El Correo Gallego, que tratou de manter un número elevado de delegacións en varias vilas galegas (ata que tivo que pechar debido á crise económica e a conseguinte baixada de lectores), tratando de achegar ao lector una información de clara vocación local.

Deste xeito, Xosé López conclúe nunha clasificación de prensa local de provincia, que se correspondería con El Progreso como exemplo; prensa local de cidade, con El Correo Gallego como exponente; e prensa con edicións locais, La Voz de Galicia. Nestas circunstancias, o autor destaca que a prensa local galega para un mellor estudio convén clasificala en local de provincia e que a prensa comarcal é una modalidade de prensa local propia de Galicia.

O profesor Xosé López, ofrece en *A prensa do terceiro milenio*²⁰ unha completa descripción da prensa local en Galicia. Nela destaca o seu carácter localista, aínda que nalgúns casos aberta a un localismo provincial (casos de El Progreso e La Región) ou con proxección rexional (caso de la Voz de Galicia) pero que a través do seu sistema de edicións -en parte coincidente co trazado comarcal- amosa unha clara vocación local.

López analiza a importancia da información local para os medios galegos. Na súa análise asegura que a aposta pola información local nun escenario globalizador foi clave para a supervivencia dos medios:

A prensa galega da segunda metade do século XX cosolidou un modelo singular de prensa local e rexional herdeiro da transición histórica dos medios impresos do XIX e da primeira metade do século XX. As principais características deste modelo son:

A atención á información de proximidade.

Unha oferta selectiva da información de fóra de Galicia

Unha estrutura empresarial baseada na propiedade familiar

²⁰ López García, Xosé (2000). *A prensa do terceiro milenio*. Santiago de Compostela: Edicións Lea.

A combinación dun modelo provincial de edición única e/ou varias edición cun modelo rexional con multiedicións e/ou edición única.

O seguimento dos patróns de referencia da prensa informativa-interpretativa.

A actualización dos produtos, mediante cambios de deseño e a construción de modernas plantas de impresión, conseguíu que a prensa galega mantivese unha difusión moi superior á prensa de fóra de Galicia.

A pesar de tratarse de produtos xornalísticos editados en castelán, os diarios galegos souberon sintonizar co interese dos potenciais lectores. E para iso, prestáronlle especial atención a todo o relacionado coa identificación do propio, do autóctono, aínda que sen esquecer os valores universais que lles preocupan ós destinatarios da información na Fisterra Peninsular. Esta combinación do próximo co global, con equilibrios que sempre daban preponderancia cuantitativa á información local, estivo presente na práctica totalidade dos produtos informativos postos en marcha polas distintas empresas que elixiron o “modelo local integral”. O seu esforzo informativo, xunto cunha boa rede de distribución, moi complexa e custosa a causa da dispersión da poboación do país, fixeron posible un constante incremento do número de lectores, ata superar, a finais dos noventa, a barreira dos 100 exemplares por cada 1.000 habitantes.

Durante estes anos, os periódicos descubriron o valor da información máis próxima nun escenario de diversidade globalizada. O local foi un elemento diferenciador dun produto xornalístico dirixido a un público moi definido e localizado xeográficamente nos ámbitos provinciais (nas grandes cidades e comarcas). Estes produtos chegaron ó público mediante dúas estratexias: a publicación de edicións ou a elaboración de páxinas especiais para as principais localidades dunha edición única. En todos os casos o número de páxinas de información local foi moi importante. Esta estratexia “cuantitativa” estivo acompañada, algunhas veces, por unha estratexia “cualitativa” que consistiu nunha especial atención á calidade dos contidos nas edicións locais. (2000:69,70)

Esta análise da situación da prensa galega a principios de século que realizada por Xosé López, complétase cunha investigación cualitativa dos contidos aparecidos na prensa. Para facelo escolleron unha semana ó chou, cada cinco anos, nos 7 xornais galegos que existían en aquel momento. Dos seus contidos analizaron a evolución da súa estrutura, os apartados de opinión e o mapa do tempo. Estes apartados servíronlle para reflexionar sobre a implantación territorial das publicacións. Entre as súas conclusións atópase unha tendencia a dar prioridade aos aspectos locais máis próximos. O estudo establece que os medios iniciaron diferentes estratexias de atención ao local, como o incremento da información local e a edicionalización. Pero ademais, realizaron cambios na estruturación da propia información (incluíndo novas seccións máis próximas ao lector), e nos xéneros empregados para o tratamento da información, buscando deste xeito achegarse ao

lector ofrecéndolle contidos cun marcado carácter de servizos. López resume estes cambios do seguinte xeito:

Durante as últimas décadas todos os xornais galegos tentaron achegarse ó lector contando historias máis próximas á súa vida cotiá mediante dúas estratexias: o incremento da información local e a edicionalización.

Sen embargo, as dúas liñas sinaladas non supuxeron un cambio nos contidos nin no tratamento da actualidade informativa. A sección de local soamente reproducíu a escala máis pequena a distribución temática tradicional do xornal. (2000: 145, 146)

O incremento de xéneros como a reportaxe ou a crónica foi paralelo ó impulso das novas seccións como Ocio/Cultura e Sociedade, pero o seu emprego é escaso aínda hoxe na prensa galega. A evolución das entrevistas foi cualitativa, máis que cuantitativa: o paso dun carácter maioritariamente político cara ás de interese humano (predominio nas seccións de sociedade e cultura, fronte ás de política nos primeiros anos analizados) e local. (2000:175)

Tralo estudo, as súas conclusións establecen a necesidade de atención dos medios á información máis cercana ao cidadán como garante de supervivencia:

Durante as dúas últimas décadas a prensa galega evolucionou dende un xornalismo fundamentalmente político-laboral, ata un xornalismo de servizos, que prima o entretemento, a información social e cultural, sobre todo nos periódicos de vacacións e fins de semana. (...) Ó mesmo tempo, os xornais redescubriron o valor da información local fronte á globalización como elemento diferenciador e cara un público moi definido e localizado xeográficamente. A prensa galega tenta achegarse ao lector aporximando as historias contadas á vida cotiá mediante dúas estratexias: a edicionalización e o incremento da prensa local (duplica o espacio ocupado). Sen embargo, este achegamento ao lector non supuxo un cambio no tratamento da información. As seccións de local reproducen o esquema do xornal a escala máis pequena: a política municipal ocupa un lugar privilexiado (actualmente o 36% das seccións de local do conxunto da prensa galega) fronte á presenza testemuñal doutras institucións (Deputacións, Xunta, Goberno Central) e o camiño cara un xornalismo de servizos é paulatinamente (os temas sociais superan o 30% e ocupan o segundo lugar fronte o 15% que representaba na década dos setenta, e cultura pasou dende o 4 ata o 9% en dúas décadas. (...)

As conclusións de López apuntan á atención ao local como estratexia para escapar das rutinas produtivas e das axendas inducidas, co obxectivo de sobrevivir no futuro. Pero tamén explica que a situación da prensa galega víuse favorecida por factores externos, como a política de descentralización desenvolvida dende o goberno central. Esta cuestión, segundo o profesor, propiciou a aparición dos medios públicos e rexionais en Galicia que apostaron pola información local, o que

impedíu que outros medios chegados dende o resto do estado se asentaran con éxito no territorio galego²¹. A porcentaxe de información de elaboración propia sempre é maior na sección de local que noutras. O profesor tamén apunta á participación como factor de cambio relacionado co local, co próximo.

Os diarios galegos deben prestarlle máis atención á vida social galega, as persoas populares ou que acoden ós actos sociais e teñen proxección social en Galicia ou nos seus ámbitos locais. Os diarios galegos poden prestar máis atención a cuestión útiles para os lectores –fágao vostede, cultive vostede mesma..- ou feitos de actualidade por mor de cuestións estacionais (poda de árbores...)

As prioridades dos diarios galegos que queiran sobrevivir no futuro, ademais dunha boa xestión e dunha boa comercialización, deben incorporar unha clara definición das prioridades informativas que inclúan unha especial atención a tódalas actividades que ocupan o tempo, espertan o interese e acaparan o gasto dos cidadáns do ámbito no que se difunden, cunha clara implicación coas historias dos protagonistas locais (éxitos e fracasos), un impulso de debates con participación dos cidadáns sobre asuntos que interesan á comunidade, a selección de temas de actualidade para tratalos en profundidade, cunha boa presentación e cunha precisa contextualización, unha redución de temas rutineiros e o aumento do número de información útiles para a vida diaria. (2000:198,199)

Estes cambios que apuntaba Xosé López en 2000 como necesarios para garantir o futuro da prensa galega, coinciden co ofrecido tradicionalmente dende o espazo local. Por este motivo, 15 anos despois, podemos considerar que a supervivencia destes medios estivo relacionada directamente con esta tendencia ao local. Nunha análise posterior, realizada en 2005 por Xosé López e Berta García Orosa²², os autores destacan entre as características da situación galega o profundo enraizamento da prensa local:

O sistema mediático galego descansa sobre uns medios impresos privados moi especializados na información local e moi asentados nos seus ámbitos territoriais onde está a empresa editora, uns medios audiovisuais privados na súa maioría dependentes ou asociados ás grandes cadeas estatais, uns medios audiovisuais públicos volcados na información de proximidade, e uns novos medios -medios na rede, principalmente- que dan os primeiros pasos con proxectos a curto prazo. (...) Galicia non vive allea ós cambios que se producen no sistema mediático mundial. Participa dos cambios pero faino ó

²¹ López, Xosé (2003): Galicia: prensa familiar en clave local en Benavides Delgado, Juan e Villagra García, Nuria (eds) (2003) *Públicos, instituciones y problemas en la comunicación del nuevo milenio*. Madrid: Fundación General de la universidad complutense. Ayuntamiento de Madrid. (1ª tenencia de Alcaldía)

²² López García, Xosé e García Orosa, Berta (eds) (2005): Radiografía dos diarios galegos. Análise dos contidos textuais e dos aspectos formais. Santiago de Compostela: Servizo de publicacións USC.

seu ritmo, coas súas particularidades e cunhas singularidades que converten o escenario galego nun lugar privilexiado para a investigación dos medios locais. Os medios impresos e a súa edición en liña constitúen un punto de referencia nestes cambios no escenario local. (...) A prensa galega é unha prensa moi asentada localmente, cunhas fortes raíces, e que presta moita atención á produción de contidos propios.

E incluso Xosé López chega a afirmar que o rexurdimento dos medios locais a finais do século XX é “cando menos nalgúns aspectos, dunha recuperación de vellas claves comunicativas de finais do pasado século e comezos do actual”.²³

Autores como López e Mercadé (2007:39) destacan Cataluña e Galicia como paradigmas da prensa comarcal e explican a consolidación dunha rede estable de diarios e publicacións periódicas de proximidade nestas comunidades para favorecer un tratamento informativo máis cercano e máis participativo. López incluso asegura que “a prensa comarcal é unha modalidade de prensa local propia de Galicia”.

A existencia de prensa local non é un fenómeno retrinxido só a Galicia, lugar onde os autores recoñecen un profundo arraigamento sobre todo no referido a prensa comarcal. López e Maciá (2007:37) destacan que a prensa nacional e rexional é un fenómeno con importancia en toda Europa, aínda que de forma máis significativa reproducíase en Francia, Alemaña ou nos EUA. Nestes países existe un amplo número de cabeceiras dedicadas á información local, con difusión reducida e caracterizadas pola súa proximidade aos lectores.

En España o auxe da información local tamén provocou movementos empresariais, con cabeceiras que trataron de dar cobertura á información máis próxima mediante diferentes estratexias. A profesora Antonia González Borjas cita a José Ignacio Ben Mallen²⁴ para describir a situación a principios de século:

La Prensa local (el último escalón en la estructura informativa) se ha convertido en los últimos años en el punto de mira de los grandes grupos de Prensa, de ahí que la primera se haya topado con las

²³ López García, Xosé (1999) “Os medios de comunicación locais nun mundo globalizado” en Álvarez Blanco, Mª Rosario e Vilavedra Fernández, Dolores (coords) *Cinguidos por unha arela común. Homenaxe ao profesor Xesús Alonso Montero*. Santiago de Compostela: USC.

²⁴ Cita de Ben Mallen, José Ignacio (1994): La prensa regional y local: un proceso continuado de expansión, en Comunicación Social, 1994 /Tendencias. Informe anual FUNDESCO, Madrid, 1994, p-209-222 en González Borjas, Antonia (2000) “El fenómeno de la “edición local” y la prensa local”. *Ámbitos*, nº 34 (2º semestre 1999- 1º semestre 2000) p 87-97.

estrategias ofensivas de los segundos. Entre las fórmulas de penetración que han ensayado los grupos de Prensa contra los pequeños periódicos destacan tres.

-Edición de la misma cabecera en distintas zonas geográficas del país, incluso algunas de ellas con impresión en el lugar de difusión (como ejemplos: *El País* Cataluña o *ABC* de Sevilla).

-Localización de la cabecera en distintos puntos de la geografía española, con la creación de sociedades cuyo capital es compartido con personas físicas o jurídicas enraizadas en el lugar de edición (*Grupo 16, El Mundo*).

-Compra de diarios, mayoritariamente líderes de zona y posterior integración de los mismo en el grupo matriz. En este sentido, destacan *El Correo, Prensa Ibérica* y *Zeta*. (2000:90)

Deste xeito, atendendo o exposto por Xosé López, consideramos todas as publicacións estudadas nesta tese como locais. O autor fai unha clara diferenciación entre información local e prensa local. No seu modelo establece que La Voz de Galicia, El Progreso e El Correo Gallego son publicacións de masas ou convencionais. Polo seu ámbito de difusión serían locais: El Correo Gallego e El Progreso, mentres que la Voz de Galicia tería un ámbito de difusión rexional.

Información local é polo tanto o tratamento dos acontecementos que se producen no ámbito local ou que se producen noutros ámbitos e que afectan a cidadáns vinculados social ou culturalmente coa comunidade local. (López e Maciá, 2007:15)

Esta acepción de información local permite incluír no seu ámbito numerosas temáticas, aspecto que recollen varios autores como González Borjas (2000:93), que ademais insiste en que se trata dunha especialidade informativa.

La información local moderna debe considerarse como un abanico de interés cada vez más amplio: problemas sociales, servicios, estilos de vida, fiestas, crítica urbanística..., en definitiva, subsecciones que conforman en sí mismas un todo informativo, lo local, representante de una especialidad informativa.

Nos últimos anos xurdíu outro tipo de prensa local, a prensa gratuíta, de novo como unha estratexia para evitar a perda de lectores que sufrían as publicacións tradicionais. Os autores estudados destacan as vantaxes económicas desta modalidade de edición xornalística, porque permite acceder a anunciantes con

baixos orzamentos para publicidade aparecer en medios de comunicación que, por outra banda, garanten unha difusión local considerable. Esta fórmula non agrada a moitos profesionais dos medios de comunicación asentados nas mesmas comunidades, porque consideran que copan o mercado publicitario do que tamén depende en grande medida a economía dos xornais tradicionais (López e Maciá: 2007:44). Esta práctica publicitaria e de distribución só ten cabida no ámbito local en tanto en canto que o público obxectivo da publicidade que se inserta no medio é eminentemente local.

Outros autores como Anunciación Ramírez Queralt²⁵ destacan o valor da prensa gratuíta, que emprega o factor servizo como a máxima na selección de contidos informativos e publicitarios:

Es la información de proximidad, concebida como el resultado de la combinación de la cercanía física y el interés temático, donde el periodismo de servicio alcanza su máxima expresión. Un modelo informativo genérico, que en su aplicación integral se concreta en el diario de servicio, un diario articulado en torno a una utilidad práctica de sus contenidos, redaccionales y publicitarios. Un compendio de proximidad, que la prensa gratuíta pone al alcance del lector sin necesidad de desembolso alguno. Por su parte, el negocio local encuentra en los periódicos de distribución gratuíta un espacio propio para la inserción de mensajes efectivos. No sólo ofrece al lector, al ciudadano y el consumidor las noticias relativas a su entorno más próximo, sino también información publicitaria concreta y útil para dar una respuesta más o menos inmediata a las necesidades cotidianas específicas. (2004:317)

Este tipo de publicacións gratuítas non tiveron a penas penetración no mercado comarcal ata o inicio da década dos noventa. Nieto & Iglesias (1993: 306) ²⁶definen a prensa gratuíta como “El apartado de publicaciones gratuítas que agrupa a los soportes impresos de información general producto de la actividad editorial de una empresa periodística o no, que se entrega sin la adecuada contraprestación económica y que tiene como principal ingreso la publicidad.”

²⁵ Ramírez Queralt, Anunciación “La publicidad local en el diario de servicio. La prensa gratuíta como soporte” en López Lita, Rafael; Fernández Beltrán, Francisco; Durán Mañes, Ángeles (eds) (2004) *La publicidad local. III Congreso de Comunicación Local*. Castellón: Universitat Jaume I.

²⁶ Citado en López García, Xosé (1997) “La prensa popular gallega: un eslabón para la participación ciudadana”. *ZER. Revista de estudios de comunicación*. Bilbao: Universidad del País Vasco. p. 153-157

1.3.1.2 Manifestacións populares tradicionais

Segundo a Real Academia Galega, manifestación é “o efecto ou acción de manifestarse”, sinónimo de demostración. Popular é, segundo a mesma fonte, “aquel que pertence ou que procede do pobo”; e tradicional é o “relativo ou pertencente á tradición dun pobo” ou nunha segunda acepción que segue as normas ou costumes do pasado.²⁷

Enmarcamos o concepto de manifestacións populares tradicionais, polo tanto, no ámbito da cultura, e recolleemos a descrición das prácticas culturais en Galicia do profesor Xan Bouzada²⁸:

No ámbito da acción cultural podemos establecer hoxe dous tipos de posturas dos actores con respecto ás prácticas sociais da cultura. En principio podemos constata-la existencia dun “modelo popular participativo e sociocultural”. Este modelo está presente tanto no ámbito rural tradicional como no da cultura popular local actual nos enclaves e áreas obreiras, nos barrios e en xeral, nos ámbitos locais, comunitarios. Este modelo inclúe aquelas prácticas de carácter socio-relacional e lúdico, así como a actividade artística relacionada tanto coa socialidade tradicional ou moderna, coa cultura como feito antropolóxico e social, como coa actividade sociolaboral; nese aspecto a música, o folclore, a arte popular e mesmo diversas formas de xogo, deporte ou festa constitúen soportes deste tipo de dinámicas. O seu modo de incardinación prodúcese a través de marcos tales como o asociacionismo sociocultural, recreativo e de tempo libre, ou a través de organización comunitarias. (Bouzada, 2000:43)

O autor pon de manifesto, ao describir o ámbito galego, a importancia das asociación e entidades na preservación destas manifestacións populares tradicionais.

Entre as numerosas manifestacións populares tradicionais que se desenvolven na Comarca de Lemos, escollemos ás de maior aceptación entre os veciños e que en relación con esta cuestión contan tamén cunha maior repercusión mediática. Estas manifestacións están organizadas para a súa exposición temática tal e como foron recollidas na análise de contido, atendendo ó seu desenvolvemento cronolóxico ao longo do ano.

Para o estudo analizamos, xa que logo: o Entroido, incluíndo os compadres e comadres, desfiles e bailes, o mércores de cinza, o oso de Salcedo, o Entroido

²⁷ Todas as acepcións foron consultadas en www.realacademiagalega.org o 5 de agosto de 2015.

²⁸ Profesor de socioloxía da Universidade de Vigo e experto en cultura popular galega.

Ribeirao e outras manifestacións na Comarca de Lemos; os maios; o rito pagán de San Xoán; o Samaín; o magosto; a matanza; e as Fachas de Vilelos (O Saviñao). Manifestacións, todas elas, que pasamos a describir a continuación.

O Entroido: Para Blanco Prado (2012:6) a función do Entroido é claramente social e na súa análise o autor identifica os seguintes trazos que na práctica poderíamos equiparar a funcións:

- Como rito, onde a máscara e o disfrace acadan forte protagonismo
- Como festa
- Como tempo de exceso
- Como escenario de crítica social e política
- Como momento festivo
- Como símbolo de vida e fertilidade (renacemento, rexurdimento)
- Como inversión da vida cotiá
- Como lección pedagóxica²⁹
- Como dominio da dimensión pública
- Como reino da risa
- Como tempo de diversión, relaxación e xogo

Algunhas destas funcións tamén as recolle Mariño Ferro, que ademais defende que a función social desta manifestación é a clave da súa supervivencia:

Hoxe sabemos con certeza que, en contra do que pensaban os antropólogos evolucionistas, ningunha manifestación cultural importante se conserva indefinidamente por inercia: sempre cumpre algunha función; polo xeral varias.

- Fomenta a concepción cíclica do tempo.
- Forma de diversión.
- Expresar algo do seu eu como liberación.
- Función pedagóxica (o que ocorrería se o mundo fose ó revés).
- Outros aspectos como enfrontamento home-muller, as críticas, a exaltación da propia comunidade. (2003.165)

²⁹ Blanco Prado recolle neste punto a opinión de varios antropólogos que consideran que o Entroido cumpre unha función didáctica, posto que “subliminalmente educan ao pobo, facéndolle ver e comprender que unha vida como a do Entroido non se pode levar a cabo o resto do ano se queremos evolucionar como seres humanos civilizados”.

Esta función pedagóxica que lle otorga Mariño Ferro ao Entroido xustifícase tamén no feito de que estes días marcados caracterízanse pola tolerancia, con aspectos como a crítica e a sátira, que non son permitidos noutras épocas do ano. Así o xustifica:

Unha das notas características do carnaval en toda Europa é a gran liberdade e tolerancia para a crítica e a sátira, feitas con toda desenvoltura e coa licencia máis atrevida. (2003:173)

Non pretende cambia-la sociedade, senón que cumpra máis estrictamente as normas establecidas. Son pois, un medio de control social. En contra da imaxe tópica -produto da mirada superficial e distante- o Carnaval preséntasenos como unha festa na que, tras vivir uns días nun mundo invertido, reafírmanse as normas e a orde social. Por iso non debe sorprender que sirva para exalta-los valores da propia comunidade e para reforza-los vínculos interpersoais. (2003:192, 193)

Estes rasgos expostos por Mariño Ferro coinciden coas funcións sociais da comunicación local mediada que expusemos no punto 1.2.2., deste xeito concluímos que Entroido e a comunicación local mediada comparten métodos e funcións, entre eles o reforzo da identidade e a unión da comunidade por oposición con outros grupos. Así o recolle Mariño Ferro:

Pero a unión dun grupo –sexa este a familia, a aldea ou a parroquia ou vila- non se logra só reforzando os lazos positivos entre os seus membros. Tamén produce cohesión (...) o enfrontamento con grupos opostos. Así unha familia, aldea ou parroquia, mantense máis unida se a anima certa rivalidade coas demais familias, aldeas ou parroquias. Esta utilización das tensións co exterior para reforza-la cohesión interna, está tamén presente no Carnaval. (2003:198)

Se comparamos estes trazos que establecen estes autores cos valores noticia analizados para a comunicación local, xustificamos o tratamento das manifestacións propias do Entroido como noticia de interese. Atopamos, na maioría das manifestacións populares tradicionais, valores noticia como a actualidade (sucede nun tempo moi concreto e non e repite); a orixinalidade (non é feito habitual, é diferente); non é imprevisible no suceso (porque está marcado no calendario), pero sí no modo que toma cada ano; a cantidade de persoas implicadas xeralmente é considerable (ten importancia para a comunidade porque conta cunha elevada participación); xerarquía das personaxes implicadas (tamén é noticia a participación de persoas da vida pública); exclusividade (porque moitas das manifestacións

populares tradicionais son propias da zona e se producen nun momento e lugar determinados); entre outros.

Outros autores como Federico Cocho tamén consideran que existe unha lección pedagóxica implícita na celebración do Entroido: “Aínda que pareza contradictorio, o caos simbólico do Carnaval, a ruptura da orde habitual durante un tempo concreto e limitado reforza, sensu contrario, a orde da sociedade” (2001:53)

Algúns autores recoñecen unha función ilustrativa ou de transmisión do coñecemento e da historia da propia comunidade nalgunhas das manifestacións propias do Entroido. Así, a investigadora Mª Leonisa Núñez Sánchez nun traballo comparativo das festas de Entroido en Galicia, Portugal e Brasil, explica esta característica na celebración en Río de Janeiro:

Por lo tanto, estas organizaciones carnavalescas, además de cultivar el carnaval con sus músicas y sus letras, fueron engranajes importantes en las conquistas histórico-políticas de la época, dando originalidad especial al carnaval de Río. (...) La importancia de la lucha contra los males, la crítica a los planes económicos, las leyendas afrobrasileñas, las varias versiones del descubrimiento de Brasil, etc., o sea, todo un foro para discutir y conocer mejor el país. (2008:232)

De novo, esta función de transmisión da cultura propia é tamén recoñecible como característica na comunicación local mediada.

Non hai acordo entre os expertos nesta tradición sobre a súa orixe. Blanco Prado resume as principais tendencias.

A orixe desta festa remóntase nos tempos. Son diversas as teses sobre a súa orixe, pois os investigadores non se poñen de acordo neste punto. Por un lado, están as teorías prehistoricistas ou evolucionistas de finais do século XIX, que interpretan o Carnaval como unha versión moderna dos ritos ancestrais de pobos prehistóricos relacionados coa fertilidade das terras, das mulleres e do gando na primavera. Entre os seus seguidores destacan Frazer e Mannhardt, e no ámbito galego Bouza Brey. Por outro lado están as teorías medievalistas que xorden nos anos 40 do século XX, partidarias de encadrar o Carnaval na tradición cristiá e de entendelo sempre en relación á Coresma. A maioría dos estudosos defenden esta tese, destacando Bajtin, Van Gennep, Heers, Burke... e no noso ámbito, Caro Baroja, Vicente Risco, González Reboledo, Mariño Ferro e Fidalgo Santamaría, entre outros.

Outras teorías son as que defenden puntos de encontro entre ambas teses: recoñecer a orixe pagá dalgúns ritos do Carnaval sen negar a súa consolidación como festa no ámbito da Idade Media (2012:2)

Por exemplo, Mª Leonisa Núñez Sánchez propón como orixe as *festas saturnalias* do 10.000 a.c. en Italia:

Hay varios orígenes posibles para el Carnaval, algunos autores lo sitúan 10.000 años antes de Jesucristo en Italia, donde se iniciaría con el nombre de las saturnalias –fiestas en homenaje a Saturno. Los dioses de la mitología Greco-Romana, Baco y Momo, se dividían los honores de la fiesta, que transcurría entre los meses de noviembre y diciembre. (2008:226)

Mariño Ferro toma en *O Entroido ou os praceres da carne, 2003*, o Entroido galego coma unha variante máis do Entroido europeo e interprétalo no contexto da simboloxía e a relixiosidade tradicional cristiá, chegando a afirmar: “o Entroido é un teatro de rúa de marcado fundamento relixioso” (2003:9) e basea a súa teoría en referencias ao Arcipreste de Hita, que describe en textos o combate entre a Coresma e o Entroido no século XIV, e cantigas populares que plantexan a idea do Entroido convertido en Santo.

Blanco Prado reitera o reflexo no propio nome de Entroido da súa función social como “por un lado, tempo de excesos e dos praceres da carne e, polo outro, tempo de entrada á Coresma, é dicir, de disfrute daquelo que está prohibido durante eses corenta días de abstinencia e penitencia cristiá (2012:1,2).

González Reboredo tamén aboga pola teoría da mistura cristiá-pagana na orixe e evolución das celebracións do Entroido. Así o explica en *Cuestiones de fiestas del ciclo anual. Relación entre fiesta y sociedad*:

La sociedad tradicional gallega, como todas las europeas en general, se esforzó por plagar el ciclo anual de conceptualizaciones simbólicas vinculadas unas veces a la naturaleza y otras a elementos de su sistema ideológico, este último muy condicionado por el cristianismo. La iglesia Católica contribuyó, en el devenir histórico, a cargar de significado religioso las fechas significativas del año, favoreciendo al afianzamiento de festividades como *O Nadal*, en el solsticio de invierno, o la fiesta de *San Xoan* en el polo contrario del año. (1988:141)

O autor establece esta relación pagá-cristiá para varias das manifestacións populares que se celebran ao longo do ano. Concretamente relaciona difuntos co Samaín e co Magosto; a Matanza co San Martiño; Nadal cos Santos Inocentes, aninovo e reis; Entroido e cuaresma; maios; e San Xoán.

Para moitos historiadores e antropólogos, o uso de campás nalgúns destes disfraces referencian a orixe medieval da tradición. Así o aseguran Mariño Ferro e González Reboredo “campanillas y pieles son elementos indispensables en máscaras del carnaval europeo medieval” (1987:53). Por outra banda, estes mesmos autores advirten de que a teoría dunha orixe medieval é compatible coas teorías de achegas cristiás a estas prácticas. Así o explican:

Pero para comprender el sentido profundo de estas máscaras conviene tener en cuenta que sus rasgos generales pueden explicarse perfectamente dentro del cristianismo sin recurrir a viejas pervivencias prehistóricas. El hombre, en la mentalidad cristiana tradicional, está compuesto de alma y cuerpo. La parte carnal, asociada a lo demoníaco y voluptuosa, falta del freno de espíritu, puede estar perfectamente representada por símbolos de animalidad. (...) El comportamiento de estas máscaras, por lo menos en lo referente a las gallegas, es evidentemente animalesca y demoníaca en su conjunto: comida y bebida en exceso, agresión indiscriminada a las mujeres, movimientos fuera de lo común, prohibición del uso del lenguaje (símbolo máximo de humanidad cultural), etc. (1987: 54,55)

Representacións de animais nas celebracións de Entroido con prácticas multitudinarias nas que o animal se enfronta á masa de público e os agrede, son comúns noutras zonas de Galicia, non en forma de oso, pero sí de mula (Castro Caldelas), de vaca (A Morena de Laza). Por outra banda, estudosos como Vicente Risco aseguran que outras figuras como os peliqueiros, encarnan unha imaxe do home como animal. (Risco, 1926:13)

Sobre estas referencias animais, reflexionan González Reboredo e Mariño Ferro e conclúen que se trata da representación da loita entre cultura e natureza, entre o carnal e o espiritual:

Es lástima que tengamos pocos datos sobre el comportamiento de las máscaras de animal en Galicia, pero resulta evidente que en ellas hay una lucha entre naturaleza y cultura, al igual que el conjunto del Carnaval es un enfrentamiento simbólico entre la parte carnal y espiritual del hombre en la que, tras un triunfo de la primera se llega a su muerte o anulación temporal. (1987:56)

E advirten citando a outros autores europeos que non é única de Galicia: “tal evocación simbólica no es exclusiva de Galicia ni de nuestro tiempo. En la Baja Edad Media todo cortejo de Carnaval contaba con hombres y mujeres salvajes,

especie de gigantes vestidos de pieles y de grandes máscaras que representaban a animais como el jabalí.” (HEERS, 1983:237)³⁰

Para Mariño Ferro a esencia relixiosa tamén se atopa na elección dos animais representados, aspecto que describe da seguinte maneira:

Na elección dos animais representados teñen en conta, obviamente, a súa asociación coa luxuria, a gula, a preguiza e outras formas de comportamento carnal. É dicir, de todos os animais posibles escollen os que na tradición occidental simbolizan pecados de carne. (...) Veremos repetidas veces como os comportamentos destes animais carnavalescos, que a maioría dos estudosos cren ritos exotéricos que perduran dende a Prehistoria, non son máis cá imitación do comportamento real do animal empregado como símbolo. Iso simplemente. (2003:42)

O autor chega a asegurar: “a clave deste enigma está na maneira na que a cultura tradicional cristiá simboliza o corpo, a parte carnal do home” (2003:41)

Deste xeito, Mariño Ferro, establece que as representacións de vacas, touros, cabalos, burros ou mulas son símbolos de luxuria, pero moi especialmente o oso:

Pola longa duración da cópula e por realizala –segundo pensaban os antigos, anque agora se sabe que non é certo- mutuamente abrazados coma os humanos, os osos pasaron a engrosa-la ampla lista dos animais lascivos. Na arte medieval, ademais de preguiza, o oso, degustador de froitos doces, é símbolo de luxuria. (...) Os osos carnavalescos, igual que os reais, danlles caza ou dómanos para mostralos nas feiras. Non hai máis historia. (Mariño Ferro, 2003:47)

O autor establece tamén similitudes entre os puchos dos volantes do Entroido Ribeirao e os capirotos da Semana Santa. (2003:52)

Pero esta representación do pecado carnal non só a atopa Mariño Ferro na encarnación de animais, senón tamén nas Madamas e Danzantes, dos que dí:

Os homes dados aos vicios carnaís comunmente son comedores e bebedores, e así en banquetes e vestidos gastan todo canto teñen. E, ademais disto, as mulleres deshonestas nunca se fardan de xoias, de aneis, de vestidos, de holandas, de perfumes e de olores e cousas tales. E aman máis estes presentes cós mesmos amadores que llelos dan.³¹(...) As

³⁰ Citado en González Reboredo, X.M.; Mariño Ferro (1987) *Entroido: aproximación a la fiesta de Carnaval en Galicia*. A Coruña: Deputación Provincial, Instituto de Estudios Padre Sarmiento. (p. 61)

³¹ Mariño Ferro cita a Frei Luis de Granada

madamas e galáns, que por representa-la carnalidade do luxo e a ostentación han de ser necesariamente minoritarios. (2003:62)

A última representación do carnal para Mariño Ferro, atópase no boneco que en moitos lugares se queima ao remate das celebracións.

Para Mariño Ferro, a representación de valores relixiosos tamén se atopa nos ritos nos que aparece a suciedade, nomeadamente domingo fareleiro, o domingo corredeiro, ou no rito do oso cando emborralla aos asistentes. O autor dá a seguinte explicación relacionando a escenificación coa relixión:

Na cultura tradicional europea a suciedade simboliza a impureza, o pecado. Os inocentes son limpos de corazón e teñen a conciencia limpa. Os pecadores, en cambio, son sucios, están manchados. (...) E se a suciedade é símbolo de pecado, o Entroido, comellón, preguiceiro e lascivo, destacará por sucio. Por iso moitas máscaras van sucias e divírtense ensuciando. (2003:121, 122)

Deste xeito, para o autor, a tradición do domingo fareleiro é unha escenificación da busca dos mozos de pecadores que enzoufar, mentres que para outros autores, a fariña, branca, é símbolo de pureza.

O calendario e datas de celebración varían dependendo do lugar, pero entre as celebracións destaca o Entroido lucense por ser un dos máis longos de Galicia. Deste xeito, Vicente Risco apuntaba unha extensión de dúas semanas e media repartidas da seguinte maneira: “las de septuagésima, sexagésima, y el domingo, lunes y martes de la quincuagésima, con desenlace el miércoles de ceniza. Los días señalados en este periodo serían: 1) «Domingo Fareleiro» (De septuagésima), en que se arrojaban salvados («farelos»); 2) «Jueves de compadres»; 3) «Domingo Corredeiro»; 4) «Jueves de comadres»; 5,6 y 7) «Domingo, Lunes y Martes de Entierro»; 8) «Miércoles de Ceniza».” (1848:176)

Ao que ademais hai que engadirlle o sábado e domingo de piñata.

O mesmo autor explica as actividades que se realizan eses días da seguinte maneira, otorgándolle tamén esa función implícita de manter a orde o resto do ano.

A cada una de estas fechas le corresponden actividades propias, si bien en todas predominan las bromas, la inversión en valores, el bullicio, y el trastoque del orden natural. La curva de alteraciones del orden normal culminaba en los tres días grandes de **Entroido**, fechas a las que se reduce

en muchos casos la festividad. Los tres días reciben comúnmente el nombre de **Santo Entroido**, elevando con esta denominación a la categoría de santo lo que la Iglesia nunca reconoció como tal. Es, evidentemente, un salto al revés, pero que ejerce su función de manera efectiva; la prohibición de trabajar en estos días era, al igual que un día señalado en el santoral católico, absoluta, siendo sancionados los que no cumplieran con esta prescripción con una multa consistente en pagar vino o dar merienda a los mozos.

Blanco Prado apuntaba un calendario máis amplo para a provincia de Lugo onde recolle por localidades as principais celebracións festivas.

1. DOMINGO FARELEIRO. Por exemplo na Ribeira de Chantada: hai uns anos en Vilaúxe, hoxe en Santiago de Arriba.
2. XOVES DE COMPADRES. Concellos da Terra de Lemos (Bóveda, Monforte de Lemos, Pantón, Pobra do Brollón, O Saviñao, Sober...)
3. DOMINGO CORREDOIRO. Ribeira de Chantada: algo en Nogueira, e en Santiago de Arriba.
4. XOVES DE COMADRES. Concellos da Terra de Lemos (Monforte)
5. DOMINGO, LUNS E MARTES DE ENTROIDO. En moitas parroquias e pobos da provincia celébranse bailes e concursos de disfraces.
 - 5.1. DOMINGO
 - 5.1.1. Os desfiles de madamas e Galáns en Salcedo (Pobra do Brollón)
 - 5.1.2. Representación de oficios en Salcedo, Santiago de Arriba, algo en Nogueira
 - 5.1.3. Obras de teatro en Salcedo.
 - 5.1.4. Recuperación do Entroido en Bazar (Castro de Rei) no 2009.
 - 5.2. LUNS DE ENTROIDO. Oso de Salcedo.
 - 5.3. MARTES DE ENTROIDO. Santiago de Arriba (oficios)
 - Val de Francos (Ansemar, Belmonte, Goberno)
 - Castro de Rei
 - Sermón, testamento, baile, queima.
 - Tirimol (Lugo)
 - Desfiles de Madamas e Galáns (Salcedo)
6. MÉRCORES DE CINZA
7. SÁBADO DE PIÑATA. Queima Entroido en Ribadeo.
8. DOMINGO DE PIÑATA. Lourenzá, desfiles

Cadro 1: Calendario de celebracións de Entroido na provincia de Lugo. (Blanco Prado, Xosé Manuel)

Os estudosos non se poñen de acordo sobre o momento exacto no que comeza o tempo de Entroido. Así, algúns como Caro Baroja (un dos maiores estudosos do Carnaval en Europa), alude ao refraneiro popular para argumentar que incluso se podería situar os inicios do ciclo de Entroido en Nadal ou en San Antón (17 de xaneiro).

O autor achega unha teoría na que o calendario de entroido está directamente relacionado coa súa influencia cristiá. Considera que se trata dunha manifestación pagá que evolucionou con elementos cristiás durante a idade media para consolidarse tal e como o coñecemos na actualidade. Así o argumenta:

Porque el Carnaval (nuestro Carnaval) quérase o no, es un hijo (aunque sea pródigo) del Cristianismo; mejor dicho, sin la idea de la Cuaresma («Quadragesima»), no existiría en la forma concreta en la que ha existido desde fechas oscuras de la Edad Media europea. Entonces se fijaron sus caracteres. Ello no quita para que quedaran incluídas, dentro del ciclo carnavalesco, varias fiestas de raigambre pagana, para que el Carnaval no llegara a resultar un periodo en el que los que podríamos llamar «valores paganos de la vida» estaban puestos de relieve, en contraste con el periodo inmediato, de duelo, en que se exaltaban los «valores cristianos». Efectuar pues, un análisis de las costumbres de Carnaval, significa adentrarse en la conciencia (o subconsciencia) colectiva de muchos siglos (Caro Baroja, 1979:26)

Outros autores buscan a través do estudo do termo atopar pistas sobre a súa orixe. O termo «Entroydo» aparece en 1229 nun documento leonés, e Caro Baroja considera que é unha evolución dun termo máis antigo «Antruejo», que descende da palabra latina *introitus*. O autor xustifica esta teoría da orixe latina en que termos similares a Entroido, como antroido ou introido, empréganse non só en diferentes zonas de Galicia, senón tamén en León ou Asturias. (Caro Baroja, 1979: 40,41)

Os xoves de compadres e comadres é unha tradición que se desenvolve en case todos os municipios da comarca, pero especialmente nos concellos de Monforte de Lemos, Bóveda, Pantón e Sober. A práctica mudou considerablemente ao longo do tempo e especialmente nos últimos anos. Blanco Prado (2012:12) toma a descrición do historiador de Monforte, Germán Vázquez, para contar cómo se vivía a tradición.

Durante os dous días dábanse en case que todos os barrios de Monforte – Carude, San Antonio, Ramberde, Os Abeledos, Os Chaos e nalgures da Estación- tremendas lotías entre mozos e mozas por mor de liberar un moneco que, segundo que o día fora de comadres ou compadres, eles ou elas facían con palla, e vestían de home ou de muller, tamén segundo os casos. O moneco era colocado no máis outo dunha balconada ou no tellado da casa, e había que sacalo de onde o puxeran. Para conseguilo, cumpría agatuñar deica o punto onde estaba posto, ou chegar a el polos casais veciños. Os que habían defendelo, miraban cara el, desfiantes, ríndose a esgalla. Na súa defensa valían todas as artimañas, comezando por ter as mans ben untadas de chapapote, xiringuillas con auga e outras armas polo estilo, que eran tamén as dos atancantes e liberadores. Pódese supoñer cómo se porían todos eles, deica que o simbólico home ou muller era arrancado do sitio en que estaba pendurado. Despois era queimado entre as risas e a troula de todos. (Vázquez, Germán (1969): Páginas de Monforte. Editorial Celta, páx 286)

A tradición varía segundo a localidade, pero en esencia consiste na realización, por parte de homes no caso das comadres e de mulleres no caso dos compadres, de bonecos que simbolizan o sexo oposto. As figuras colócanse en sitios públicos e visibles e imitando a realización dalgunha tarefa relacionada coas mulleres ou homes que imitan. Nalgunhas localidades esa burla tiña por obxecto unha loita entre sexos para retirar ou manter o boneco que finalmente se queimaba.

Esta práctica, con diferentes variacións, atopámola en toda Galicia e noutros lugares da península, especialmente Cataluña. González Reboredo e Mariño Ferro resumen a celebración da seguinte maneira: “Lo más característico de la celebración es que compadres y comadres hagan muñecos que representan al sexo contrario y que se tratan de robar mutuamente” (1987:35)

Na actualidade, sobre todo no Concello de Monforte, priorízase máis a faceta de mostra de costumes antigos, incluso esquencidos, ou a crítica política ou social que a intención de burla cara persoas concretas da veciñanza. Así sucede no caso do barrio Distriz. Os gobernos locais promoven a práctica desta tradición, en algúns casos con premios para os centros de ensino, os barrios ou os feitos de xeito individual. Na actualidade o concello de Monforte entrega 3 premios por categoría e un máximo de 3 accésit, máis un premio especial ao compadre ou comadre con maior valor etnográfico. Para cada ocasión, un xurado percorre os barrios para puntuar os traballos.

Blanco Prado (2012:13) destaca a labor pedagóxica dos veciños do barrio de Distriz:

Merece unha especial mención o colectivo de veciños de Babela (Distriz) (Monforte), quen desde hai uns 12 anos aproximadamente dedícanse a exponer tanto no Xoves de Compadres como no de Comadres un material etnográfico de vital importancia de cara a xeracións futuras. Estes veciños están a realizar unha labor pedagóxica e didáctica xa que tratan de reproducir en suma como se vivía denantes nunha “casa do rural do Val de Lemos”. Isto conleva proxectar ao exterior unha serie de traballos colectivos como era a malla, a sega da herba e do trigo, a roza dos toxos, a esfolia do millo, a debulla, o filandón, a recolección dos ourizos, a poda das vides. Tamén reflectir unha serie de oficios necesarios para a súa subsistencia, como era o dos zoqueiros, o dos ferreiros, o das leiteiras, o dos carpinteiros, o das lavandeiras, o dos cesteiros. Sen dúbida tiñan tamén momentos de adicarse

ao lecer e así tamén souberon plásmalo, na caza das papuxas, na pesca furtiva, na taberna e tenda da parroquia, nos doces tradicionais, etc.

Esta tradición tamén ten gran repercusión no municipio de Sober, onde é habitual que o Concello convoque premios aos mellores bonecos. Neste caso, as representacións cobran unha intención máis relacionada coa crítica social ou política e como repaso da actualidade e acontecementos importantes do ano.

O termo compadre e comadre, nada ten que ver neste caso, a pesar da súa orixe, co sentido cristiá do vínculo do bautismo. Segundo Caro Baroja (1979:385) “«comadre» aquí es una persona allegada, vecina y amiga, sin que forzosamente tenga parentesco espiritual.”

O Entroido Ribeirao é a denominación que reciben as celebracións propias da zona da ribeira do Miño, nalgúns localidades dos municipios de O Saviñao e Chantada. Trátase dunhas manifestacións peculiares únicas en Galicia. Actualmente as celebracións teñen lugar, case de xeito exclusivo, en Santiago de Arriba en Chantada, pero antigamente celebrábase a ambos lados do río Miño. Entre as personaxes que se ven eses días distinguimos volantes, maragatos, peliqueiros e mecos.

Os volantes son personaxes que visten con pantalón e camisa de cores vermella e gualda. Antigamente ían completamente de branco (era a roupa interior), ata que no século XX comezaron a cambiar a vestimenta que evolucionou ata a actualidade. Levan unha especie de vendas nas pernas e dous cintos de coiro con campaiñas que fan sonar saltando cando percorren a localidade.

O volante leva un pucho de gran tamaño adornado con frores e cintas de cores. Este pucho ten unha estrutura de madeira que chega a alcanzar un peso considerable, e entre as frores e os lazos tamén se colocan bonecas. As cintas e frores realízanse na actualidade con papel pinocho, pero antigamente estaban feitas con materiais naturais como millo e palla. Así o describe Blanco Prado:

Trátase de persoeiros que nos seus inicios aíán de branco coa roupa interior. Logo, xa no século XX, comezaron a levar unha camisa branca por riba da cal poñían sendos “panos marinos”, procedentes de Ultramar, que ían cruzados en cada hombro. Na actualidade por mor da súa carencia foron suplidos por panos dunha gran variedade de cor denominados “portugueses”. A súa

indumentaria inferior está formada por un pantalón, que nos seus inicios – como dixemos- foi de cor branco a xeito de pixama, máis no século pasado cambiouse polo vermello e gualda. Dos nocelos aos xeonllos levan unhas vendas cruzadas que, as veces, facían os capotes do militares ou da garda civil. Estas semellan as fitas dun zapatos de baile. O volante leva na cintura dous cintos de coiro de marrán ou xabarín dos que penden vintecinco campaiñas se é o cinto pequeno, portado polos que comezan e por algún pequeno. No intre actual, debido a que saen varios volantes fanse cintos de 24, 23, 22, 20, 18, 16, campaiñas segundo a idade do volante. (...) estes instrumentos producen sons diferentes, de aí que haxa que distinguir dous tipos: os machos que producen un son grave, e as femias, un son agudo.

Antano, cando non existía o papel pinocho, facíanse os puchos con follas de berza seca e rizada. As frores do pucho realizábase coas ramas do millo previamente rizadas e as colonias (Sic. Cintas de cores que colgan do pucho) eran feitas de palla.(...)

Hoxe esta estrutura interna ou artiluxio é de arume e vimbio cuberta de cintas dun cromatismo variado e dunhas cento dez a cento vinte frores da mesma especie, realizadas con papel pinocho de diferentes cores. No cume do pucho colócanse dúas bonecas de xoguete. Unha na parte anterior e a outra na posterior. Tamén se poñen cinco penachos de diferente cor. Catro en cada lado do pucho e un no centro.(...)

O portador do pucho ten que ser unha persoa de gran vigor e resistencia física, xa que ademais de soportar os 30 kgs do pucho e das campaiñas ten que estar danzando case sempre a un ritmo uniforme tanto pola mañá como pola tarde. (...)

Os volantes levan unha carauta artesanal ou a cara tinguida de negro por mor a que a caráuta dificulta a respiración. Ás veces, lévana na cabeza sen poñela. Tamén portan na man un caxato, que soe ir ornamentado con fitas de diferentes cores. (2012:91-93)

Esta figura ten en común algúns aspectos con outras que aparecen en Entroidos doutras localidades de España e Europa, especialmente no feito de levar campaiñas colgadas no cinto. Lugares de Asturias, Cantabria, León, Navarra en España, así como outras localidades de Alemaña ou Grecia, contan con personaxes de Entroido que portan campaiñas no seu cinto. (González Reboredo, 1997: 48). Outros especialistas como Federico Cocho (1992:102-103) establece paralelismos con representacións en localidades de Navarra ou Barcelona. Máis peculiar é o pucho, do que tamén se aprecia este autor similitudes en manifestacións de Trentino (Italia) e Telfs (Tirol austríaco).

En canto ao modo de produción dos elementos que conforman o disfraz, son na súa maioría, como dicimos, en esencia artesanais. Para a realización da careta (que se denomina nesta zona caraúta) empréganse capas de papel de periódico

superpostas e untadas cunha masa de fariña que se lle da forma cun molde ao lume, nun complexo proceso que leva preto de cinco horas como media. Así o explican Blanco Prado e González Reboredo:

Úsanse varias capas de papel de periódico superpostas, que van untadas dunha pasta elaborada con auga morna e fariña. A caraúta terá máis capas ou menos segundo a consistencia que queramos para a mesma. Na metade das capas pónse un tecido de liño para darle certa solidez.

Por outra banda, mentres se constrúen as caraútas, quéntanse dous moldes de madeira nun forno. Ao rematar a cocción, quítase do forno un dos moldes e colócase a súa parte anterior –a cara do molde– nas capas do periódico superpostas, que forman unha das potenciais caraútas. Logo, póñense uns carolos de millo na parte dianteira da potencial caraúta, para que vaia collendo a forma do nariz e dos ollos. A continuación, envólvese todo, átase e introdúcese no forno onde se coce. Cando a careta case está, sácase do forno e quítanse os carolos, para que acabe de secar o espazo ocupado polo papel, que está por baixo dos carolos. Rematado este labor, realízanselle cun ferro quente os buratos para os ollos, para a boca e para o nariz, e recórtase cun cóitelo o perímetro da súa parte posterior. Despois, cúbrese cunha capa de xema de ovo batido, para que a máscara vaia collendo máis consistencia na súa parte exterior. (Blanco Prado e González Reboredo, 2006:94)

Os peliqueiros do Entroido Ribeirao tamén reciben o nome de maragatos, sendo unha figura que se asemella a outras que atopamos noutros Entroidos galegos. Visten roupas vellas e peles de ovella, cordeiro ou cabra e tamén poden levar unha choca ou campá no cinto. Para cubrir a cara levan unha caraúta ou peles e, cun látego ou pau na man, cumpren a función de protexer aos volantes e abrílles paso. Como rasgo distintivo, os maragatos desta zona, levan cornamentas de cabrito na cabeza.

Os mecos, pola súa banda, son personaxes vestidas con roupas vellas que teñen como misión escenificar sen diálogo diferentes acontecementos da vida cotiá. (Blanco Prado e González Reboredo, 2006:95)

O Entroido Ribeirao ten unha complexa posta en escena, derivada tamén do número de personaxes e de que cada un deles cumpre unha función concreta. Blanco Prado e González Reboredo describen así a interpretación e explican a intención e significado coa que se fai a celebración:

Cando os volantes chegan as terras de cultivo e aos campos fan soar as súas campaiñas con intensidade. Algúns creen que este son aumenta a fertilidade das terras. De feito é unha crenza mi estendida por toda a ribeira chantadina.

Sen embargo, cumpre dicir que tanto o xudaísmo como o cristianismo atribuíron ao son das campañas propiedades específicas para conxurar aos espíritos maléficos. Así todos sabemos da importancia das campás das igrexas para evitar as ameazas como as treboadas, ou para facer fuxir aos nubeiros e tronantes, personaxes da nosa mitoloxía popular causantes dos lóstregos e da sarabia. (2006:135)

Outra interpretación do feito considera que se trata dunha burla ao poder establecido, na que o volante encarna ao recadador de impostos e os maragatos son os gardiáns.

O remate da celebración tamén é peculiar e única en Galicia. Como despedida do Entroido, os volantes quitaban os puchos, que colocaban no chan, e tras quitar tamén as caraútas e chorarlle aos puchos, pegábanlle dous tiros a modo de despedida .

Na actualidade este Entroido só se celebra en Santiago de Arriba (Chantada) e estivo preto de desaparecer en varias ocasións. Durante o franquismo estivo prohibida a súa celebración (como moitas do Entroido) e incluso a garda civil chegou a confiscar campañas para evitar a súa celebración, que foron recuperadas tralo pago dunha cuantiosa multa. Posteriormente, na década dos setenta, o abandono do rural estivo a piques de rematar coa tradición e materiais. As campañas ou os moldes das caraútas consérvanse nun número moi escaso. Ademais, son poucas as persoas que coñecen as técnicas empregadas para a realización dos disfraces. Na actualidade, a Asociación Amigos do Entroido Ribeirao (xunto con outras entidades) loita pola súa conservación e difusión.

A asociación Xosé Soto de Fión, ten expostos no ecomuseo de Arxeriz (O Saviñao) material didáctico e ilustrativo sobre este Entroido.

O Entroido de Salcedo (A Pobra do Brollón) consta de varios elementos característicos. Madamas e Danzantes saen o domingo de Entroido en parellas (entre cinco e sete e sempre en número par). As madamas visten blusa e falda branca e un chamativo sombreiro, adornado con flores e cintas de cores que colgan e que reciben o nome de colonias. Pola súa banda, os danzantes van vestidos cun traxe escuro, camisa branca, gravata negra e sombreiro. Os dous protagonistas levan careta. Descoñécese a orixe e o significado desta posta en escena pero

créese que pode ser unha burla cara as persoas máis ricas da localidade. Esta representación esaxerada de homes e mulleres elegantes bailando (coas súas peculiaridades) tamén se produce noutras localidades da provincia de Lugo, incluso Ourense ou Pontevedra coincidindo, a rasgos xerais, no comportamento e vestimenta.

Descoñécese a orixe da tradición do ritual do Oso, así como cal pode ser o seu significado. Algúns expertos consideran que a figura do oso encarna o deus da natureza, que anuncia coa súa chegada ao pobo a fin do inverno e o comezo da primavera e augura boas colleitas e prosperidade para a aldea. A persoa que encarna ao oso vai completamente vestida con peles de ovella ou cabra, porta chaleco, pantalón e incluso leva peles na cabeza e nas mans para impedir que sexa recoñecido, pois sempre é encarnado por un mozo da aldea. Conta cun cinturón baixo, con campás grandes, e máis dous pequenos cruzados no corpo, con campás máis pequenas. Por este motivo, o oso cando baixa á aldea está en continuo movemento para facer sonar as campás.

Coa axuda dos seus criados, que se encargan de seleccionar e inmovilizar ás súas vítimas, o oso ataca á xente que acude ao lugar cunha substancia negra e graxa que se denomina *sarrio* e que está composta por restos de cinza e feluxe.

A figura do oso, para esta comunidade, é unha figura de protección relacionado coa chegada da primavera e a fertilidade.

Existen manifestacións semallantes co oso como protagonista noutros lugares de Europa, estando estas vinculadas á celebración do Entroido ou non. Caro Baroja (1979: 263, 264) describe unha falsa cacería dun oso que se celebraba antigamente en Amélie-les-Bains, localidade situada nos pirineos orientais en Francia. O autor considera esta manifestación unha representación da loita entre o home e a natureza, e atopa similitudes con outras representacións da que se ten constancia en Asturias, Inglaterra ou Alemaña, entre outros.

Son varias as localidades da comarca nas que polo Entroido se celebran representacións teatrais por parte de grupos de veciños afeccionados ao teatro. Tamén se realizan os denominados oficios, que son representacións máis breves de

unha ou varias persoas imitando unha profesión dunha maneira esaxerada, meténdose co público ou involucrando aos asistentes. No primeiro dos casos, a tradición teatral segue a ter unha grande aceptación en Salcedo, onde os veciños preparan durante todo o ano a representación que ten lugar no local sociocultural nas datas de Entroido. Trátase dunha representación non profesional, na que eles mesmos escollen a peza teatral, a adaptan se é necesario, buscan os intérpretes entre a xente da aldea, preparan o vestiario e a escenografía, entre outros aspectos necesarios. En Salcedo, as representacións son o domingo de Entroido e xeralmente realizan varios pases debido á grande afluencia de público. Por un modesto prezo, pódese adquirir a entrada coa que a asociación de veciños sufraga os custes da propia representación.

Os oficios son un tipo de representación teatral propia do Entroido que tamén se desenvolve en varios lugares da Comarca de Lemos, así como doutras zonas de Galicia. Trátase dunha posta en escena esaxerada de unha profesión na que participan un ou varios veciños, que ocultan a súa identidade e que empregan na representación, todo tipo de material e artiluxios inventados, fabricados para o caso ou reais. Trátase dunha parodia que se realiza na rúa, en desfile ou en lugares concretos onde se colocan os protagonistas. Estes buscan, xeralmente, a participación do público e inclúen burlas ou bromas cara os asistentes. Autores como Federico Cocho ven nesta práctica unha exaltación do descoñecido para os habitantes do rural:

A gracia parodística percíbese en todo tipo de Entroido (urbano, semi-urbano ou rural). Nas mascaradas dos nosos campesiños eran moi celebrados os oficios que aínda se representan na zona do Ulla, Manzaneda ou Ribeira de Chantada, entre outros sitios. Para entender o éxito que anos atrás tiñan estas escenificacións, cómpre facer o esforzo mental de imaxinar un mundo rural illado, sen acceso á cultura e, sobre todo, sen ver o mundo a través da televisión e o cinema. Nas aldeas facíanse bufonadas que parodiaban os oficios non agrarios nin mariñeiros cos que tiñan relación cotiá os paisanos. Médicos, domadores, cegos, zapateiros, barbeiros, arrieiros, mestres, ferreiros, etcétera. (Cocho, Federico. 2001:53)

Actualmente séguense escenificando oficios en Santiago de Arriba (Chantada) ou Salcedo (Pobra do Brollón), aínda que se pode ver algunha representación similar nos desfiles de disfraces de toda a comarca.

Son moitos os lugares nos que antigamente se realizaban as coplas de Entroido. Son cantinelas breves coas que os mozos dunha parroquia se burlaban dos seus veciños ou dos doutra parroquia e máis facían un repaso á actualidade da aldea. Esta práctica está case en desuso, agás nalgunhas parroquias do municipio de Sober, onde varias entidades se preocupan todos os anos por compoñer e deixar constancia das coplas. As coplas de maior renome neste municipio eran as da parroquia de Proendos. Aínda se conservan algúns dos folletíns coas coplas, que ata a década dos anos oitenta vendían na feira da capital municipal para recadar fondos e organizar o baile de Entroido na parroquia. Os contidos desas coplas eran moi variados, con referencias a persoeiros famosos ou temas de actualidade, falaban de tradicións, daban consellos en clave de burla, ou servían de crítica social ás clases altas, entre outros temas. Existía incluso unha importante competitividade entre as parroquias para ver quen facía as mellores coplas. Durante a guerra civil a súa comunicación pública estivo prohibida e precisaban dun permiso especial do gobernador civil, pero non deixaron de celebrarse. Autores como Federico Cocho ven nesta práctica similitude con outras que se celebran por toda Galicia como os denominados “burros” en Santiago de Compostela: unhas follas con contidos similares aos das coplas que se reparten entre os veciños pola rúa. (Cocho, Federico. 2001:52). Tamén en Laza e noutras localidades ourensás celébranse certames de coplas. Así recollen o caso de Laza, Carlos Puga, Nacho Gómez e Xerardo Dasairas en O Entroido Ancestral:

Outros actos que teñen lugar estes días céntranse no Festival de Coplas de Entroido, durante o que se cantan coplas e sermóns satíricos preparados ou improvisados. Grupos, comparsas ou espontáneos participan na festa achegando o divertimento e unha sa crítica social, de personaxes e de acontecementos locais. (2002:121)

De toda a comarca, o enterro da sardiña só se celebra en Monforte como colofón do Entroido. Para Federico Cocho esta práctica incorporouse no medio urbano galego no século XIX, o que explica da seguinte maneira:

O mundo urbano incorporou progresivamente, desde o século XIX unha forma peculiar de despedir o Entroido facendo un enterro da sardiña. Orixinal, en primeiro lugar, por introducir no bestiario do Carnaval galego un animal sen relación algunha aparente, nin simbólica nin de proximidade. Paradóxico, en segundo lugar, porque o ritual, que vén sendo unha réplica burlona dun enterro normal clásico, procede de Madrid, e non da propia costa como

podería creerse. Ousado, por último, porque o enterro da sardiña naceu e espallouse con evidentes matices provocadores, tanto pola ridiculización dun ritual católico (a Igrexa foi sempre inimiga visceral do Carnaval) como celebrarse habitualmente o mesmo Mércores de cinza pola tarde, ca coresma xa comezada.

Nun enterro da sardiña non faltan cregos, sacristáns, choronas, viúvas, portadores e, por descontado, o morbo, representado cunha reprodución do peixe a gran escala. Parte clave da parodia son as ladaíñas humorísticas, ás veces con incrustacións de sátira e crítica social, repetidas a coro polo público asistente. (Cocho, Federico. 2001: 60, 61)

O enterro da Sardiña, en Monforte, ten similitudes con outros que se celebran en Galicia e que se caracterizan por empregar, entre outros aspectos, un falso latín como burla ao acto relixioso. Neste caso a Confraría do Santo Enterro organiza cada ano o evento que se celebra na tarde noite do mércores de Cinza. En primeiro lugar, reúnense as choronas, homes ou mulleres vestidos todas de negro, imitando as viúvas e habitualmente portan un velo co que tapan a cara. Reúnense na praza do Concello, onde a Confraría do Santo Enterro reza o falso responso polo morto que acaba de falecer. Trátase dun texto redactado nunha parodia do latín, que se emprega neste tipo de oficios relixiosos, e no que os membros da confraría repasan a actualidade da comarca, critican aos políticos ou persoeiros da zona (que habitualmente están presentes no acto), provocando as risas entre os asistentes que no canto de rir libremente emiten un berro agudo a modo de choro para tapar as risas. Os membros da confraría tamén portan un disfraz, imitando aos curas, e a cara tapada por máscaras, ademais de todo tipo de complementos e artiluxios relixiosos, que lle otorgan un carácter esaxerado á celebración. En todo este tempo, preside o falso oficio relixioso un cadaleito cun boneco que imita a unha sardiña e que previamente foi fabricado polos membros da confraría con cartón, cartuliñas e outros materias similares.

Ao remate da lectura, realizan a procesión percorrendo algunhas das rúas máis céntricas da cidade, acompañados por unha multitude que se une aos cánticos do responso e aos choros das choronas, ata chegar á coñecida como Ponte Vella, dende onde se lanza a sardiña ao río Cabe.

A manifestación popular tradicional que denominamos os *maios* forma parte dun ciclo festivo maior, que abarca os meses de abril e maio (aínda que algúns expertos

o alongan ata xuño) e que ten por principal obxectivo exaltar a natureza³². Antropológos e historiadores vinculan esta manifestación popular a antigos ritos agrarios do neolítico, relacionados co abandono do sedentarismo. No que sí coinciden é no carácter cíclico da celebración.

As interpretacións que recibe a manifestación son variadas e van dende a petición de boas colleitas ou a exaltación da natureza, ata a asociación coa fertilidade e a fecundidade. Manifestacións similares celébranse noutras partes de España e Europa.

Ao igual que ocorre con outras manifestacións populares tradicionais, os antropólogos e historiadores ven a influencia ou evolución do rito cara explicacións cristiás. Esta influencia é explicada por Clodio Pérez González da seguinte maneira:

Un hecho importante que nos demuestra la gran antigüedad de algunas de estas manifestaciones, es que ya fueron anatematizadas en los primeros siglos del Cristianismo en la Península Ibérica. La primera que conocemos procede del concilio de Iliberis o Elvira (Granada), reunido entre los años 300 y 306.

En él se condenó a todos aquellos fieles que a finales del mes de abril pidiesen a los sacerdotes oraciones, bendiciones u otras ceremonias, con el fin de alejar de los sembrados a las tormentas de granizo y a los rayos y, en general a todo peligro que pudiera acecharles.

Ya en la Gallaecia contamos con las prohibiciones del concilio de Braga de año 570, o de la obra de San Martín Dumense o Bracaraense (s. VI), en particular su *De correctione rusticorum*³³. Un concilio en Lugo celebrado en el siglo VIII prohibió todo tipo de ritos fitolátricos, por considerarlos contrarios al Cristianismo.

Pero a su vez, la Iglesia trató de adaptar y/o asimilar algunas de estas manifestaciones, impregnándolas de espíritu cristiano, de forma que las gentes llegasen a olvidar su primitivo significado. Dos claros ejemplos pueden ser el haber dedicado mayo –mes de las flores- a la Virgen María, y el día 3 a la festividad de la Invención de la Santa Cruz.

Entre as manifestacións populares que se derivan desta práctica ancestral, moitas desapareceron ou mudaron, permanecendo algunhas en determinadas zonas de Galicia. Así, podemos encadrar dentro da tradición dos maios, manifestacións como alumear o pan, bendecir os campos e poñer ramos ou enramadas nos apeiros

³² González Pérez (1983) explica que algúns autores amplían este ciclo ata o 24 de xuño, o solsticio de verán, quedando desta forma no mesmo ciclo unha serie de ritos encamiñados a conseguir abundante colleita, celebrar a fin do inverno e festexar a aparición dos primeiros froitos.

³³ A cursiva é miña.

de labranza o 1º de maio para pedir boas colleitas e alonxar os perigos. En Galicia perviven outras manifestacións populares relacionadas coa celebración dos maíos. En lugares como Laza, Entrimo ou a Serra de Outes, a tradición consiste en que os mozos da aldea rouban unha árbore que colocan na praza da localidade e que adornan e acompañan con danzas ou queiman.

Existe constancia da existencia dunha variedade de maíos *humanos* nos que os cativos eran vestidos con ropaxes feitas con prantas e flores. Esta variedade da celebración perviviu ata finais do século pasado e os historiadores ven similitudes con outras manifestacións que teñen lugar en localidades de Inglaterra e Irlanda.³⁴

Clodio Pérez González recolle no seu artigo as peculiaridades desta tradición nos diferentes lugares de Galicia, entre eles Monforte de Lemos, do que dí:

Se cubrían con ramas de bido (abedul), ameneiro (aliso) y negrillo (olmo). Como los de Pontedeume, también se tiraban al suelo, con el fin de que al hacerse más graciosos, los espectadores les diesen mejores propinas.

Os maíos figurativos son a variante máis representada na actualidade en toda Galicia, grazas en parte a un labor de recuperación e difusión desta tradición por administracións públicas e moi especialmente de departamentos educativos, que inclúen esta festividade como parte da programación didáctica na maioría das escolas.

Segundo Pérez González a súa orixe remóntase á tradición da árbore adornada:

Como ya queda dicho, su origen hay que buscarlo en un árbol adornado que acabó metamorfoseándose a través de los siglos, en una figura que se puede mover y, por consiguiente, recorrer toda la población con él, cosa que con el primero no era posible.

A tradición consiste en confeccionar e exhibir o día sinalado para tal fin (a primeiros do mes de maio) unha figura feita con flores e plantas. Levan unha armazón de madeira con formas de todo tipo, aínda que antigamente as máis comúns eran as formas cónicas e piramidais. Na actualidade, atopamos todo tipo de construcións de tamaño e forma variados como hórreos, barcos, castelos ou imitando realidades cotiás. Para a súa fabricación empréganse fiunchos, musgo ou

³⁴ Pérez González cita a Caro Baroja e a súa obra: La estación del amor. Fiestas populares de mayo a San Juan, Madrid, 1979.

xestas que serven como base para colocar laranxas, frores e ovos como adornos. Estes maios son levados polos seus creadores ata a plaza da aldea ou outro lugar público de gran afluencia, para ser exhibidos. Xeralmente este rito é acompañado por coplas que cantan en grupos os veciños ou mozos e que poden constituírse en crítica social ou simplemente dar a benvida ao bo tempo.

Entre as celebracións deste tipo en Galicia, destaca a de Ourense capital, con gran profusión de formas e participación de público. O concello de Monforte, dende hai varios anos convoca un concurso, co obxectivo de animar á cidadanía a participar e recuperar a tradición. Na convocatoria establécense premios en diferentes categorías para as mellores coplas e os mellores maios, destacando a elevada participación dos centros escolares e asociacións culturais e de veciños.

As fogatas de San Xoán é unha manifestación popular tradicional de orixe pagá, que coincide co solsticio de verán no hemisferio norte. Entre as funcións que lle otorgan os estudosos a esta celebración atópase a de querer dar máis forza ao sol (cando comezan a ser máis curtos os días) e se relaciona co carácter purificador que se lle otorga ao lume dende culturas ancestrais. Manifestacións similares atopámolos en toda España, Portugal, Noruega, Dinamarca, Suecia, Finlandia e Reino Unido, entre outros países. En moitas destas manifestacións, os expertos non dubidan da súa conexión directa coas celebracións da antigüidade relacionadas co solsticio de verán e ven unha clara influencia de ritos precristiás vinculados aos ciclos da natureza.

En Galicia, esta celebración serve para render culto ao lume, á auga e ás herbas, empregando estes elementos cunha función sanadora ou purificadora en sofisticados ritos, que varían segundo a zona pero nas que os antropólogos ven unha orixe celta común.

Otórganselle a esa noite propiedades máxicas, que se aproveitan a través de ritos que serven para espantar ás meigas e á mala sorte, e pedir a fertilidade, entre outros aspectos.

A cacharela, fogata, ou lumeira -denominación que varía segundo a zona- préndese á media noite entre o 23 e o 24 xuño (este último é o día de san Xoán). En case todas as celebracións, acompáñase a fogata con sardiñas asadas.

Entre os rituais máis habituais atópase o de saltar o lume. O número de veces que hai que saltar o lume e cómo facelo varía tamén segundo a localidade. Nalgúns casos o salto ten que ir acompañado dunha petición concreta, e noutros lugares bótanse unha combinación de herbas que lle confiren ao fume efectos purificadores. Segundo o lugar, ás veces pídense protección para as colleitas ou o gando. Nalgúns lugares simplemente cólgase un ramo dunha combinación concreta de herbas na porta da casa para espantar ás meigas e ós malos espíritos.

As herbas que forman parte desta combinación “máxica” varían dependendo da zona de Galicia, pero se inclúen xeralmente: fento macho (*Dryopteris filix-max*), fiuncho (*Foeniculum vulgare*), herba Luisa (*Lippia tiphylla*), malva (*malva silvestris*), codeso (*Cytisus purgans*), Romeu (*rosmarinus officinalis*) e sabugueiro (*sambucus nigra*), entre outras. Moitas destas herbas teñen recoñecidas propiedades tónicas, estimulantes, cicatrizantes, ou dixestivas dependendo do caso.³⁵

Nesta noite, a tradición otórgalle tamén á auga efectos purificadores. Así, son varios os ritos que se relacionan con este elemento e ás xentes acoden a ríos, fontes ou praias, ben pola noite ou pola mañá cedo do día de San Xoán. Outra variación do emprego de herbas consiste en deixalas a remollo na noite do 23 ao 24 de xullo –tamén se fai só con rosas- para lavar a cara ó día seguinte con elas e lograr un efecto purificador e embelecador. Outros ritos son: beber a primeira hora da mañá dun número determinado de fontes diferentes para sanar unha enfermidade ou lavarse coa primeira auga tralo amencer para espantar ás meigas. Outro rito moi estendido nas localidades de costa é o de saltar nove olas na praia para aumentar a fertilidade feminina.

Son tamén numerosas as lendas relacionadas con esta noite. Son historias de mouras que se aparecen en fontes ou campás que se escoitan na escuridade de pobos que quedaron asolagados baixo a auga.

³⁵ Información consultada na web: <http://centros.edu.aytolacoruna.es/sfxabier/xoan.htm>

Tamén a creza popular otórgalle a esta noite propiedades premonitorias. O rito consiste en botar un ovo crú nun vaso de auga e deixalo toda a noite para, pola mañá, segundo a forma que teña a clara, ver a profesión á que se dedicará a persoa que fixo o ritual. Outras variacións falan de adivinar a profesión do futuro marido, e outros aspectos que varían segundo a localidade.

En definitiva, na noite de San Xoán, a tradición dí que as meigas e outros seres mitolóxicos están máis activos, contra o que se establecen diferentes métodos de protección. Relacionado con esta crenza, é costume esa noite que os mozos fagan bromas na aldea collendo carros, arados, cancelas, macetas ou calquera outro obxecto dos veciños para cambialos de lugar e colocalos nalgún sitio que non lle corresponde, chamando así a atención dos primeiros madrugadores na mañá de San Xoán.

Na cidade da Coruña onde na noite de San Xoán préndense centos de cacharelas, especialmente na praia, a festa foi declarada de Interese Turístico Internacional.

A celebración das Fachas de Vilelos (O Saviñao) é unha manifestación popular tradicional de orixe castrexa. Ten lugar na parroquia de Vilelos, no municipio de O Saviñao e consiste na elaboración e posterior queima na noite do 30 de setembro de ramas de agucios ensarzadas, que reciben a denominación de fachas. A súa elaboración é completamente artesanal e comeza coa recollida da pranta. A recolección ten que facerse a finais do verán, cando a pranta está completamente seca ou do contrario non ardería. Os tallos desta herba vanse unindo con cordas, de tal xeito que se consegue contruír uns longos e grosos paus, que darán iluminación á festa.

O nome científico dos agucios é *asphodelus albus* Miller, e tamén se coñece por gamón, asfodelo, abrótega, abórtene, ou abriota, entre outros nomes. É unha pranta de raíz vivaz, pertencente á familia das liliáceas de Decandolle. Ten as follas longas, parecidas ás dos allos. O seu tallo é liso, a modo dun xunco, e remata nun racimo espigado de flores amontoadas. Medra nos soutos e ladeiras e entre os toxos.

Florece na primavera. As súas follas fervidas empregábanse como alimento para os porcos.³⁶

A celebración consiste en subir ata o Castro da Besta, un montículo elevado da parroquia de Vilelos, portando estas fachas de agucios, así como outras máis pequenas que se prenden ó inicio da subida e serven para iluminar o camiño. Hai que ter en conta que as fachas poden medir máis de 10 metros e pesar máis de 7 quilos, polo que se precisa de varios veciños para levalas ao castro e máis colocalas en vertical. Á chegada á cima do monte, sobre ás 12 da noite, préndese unha fogueira no centro, que servirá para incendiar ás fachas e colocalas en círculo, iluminando así toda a estancia e conseguindo que se vexa o lume dende lugares separados por kilómetros de distancia.

Deste xeito comeza a festa, que antigamente non remataba ata que se apagaban os agucios, debido a que non existía luz eléctrica. Na actualidade a parroquia comeza as súas festas patronais con esta celebración, na que tamén se inclúe música e se ofrece panceta e viño ou augardente para os asistentes.

Trátase dunha celebración que se conserva na súa esencia case intacta. Sábese que antigamente se celebraban outras similares en diferentes puntos de Galicia, pero na actualidade case todas desapareceron. Tan só continúan a de Vilelos, a que ten lugar en Castelo, no municipio veciño de Taboada (que foi catalogada como Festa de Interese Turístico) -e practicamente similar no proceder á de Vilelos- e a festa dos Fachós en Castrocaldelas (Ourense).

Os antropólogos relacionan este rito co agradecemento aos deuses das boas colleitas recibidas e co poder purificador do lume que lle otorga a cultura popular galega a este elemento, ademais crese que antigamente era un xeito de dar a benvinda ao outono.

Na actualidade, a Asociación de Veciños San Martiño de Vilelos traballa para a conservación e difusión desta manifestación popular tradicional.

³⁶ Información extraída de <http://www.vilelos.com>

O Samaín é unha celebración de orixe celta que ten lugar na noite do 31 de outubro ao 1 de novembro e que era considerada como a noite na que remataba o ano e chegaba un novo. A súa etimoloxía é gaélica e significa “fin do verán” e para os celtas era o fin da temporada das colleitas e a chegada da estación escura. As diferentes celebracións relacionadas con esta noite datan de máis de hai 3.000 anos.

As crenzas populares dín que na noite do Samaín os espíritos dos antepasados volven ás súas casas e é posible a comunicación co “máis alá” e cos mortos. Os sacerdotes druídas comunicábanse cos seus antepasados esperando recibir consellos para esta vida.

Posteriormente, a Igrexa tentou influír e dar un carácter cristiá a esta celebración coa dedicación do día 1 de novembro como día de Defuntos. Inicialmente a festa de “Todos os Santos” celebrábase o 13 de maio, pero foi o Papa Gregorio III (741) quen cambiou a data ao 1 de novembro. Máis tarde, no ano 840, o Papa gregorio IV ordenou que a festa de “Todos os santos” se celebrase universalmente, así que como festa maior tamén tivo a súa celebración vespertina cunha vixilia o 31 de outubro. Esta vixilia vespertina do día anterior recibiu o nome en inglés de All Hallow’s Eve, que se considera orixe do termo Halloween. Posteriormente, créese que foi exportada polos irlandeses aos E.U.A no século XIX e goza alí, con evidentes variacións, de gran aceptación.

Galicia, norte de Portugal, algunhas localidades de Asturias, da Bretaña francesa, Irlanda e Escocia, comparten peculiaridades desta celebración.

A celebración celta consideraba que nesta noite os espíritos dos defuntos tiñan permiso para regresar ao mundo dos vivos e contactar cos seus parentes. Por este motivo, moitas das tradicións que aínda se conservan inclúen ofrendas de comida para ter contentos aos espíritos dos antepasados que volven de visita nesa noite.

Tamén o lume é un elemento que se atopa nesta noite. Polo Samaín era costume baleirar nabos e cabazas e poñerlle candeas no seu interior, para iluminar o camiño aos visitantes do máis alá.

Nos últimos anos, debido en gran parte a unha intensa labor de recuperación por parte das administracións públicas, (nomeadamente educativas e gobernos locais) a tradición recuperou a súa esencia inicial, e os cativos e maiores reciben explicacións das orixes e características do Samaín Celta. Centros escolares, asociacións culturais ou concellos, entre outros, organizan actividades de difusión e concursos que exaltan a artesanía e gastronomía relacionadas coa celebración.

Por motivos de coincidencia no tempo, un dos alimentos máis consumidos na celebración do Samaín, son as castañas. Varios antropólogos defenden a teoría da orixe do magosto na celebración do Samaín, relacionando as dúas manifestacións.

O magosto é o nome que recibe a festa en torno a este froito que foi durante moitos anos parte fundamental da dieta dos galegos, antes da chegada da pataca a Galicia procedente de América.

Ademais de en Galicia, celebracións similares atopámonas en Asturias (magüestu), en Euskadi (Kastañarre-eguna), Cantabria, Cataluña (las casnyadas), Aragón, León, Zamora, Salamanca, Estremadura ou Portugal, entre outros lugares de España e Europa.

Os elementos comúns desta manifestación popular tradicional son: que ten lugar a finais de outubro ou novembro e os seus elementos principais son o lume e as castañas. A importancia do lume reflíctese no nome da tradición. Hai varias teorías ao respecto sobre a orixe do termo magosto, que os expertos cren que deriva de Magnun Ustus ou Magnum Ustum (gran lume ou lume máximo). Tradicionalmente, a festa celebrábase trala recollida do froito e tiña como obxectivo agradecer aos deuses a boa colleita obtida.

Tradicionalmente o magosto realízase entre o 31 de outubro ou 1 de novembro (día de Todos os Santos) e o 11 de novembro (San Martiño), pero na actualidade pode celebrarse en calquera momento, sempre que haxa o froito. En Ourense, en especial na capital, o día do seu patrón, San Martín de Tours, é costume facer o magosto nalgún monte preto da cidade onde se reúnen amigos e familia, para pasar o día compartindo comida e bebida.

Aínda existe a tradición en moitos lugares de Galicia e Asturias de celebrar o magosto na vixilia de Todos os Santos, deixándolle parte dos froitos asados aos defuntos que veñen de visita esa noite.

As celebracións de magostos que se espallan por toda a península Ibérica teñen en común o feito de ser unha reunión social de amigos, veciños e familiares, que asan as castañas para compartilas.

A matanza do porco é un procedemento habitual de sacrificio de un ou varios porcos, co obxecto de aproveitar a súa carne e facer embutidos para a alimentación da familia. Trátase dun costume popular que existe en diversos países de toda Europa e do que os antropólogos cren que ten orixes celtas, xa que se sabe que este pobo xa a realizaba. Realízase de forma artesanal, se ben as técnicas varían en función do lugar onde se celebra. Xeralmente, faise unha vez ao ano coincidindo cos meses máis fríos do inverno e realmente estrutúrase como unha manifestación popular tradicional, un feito social eminentemente rural.

En realidade, a matanza consta de varias fases diferentes. O engorde do porco (que xeralmente ronda os 10 meses e cuxa dieta varía enormemente dependendo do lugar), a matanza en si (que dura dous ou tres días) e o curado dos embutidos (que depende moito da receita).

Antigamente, a matanza realizábase entre varios veciños e moi habitualmente en lugares públicos como as propias rúas da aldea. Na actualidade, debido á lexislación vixente e máis o acceso comercial aos produtos propios do porco, a matanza deixou de facerse en moitos lugares ao non ser rendible economicamente e máis por outras cuestións sociais e incluso sanitarias. É habitual levar o porco que se ceba na casa ao matadeiro para que o sacrifiquen e incluso o despecen alí mesmo. Noutras ocasións se traslada o porco á casa unha vez sacrificado para realizar o despece e os embutidos no fogar.

Pero a matanza era, e segue a ser, nos lugares que se celebra, un rito social, unha xuntanza de familiares e amigos para celebrar e degustar alimentos e bebidas, propiciando a comunicación entre os asistentes.

Polo tanto, as manifestacións populares tradicionais e os medios de comunicación locais, comparten funcións, como o reforzo da identidade colectiva, crítica social e vixilancia do entorno, a transmisión do coñecemento da propia comunidade, e como consecuencia a súa propia supervivencia.

1.3.2 Características da comunicación local en Galicia, características da prensa galega

O traballo dos xornalistas que fan información local conta con rutinas diferentes, na elaboración das novas, ás que se dan na elaboración doutro tipo de información. Trátase dunha consecuencia directa da confluencia no mesmo ámbito da comunicación mediada e non mediada. Os lectores esixen aos xornalistas de novas locais un elevado nivel de coñecemento do entorno social, cultural e político. Polas circunstancias da propia comunicación, dispoñen de moitas posibilidades de realizar comprobacións pola súa conta para confirmar a versión aparecida nos medios, sobre todo nos casos máis controvertidos. Deste xeito, podemos dicir, coincidindo co que plantexan Xosé López e Juan Maciá Mercadé (2007:11) que o xornalista local está sometido a unha dobre vixilancia. Por unha banda, a dos usuarios e pola outra, a das propias fontes xeradoras de contidos. Calquera dos dous pode aproveitar a cercanía do medio para amosar o seu rexeitamento á versión publicada ou aportar novos datos sobre a mesma. Porén, unha das características básicas do tratamento da información local é que calquera pode ser xerador de contidos.

Outros autores relacionan o auxo do local coa perda de credibilidade dos medios de comunicación en xeral así o doutor Juan Luis Pintos³⁷ asegura que:

Cada vez nos fiamos menos de lo que nos dicen acerca de lo que cae absolutamente fuera de nuestro control individual o grupal. Por eso la atención creciente hacia los problemas cotidianos, cercanos, de nuestro barrio y de nuestro grupo, de la gente que vive como nosotros. Y por eso la alternativa emerge de lo local. Lo local como camino ineludible de recuperación de la confianza y la credibilidad.

Dende un punto de vista máis filosófico e existencial, hai autores como Antonia González Borjas (2000:89), que consideran o auxo da información local como un

³⁷ Pintos, Juan L. (2000) “Apuntes para una teoría: los “medios”, la “realidad” y la alternativa local”. *Revista Latina de comunicación social*, nº 36. Recuperado el 9 de agosto de 2015 de <http://www.ull.es/publicaciones/latina/aa2000kjl/u36di/05pintos.htm>

reflexo da evolución do home na busca da súa identidade, proceso que describe da seguinte maneira:

La demanda social de información local se ha acentuado en los últimos años como consecuencia de la fragmentación de la audiencia en función de sus intereses dentro de la sociedad de la multiinformación. Se trata de un proceso paralelo al vivido por el individuo desde el punto de vista existencial. Es decir, lo que filosóficamente se ha denominado búsqueda de la identidad personal del individuo moderno, tiene su analogía en el ámbito comunicacional. Y es en el seno de la sociedad actual donde la audiencia protagoniza la demanda de medios locales como individualizadores de la información.

En canto ás función do xornalismo local, os autores anteriormente referenciados establecen que entre as súas misións atópase a de contar o que sucede nos ámbitos de proximidade con rigor, precisión e amenidade, contextualizando as consecuencias e documentándose correctamente. Dos xornalistas locais, destacan os autores, a súa especialización en calquera ámbito, a súa capacidade para escoitar a todos os actores implicados, o fomento da participación cidadá e da implicación. De todos estes factores, deríbese como principal requisito para a correcta elaboración de información local, a necesidade por parte do xornalista de contar cunha ampla e adecuada rede de contactos que suministren información contrastada para a elaboración das noticias. O que de novo nos leva a incidir na importancia das entidades xeradoras de contidos en niveis locais de información.

O profesor Xosé López retrata da seguinte maneira o ámbito local.

En los escenarios locales la organización de la sociedad establece unos lazos y unas relaciones que definen el funcionamiento de los actores. Hay una gran interacción entre todos ellos que crea un clima favorable para la estructuración de un modelo que tiene sus raíces en el territorio –en los lugares donde se asienta la población desde que abandonó el nomadismo, en el primer nivel de asentamiento y de organización territorial- y en el conjunto de los actores de proximidad. Lo local se identifica así como lo próximo, lo pequeño, lo cercano, lo entrañable, lo familiar, en definitiva, el primer eslabón del modelo de organización territorial y social donde habitan los ciudadanos.

Ese primer eslabón, que presenta distintos estadíos intermedios, conforma el ámbito local, que es dónde se produce la comunicación interpersonal con mayor intensidad y es donde se produce la comunicación mediada tecnológicamente más próxima a los ciudadanos. La sociedad se organiza en ese ámbito con una intensa mirada hacia el interior –adentro-, como fórmula para identificarse y relacionarse, y que mira por las ventanas al exterior –afuera- para estar en contacto, para interactuar con otras comunidades, con otras realidades, que también inciden en su funcionamiento –el nivel de intensidad depende del modelo organizativo, de las características de la

sociedad, del desarrollo, de la integración en los circuitos del mercado...
(2004c: 97)

O xornalismo local, polas súas rutinas produtivas, polo emprego de numerosas fontes informativas e a distancia coas fontes máis institucionais, a busca de alternativas, o contraste e a verificación da información, entre outros aspectos definitorios deste tipo de comunicación, conleva uns custes maiores que a elaboración de información de ámbitos máis amplos. Esta cuestión fixo que algúns medios de comunicación reducisen recursos para atender ao local, a pesar do seu valor diferenciador. Así o recollen Xosé López e Rosa Aneiros (2010) en Medios impresos: ano cero do cambio de estratexias, en López, Xosé e Aneiros, Rosa (coords) (2010): A Comunicación en Galicia 2010. Santiago de Compostela, Consello da Cultura Galega (documentos e informes).

Os medios reduciron recursos para que as redaccións levasen adiante a produción de contidos, o que provocou un resentimento nuns produtos que viñan demandando medidas para reforzar a súa calidade.

Nalgúns casos, a información de proximidade, un dos principais activos dos diarios galegos de información xeral, tamén se resentiu. Facer información do próximo para públicos potenciais moi reducidos ten altos custes de produción e a maioría das empresas non quixeron arriscarse nesta dirección para tentar mellorar posición no mercado con medios con maior potencia informativa.
(p.45)

Das súas verbas deducimos tamén o recoñecemento da información de proximidade como un dos máis importantes activos da prensa galega para combater a crise de lectores.

Afondaremos nalgúns destes conceptos definitorios do xornalismo local.

1.3.2.1 Relación global-local

A dicotomía global-local foi, e é tratada, por diversos autores como ámbito de estudo e referencia no novo panorama de medios de comunicación deste século e as súas necesidades de adaptación. Xosé López (2000:107) describe esta relación entre global e local como dúas caras dunha mesma moeda, sen necesidade de ser excluíntes.

Os profesores Xosé López e Xosé A. Neira Cruz aseguraban, nunha publicación que analizaba a finais do século pasado o novo panorama de medios³⁸, que como consecuencia da aparición das novas tecnoloxías e a aposta de moitos medios de comunicación por estratexias que inclúen o seu posicionamento na rede internet, multiplícanse o os espazos locais. Esta situación conleva unha revitalización do interés polo próximo, o local. “De este modo global y local se convierten en conceptos cada vez más interrelacionados que acaban cuajando en una nueva situación para la definición de la cual ya ha nacido el neologismo «glocal». De esta relación sale reforzado lo local, que cada vez despierta más interés y cuenta con mayor audiencia.”

Tamén no referido ás novas tecnoloxías e as estratexias de posicionamento dos medios de comunicación, o local toma relevancia neste panorama. Así o recoñece López, nunha publicación que recolle as conclusións dun estudo de contidos na prensa galega nos últimos vinte anos do século pasado:

O local busca o seu espacio na proximidade mentres a tecnoloxía e a economía nos conducen a un escenario planetario que cada vez ten menos barreiras. Obviamente estos procesos que se están produciendo a nivel mundial teñen consecuencias e implicacións nos espacios rexionais e locais, feito que obriga cada vez máis ós media deste espacio a reconfigurarse e reimaxinarse a sí mesmos dentro do contexto dunha emerxente orde global dos medios de comunicación. (López, 2000d: 187)

O profesor Xosé López considera que este interese por contidos locais que xurde na época da globalización, débese ás necesidades de comunicación mediada da cidadanía. (Xosé López, 2008:130)

Recordemos que o espazo local é un espazo no que se produce a comunicación mediada e a interpersonal ao tempo. Para o profesor Luis Álvarez Pousa prodúcese un cambio nas relacións interpersoais e grupais debido á globalización, e reitera a importancia da comunicación como concepto artellador do novo espazo resultante da dicotomía global-local.

³⁸ López García, Xosé; Neira Cruz, Xosé A. “Los medios locales ante los desafíos de la Red” (1999) *Ámbitos*, nº 3-4. P 101-112.

O que de inmediato salta á vista é que somos habitantes non só dun país ou territorio determinado, senón dun universo, dunha aldea global na que as relacións de vecindade xa non son xeográficas principalmente, senón culturais, económicas, ecolóxicas, relixiosas... Desde esta nova situación, as alianzas terán un carácter marcadamente comunicacional. (Álvarez Pousa, 1989:44)

Das súas verbas concluímos que na actualidade a cercanía xa non é un termo territorial, é cultural, económico, ecolóxico, relixioso, e se consegue a través da comunicación, non da presenza física ou territorial. Este autor considera difícil a defensa da cultura local nun entorno globalizador que se rixe polas regras do mercado neoliberal e describe a situación da seguinte maneira:

Na época do SIC, os medios, no canto de apuntalar a ampliación das liberdades e a construción da cidadanía, son utilizados como instrumentos ao servizo do mercado e da sociedade neoliberal. Copan o seu espazo simbólico e os intereses xerados arredor da globalización do mercado e da creación de grandes compañías mediáticas de carácter transnacional. Paralelamente, redúcense os espazos para a liberdade de expresión e de comunicación, de creación dunha cidadanía libre e unha democracia participativa. Mais, fronte ao global, xorde a resistencia das culturas locais. (Álvarez Pousa, 2005:7)

Pero este auxilio da información local fronte á globalización non só ten cabida nos medios de comunicación xa existentes, senón que provocou en Galicia unha significativa aparición de medios, sobre todo na última década do século pasado, e especialmente na prensa escrita. (López Ben, Silvia e López, Xosé, 2002: 210)

Resulta paradoxal que o momento de máxima expansión doutros medios como a radio, as canles de televisión e os novos medios electrónicos en rede, coincida cunha multiplicación tamén dos medios impresos, probablemente gracias a unha reorientación do xornalismo escrito cara o mercado local. Fronte a unha diversidade globalizada, os editores galegos apostaron pola información local dirixida a un público moi definido e localizado xeográficamente nos ámbitos provinciais, comarcais e núcleos de poboación importantes.

A investigación que nos ocupa coincide cos autores neste aspecto, ao considerar que os contidos de corte cultural e social son o principal sustento da información local. Porque é na información local onde non se atende tanto a intereses comerciais ou políticos e si máis a intereses cidadáns. Aos cidadáns interésalles, neste proceso de globalización, distinguirse e identificarse e o conseguen a través do retrato que deles fan os medios de comunicación locais.

1.3.2.2 Concepto de proximidade e participación na comunicación local mediada

O profesor Xosé Lopez diferencia tres niveis de proximidade no referido á información local:

El que se refiere a la pertenencia a un espacio geográfico común; el que se refiere a la identidad -a la pertenencia a una colectividad histórico-cultural común, con toda la carga simbólica que ambos conceptos contienen-; y el relativo al campo psicológico –como afecta el acontecimiento a nuestras vidas y a nuestras emociones-. (2010a: 215)

Queda claro que o concepto de proximidade non fai, polo tanto, referencia ao aspecto xeográfico ou territorial, senón máis ben, se relaciona co sentido de pertenza e identidade. Para conseguir ese vínculo coas audiencias, os medios de comunicación precisan establecer estratexias de achegamento e participación. Non en van, a finais do século pasado a UNESCO advertía de desequilibrios no control da información que se inclinaba perigosamente na balanza cara os medios de comunicación máis poderosos, deixando sen opcións de contraste e verificación a gran parte das audiencias. Desvirtuéndose así, segundo Maciá Mercadé (1993:70) o propio termo medios de comunicación.

La misma etimología de la palabra “medios” indica que son instrumentos de unión y, por tanto, de acercamiento entre los hombres. Pero, al aumentar el número de los que reciben un mismo mensaje, los medios de comunicación de masas suelen privar a los individuos de ciertas posibilidades de comunicación interpersonal alejándolos unos de otros. Por eso, los medios de comunicación han introducido un desequilibrio en el diálogo en el seno de las sociedades y han creado desigualdades entre una minoría de “emisores” y una mayoría de “receptores”. Los lectores, los oyentes y los espectadores son a menudo sólo receptores pasivos.

Restablecer ese equilibrio y propender a una igualdad entre los que están a ambos extremos del proceso de comunicación, es algo que está consiguiendo una saludable concienciación. Donde más asequible es lograrlo, justamente es donde el proceso tiene una trayectoria más corta y menos compleja, como es el caso de la prensa de regiones.

Debemos ter en conta que estas apreciacións fixéronse en 1993, antes da eclosión dos novos de medios de comunicación en rede, das redes sociais e outras formas de comunicación actuais que permiten unha interactividade e comunicación xa non bidireccional, senón multidireccional, para a elaboración de contidos informativos. Destacamos en todo caso, que das manifestacións de Maciá Mercadé

se extraen as posibilidades de participación, como característica de grande importancia nos medios locais.

Así o referencia tamén Xosé López (2004c:62) asegurando que a participación reforza a súa identificación coa comunicación local.

É o ámbito local o espazo ideal para a participación cidadá e para a divulgación do coñecemento. Así o recoñece Xosé López en *Periodistas locales: divulguen conocimiento*³⁹. O autor fala de estratexias de desenvolvemento local que inclúen, como un aspecto básico, o acceso á información para mellorar a calidade de vida dos veciños e o dereito á información de calidade, para poder canalizar as súas inquedanzas a través dos medios. Estas e outras accións definen a cultura local e, no seu desenvolvemento, os xornalistas e medios locais teñen un papel fundamental. Nos espazos pequenos e definidos territorialmente esa participación realízase de forma espontánea e directa, aínda que o medio de comunicación non estableza mecanismos formais para que se produza. Os públicos participan na configuración da axenda mediática achegando contidos, xa que os xornalistas locais e os medios son accesibles. Para Xosé López queda clara a aportación dos medios locais á democratización da información⁴⁰: “A (nova) articulación de medios comarcais, tanto en soportes impresos como audiovisuais, favorece o dereito dos cidadáns a unha información plural e facilita a democratización do proceso informativo.” O profesor, nunha tese doutoral en 1995, considera que o papel dos medios comarcais en Galicia na fin de século consiste en: “servir de soportes para unha información veraz, plural e participativa no panorama comunicativo”.⁴¹ Para conseguilo, os profesionais desenvolven unhas rutinas productivas diferentes ás que realizan os profesionais doutros ámbitos informativos.

³⁹ López, Xosé (2004): *Periodistas locales: divulguen conocimiento* en Bello Janeiro, Domingo e López García Xosé (coords) (2004) *La divulgación del conocimiento en la Sociedad de la Información*. Santiago de Compostela: EGAP.

⁴⁰ López, Xosé (1995): A aportación á loita contra a uniformización informativa das publicacións comarcais, en Ledo Andión, Margarita (coord.) (1996): *Actas do I Congreso Internacional Comunicación na Periferia Atlántica* (8-10 novembro de 1995). Santiago de Compostela, USC

⁴¹ López, Xosé (1995): *O papel das publicacións locais na Galicia de fin de século (1990-1994)*. Tese doutoral Universidade de Santiago de Compostela.

Rosa Cal resume en A Prensa Local⁴² as apreciacións dos teóricos sobre a estrutura comunicacional entre profesionais da prensa local e as súas audiencias, e a define nos seguintes termos:

Para os teóricos a estrutura da prensa local debe ser **horizontal**, sen xerarquizar e onde os emisores e os receptores estean ó mesmo nivel. **Bidireccional** ou dialogante con posible intercambio de papeis entre emisores e lectores. **Circularidade**, a mensaxe sae e retorna unha vez criticada e enriquecida polas audiencias. (p.110)

Esto sucede porque no espazo local tamén se da a comunicación interpersonal e o xornalista ten que mediar o pulso da súa audiencia.

1.3.2.3 Vocación de servizo da prensa local

Outra das características propias da información local, relacionada co tratamento profesional da mesma é a súa vocación de servizo. Así o explican López e Maciá:

La utilidad de la información en la vida diaria del usuario constituye la principal razón de ser del periodismo de servicios, es decir, le tiene que aportar lo que precisa para que actúe, para que intervenga en una sociedad compleja, competitiva y en la que desde distintos puntos se reclama su participación. No se trata, pues, de exponer contenidos de acontecimientos, sino que en la explicación se presta especial atención a cómo esos contenidos afectarán personalmente a los usuarios de la información. Las repercusiones de esa información las conoce el mediador profesional, el periodista, que dispone de herramientas suficientes para una orientación precisa al ciudadano que acceda a esos contenidos. (2007:27)

O aumento de contidos locais na prensa e a aparición de cabeceiras comarcais a principios do século XXI, veu acompañada, no caso galego, da inclusión de contidos de utilidade para o lector. (López, 2004a:132)

De novo, o correcto tratamento da información local precisa dun amplo coñecemento da comunidade por parte do profesional xornalista, tendo en conta a súa posible influencia nas actuacións da cidadanía á que vai dirixida a información procesada.

Xosé López en “La información más cercana” (2010:217) tamén destaca esta vocación de servizo e a necesidade de coñecemento do entorno por parte dos

⁴² Cal Martínez, Mª Rosa (1993) “A prensa local” en AAVV (1993) *Informe da Comunicación en Galicia*. Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega.

profesionais, para lograr a eficiencia comunicativa. O autor recoñece a capacidade dos xornalistas locais de recabar información e establecer estratexias coa comunidade –en contacto coas redes sociais e cos principais actores locais- para lograr que a comunidade dispoña de información á marxe dos grupos de poder. Aínda que López recoñece (2010:218) un aumento da complexidade na interacción entre xornalistas e fontes informativas nestas comunidades, debido sobre todo á profesionalización dos procesos de comunicación dos actores pertencentes a eses grupos de poder, principalmente políticos e económicos.

Esta cuestión confirma a intensa relación entre medios de comunicación locais e audiencias, que tratan temas de maneira cíclica. É dicir: os medios inflúen nas audiencias, as dirixen cara determinadas accións, preocupacións, indignacións e ao mesmo tempo, os medios recollen esas reaccións, as documentan e as fundamentan. Deste xeito, coincidimos coa circularidade proposta por Rosa Cal (1993) como característica estrutural da prensa local e do que podemos atopar exemplos na análise de prensa realizada neste estudo, con temas recorrentes no tempo. Para a análise que nos ocupa podemos establecer o seguinte sistema cíclico: o axente social xerador de contidos emite a información, que recolle o medio de comunicación, que llo transmite (despois do seu correcto tratamento profesional) á audiencia, que reacciona. De novo, o medio de comunicación recolle esa reacción (do axente social que xerou a información primitiva ou da audiencia en xeral), que de novo transmite á audiencia en forma de tratamento informativo. E así sucesivamente ata que a información perda noticiabilidade. Neste transcurso de tempo o tratamento da información evoluciona para manter o valor noticia. A este respecto e en resposta a este esquema de traballo na práctica xornalística local, documentamos varios exemplos no TIT “A Comunicación e os medios locais na comarca de Lemos. Autora: Almudena Martín Rodríguez, Director: Xosé A. Neira Cruz. USC, 2010.”⁴³

⁴³ A circularidade e os temas repetidos/recurrentes/ contestados e de volta á redacción é un aspecto xa analizado no TIT pero non nos temas/contidos que nos ocupan nesta investigación posto que non son temas que habitualmente xeren polémica e teñan reaccións controvertidas entre os axentes locais.

1.3.2.4 Concepto de identidade e pertenza a unha comunidade na comunicación local mediada

A relación entre os termos comunicación e comunidade faise evidente pola súa raíz latina. Así o describe Carlos Velo, no artigo *Cultura e Sociedade*, en 1965:

Na parentela das verbas “comunidade”, “comunicación” e “comunión” foron no baixo latín (1220), derivacións da mesma raigaña *communis*, usada na chamada fala do vulgo cos sentidos de: “compartir”, ter “comunicación” ou gobernar co mesma mau, “mancomunadamente”.

Esta relación entre termos faise máis evitente ao falar de comunicación local. A asociación entre medios de comunicación locais e o concepto de comunidade que se identifica e estrutura como grupo por medio dunha identidade cultural é unha idea recorrente nos estudos actuais de comunicación. Sonia Parrat⁴⁴ presenta esta asociación da seguinte maneira:

La idea de medios de comunicación como la prensa locales o regionales, suele asociarse a la idea de comunidad y la comunidad se asocia con ideales de integridad territorial y cultural. El nuevo orden de los media supone procesos contradictorios y conflictivos ya que las fronteras geográficas son cada vez más difíciles de delimitar y ponen en duda cualquier sentido de unidad.

A prensa comarcal, segundo Jaume Guillaumet é un modelo de xornalismo popular, o autor considera este tipo de prensa una expresión directa da realidade cultural, social e política dun entorno próximo ao tempo que recoñece a súa vontade de afirmación, identificación e diferenciación da comunidade.

Outros autores como Xosé López destacan tamén a orixe da produción informativa como característica que define a identidade dos medios locais e a necesidade de reafirmar a personalidade propia fronte á allea a través do reflexo da vida cotiá e a dinamización sociocultural propia da zona. (Xosé López, La comunicación del futuro se escribe con L de local. Ámbitos, nº 5)

O profesor Sierra Caballero destaca as conexión entre as identidades colectivas, a transformación das formas de expresión popular e as dinámicas dos medios de

⁴⁴Fernández Parrat, Sonia (1998): Nuevas tendencias de la prensa en Galicia: cómo observar la realidad local para innovar en el mercado global. Revista latina de comunicación social, 9. Recuperado el 5 de agosto de 2015 de: <http://www.ull.es/publicaciones/latina/a/44sonia/44sonia2.htm>

comunicación (2002:53). O autor engloba esta cuestión nos estudos culturais e da comunicación, do que concluímos que o traballo que nos ocupa se enmarca tamén na axenda dos estudos culturais de comunicación.

La agenda de los estudios culturales y de la comunicación delimita así un campo de múltiples encrucijadas y problemas interdisciplinares desde el que explicar: los procesos de modernización y transformación de las tradiciones culturales y su representación colectiva, la integración de lo local y lo global en la esfera pública, la confusión y codeterminación de las culturas populares y las culturas mediáticas y el cambio y afirmación de las identidades y sentidos de pertenencia cultural. (2002:61)

En ocasións a identidade refórzase nun contexto global e globalizador por medio da comparación. Os profesionais da información local non só deben ser bos coñecedores do seu ámbito máis cercano, senón que tamén deben coñecer as diferencias entre o seu espazo local e outros, en aspectos como consecuencias, reaccións, sinerxias, peculiaridades, entre outros, de calquera manifestación que ocorra non só no seu lugar de cobertura, senón tamén noutro. Así o recollen tamén López e Maciá(2007:145) das verbas de Miguel de Moragas:

Miguel de Moragas, concibe la tarea de los medios locales como esencialmente socializadora y articulada en torno a contenidos de proximidad o cercanía. Para el investigador catalán las ventajas de que disponen los medios de índole local respecto de los nacionales o transnacionales es que tienen “la posibilidad de:

- a) Representar la realidad local y regional como distintas y relacionarlas con la realidad local y transnacional.
- b) Presentar e interpretar las noticias y las crónicas sobre política, cultura y economía nacional e internacional a partir de claves de selección y de referencias basadas en las especificidades y en los intereses regionales;
- c) Realizar y dar visibilidad a las relaciones que la región mantiene con otras realidades regionales del mismo Estado e internacionales, y a los proyectos que se derivan de etas relaciones” .(Moragas, 1996:50)

O profesor Xosé López reflexiona sobre esta cuestión e a necesidade de comparanza para reforzar a identidade propia:

La existencia de cada comunidad supone la capacidad para ponerla en relación con otras comunidades de su misma naturaleza. La experiencia propia acostumbramos a compararla con las experiencias de otras comunidades y de sus actores. La necesidad de identidad y de pertenencia es universal y los ciudadanos la ejercen allí donde se encuentran, pero siempre mirando al otro –siempre con base en referentes, muchos creados mediante imágenes simbólicas-. (...) Identidad y territorio aparecen aquí como

elementos definitorios, aunque no únicos, de los procesos de comunicación. Su relación con el exterior depende de la producción de contenidos, de su difusión y de la existencia de públicos interesados en ellos –usuarios que se identifican con ellos o que encuentran referentes o datos útiles para su actividad/vida-. (2004:99)

A mesma idea é retomada polo autor nunha publicación en 2010, que recolle un artigo seu sobre o tratamento da información máis cercana⁴⁵. Nel, López recoñece a importancia de relacionar o ámbito local con outros ámbitos máis amplos que permitan unha contextualización maior. “Lo que ocurre en la cercanía hay que relacionarlo con el contexto en el que se produce, pero también con otros contextos que permitan una comprensión del hecho en toda su profundidad”. Entendemos, xa que logo, como unha consecuencia disto, a tendencia á comparación e á análise das repercusións propia da información local.

Gómez Mompart (2004:28) vai máis aló e asegura que, como consecuencia da globalización, é preciso que a o profesional na realización da información local, rexional ou nacional, aclare todas as implicacións dun feito noticioso a diferentes escalas, para non caer na información deficiente ou na desinformación.

Tamén dende o punto de vista antropolóxico, é habitual construír a identidade colectiva a través da comparación. Así o establece Rodríguez Becerra cando asegura que: “la identidad colectiva, como la individual, es una construcción frente a otros”⁴⁶. Podemos, polo tanto, establecer unha relación entre a necesidade de diferenciación como comunidade, a identificación do propio e a tendencia á comparación cultural.

Concluimos, por todo o dito anteriormente, que no contexto local varia o concepto de noticia e os valores de noticiabilidade, aparecendo outros novos ou que difiren nalgúns aspectos dos propios da comunicación mediada nun ámbito maior. Entre eses valores de noticiabilidade que varían no local, están os conceptos de proximidade, utilidade e servizo, participación e reflexo da identidade. Estes primeiros terían no contexto local máis valor que outros conceptos como

⁴⁵ López García, Xosé (2010): “La información más cercana” en Camacho Markina, Idoia (coord.) *La especialización en el periodismo. Formarse para informar*. Sevilla: Comunicación Social.

⁴⁶ Rodríguez Becerra, J. (1978): Las fiestas populares: perspectivas socioantropológicas, en: AA.VV., Homenaje a Julio Caro Baroja, Madrid: Centro de Investigaciones Sociológicas.

imprevisibilidade, orixinalidade ou novidade, inmediatez, ou magnitude de persoas e lugares implicados⁴⁷. Outros valores noticia como a espectacularidade ou curiosidade, varían ao ter como referencia só a comunidade e non un ámbito maior. A inmediatez ou actualidade non é tan importante e permítese o retraso da información, en determinados casos, no que atinxe á comunidade local.

Xosé López (2010:220) apunta como características do xornalismo local:

El periodismo local hoy, a partir de resultados cosechados en estos años, muestra rasgos singulares en los distintos escenarios y, en general, está definido, entre otros, por los siguientes aspectos:

La proximidad a los usuarios y la atención a lo que estos necesitan y demandan.

El entorno digital –para producir, difundir, participar...-

Mayor cercanía de los medios de comunicación en los que se difunden estos mensajes periodísticos a los movimientos de base y a los actores locales. Este hecho no impide, sin embargo que muchos de estos medios entiendan lo local preferentemente como lugar de negocio.

La inestabilidad de muchas iniciativas por los limitados recursos con que intervienen en el mercado.

La difusión local y mundial gracias a la red Internet.

El devenir mercantil de los medios, que preside los modelos dominantes y la constante aparición de alternativas en todos los soportes desde la proximidad.

Las dificultades que muchas veces encuentran los medios locales para resistir las presiones de los poderes locales –cuanto más próximos, menos filtros y presión más directa- y establecer caminos que les permitan actuar con cierto distanciamiento de los actores con más poder.

Las numerosas posibilidades a la hora de realizar proyectos transparentes y apoyados en los ciudadanos, que no siempre aprovechan –bien por la falta de fórmulas adecuadas o por falta de capacitación-.

Estos elementos que definen hoy lo local marcan las estrategias de los medios.

⁴⁷ Criterios de noticiabilidad de Stella Martini en Martini, Stella (2000): Periodismo, noticia y noticiabilidad. Grupo editorial Norma; pp 84-89 recuperado el 12 de agosto de 2015 de http://www.unirbolivia.org/nueva3/images/stories/Periodismo_noticia_y_noticiabilidad.pdf

1.3.3 Relacións entre comunicación local e manifestacións populares tradicionais

1.3.3.1 Relación entre comunicación local e cultura

“A comunicación local ten, ou debería ter, como finalidade a defensa dos trazos culturais que lle son propios a unha comunidade.” Esta afirmación de Xosé López⁴⁸ pón de manifestó a relación entre a comunicación local e as tradicións populares, que porén forman parte da cultura dunha localidade concreta.

Se tomamos a definición de Matterlat de cultura, vemos que en seguida establece a relación entre o feito comunicativo e o concepto de cultura, como modo de adaptación ao medio no que vive a comunidade e como modo de lexitimación como grupo. (Mattelart, 1993). Cultura e comunicación son termos inseparables para R. Zallo (1997) quen asegura que a cultura se configura a través de mensaxes repetidas.

A relación entre comunicación e cultura faise evidente no ámbito local. O profesor Xosé López nunha publicación conxunta con Maciá Mercadé explica que a información local e a cultura están relacionadas en tanto en canto se desenvolven no mesmo contexto:

En los ámbitos de recepción locales hay elementos de esa cultura, que, por vía directa o indirecta, suelen incorporarse tanto al lenguaje, al tratamiento, como al contenido.(...) Cada medio, de acuerdo con su modelo, sin perder las raíces y mediante fórmulas relacionadas con el entorno cultural del potencial cliente, ha hecho apuestas para una mejor sintonía con los usuarios. (...) No podemos olvidar que cada medio de comunicación local es una singularidad, algo así como un modelo de producto elaborado en un contexto cultural determinado y en unas condiciones económicas y técnicas que obedecen a las circunstancias en que se crea. (2007:97)

Nesa mesma publicación os autores recollen unha reflexión de Barbeito y Perona (1999), sobre esta relación que fala da necesidade de reclamar unha identidade propia para a cultura do lugar, nun contexto globalizado.

La intención de preservar la cultura propia y la necesidad que tiene todo receptor de sentir partícipe del contenido de los medios que lo rodean, es la única arma que tienen los medios locales para equipararse a los demás en el proceso de globalización.

⁴⁸ López, Xosé (1992): A prensa local e comarcal en Galicia. Santiago de Compostela: Eds Lea.

López, nunha publicación posterior e reflexionando sobre o termo de proximidade no local, fai de novo referencia a indisoluble relación entre espazo local e a cultura. “El espacio local es un espacio de experiencias compartidas valores culturales compartidos, entre quien emite y quien recibe (participe o no en la construcción del mensaje). Y el periodismo local interpreta la realidad desde ese prisma de valores compartidos”. (López, 2010: 224)

Outros autores tamén referencian esta relación entre cultura e comunicación local na definición do termo. Maciá Mercadé establece unha relación directa entre ambos termos e o sitúa no contexto da globalización:

Porque toda comunicación se produce dentro de un contexto cultural. La cultura está constituída por las creencias, los valores, las formas de hacer las cosas y los modos de conducirse (...) Preservar estos valores culturales de comunidades de dimensiones más o menos numerosas en unos marcos a su vez, más o menos amplios (un país subdesarrollado en el área de Occidente, una región dentro de una nación-Estado, una comarca como parte de una Región, etc.), enriqueciéndolas con las aportaciones de los medios de comunicación social, y de las nuevas tecnologías de la información, pero evitando los peligros de la disolución y mimetismo socio-cultural, es el desafío de nuestros días, y lo que suscita, junto a grandes esperanzas, ciertas dudas y temores” (1993:11)

José María Bernardo Paniagua, citado por López e Maciá (2007:15) explica que as relacións sociais que rixen a convivencia e os modelos de comportamento, e as peculiaridades culturais e lingüísticas locais, convértense no que denomina “visiones del mundo, construcciones simbólicas y ritos variados en el transcurso de la cotidianidad”. Deste xeito, o autor recoñece na definición de local, a importancia que neste ámbito teñen as manifestacións culturais como definitorias da identidade da comunidade.

O concepto de manifestación cultural tradicional aparece reiteradamente nas definicións do termo cultura. Así na Reflexión estratéxica sobre a cultura galega, publicada en 2011 polo Consello da Cultura Galega, os autores, falan do carácter multidimensional do termo cultural.

A cultura ten un carácter multidimensional difícilmente reducible a esquemas sinxelos. A conferencia Mundial de Políticas Culturais de México, 1982, sinalaba: «no seu sentido máis amplo, a cultura pode considerarse actualmente como o conxunto dos trazos distintivos, espirituais e materiais, intelectuais e afectivos que caracterizan unha sociedade ou grupo social.

Engloba, ademais das artes e das letras, os modos de vida, os dereitos fundamentais do ser humano, os sistemas de valores, as tradicións e as crenzas.» (2011:30)

Nesta mesma publicación apúntase como estatexia de sustentabilidade da comunidade cultural galega “a posta en valor do patrimonio e a produción cultural propios, e promocionar o aprecio pola cultura galega para alentar a conservación do patrimonio e a creatividade, pero tamén a autoestima e o sentimento de pertenza e participación na comunidade” (2011:41). Ao respecto desta afirmación, consideramos que os medios de comunicación –entre outros axentes socioculturais- cumpren un papel clave neste aspecto. Concretamente os medios de comunicación locais establecen unha loita para conservar a diversidade e identidade cultural propia do seu ámbito, evitando que esta se dilúa na tendencia homoxeneizadora global, ameaza posta tamén de manifesto na publicación referida.

Son varios os autores que, cando analizan as circunstancias concretas dunha localidade -ao estudar a súa cultura, folclore ou manifestacións populares-, inclúen a importancia da comunicación dentro da comunidade que a conforma. Así define esta relación Muñoz Carrión:

Existe generalmente acuerdo en la comunidad de antropólogos e historiadores que el folclore constituye una manifestación que remite al sistema social que lo produce. (...) Se puede afirmar que el sistema social, y el sistema folklórico mantienen entre sí algún tipo de relación. Nuestra hipótesis es que gran parte de estas relaciones son de tipo comunicacional, es decir, que el folclore oculta lo que podría definirse como un “mensaje” sin destinatario concreto y que es expresado a lo largo de su propia praxis. Dicho “mensaje” no puede ser alterado por los diversos individuos participantes en el mismo; más bien estos individuos son convertidos en piezas indispensables para su actualización cíclica cuyo remitente también es abstracto, y su contenido parece reflejar una identidad colectiva de la comunidad, su historia, sus costumbres y en última instancia parece reducirse a claves desorganizadas y superpuestas para entender el mundo de forma diferente a cómo se tiene que vivir. (1988:9)

Plantexa, xa que logo, Muñoz Carrión, a celebración destas manifestacións populares tradicionais como un acto comunicativo que reforza a identidade da comunidade.

Tamén C. Lisón Tolosana destaca a existencia dunha mensaxe implícita nas celebracións do Entroido, que en todo caso cumpren unha función social que considera imprescindible para manter unida á comunidade:

Así, o Entroido “o santo Entroido”, como le llaman en muchos lugares, da rienda suelta a la expresión de conflictos internos y externos en la comunidad; pero, y esto es lo importante, la expresión está ritualizada, es decir, canalizada, controlada en tiempo y espacio. Es la válvula de escape por excelencia. Durante el resto del año se espera que no afloren; la ritualización carnavalesca tiende, en definitiva, a reactivar y consolidar interna y externamente el grupo. (1979:152)

Este concepto de mensaxe e comunicación que se agocha tras a celebración dunha manifestación popular tradicional é unha idea repetida por numerosos estudosos do tema, tanto dende a perspectiva antropolóxica, como dende o punto de vista comunicacional. Así Xosé Antón Fidalgo Santamariña en *Identidade e festa popular*⁴⁹, define as festas populares, entre as que inclúe o Entroido, como: “manifestacións culturais dunhas comunidades rurais que proxectan e modelan a identidade colectiva das xentes do lugar”. O autor explica que: “no plano social, tamén estas comunidades reforzan a través destas festas a rede de relacións dos membros das comunidades que as celebraron, porque como expresa L. Molet, a festa asegura e provoca a comunicación e a cohesión do grupo (Molet, 1990)⁵⁰ e contribúe a organiza-la conciencia de unidade social da comunidade que a celebra” (p.59)

Das súas verbas concluímos a estreita relación entre comunicación e cultura nunha comunidade e especialmente a través das manifestacións populares tradicionais que lle son propias.

López e Maciá (2007:18) nas conclusións do I Congreso de comunicación local celebrado en Castellón de Plana en 2001, recollen a necesidade de basear a definición de prensa local no modo cultural de comunicar os acontecementos. Recoñécese porén, a importancia das características identitarias da comunidade á que vai dirixida a comunicación no tratamento da información local.

⁴⁹ Fidalgo Santamariña, Xosé Antón (1998): *Identidade e festa popular* en Gondar Portasany, Marcial (1998) *O feito diferencial galego*. Santiago de Compostela: Museo do Pobo Galego.

⁵⁰ Fidalgo Santamariña cita a Molet, L (1990): *L'année sacrée. La Fete et les Rythmes du temps*, en J Porier (dir.). *Histoire des Moeurs*, París, Gallimard (pags 359-366)

Os mesmos autores destacan o compoñente identitario como definitorio da comunicación local, que tamén recollen outras disciplinas académicas como a antropoloxía ou a socioloxía (2007:19) e conclúen: “La comunicación local es, por tanto, dinámica, próxima a emisores y receptores, e implicada con lo que identifica y diferencia a los habitantes de ese espacio geográfico y social”.

Na mesma definición de cultura, son moitos os autores que establecen a relación do termo cos medios de comunicación como encargados da súa transmisión xeneracional e polo tanto, da súa conservación, evolución e supervivencia. Así Montago, (1970:146) define cultura como:

Son pautas de conducta, informaciones y conocimientos que se aprenden para lo que se recurre a la capacidad humana de utilizar “símbolos” o señales que no tienen una conexión necesaria ni natural con aquello que representan: las culturas se transmiten de generación a generación, como dispositivos de adaptación, mediante procesos de enseñanza-aprendizaje transferidos socialmente y no genéticamente, constituyéndose en un “comportamiento aprendido en el seno de la sociedad”.

En estudos similares ao que nos ocupa, pero realizados noutras comunidades autónomas, establecen para os medios de comunicación un papel definitorio. Así, o profesor de comunicación na Universidade de Sevilla Manuel Bernal Rodríguez recoñe nunha publicación titulada Cultura y medios de comunicación, o impacto decisivo dos medios de comunicación de masas na configuración e transmisión da cultura popular nas sociedades desenvolvidas. (2002:7)

Outros autores falan de frontes culturais enfrontados, un hexemónico e outro popular que loita por diferenciarse e sobrevivir. É neste nivel no que a relación entre medios de comunicación e cultura popular se evidencia como decisiva para a supervivencia ou conservación de ambos. A este respecto, podemos concluír que: se os medios de comunicación teñen un papel tan importante na clasificación das prácticas sociais, aquelas que están fóra do fronte cultural hexemónico, aquelas que son particulares e locais, só pervivirán se os medios de comunicación as perpetúan no tempo.

Segundo Jorge A. González “Para poder preservarse y operar con eficacia simbólica, cada institución cultural debe generar y mantener un público, unos seguidores, una audiencia o clientela a través del tiempo”. As asociacións e

entidades estudadas nesta tese consiguen preservar as manifestacións populares que defenden, servíndose dos medios de comunicación locais, polo que podemos concluír que existe unha relación de mútua dependencia.

Pero non todos os autores creen que os medios de comunicación cumpren un papel positivo na conservación das manifestacións populares tradicionais. Unha publicación coordinada por José A. Tarrío e publicada por Edicións O Castro en 1989, titulada: Cultura, educación e tradicións populares en Galicia, recollía unha entrevista na que Claudio González López, estudoso das tradicións populares, consideraba aos medios de comunicación culpables da perda da comunicación interxeneracional que tradicionalmente se encargaba da transmisión da información sobre as tradicións populares. Entendemos que, na súa tese, refírese aos medios xeneralistas e non aos medios locais, e destacamos que, ao mesmo tempo, está otorgando un papel clave aos medios de comunicación nesta transmisión de información imprescindible para a supervivencia destas manifestacións tradicionais populares.

A relación entre o concepto de cultura e o concepto de comunidade é recollida e aceptada polos estudosos, que destacan precisamente o concepto cultural como definitorio da comunidade. En calquera comunidade na que se produce comunicación mediada, os medios de comunicación participan na transmisión da cultura.

O antropólogo Edward Brunett Tylor (1871) define cultura nos seguintes termos:

Conjunto complejo que abarca los conocimientos, las creencias, el arte, la moral, el derecho, las costumbres y las otras capacidades o hábitos adquiridos por los hombres en tanto miembros de la sociedad.

Das súas verbas destacamos que inclúe os costumes dunha comunidade como cultura, termo no que tamén podemos incluír as tradicións populares obxecto deste estudo.

A cultura, transmitida por medio da comunicación local, tamén conforma a identidade da comunidade. Así, Montse Calvo e Xosé López en A cultura galega no xornalismo escrito, entenden o termo identidade na súa vertente cultural (e non política), o que definen como “un xeito de ser, un estilo propio de comportamento.

Trátase dunha visión dinámica na que o termo cultura é entendido como “o conxunto de elementos simbólicos e de prácticas comunicacionais que permiten un autorrecoñecemento dos individuos como integrantes dunha colectividade” (p.171)

No mesmo artigo, os autores conclúen que “todo é cultura”:

Se se pensa ben todo é cultura. Especialmente en presa escrita ou audiovisual, da que non nos queda máis remedio que admitir que, para ben ou para mal, converteuse no principal instrumento de acceso á cultura. Proveedora de ideas, de mensaxes, de imaxes, de modas e, naturalmente, a través de todos estes elementos, de mitos; protectora ou corruptora da linguaxe, a prensa desempeña en materia cultural un papel fundamental que mide pola mesma razón a responsabilidade do periodista. (p. 173)

A globalización e a dicotomía entre o global e o local tamén incide na transmisión da cultura. Son varios os autores que recoñecen a necesidade das comunidades de reforzar a súa identidade a través dos seus símbolos culturais. Xan Bouzada⁵¹, falando da cultura como factor e obxecto de desenvolvemento local, destacaba:

Las dinámicas de desarrollo que atienden a la cultura como soporte admiten una lectura macrosocial, en la cual el reciente protagonismo alcanzado por la cultura, la comunicación y sus industrias marcan la pauta; y otra de carácter microsocia más concretamente allegada al desarrollo local, en el cual, el patrimonio cultural, tangible o intangible, el patrimonio natural humanizado en forma de paisaje y entorno diferenciado, así como los productos locales (genuinos de la tierra o artesanos) aportan contenidos situados al alcance de estos conceptos. (2005:412)

Este autor, experto en desenvolvemento local e cultura galega, destaca a importancia da identidade comunitaria para o desenvolvemento local e, consecuentemente a implicación dos actores locais na súa transmisión (2005:413). Por actores locais podemos, entón, entender os medios de comunicación locais e máis as asociacións e entidades que nunha comunidade loitan por manter e transmitir as manifestacións populares tradicionais que forman parte da súa identidade propia.

A relación entre cultura e identidade tamén bascula entre a dicotomía do global e o local, buscando a diferenciación e os parecidos con outras manifestacións culturais

⁵¹ Xan Bouzada foi profesor de Socioloxía na Universidade de Vigo e experto en cultura galega.

similares⁵². Varios autores apuntan a posibilidade de que o feito de que a tradición manteña un carácter diferenciador dentro dun ámbito territorial concreto, pode contribuír á súa permanencia como especificidad dunha zona. Deste xeito, o feito de que os medios de comunicación locais recollan estas diferencias e comparacións con outras manifestacións populares celebradas noutros lugares, sería unha contribución á conservación da tradición propia da zona.

Na medida en que os xornalistas dos medios locais escriben pensando na súa audiencia (no caso que nos ocupa a Comarca de Lemos composta por 6 municipios), adecúan os seus contidos buscando unha identidade común a todo o grupo e destacando xeneralidades e particularidades. Para asegurarse, deste xeito, que a audiencia se identifique en algún modo coa información publicada e fomentando o sentimento de pertenza ao grupo.

Autores como Rosa Cal consideran Galicia unha zona propicia para o desenvolvemento da prensa local, precisamente polas súas condicións socioculturais, que permitiron durante moito tempo a permanencia de costumes que definen a identidade comunitaria e que aparecen reflectidos nos medios de comunicación locais. En *A Prensa Local* (1993) a autora explica que, na zona non urbana de Galicia sobreviviron modos de produción e hábitos lúdicos que coa revalorización do local centraron a atención dos medios destas audiencias, como aspectos identitarios vinculados a estas sociedades. Deste xeito, segundo a investigadora, o papel da prensa local pasa por: “recolle-los valores autóctonos e intentar mantelos fronte á invasión uniformizadora das culturas crematísticas” (p.109). Outros autores van máis aló e otorgan un peso fundamental aos contidos culturais na prensa comarcal, ata o punto de considerar que o retroceso na prensa comarcal que sufríu Galicia trala guerra civil debeuse á “desatención ás actividades culturais”⁵³.

Do mesmo xeito, autores como Mª Rosa Cal relacionan os cambios políticos en España a partir de 1975 coa aparición de novos “interlocutores sociais hasta

⁵² Esta tendencia á busca de similitudes e factores diferenciais no tratamento en prensa das manifestacións populares tradicionais é obxecto de estudo na análise de contido desta tese.

⁵³ Celeiro, Luis (1989). *Apuntes sobre a prensa comarcal en Galicia*. Ortigueira: Universidade Popular de Ortigueira

entonces inaceptados” en *Fórmulas nuevas de información local*⁵⁴. E o profesor Xosé López considera que a organización comarcal recuperada no Estatuto de Autonomía propiciou a aparición de publicacións neste ámbito. (Xosé López, 1995:80)

Maciá Mercadé conclúe, no seu estudo realizado en 1993 sobre a prensa rexional e local, a importancia de manter unha comunicación participativa no ámbito informativo local, que inclúa o traballo de asociacións culturais. Así o escribiu:

Sin menoscabo de la influencia de los factores demográficos y económico, el factor humano como expresión de cultura creativa y participativa, es fundamental para multiplicar la vivacidad comunicacional de una ciudad, región o país. Si hay vitalidad asociativa, habrá necesidad de comunicarse y comunicarla. (1993:232)

Por outra banda, son varios os autores que destacan entre os contidos da prensa local, aqueles referidos ás manifestacións populares tradicionais. Juan Ramón Díaz, no artigo titulado *Prensa Local*⁵⁵, dí ao respecto: “en definitiva, tempo de ledicias, magostos e maíos para os xornais máis pequenos, máis vencellados coa cidadanía, cheos de noticias dunha comunidade non moi ampla onde case todo o mundo se coñece”.

Se, como díciamos anteriormente, atendendo a Álvarez Pousa, todo o aparecido nun medio de comunicación é cultura, podemos constatar, tal e como o profesor fai: “a existencia dunha alimentación mutua entre a creación cultural e o xornalismo, entre o produto cultural e a súa proxección social”. (Ibid, p.181) Desta reflexión, dérvase tamén a importancia dos medios de comunicación para a supervivencia da cultura, e dentro desta, das manifestacións populares tradicionais.

⁵⁴ Cal Martínez, Mª Rosa (1989) “Fórmulas nuevas de información local” en Timoteo Álvarez, Jesús y otros (1989) *Historia de los medios de comunicación en España. Periodismo, imagen y publicidad (1900-1990)*. Barcelona: Ariel Comunicación.

⁵⁵ Díaz, Juan R. (2010): Prensa local en Álvarez Pousa, Luis (dir.); Subiela Pérez, Xaime (coord.)(2010) *Informe Galicia 2010. A comunicación euro-rexional no século XXI*. Santiago de Compostela: Atlántica de Información e Comunicación S.A.

Podemos representar esta relación segundo o seguinte esquema:

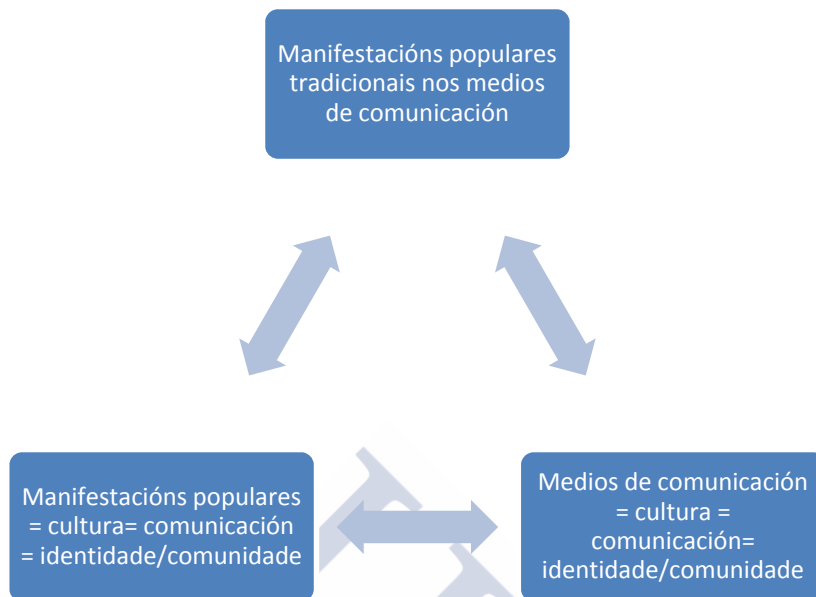

Gráfico 6: Relación entre medios de comunicación, cultura e manifestacións populares tradicionais.

Se equiparamos as manifestacións populares como cultura, no sentido de que a través da súa comunicación conforman a identidade da comunidade, e ao tempo, consideramos que os medios de comunicación son cultura, no sentido de que a través da comunicación conforman a identidade da comunidade, na súa relación: as aparicións das manifestacións populares tradicionais son imprescindibles para a configuración da identidade da comunidade.

1.3.3.2 As asociacións e entidades locais como suministradoras de contido informativo aos medios de comunicación

Tamén no ámbito local as relacións entre os medios de comunicación e as entidades xeradoras de contidos son máis estreitas. Numerosos autores advierten da posibilidade dunha excesiva dependencia económica ou informativa de fontes institucionais nos medios rexionais, dependencia que, en todo caso é menor na información local grazas a unha ampla rede de contactos persoais do profesional que as emprega á hora de elaborar as súas informacións. Así López (2000d:192) refire nos seus estudos á presión dos gabinetes de comunicación, das institucións que invirten en publicidade e en campañas de promoción que poden chegar a

desvirtuar o produto informativo. Pola súa banda, Maciá Mercadé (1993:154) expón o seguinte:

En cuanto a las fuentes de información propiamente dichas, un cierto número de organismos mantienen un contacto habitual con los diarios regionales. Las principales son las fuentes “institucionales” que detentan informaciones exclusivas o que ellas mismas producen: organismos autonómicos, delegaciones de partidos políticos y sindicales, cámaras de comercio, agrupaciones profesionales, entidades culturales y deportivas, etc. La disponibilidad de esas fuentes, puede provocar, a veces, conflictos de dependencia.

Esta dependencia é menor no ámbito local en dous sentidos. Por unha banda, á hora de buscar informacións de actualidade e pola outra á hora de contrastar informacións recibidas polo mesmo ou por outro axente informativo. As fontes son máis asequibles.

En este sentido, na análise do xornalismo de proximidade que fan Xosé López e Juan Maciá, destacan a importancia das fontes na información local para a práctica xornalística. Por unha banda, é preciso que o profesional conte cunha boa rede de contactos que suministren información e por outra, esta rede de contactos é fundamental para fomentar dende o medio a participación da sociedade á que se dirixe a información:

Todas las fuentes de que dispongan son pocas para una buena cobertura informativa, lo que convierte a los periodistas locales en actores que no sólo deben conocer a las personas que están en instituciones, organismos, entidades o asociaciones, sino que precisan disponer de sistemas para su localización en todo momento y desde cualquier lugar. De hecho, el objetivo de los medios comunitarios y próximos reside en convertir a buena parte de los usuarios de la información en fuentes potenciales que mantengan estrechos vínculos de relación informativa con los periodistas que trabajan en el escenario local y que les llamen siempre que se produzca algún acontecimiento de interés público. (2007:106,107)

Xosé López xa reflexionara con anterioridade sobre a importancia de manter unha boa e nutrida rede de fontes informativas para o xornalista de local e insistía en que:

A los referentes ya habituales de las distintas instancias del gobierno local – alcalde, concejales, responsables de organismos municipales...- y de los servicios –sanitarios, asistenciales, autobuses, taxis... -hay que sumar los expertos –profesores, profesionales cualificados...- y los dinamizadores socioculturales –activistas de la vida social y cultural-, los responsables de

organizaciones –políticas, sindicais, empresariales...- y asociaciónes –vecinales, culturais...- y persoas sabias y peculiares que sempre aportan versións orixinais e diferentes das tendencias dominantes. (Xosé López, 2004c:61)

O profesor galego profundiza no papel das entidades locais na consolidación da prensa comarcal, que segundo el foi básico por parte dos grupos de dinamización sociocultural e outros colectivos das comunidades locais organizadas. (Xosé López, 1995:78)

A importancia de empregar como fontes ás asociacións de veciños, culturais e outras entidades para a elaboración de contidos é unha idea que o autor reitera en Radiografía dos medios galegos, análise realizada por García Orosa e López en 2005. Os autores fan referencia, de novo, ás fontes informativas empregadas para a elaboración da información e, aínda que destacan o abuso de fontes institucionais, tamén recoñecen a tendencia dalgúns medios, sobre todo na información máis acotada localmente, a saírse dos circuitos máis convencionais de suministro de información, nomeadamente dos gabinetes de comunicación institucionais. Como conclusión, os investigadores apuntan que “a crecente atención do local derivou nunha maior presenza de fontes da sociedade civil organizada (asociacións de veciños, organización non gubernamentais, fundacións...” (2005:313). López e Maciá explican a relación entre comunidade, cultura, asociacións e medios de comunicación locais da seguinte maneira:

Si hay vitalidad asociativa, habrá necesidad de comunicarse y de comunicarla. De una mayor densidad del tejido social se derivará una mayor necesidad de información cercana. El abono que fecunda la aparición de editores de periodismo cercano es la actividad de ese entramado de grupos sociales e institucións. Desarrollo de la sociedade civil e potenciación de los medios locais confluyen en esa eclosión del protagonismo de las audiencias receptoras. (2007:35)

Pero a importancia destas fontes informativas para a comunicación local vai máis aló da consecución da información, senón que se relaciona directamente coa participación e do seu correcto uso depende a democracia comunicativa na comunidade. Así o defendía Xosé López, ao retratar a evolución histórica dos medios comarcais en Galicia e a súa loita contra a uniformización informativa:

As novas publicacións comarcais galegas, que conviven no mercado coas históricas e cos diarios, manteñen, alomenos a maioría, unha política

informativa baseada na participación dos distintos colectivos de dinamización sociocultural. O seu obxectivo, según confesan, consiste en ofrecer unha información plural, con contraste de pareceres e con opción para que todos os grupos teñan voz. A boa aceptación acadada con esta fórmula levou ós promotores a afondar na liña de ofrecer máis información participativa. En varios casos, os grupos de dinamización sociocultural e os colectivos da comunidade local organizados convertéronse no principal apoio destas publicacións, que a penas dedican espazo a cuestións que non teñen que ver coa vida local. Algúns editores xa admiten abertamente que a supervivencia destes medios está condicionada pola capacidade de garanti-la participación democrática nos proxectos informativos e pola colaboración do maior número de colectivos na súa elaboración. (1995:306)

Esta tendencia a artellar novas vías de participación nos medios de comunicación –locais ou non locais-, que detectaba Xosé López en 1995, faise evidente na actualidade, tanto nos medios tradicionais como nos electrónicos, que ven nas aportacións das súas audiencias o mellor garante de fidelización.

O profesor explica que, como consecuencia da globalización e a revalorización do local coa participación do entramado social como característica na comunicación mediada, toman especial importancia as entidades xeradoras de contidos no contexto local.

Aumentan as vías para a comunicación local o que permite atender mellor ás demandas e necesidades dos cidadáns no referido á información que lles afecta e que lle sinteresa. É por iso que neste escenario gaña protagonismo a produción de contidos, especialmente a produción de contidos con identidade, as prácticas sociais dos usuarios e a capacidade para afrontar os desafíos desde calquera lugar e en calquera momento. (Xosé López, 2008:132)

O mesmo autor asegura, anos máis tarde en *La prensa popular gallega: un eslabón para la participación ciudadana*⁵⁶, que:

Muchos editores de publicaciones locales han entendido que los grupos de dinamización sociocultural constituyen uno de los principales *aliados naturales*, al igual que los colectivos de la comunidad local organizados. La supervivencia de algunas cabeceras estará garantizada por la capacidad de garantizar la participación democrática en los proyectos informativos, que tendrá como principal objetivo favorecer la circulación de información próxima.

Es más, varios editores han dado participación en las sociedades editoras a grupos culturales, vecinales y pequeños empresarios locales a fin de facilitar una política informativa plural. Estos mismos editores han solicitado la

⁵⁶López García, Xosé (1997): *La prensa popular gallega: un eslabón para la participación ciudadana*. ZER. *Revista de estudios de comunicación*, nº 3. Bilbao: Universidad del País Vasco. Recuperado el 8 de agosto de 2015 de: <http://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=825790>

colaboración de colectivos organizados y han incorporado redactores-dinamizadores, que colaboran de forma desinteresada o a cambio de una pequeña remuneración en a produción periodística. (1997:5)

Poderíamos incluír, atendendo ao que reiteran varios autores, estas entidades, asociacións e organizacións culturais no denominado *Terceiro Sector* (xunto con outras entidades con fins diferentes). Acollemos para o caso a definición do profesor Álvarez Pousa:

Aquel conxunto de organizacións sen ánimo de lucro cuxos obxectivos están vencellados á mellora social. Unha definición ampla na que se acollen un variado abano de organización de carácter diverso (medioambiental, culturais, educativas, sanitarias, feministas, reivindicadoras dos dereitos dun determinado grupo poboacional –colectivos de inmigrantes, xuventude, terceira idade, infancia, persoas con diversidade funcional-..., centradas na cooperación, a solidariedade e a loita contra a pobreza e exclusión. (Álvarez Pousa, 2005:7)

En todo caso, o autor destaca o papel clave destas entidades na activación da cidadanía e a importancia da comunicación para conseguir os seus fins. Segundo el: “xoga un papel clave a comunicación para o Terceiro Sector a comunicación, tanto na procura da cohesión interna e a interrelación da organización como na difusión dos seus obxectivos á sociedade, pois os medios son hoxe por hoxe dos máis activos constructores do imaxinario social”.

Son varios os autores, polo tanto, que constatan esa relación entre o incremento de contidos informativos locais e o emprego de asociacións de veciños, organizacións e entidades locais sen ánimo de lucro, como fontes suministradoras desa información.

O profesor Xosé López destacaba, xa no ano 2000, nun artigo titulado “La comunicación del futuro se escribe con L de local”⁵⁷, o reforzo da identidade como garante de futuro para a prensa local e especificamente para a prensa galega. A modo de conclusión, Xosé López expón:

Los cambios en el hipersector de la comunicación no se detienen. Al contrario, las transformaciones cada vez avanzan más de prisa. Y en la última mitad del s. XX lo hacen estableciendo una doble y simultánea tendencia global-local. Esta fase de grandes transformaciones que camina de la mano de las tecnologías actuales y de la economía, nos ha conducido a una sociedad más mundializada en la que se produce una revalorización y un

⁵⁷ Revista Ámbitos, nº 5. 2º semestre, 2000. p 107-117

redescubrimiento de lo local. En la actualidad, global y local constituyen dos caras de una misma moneda la que simboliza el hipersector de la comunicación. Y, mientras avanza la globalización o se multiplican las redes que facilitan la intercomunicación en tiempo real, el valor social de la información de proximidad también aumenta. (...) Es necesario diseñar estrategias de comunicación local para mantener la identidad en la era global. (...) (el diseño de estrategias) necesita una redefinición de las nuevas políticas de comunicación capaces de intervenir en los escenarios del tercer milenio. Y esa redefinición debe contemplar la información de proximidad como un eslabón para la participación ciudadana y como una vía frente a la uniformización de la oferta informativa. (...) Necesitamos buscar fórmulas que permitan a los escenarios locales tener presencia en esa constelación global. (...) La importancia de la información de proximidad en esta sociedad globalizada aparece reforzada por la defensa de los rasgos de identidad, entendida como fuente de sentido y experiencia para la gente” Calhoun, Craig (1994). *Social Theory and the Politics of identity*. Blackwell. Oxford. La comunicación local sigue muy relacionada con la vida cotidiana, con la dinamización sociocultural y con la necesidad de reafirmar la personalidad propia frente a otros pueblos. Y los medios locales pudieron ayer, pueden hoy y podrán mañana ser portavoces de la espontánea y libre opinión creada por los habitantes de ese espacio de comunicación. Su estrategia informativa ha estado imbuída siempre de altas dosis de atención a las experiencias próximas. Pero ahora, cuando vivimos entre la necesidad del lugar y la tendencia inevitable de lo global precisan seguir centrando su actuación en lo cercano. Estamos en una nueva fase, como hemos explicado. Es por ello necesaria una redefinición de los medios locales y de las políticas de comunicación locales, que deberán basarse en la información de proximidad como un eslabón para la participación ciudadana y como vía frente a la uniformización de la oferta informativa, al tiempo que deberán contemplar las vías de participación en los procesos de globalización. (...) Solo así, con una actuación dirigida a reforzar los rasgos de identidad, a dar protagonismo a los ciudadanos, a prestar atención a la información de proximidad y a combatir por un nuevo panorama informativo mundial, tendremos posibilidades de éxito. (...) Por tanto, los medios locales, para desarrollar estrategias de éxito, tendrán que crear departamentos de innovación, realizar una clara apuesta por los rasgos de identidad de la sociedad a la que se dirigen, prestar especial atención a la información local, emplear el talento y la creatividad para el establecimiento de líneas de diferenciación en relación con los otros productos del mercado y poner en marcha acciones de proyección exterior. Estos son los desafíos de los medios locales en este contexto de una sociedad cada vez más local y más global. (...) El rediseño de las políticas de comunicación debe contemplar, pues, las características del nuevo escenario mediático, en el que los medios de comunicación deberán prestar especial atención a la información local. Tanto los medios tradicionales –prensa, radio, y televisión- como los nuevos medios –medios electrónicos en red- precisan conceder prioridad a una buena cobertura de la información de proximidad, porque ahí reside su mejor capital informativo para intervenir en el ámbito mundial. Es por ello que, en este necesario rediseño de estrategias, los diarios de provincias y regionales (en general todos los diarios locales) se encuentran en inmejorable posición para aprovechar los nuevos desafíos y conseguir el éxito con sus nuevos planes. Esta atención a lo local que deben mantener en esta nueva era, que es una característica de siempre de los diarios de provincias, deberá combinarse con una buena estrategia global

para estar en los foros mundiales desde la defensa de las identidades de la interculturalidad.

Esta mesma teoría é sustentada pola profesora Pilar Diezhandino, que vincula a supervivencia dos medios locais co tratamento identitario das novas locais e a consecuente transmisión da cultura da comunidade:

La comunicación, en el sentido de transmisión de una tradición, de una forma de vida local, inmediata, de una cultura concreta y localizada, es un elemento integrante y decisivo para la supervivencia de esas entidades locales – pequeñas o grandes- autóctonas. (1994:189)

Porén podemos concluír que, debido á estreita vinculación que os medios locais manteñen coas entidades xeradoras de contidos no ámbito local, a propia supervivencia dos medios locais depende en gran medida da actividade destas.

1.4 PRESUPOSTO DE PARTIDA, HIPÓTESE E OBXECTIVOS XERAIS DO TRABALLO

A hipótese é o elemento central no deseño da investigación, unha vez delimitado o fenómeno que se quere investigar.⁵⁸ Segundo Igartua e Humanes “las hipótesis lanzan posibles soluciones a las cuestiones planteadas que aún no se han confirmado (para ello habrá que aplicar el método científico). En este sentido, las hipótesis tienen una triple función: (a) definen el camino que seguirá la investigación, (b) qué aspectos concretos se investigarán y (c) qué técnicas se emplearán para obtener información, datos. (Gómez Rodríguez, 2003:99).”

Segundo o exposto ata o de agora, consideramos a confluencia de varios factores que favoreceron o auxe de información sobre manifestacións populares tradicionais na prensa local da Comarca de Lemos:

- O auxe do local en contraposición ao global a finais do século pasado, tendencia que se mantén nos primeiros anos do presente século. Esta situación conlevou diferentes estratexias de atención á información máis próxima por parte dos medios de comunicación existentes, para captar novos públicos e manter os propios, así como a aparición de novos medios que viron no local unha oportunidade de mercado.

⁵⁸ Igartua Juan, J., Humanes María L. (2004): El método científico aplicado a la investigación en comunicación social. Aula abierta. Lecciones básicas. Portal de la comunicación. UAB (p 3,4)

- Estas estratexias consistiron nunha detallada atención á información máis próxima para conseguir unha clara diferenciación fronte á prensa de fóra da comarca.
- Esta diferenciación conséguese a través de destacar a identidade propia da comunidade á que se dirixe o medio, para o que é preciso aumentar as noticias de tipo sociocultural ou servizos, en detrimento da información política ou económica de ámbito maior que a comarca.
- Este cambio na axenda temática dos medios locais provocou tamén a necesidade de cambio nas rutinas produtivas dos xornalistas locais, que consistiu basicamente nun aumento do emprego de asociacións de veciños, culturais e outro tipo de entidades locais como fontes informativas para a elaboración destas novas.
- Este emprego das entidades locais como fontes informativas ten como consecuencia unha dependencia das mesmas na configuración da axenda temática dos medios locais.

Presuposto de partida: os medios de comunicación da Comarca de Lemos recollen na súa axenda temática as manifestacións populares tradicionais porque son noticia.

A aparición destas manifestacións populares tradicionais nos medios locais aumentou considerablemente nos últimos anos. Este aumento débese á demanda por parte das audiencias deste tipo de contidos. Estes contidos caracterízanse, en moitos casos, por destacar as diferencias con outras manifestacións populares tradicionais alleas á comunidade. Esta diferenciación contribúe a reforzar a identidade local dos lectores e fomentar a proximidade entre o medio e a súa audiencia.

Eses contidos informativos son suministrados, na súa maioría, por asociacións e entidades, que se encargan da súa organización, conservación e difusión.

Esas asociacións e entidades consideran aos medios locais unha adecuada plataforma para difundir o seu traballo e contribuír á posta en valor e concienciación da importancia da conservación da tradición ou tradicións que defenden.

Consecuentemente, existe unha relación de interdependencia entre medios locais e estas asociacións e entidades, no que atinxe á súa supervivencia mútua. (da manifestación popular tradicional e do medio de comunicación local).

Este traballo ten por obxectivo xeral afondar nesta práctica xornalística e coñecer os motivos que levan ao aumento do seu tratamento dos últimos anos. Trátase dun estudo a pequena escala que permitirá extraer conclusións válidas para outras comarcas galegas con presenza de prensa local e manifestacións populares tradicionais propias, sempre que comparta circunstancias similares en canto a estruturación da prensa local e asociacionismo cultural. Consideramos que as circunstancias das que parte o estudo na Comarca de Lemos son comúns a moitas das comarcas galegas que comparten circunstancias similares no desenvolvemento da prensa local e máis do tecido asociativo comarcal.

A investigación precisa, polo tanto, dunha análise de contido que profundice no tratamento das noticias relativas ás manifestacións populares tradicionais. Nesa análise é necesario prestar especial atención ao tratamento da información e ás fontes empregadas, así como a evolución cualitativa e cuantitativa ao longo dos anos, dende a súa primeira aparición nos medios locais ata a actualidade.

O estudo cualitativo realizado a través da análise de contido precisa reforzarse con entrevistas aos axentes locais. Por unha banda, é necesario entrevistar aos membros de asociacións que suministran os contidos informativos sobre as manifestacións populares tradicionais aos medios de comunicación locais. Por outra banda, tamén se fai necesario falar cos xornalistas que as inclúen na axenda temática dos medios. Estas entrevistas en profundidade permitirán coñecer a relación xornalista-fonte e o tratamento da información en cuestión, así como documentar o beneficio mútuo desta relación no que se fundamenta a hipótese.

O profesor Xosé Soengas apunta unha das achegas que debe facer unha investigación en comunicación, que pretendemos cumprir con este estudo:

A comunicación é un campo en constante evolución e os cambios tradúcense nunha certa inestabilidade na demanda de servizos, algo para o que deben estar preparados os investigadores, incluso é importante que teñan a capacidade de adiantarse ás tendencias. (Soengas Xosé, 2010: 196)

1.5 FERRAMENTAS METODOLÓXICAS EMPREGADAS

1.5.1 Pertinencia metodolóxica

A vía de adquisición do coñecemento científico, que ademais o diferencia doutro tipo de coñecemento, é o método científico, definido como “el proceso de aplicación del método y técnicas científicas a situaciones y problemas teóricos y prácticos concretos en el área de la realidad social para buscar respuestas a ellos y obtener nuevos conocimientos, que se ajusten lo más posible a la realidad. (Sierra Bravo, 1983:81) Citado en Igartua, Humanes (2004:5).

Empregamos para a investigación da presenza das tradicións populares na axenda temática dos medios da Comarca de Lemos, polo tanto, métodos de investigación que se poden definir como: “los procedimientos utilizados por los investigadores para recoger información de manera tal que se pueda efectuar el contraste o la verificación de la hipótesis”. (Tan, 1985)

De entre os métodos a escoller que respostan a estes criterios, seleccionamos en primeiro lugar a análise de contido. Esta técnica de investigación cualitativa está considerada como unha das máis importantes no eido das ciencias sociais.⁵⁹ Así o recoñece Krippendorff: “El análisis de contenido es una técnica de investigación destinada a formular, a partir de ciertos datos, inferencias reproducibles y válidas que puedan aplicarse a su contexto”. (1990:28)

Sobor da pertinencia desta técnica para os estudos de comunicación, decir que Berelson (1952) sostén que a análise de contido é unha técnica de investigación para a descrición obxectiva, sistemática e cuantitativa do contido manifesto da comunicación.

O obxectivo desta investigación coincide co que marca Josep M. Casasús (1972) para unha análise de medios:

⁵⁹ Krippendorff, Klaus (1990): Metodología de análisis de contenido. Teoría y práctica. Barcelona, Paidós Comunicación.

Se inclúen dentro del análisis de medios todas aquellas teorías, técnicas y métodos de estudio que tienen por finalidad el examen total de los medios de comunicación de masas tal y como se presentan al público. El objetivo de esta disciplina es el de tratar de averiguar cómo son realmente los medios de comunicación para encontrar conclusiones de tipo general con referencia a un medio, a un grupo de ellos, a un país concreto o a un ámbito geo-político determinado. (Casasús, 1972: 56).

Deste xeito, e segundo o mesmo autor, adentrámonos na ciencia da hemerografía⁶⁰ cuxo obxectivo é o exame, estudo e descripción totais dos periódicos diarios, aspecto que coincide co obxectivo desta investigación. Casasús remarca, ao mesmo tempo, a necesidade de comparar os resultados da análise do diario:

En cierto modo, la hemerografía trata de descomponer sistemáticamente la estructura de los periódicos para encontrar conclusiones de tipo general con referencia a la evolución de un diario, o un grupo de periódicos y a los de un país o ámbito geo-humano determinado. (Casasús, 1972: 73)

Noutra explicación, o mesmo autor establece o obxectivo da hemerografía comprada e as fórmulas de Jacques Kayser, como ferramentas válidas para unha investigación deste tipo:

En análisis comparado se trata de explotar los resultados de la investigación sobre un canal, sobre todos los canales de un medio o sobre distintas clases de medios, ponerlos en relación y obtener conclusiones comunes y generales. El método más desarrollado, en este campo de análisis, es el de la Hemerografía Comparada, sobre todo en base a las fórmulas de Jacques Kayser para el diario, aunque por analogía se pueden aplicar en la comparación de otros medios de comunicación de masas.” (Casasús, 1976:121)

Por outra banda, Igartua e Humanes (2004) aseguran que unha boa investigación sobre os efectos require unha adecuada análise do contido que se supón como causa dos efectos en cuestión.

Krippendorff inclúe entre as aplicacións da análise de contido a de describir tendencias no contido das comunicación e reflexar actitudes, intereses e valores (o que denomina “pautas culturais”), de certos grupos de poboación. Estas son precisamente as finalidades para as que empregamos a técnica da análise de contido. A intención é demostrar a recurrencia dos temas indicados (as

⁶⁰ Hemerografía: neoloxismo que se refire ao estudo e descripción do material xornalístico.

manifestacións populares tradicionais) e o seu peso na axenda dos medios de comunicación. Este plantexamento se basea en que, se os medios reproducen esta tendencia nos seus contidos é porque interesa esa información. Do mesmo modo consideramos que, se interesa é porque se trata dunha pauta cultural que identifica á poboación. E finalmente, consideramos que se reproduce porque os medios coñecen esta demanda por parte das audiencias deste tipo de contidos, e os tratan.

Por outra banda, a análise de contido tamén nos ofrece información sobre outros datos. Entre os ítems a estudar nas publicacións se atopa o “que se dí”, “como se dí” a “quen se dí”. Trátase de describir as características da comunicación, unha das principais finalidades da técnica segundo Holsti (1969) á que sumaba o feito de formular inferencias en canto aos antecedentes da comunicación, averiguando por que se dí algo e formular inferencias en canto aos efectos da comunicación, averiguando con que efecto se dí algo.

Destas tres finalidades que nomea Holsti (1969), a primeira, -a investigación de que, como e a quen se dirixe a información-, son aspectos estudados na análise de contido. En segundo lugar, poderíamos entender como os *antecedentes* e o *por que*, o feito de que os xornalistas reciben a información de forma cómoda, os organizadores son máis activos e os xornalistas saben que interesa. Esta información tamén a obtemos parcialmente da análise de contido. E por último, podemos concluir como consecuencia a relación de interdependencia entre os medios de comunicación social e as entidades que organizan estas manifestacións, así como un aumento da relación identitaria entre o medio de comunicación e a comunidade.

Para a execución da análise de contido seguimos as indicacións de Jacques Kayser na publicación sobre análise de xornais máis recoñecida “Le Quotidien Francais”. Nesta publicación Martínez Albertos, nunha nota preliminar, dá conta da importancia da obra do autor francés á hora de establecer unha metodoloxía:

Lo importante en este trabajo no es tanto el estudio en sí de los periódicos y diarios de Francia en aquella época, como la aplicación de un esquema de

trabajo a un modelo objetivo concreto. El esquema metodológico que Kayser responde no exactamente a lo que se entiende por análisis de contenido, sino que es un estudio morfológico para la valoración de la presentación de contenidos. (Kayser, 1974:9)

Para a investigación que nos ocupa tomamos como referencia e adaptamos, os conceptos empregados por Kayser nesta publicación, para establecer o marco de referencia da investigación e os rexistros de identidade dos xornais analizados, aspectos desenvolvidos no punto 1.4.2.

Entendemos que unha correcta análise de contido debe incluír un marco de referencia, onde se explique que datos se analizan, de que maneira e de que poboación se extraen. Debe tamén facerse explícito o contexto da análise (condicións, antecedentes, coexistentes e consecuentes). Debe enunciarse con claridade a finalidade ou o obxectivo das inferencias, aquilo que o analista pretende coñecer. En toda análise de contido, a tarefa consiste en formular inferencias, a partir dos datos, en relación con algúns aspectos do seu contexto e xustificar esas inferencias en función do que se sabe sobor dos factores estables do sistema en cuestión. Por último, é preciso especificar por adiantado o tipo de probas necesarias para validar os resultados, ou facelo coa suficiente claridade como para que a validación resulte concebible.

Pero ademais dos ítems sobre contido da información publicada, incluimos outros sobor da forma na que se publica. Aspectos que nos serven para analizar o espazo concedido a cada información (por columnas), o xénero de cada nova e a fonte da información. Trátase, en definitiva, dunha metodoloxía similar a empregada polo profesor Xosé López e o grupo de investigación de novos medios en estudos como *A prensa do terceiro milenio*⁶¹ ou *Radiografía dos diarios galegos*⁶².

O profesor López explica en “La información más cercana” (2010)⁶³ unha serie de tarefas que hai que ter en conta ao realizar unha investigación con esta

⁶¹ López García, Xosé (2000): *A prensa do terceiro milenio*. Santiago de Compostela, Eds. Lea.

⁶² López García, Xosé e García Orosa, Berta (eds) (2005): *Radiografía dos diarios galegos. Análise de contidos textuais e dos aspectos formais*. Santiago de Compostela, USC.

⁶³ López García, Xosé (2010): “La información más cercana” en Camacho Markina, Idoia (coord.): *La especialización en el periodismo. Formarse para informar*. Sevilla, Comunicación Social.

metodoloxía. A análise de contido informativo debe incluír entre 5 e 10 ítems básicos, cos que se analicen as fontes e a súa selección, a especialización das mesmas e se representan a diversidade de puntos de vista existentes na comunidade. Da mesma forma, o autor recoñece que se poden estudar tamén os xéneros empregados e o enfoque dado a esas informacións.

Tratando de aportar unha análise completa, as fichas nas que se recollen os ítems estudados inclúen, por unha banda, información sobre o contido da peza informativa (*que, cando, como, onde e por que*) [Excluimos o *a quen* porque ao tratarse de información local sabemos que o público obxectivo se reduce aos lectores da comarca] e por outra banda, información sobre a peza en sí. (*xénero, autor, título, espazo dedicado, lugar, fotografía*).

Deste xeito empregamos metodoloxías cualitativas e cuantitativas. As técnicas cuantitativas empregámolas para a análise da información obtida por medio das enquisas e do baleirado dos xornais. Pola súa banda, as técnicas cualitativas as empregamos para extraer conclusións da observación participante e das entrevistas en profundidade. Estas técnicas son semellantes as que se empregarían en calquera investigación do eido das Ciencias Sociais. Ás técnicas cualitativas e cuantitativas sumámoslle ademais o valor engadido da multidiscipliariade.

Krippendorff insiste na pertinencia de facer o que denomina “proyecto o diseño de la investigación”. Este deseño conta a maneira en que se obteñen os datos e o que se fai con eles no curso da análise, proporcionando así as instrucións necesarias a outras persoas acerca do que deben facer se pretenden reproducir os resultados. A formulación da nosa investigación recolle, de forma implícita nos diferentes epígrafes, os diferentes aspectos que marca Krippendorff para o deseño de investigación.

Este proxecto de deseño inclúe información sobre:

1. Formulación dos datos (incluído no punto 1)
 - a. Determinación das unidades

b. Muestreo

c. Rexistro

2. Reducción dos datos (incluído no punto 2)
3. Inferencia (incluído no punto 1)
4. Análise (punto 3)

Para a execución da análise de contido realizamos un muestreo sistemático, xa que abarca todas as publicacións diarias locais durante 3 anos, pero é estratificado porque o estudo está acoutado segundo a zona de distribución dos xornais.

A cuantificación apropiada á análise de contido baséase na estatística descriptiva univariada, xa que os resultados das investigacións habitualmente resúmese en indicadores matemáticos, que permitirá verificar a veracidade da hipótese. Igartua e Humanes (2004:16) recollen a definición de Wimmer e Dominick sobre esta ciencia, así como as apreciacións doutros autores sobor da súa pertinencia para a análise dos resultados:

Aplica métodos matemáticos para recopilar, organizar, sintetizar y analizar datos. (...) La estadística consta de dos partes fundamentales. La estadística descriptiva se encarga de la recogida, ordenación y análisis de los datos de una muestra. En cambio, la estadística inferencial permite dar respuesta a las preguntas de una investigación mediante el contraste de hipótesis (Foster, 2001; Leik, 1997).

El contraste de hipótesis constituye una de las herramientas básicas de toda investigación en comunicación. (Bryant y Thompson, 2002; Perry, 2002; Wimmer y Dominick, 1996)

Tal e como recolle o esquema anterior, -baseado no proxecto de deseño de investigación que propón Krippendorff- despois de formuladas as inferencias, unha vez que se coñece o que indican os datos é necesario resumilos (punto 3), para ser mellor comprendidos e interpretados e descubrir neles pautas e relacións. Para tal obxectivo empregaremos a ciencia estatística como ferramenta metodolóxica, non en van, G. Barbancho (1992) a considera unha ciencia ao servizo das restantes ciencias, entre elas a socioloxía. A Real Academia Galega define a estatística como o “conxunto de técnicas que estudan os feitos para chegar a unha avaliación

numérica dos mesmos”⁶⁴, o que xustifica o seu uso na investigación. Pola súa banda, P. Doms xustifica a súa pertinencia en investigacións sociolóxicas da seguinte maneira:

Todos los problemas en los que el investigador se encuentre ante fenómenos de masa, afectados por relaciones múltiples y aparentemente susceptibles de variar sin regla asignable con todo rigor pueden estudiarse estadísticamente. Sólo el método estadístico permite ordenar, clasificar y presentar claramente hechos que surgen naturalmente en masa confusa y cambiante. (1989:19)

Máis exactamente, concorda co obxectivo desta investigación, o uso que G. Barbancho lle outorga á ciencia estatística:

La Estadística estudia el comportamiento de los *fenómenos de masa*. Como todas las ciencias, busca las características generales de un colectivo y prescinde de las particulares de cada elemento de dicho colectivo. (...) El propósito de la Estadística es precisamente hallar esas regularidades en los fenómenos de masas, regularidades que, además de servir para la *descripción* del fenómeno, pueden utilizarse con fines de *predicción*”. (G. Barbancho, 1992:17)

O mesmo autor xustifica da seguinte maneira o uso da estatística para a verificación ou contrastación dunha hipótese, a partir da análise dunha mostra, aspectos que encaixan coa investigación:

Partiendo del hecho cierto de que una muestra, en general, no da una información exacta de las características de la población que deseamos estudiar, puede procederse así:

1º Utilizar la muestra para estimar dichas características. Este enfoque origina la *teoría de la estimación*, mediante la cual se da solución a los problemas específicos que se plantean.

2º Emitir hipótesis sobre aquellas características tomando como base la experiencia, otras informaciones, o incluso el presentimiento o la corazonada. Una hipótesis así formulada tiene, evidentemente, poco valor científico. Este valor se adquiere tomando una muestra de la población y utilizándola para verificar o contrastar la hipótesis. Este enfoque da lugar a la *teoría de la verificación o contrastación de hipótesis*” G. Barbancho (1992: 367)

A estatística servíranos, xa que logo, para relacionar os datos obtidos na análise de contidos cos obtidos a partir doutros métodos empregados, ou ben suministrar información ausente⁶⁵. Krippendorff reconece este uso da estatística: “Consideramos

⁶⁴ Consultado en <http://academia.gal/diccionario/#searchNoun.do?nounTitle=estat%C3%ADstico&homonymNumber=>

⁶⁵ Ibid, p 161

que un análisis de contenido es válido en la medida en que sus inferencias se sostengan frente a otros datos obtenidos de forma independiente”. (1990:161)

Juan José Igartua e María Luísa Humanes (2004) plantexan en “El método científico aplicado a la investigación en comunicación social”⁶⁶ que a análise de contido que pode considerarse o método por excelencia de investigación en comunicación e explican que:

Permite examinar científicamente tanto los <significados> (análisis temático) como <los significantes> (análisis de los procedimientos, de las convenciones, de los rasgos formales) de cualquier texto (Bardin, 1986; Weber, 1994; Wimmer y Dominick, 1996) (...) Riffe, Lacy y Fico (1998) han definido el análisis de contenido como un procedimiento que permite asignar de manera sistemática los contenidos de la comunicación a categorías utilizando para ello métodos estadísticos. (...) Wimmer Y Dominick (1996) especifican que el análisis de contenido <<es un método de estudio y análisis de comunicación de forma sistemática, objetiva y cuantitativa, con la finalidad de medir determinadas variables>> (2004: 170).

Estes mesmos autores destacan no mesmo texto, como características da análise de contido, que é sistemático, obxectivo e cuantitativo. Ao mesmo tempo, recollen a afirmación de Neuendorf (2002) sobre esta técnica, que destaca que se desenvolveu en áreas próximas ao xornalismo, a investigación básica e intentando analizar únicamente os contidos temáticos e manifestos.

A escolla para este estudo da análise de contido como técnica de investigación, tamén se debe a que existen certos datos que sería dificultoso conseguir por outras técnicas como as entrevistas ou as enquisas, que si sirven como métodos complementarios.

Consideramos, por todos estes motivos, a análise de contido como unha técnica de investigación pertinente para esta tese que debe ser complementada con outras fórmulas como as entrevistas en profundidade. Tal e como dí Krippendrof: “Los proyectos para poner a prueba hipótesis comparan resultados de un análisis de contenido con los datos obtenidos de manera independiente y con datos sobre fenómenos no inferidos mediante la técnica” (1990:74)

⁶⁶ Igartua Juan, J., Humanes María L. (2004): El método científico aplicado a la investigación en comunicación social. Aula abierta. Lecciones básicas. Portal de la comunicación. UAB.

Neste punto, é preciso aclarar que hai datos que non coinciden entre a análise de contidos e as entrevistas cos xornalistas, sobre todo no referido ao contraste de fontes de información ou quen toma a iniciativa das noticias. Este motivo, xustifica de novo, a escolla da análise de contido.

As entrevistas son unha das técnicas máis empregadas en investigacións sociolóxicas. A profesora Raquel Huete Nieves defínea como unha técnica básica de investigación social que “consiste en la obtención de información mediante una conversación profesional a un número relativamente pequeño de informantes. Puede ser una conversación estructurada (con cuestionario) o no estructurada”.⁶⁷

A autora destaca a importancia da preparación do entrevistador e a creación dun ambiente propicio para o correcto desenvolvemento dunha entrevista. Sobre os seus usos explica a utilidade como técnica de investigación, no caso de mostrase pequenas ou se se busca variedade nas respostas. Como vantaxes Raquel Huete considera a ampla e detallada información e a flexibilidade, pero como inconvenientes propón a dificultade de análise e codificación dos resultados. Na investigación sobre as manifestacións populares tradicionais e os medios de comunicación locais, os entrevistados son un número reducido e as entrevistas buscan reforzar, con reflexións persoais dos involucrados na conservación das tradicións, as conclusións extraídas do análise de contido realizado.

Webb e outros (1966) enumeraron os distintos xeitos en que os suxeitos reaccionan cando se lles somete a observación científica, introducindo así erros nos datos que se analizan. Este erros, son segundo o autor, provocados por varios motivos: pola conciencia de ser observado ou sometido a proba; por asumir un rol específico, ben por sí mesmo ou provocado polo entrevistado; polas influencias que o proceso de medición exerce sobre o suxeito; polos estereotipos e preferencias na

⁶⁷ Huete Nieves, Raquel. (2011). *Técnicas básicas de investigación social*, RUA. Repositorio Institucional de la Universidad de Alicante. Recuperada o 29 de xullo de 2015, do sitio Web temoa : Portal de Recursos Educativos Abiertos (REA) en <http://www.temoa.info/es/node/432535>

formulación das respostas ou polos efectos da interacción do experimentador-entrevistador sobre o suxeito.⁶⁸

Debido a esta cuestión, decidimos non comentar cos entrevistados (xornalistas que levan a redacción dos temas estudados e responsables das asociacións que loitan pola conservación das manifestacións) ningún dos resultados obtidos a partir da análise de contido dos diarios, xa que consideramos que podería influir nas súas respostas. Ningún xornalista recoñecería que non contrasta a información, que repite contidos e procedementos ou que repite contidos aparecidos noutras publicacións. (conclusións parciais do TIT: A Comunicación na Comarca de Lemos).

Krippendorff está dacordo co emprego da técnica de análise de contido e recoñece a sensibilidade das entrevistas e enquisas a estes erros.

Técnicas particularmente sensibles a estos errores son los experimentos, las entrevistas, los cuestionarios y los test proyectivos (...) En contraste con ello, el análisis de contenido, la recuperación de información, la modelización, el uso de registros estadísticos y, hasta cierto punto, la etnometodología, tienen en común el hecho de constituir técnicas de investigación no reactivas o no intromisivas. (Krippendorff, 1990:41)

A presente investigación pretende empregar cada unha das técnicas para recompilar datos diferentes e estudar áreas diferenciadas. Deste xeito, preténdese que o estudo sexa completo e exacto ao combinar varias técnicas. Dentro das técnicas intromisivas, optamos polas entrevistas en profundidade pola complexidade das posibles respostas para os xeradores de contidos (os responsables das asociacións e máis os xornalistas). Temos en conta as afirmacións de Krippendorff neste sentido:

El investigador quizá no pueda anticipar todas las categorías del análisis y las formas de expresión antes de haber obtenido y examinado el material. Por ejemplo, las comunicaciones interpersonales son tan complejas y, a priori, tan inciertas en su contenido, que al grabarlas mediante videocassettes tal vez sea preciso examinarlas luego repetidamente, a veces imagen por imagen, si el analista quiere comprender lo que realmente sucedió. Por último, el analista puede considerar que unas limitaciones excesivas impuestas a la forma de las respuestas del sujeto pueden obstaculizar la validez de sus datos. (1990:42 e 43)

⁶⁸ Ibid, p 40, 41.

Co emprego de técnicas cualitativas coincidimos co que Miquel de Moragas defende, ao asegurar a pertinencia de incluír na investigación disciplinas como a antropoloxía, a socioloxía, a psicoloxía, lingüística ou a historia, entre outras. Estas disciplinas serviran para tender, segundo el, á interdisciplinariedade e evitar o que denomina un exceso de atención mediática⁶⁹. O autor reafirma a necesidade de converxencia ente os Estudos Culturais e os estudos de comunicación. Miquel de Moragas defende a investigación para interpretar o papel que corresponde ás experiencias de carácter local no contexto da globalización: “Así interpretada la experiencia local deja de ser una barrera para la proyección de los estudios de la comunicación a escala mundial” (De Moragas, 2005:30)

Na mesma publicación que Moragas, a profesora Pilar Diezhandino analiza as grandes liñas de investigación mediática nos últimos anos e conclúe que, entre os problemas ou erros detectados atópase que os investigadores se centren en aspectos cuantitativos e esquezan polas súas dificultades de análise os aspectos cualitativos:

Dearing y Rogers dicen: << la agenda de los medios es un indicador muy en bruto de los contenidos de sus mensajes. Un investigador de Agenda-Setting no se preocupa de lo que los medios dicen sobre un tema de estudio, sino de cuánto dicen sobre el tema>> lo cual no es suficiente.

Se trata ahora de entender como categorías para el análisis la experiencia real de las gentes que acceden a los medios, los datos de la realidad social <real world indicators> y los seleccionados para conformar la realidad mediática. Y se trata de avanzar en el análisis del uso de la información por los medios en las sociedades precisamente llamadas mediáticas, o de la información, o de la comunicación y el uso que hacen los públicos de los medios. Y todo esto lleva en línea recta a otro gran ausente de la investigación periodística. (...) ¿Cómo llegan los temas a las agendas mediáticas? La movilización de colectivos para conseguir un cambio político y una cobertura periodística no ha sido suficientemente estudiada. Se ha dado por hecho que los temas estaban ahí, venían dados, <sin considerar el proceso> por el cuál se construye la agenda. No en balde, Habermas se apartó de sus colegas de Frankfurt para pensar en los nuevos modelos de sociedad en los que se inserta la acción comunicativa. Y empieza a tener en cuenta a las asociaciones en el origen de la formación de opiniones. (Diezhandino, 2005:57)

⁶⁹ López García, Xosé e outros (eds) (2005): *Investigar sobre periodismo II. Ponencias de la reunión científica de la SEP*. Santiago de Compostela, USC. (p.29 e ss)

Por todos estes motivos consideramos que a mellor opción para a investigación que nos ocupa é a combinación de técnicas cualitativas con outras cuantitativas que faciliten a análise dos datos. Tal e como asegura Diezhandino: “Los métodos cuantitativos, como indica Weaver, son <esenciales para dar sentido a resultados de situaciones largas y complicadas> lo mismo que los cualitativos, entrevistas en profundidad, observación directa, lo son para responder a otras cuestiones”. (2005:60)

O profesor González A. Jorge propón analizar as manifestacións populares tradicionais como unha fronte cultural para o que recomenda o emprego de varias técnicas de investigación:

Este tipo de estrategia que esta clase de proceso social complexo implica y merece es múltiple e incluye el uso de varias técnicas de investigación para la adecuada construcción de observables, así como el uso complementario de métodos de análisis para el procesamiento y el manejo de la información para conseguir nuestro objetivo teóricamente plausible. La construcción y el análisis de cualquier frente cultural requiere al menos de cuatro tipos de fuentes y formatos de información que debemos generar. (...) La primera es la información estructural que surge de la multidimensionalidad de cualquier espacio social. La segunda es la información histórica, con la que perseguimos las diferentes trayectorias y cambios de los distintos agentes y estrategias en juego. El tercer tipo de datos que requerimos para construir el frente cultural es información situacional para describir los contextos etnográficos de los conflictos, las luchas y las complejas mezclas resultantes localizadas en términos de espacios, tiempos o actividades. El cuarto tipo necesario es información simbólica, la que requiere del uso de una estrategia socio-semiótica que pueda hacer descripciones detalladas de la construcción de sentido socialmente localizada. (González, 2002:21)

Segundo este esquema metodolóxico incluimos na información estrutural os axentes sociais, nomeadamente as asociacións e entidades que participan na conservación das manifestacións populares tradicionais e os medios de comunicación locais. No segundo nivel, atopamos a correspondente mirada histórica ao contexto da Comarca de Lemos. A análise da mirada situacional correspóndese á análise de contido, é dicir, que aparece en prensa sobre esta fronte cultural; e por último a estratexia socio-semiótica correspóndese coas entrevistas en profundidade realizadas aos axentes encargados da transmisión da información ao respecto desa fronte cultural.

1.5.2 Análise de contido

Como parte fundamental da investigación inclúese a análise da información local publicada nos xornais que cubren informativamente Comarca de Lemos. O obxectivo é comprobar o peso específico que as novas relacionadas coas manifestacións populares da comarca teñen na axenda destes medios e, con elas, as entidades que toman a iniciativa na comunicación. Esta análise tamén ten por obxecto demostrar o aumento da toma de iniciativa nestas comunicacións por parte das asociacións culturais e entidades de protección do patrimonio inmaterial. Esta circunstancia débese a que son conscientes da importancia e repercusión da aparición nos medios de comunicación para a supervivencia da tradición.

Tal e como coinciden Kayser e Casasús, antes de emprender a investigación debemos establecer o marco de referencia, comezando polo rexistro de identificación de cada medio.

O primeiro destes autores insiste:

Tanto para estudar un diario a lo largo de un amplo período como sobre algúns dos seus números, para estudar o conxunto do mesmo ou solamente algúns elementos, conviene sempre pór en claro as características esenciais. Concebida para responder a los desexos do investigador, esta ficha característica difiere sustancialmente de las que poderían concebir, por exemplo, archiveros y bibliotecarios. Su realización es recomendable, tanto al investigador que trabaja en los diarios como al historiador. (Jacques Kayser, 1974: 55)

O rexistro de identificación proposto por Kayser (1974:55 e ss) establece os seguintes ítems:

1.
 - a. Nome do diario
 - b. Indicación que acompaña ao nome
2.
 - a. Lugar de residencia da administración
 - b. da redacción
3. Periodicidade
4. Momento da súa aparición: mañá, tarde
5. Data do primeiro número

6. Zona principal de difusión
7. Tirada (con indicación da fonte)
8. Prezo
9. Formato
10.
 - a. Nº habitual de páxinas
 - b. Nº de columnas por páxina
11. Nome e dirección do impresor
12. Nº de edicións

Zona cuberta por cada edición
13. Características excepcionais da vida do diario
14. Lugar de conservación das súas coleccións
15. Ficheiros o dossiers

Cadro 2: rexistro de identificación para a investigación de xornais proposto por Jacques Kayser (1974: 55 e ss)

Kayser tamén establece a necesidade de estruturar a análise de contido dos xornais a través do que denomina ‘unidades redaccionais’, así como a súa repartición segundo o seu xénero, a súa fonte e orixe. Casasús (1976:96) ofrece unha definición da unidade redaccional referenciada por Kayser: “La agrupación unitaria y generalmente autónoma de dos o más elementos de estructura (título y texto; título e ilustración; texto e ilustración...)” ao tempo que establece a importancia da súa clasificación para a correcta realización dunha análise de contido:

Un concepto común a todas las tendencias de análisis de contenido (content y sus derivados, y los estructuralistas) es la de identificar la unidad redaccional como unidad base para la investigación. La unidad redaccional es el conjunto de elementos de estructura que ocupa un espacio relativamente continuo y delimitado dentro del diario, constituye el objeto inicial de todo estudio. (Casasús, 1976:100)

Ambos autores (Kayser e Casasús) recoñecen as limitacións das súas clasificacións e a necesidade de realizar unha clasificación adaptada a cada caso:

No existe sistema milagroso que pueda ser indiferentemente aplicado en todos los casos. Cada tipo de estudio exige el establecimiento de una clasificación particular, donde los diferentes elementos deber ser adaptados al objeto tratado (Kayser, 1974: 149).

Lo mejor, como ya proponía Kayser, es confiar en que cada investigador construirá a su manera, según sus necesidades y objetivos, la clasificación por unidades que le sea más útil. (Casasús, 1976: 96)

Seguindo estas indicacións, a investigación realizada tomou como base para a análise de contido a seguinte clasificación:

<p>A) REPARTICIÓN DE LAS UNIDADES SEGÚN SU GÉNERO</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Informaciones (textos o grabados) 2. Artículos y grabados no informativos 3. Combinaciones «información-artículo» 4. Extractos de prensa y de emisiones radiofónicas 5. Folletines, cuentos y novelas, tiras cómicas y fotonovelas 6. Cartas a los lectores 7. Secciones de servicio <p>B) CLASIFICACIÓN DE LAS UNIDADES REDACIONALES SEGÚN LA FUENTE</p> <ol style="list-style-type: none"> a- Las materias elaboradas en el seno del diario o por servicios que le son propios b- Las materias aportadas por colaboradores ligados a la redacción c- Las materias provenientes de colaboradores ajenos a la redacción d- Los servicios de las agencias de información f- Comunicados de gobiernos extranjeros g- Comunicados de asociaciones, grupos o individuos h- Extractos de otros diarios, sean o no presentados bajo la forma de una revista de prensa i- Extractos de textos difundidos por radio o televisión j- El resto <p>C. SEGÚN EL CUADRO GEOGRÁFICO</p> <ol style="list-style-type: none"> a- Según su origen b- Según el lugar al que se refieren <p>D. SEGÚN LA MATERIA</p> <p>Interiores, internacional, economía...</p>

Cadro 3: Clasificación das unidades redacionais proposta por Jacques Kayser en El diario francés, 1974.

Na investigación que nos ocupa a clasificación das unidades redacionais adaptouse ás necesidades e peculiaridades dos medios analizados. O estudo incluíu a análise dos apartados propostos por Kayser en El diario francés. A ficha empregada na investigación que nos ocupa rexistrou os seguintes elementos das

unidades redaccionais analizadas para a clasificación dos seus contidos. Nunha primeira parte, estruturamos a información xeral referida como a data, xornal, tipo de documento (noticia, breve, fotografía ou reportaxe). Tamén neste primeiro espazo analízase a súa clasificación entre noticia (se a unidade redaccional atende ao desenvolvemento dalgún evento como tal) ou previo (se se trata dun adianto de información sobre un evento que aínda non ocorreu), algo moi habitual no caso das manifestacións populares estudadas.

Tal e como argumenta Martínez Albertos (2002:263) cada xénero informativo cumpre cunha función específica que debemos diferenciar para a investigación que nos ocupa. Atendemos para elo á clasificación que realiza Mar de Fontcuberta (1993:104) dos xéneros informativos: noticia, reportaxe, crónica, artigo ou comentario e entrevista.

Segundo Martínez Albertos, noticia⁷⁰ é:

Un hecho verdadero, inédito o actual, de interés general, que se comunica a un público que pueda considerarse masivo, una vez que haya sido recogido, interpretado y valorado por los sujetos promotores que controlan el medio utilizado para la difusión”. Reportaxe segundo o mesmo autor é un “relato periodístico –descriptivo o narrativo- de una cierta extensión y estilo literario muy personal en el que se intenta explicar cómo han sucedido unos hechos actuales o recientes, aunque estos hechos no sean noticia en un sentido riguroso del concepto. (Martínez Albertos, 1992:302)

Tamén tomamos como referencia para esta clasificación a definición de entrevista de Pastora Moreno en “Los géneros periodísticos informativos en la actualidad internacional. (2001) -La entrevista es el género mediante el cual un profesional de la información, el periodista, entra en contacto con un personaje público, el entrevistado, del que se presupone interés periodístico, bien por sus declaraciones, por su cargo o por su propia personalidad- e crónica -La crónica posee un valor testimonial, ofrece la visión de unos hechos que el informador ha presenciado, una visión avalada por la autoridad del periodista, según la

⁷⁰ MARTINEZ ALBERTOS, J.L.: Redacción periodística: Los estilos y los géneros en la prensa diaria, Barcelona, ATE, 1974. p. 37, citado en Moreno Espinosa, Pastora (2001): Los géneros periodísticos informativos en la actualidad internacional. Revista Latina de Comunicación Social, 43. Recuperado el 7 de agosto de 2015 de: <http://www.ull.es/publicaciones/latina/2001/latina43julio/35moreno.htm>

especialización temática del acontecimiento, el dominio que se tenga de la técnica de confección y el conocimiento que éste evidencie sobre el lugar donde se ha producido. Es inevitable, además contextualizar y documentar todas las informaciones-.

Ademais, nesta primeira fase de información xeral, inclúese información sobre o autor (nome, redacción, axencias...) e rexístrase o titular.

No apartado referido aos contidos, a ficha de análise inclúe información sobre os *topoi* clásicos da redacción xornalística, que habitualmente aparecen recollidos nas unidades redaccionais. *Que, quen, como, cando, onde e por que*, que aportan información básica para entender as causas e efectos da publicación destas noticias.

Por último, nun terceiro apartado, as fichas recollen información sobre aspectos relacionados coa práctica xornalística para a redacción desa unidade redaccional en concreto. Deste xeito, clasifícase a fonte e a súa atribución (se queda claro na información). Tomamos para o termo atribución a definición de Xosé López, entendendo pola mesma o proceso mediante o cal:

El periodista revela al destinatario de la información que los datos o las versiones de los hechos proceden de unas fuentes determinadas. Esta precisión sobre quién hace unas determinadas declaraciones o quién facilita unos datos da mayor credibilidad a la información, ya que el destinatario de la información lo contempla como una garantía de fidelidad de los hechos y la veracidad. (Xosé López, 2004c:47)

Neste caso tomamos como referencia a clasificación de fontes informativas establecida por Casasús (1988:133), coa que referenciamos tamén a orixe da iniciativa. Deste xeito diferenciamos entre recursos personais e fontes propias do xornalista, fontes xenéricas e convencionais ou fontes específicas e eventuais de información. No primeiro dos casos –recursos personais e fontes propias do xornalista- distinguimos se a iniciativa é de tipo pasivo, é dicir se o xornalista consegue a información por medio da observación directa; activo, se o fai por medio de entrevistas, investigación ou outra técnica de documentación; ou personal, se se basea na súa formación. No caso das fontes xenéricas e convencionais referímonos á información facilitada por axencias, comunicados de prensa ou seguemento

doutros medios e as fontes específicas e eventuais son os propios protagonistas dos feitos e testemuñas.

Adaptamos esta clasificación ás necesidades do estudo e tan só referenciamos se toma a iniciativa ou non o xornalista, concretando no primeiro caso a persoa ou entidade que toma a iniciativa. Estes aspectos son de grande importancia para a investigación que nos ocupa posto que interesa non só a información que aparece en prensa sobre as manifestacións populares tradicionais, senón tamén o modo dos profesionais de acceder a esa información e a súa relación coas fontes.

Carece de valor para a investigación que nos ocupa, realizar clasificacións doutros aspectos relacionados coas fontes para profundar na relación xornalista-fonte como pode ser o referido á súa actitude ou o grado de cercanía aos acontecementos e á fonte. (Borrat, 1989:56)

Empregamos a experiencia profesional e personal e o profundo coñecemento do entorno como criterio para distinguir a orixe da iniciativa en cada unidade redaccional e clasificar o tipo de fonte, ademais de ter acceso ás fontes institucionais con actividade na comarca.

En canto ao seu contido, analizamos se aparece como característica do texto publicado a comparación con outras manifestacións similares doutros lugares ou se destacan singularidades propias. Outros aspectos que rexistramos son se a unidade redaccional aparece como información repetida (bastante frecuente no anuncio de eventos), así como o espazo dedicado medido en columnas, o lugar no que se atopa a unidade analizada (nomeadamente se é portada ou interior) e se inclúe fotografía.

Estudo de contidos

Almudena Martín Rodríguez

TESE DOUTORAMENTO

Data:

Xornal:

Documento:

Previo/Noticia:

Presenza da cultura popular na axenda temática
dos medios locais na Comarca de Lemos

AUTOR:

TÍTULO:

CONTIDOS

QUE?

QUEN?

COMO?

CANDO?

ONDE?

POR QUE?

INFORMACIÓN

FONTE/ atribución

INICIATIVA

COMPARACIÓN/PECULIARIDADES

REPETICIÓN

ESPAZO DEDICADO

LUGAR ☐ fotografía

Outras observacións

Cadro 4 : Ficha empregada para a análise de contidos

A ficha para a análise das unidades redaccionais é moi similar á empregada e publicada no número 1 da revista *Estudios e Comunicación*, nun estudo realizado

por Xosé López e Montse Calvo sobre a cultura galega no xornalismo escrito.⁷¹
Daquelas os datos incluídos foron:

- Feito/ acontecemento cultural
- Xénero xornalístico (noticia, reportaxe, entrevista)
- Fontes de información e natureza destas (oficiais, extraoficiais ou oficiosas) e citación das fontes
- Procedencia da información (lugar) e axentes
 - o produción propia: redactores identificados, redacción, delegación
 - o produción allea: axencias de noticias
 - o ou produción mixta-;
- O xornalista busca a noticia: medio activo
- A fonte solicita o medio: convocatorias, roldas de prensa, presentación, actos institucionais. Medio pasivo, fonte activa.
- Escenarios e liña de creto.
- Emprego de fotografías, ilustracións, imaxe...
- Espazo concedido; situación e distribución da páxina, etc (medidas modulares)
- Língua empregada (galego ou castelán)
- Elementos dos que se compón a información (titular, antetítulo, entradiña, etc)
- Tema de información (literatura, cine, música...)

Cadro 5: ficha empregada para a análise de contidos por Xosé López e Montse Calvo en “A cultura galega no xornalismo escrito” (2002)

Como podemos comprobar, os datos recompilados son moi similares en ambos casos adaptando o noso cadro ás circunstancias propias da prensa local e dos feitos obxectos de estudo.

Por outra banda, Kayser propón un estudo da valorización dos contidos analizados baseado no tratamento que recibe a información, ben sexa tipográfico, polo seu emprazamento, polo tamaño do titular, ou se inclúe fotografías, entre outros aspectos.

Durante el proceso de fabricación, los temas reciben un tratamiento, fundamentalmente tipográfico, que confiere al contenido del diario su verdadera significación. La forma que revisten, el emplazamiento que se les da, los titulares de que son provistos, la presentación final que reciben, los valorizan. Esta valorización es el medio por el cual los directores o los

⁷¹ López, Xosé e Calvo, Montse (2002). “A cultura galega no xornalismo escrito” en *Estudios de comunicación*, nº 1: 171-185.

redactores de un diario atraen, desvían o acrecientan, disminuyen o neutralizan la atención del lector (...) El mismo texto, redactado en términos idénticos, toma un significado muy diferente en un diario que lo inserta en la primera página, bajo un titular a cinco columnas y acompañado de dos fotografías, que en otro en el que aparece sin grabados, en medio de la página cuatro y bajo un titular a dos columnas. La valorización es función de muchos elementos, repartidos en tres categorías: el emplazamiento, los titulares y la presentación. (Jacques Kayser, 1974: 161)

O autor francés establece un sistema de valorización da unidade redaccional que non tivemos en conta para a investigación por consideralo non trascendente para a mesma, pois a comparación da investigación non pretende medir a importancia das unidades redaccionais sobre manifestacións populares tradicionais en canto á súa predominancia e relación co resto de informacións publicadas, senón a súa evolución no tempo e peso na axenda mediática dos medios locais.

A este respecto, na investigación que nos ocupa analizamos a situación da unidade redaccional na publicación: interior –páxina par ou impar-, portada ou contraportada; situación da unidade redaccional na páxina: central, zona superior ou inferior, dereita ou esquerda; número de columnas e se inclúe fotografía.

Os xornais escollidos para a análise de contido foron *La Voz de Lemos* (edición para a Comarca de Lemos, Chantada e Quiroga de *La Voz de Galicia*), *El Progreso* nas súas páxinas de Ribeira Sacra (edición para as comarcas de Lemos, Chantada e Quiroga) e máis no especial Ribeira Sacra (para as comarcas de Lemos, Quiroga, Chantada e Sarria) e *En Común*, publicación para todo o sur de Lugo (comarcas de Lemos, Quiroga, Chantada e Sarria) de periodicidade quincenal e gratuíta. Estas tres publicacións son as únicas que presentan as características de ofrecer información local, de xeito escrito, con periodicidade sobre a Comarca de Lemos. A análise só se cinguíu ás páxinas locais destas publicacións, polo que é preciso puntualizar que os luns non se edita a edición comarcal *La Voz de Lemos*, aínda que se se trata de información trascendental ésta se inclúe no apartado provincial.

1. La Voz de Galicia

1.	
a.	Nome do diario: La Voz de Galicia
b.	Indicación que acompaña ao nome: Fundado en 1882 por Juan Fernández Latorre
2.	
a.	Lugar de residencia da administración: Av/ da Prensa, parcelas 84 e 85. Polígono Industrial de Sabón. C.P.: 15143 Arteixo (A Coruña)
b.	da redacción: Av/ da Prensa, parcelas 84 e 85. Polígono Industrial de Sabón. C.P.: 15143 Arteixo (A Coruña)
3.	Periodicidade: diaria
4.	Momento da súa aparición: mañá
5.	Data do primeiro número: 4 de xaneiro de 1882
6.	Zona principal de difusión: Galicia
7.	Tirada (con indicación da fonte): tirada media 86.604 diaria/ 113.496 domingos (OJD 2014)
8.	Prezo: 1,20 euros de luns a venres, sábado 1,50 euros e domingo 2,20 euros.
9.	Formato: tabloide
10.	
a.	Nº habitual de páxinas: 60 máis o caderno central (16)
b.	Nº de columnas por páxina: 5 columnas
11.	Nome e dirección do impresor: Galicia Editorial S.L. Av/ da Prensa, parcelas 84 e 85. Polígono Industrial de Sabón. C.P.: 15143 Arteixo (A Coruña)
12.	Nº de edicións: 14 edicións
	Zona cuberta por cada edición: Comarcas de A Coruña, Arousa, Barbanza, Bergantiños, Deza-Tabeirós, Ferrol, Lugo, A Mariña Lucense, Lemos (con Quiroga e Chantada), Santiago, Ourense, Pontevedra, Vigo e unha edición nacional.
13.	Características excepcionais da vida do diario
14.	Lugar de conservación das súas coleccións
15.	Ficheiros o dossiers

Cadro 6: rexistro identificación La Voz de Galicia

2. El Progreso

1.
 - a. Nome do diario: El Progreso
 - b. Indicación que acompaña ao nome: Diario de Lugo desde 1908
2.
 - a. Lugar de residencia da administración: R/ Ribadeo, nº 5. C.P.: 27002, Lugo
 - b. da redacción: R/ Ribadeo, nº 5. C.P.: 27002, Lugo
3. Periodicidade: diaria
4. Momento da súa aparición: mañá
5. Data do primeiro número: 17 de agosto 1908
6. Zona principal de difusión: provincia de Lugo
7. Tirada (con indicación da fonte): diaria 14.408, domingos 19. 129 (OJD 2014)
8. Prezo: 1,20 euros de luns a sábado, domingo 2,20 euros.
9. Formato: Tabloide
10.
 - a. Nº habitual de páxinas: 80
 - b. Nº de columnas por páxina: 5 columnas
11. Nome e dirección do impresor: Centro Impresión O Ceao, parcelas 24 e 25, rúa A, C.P.: 27003 Lugo
12. Nº de edicións: 1 edición
13. Características excepcionais da vida do diario
14. Lugar de conservación das súas coleccións: R/ Ribadeo, nº 5. C.P.: 27002, Lugo
15. Ficheiros o dossiers

Cadro 7: rexistro identificación El Progreso

3. En Común

1.
a. Nome do diario: En Común
b. Indicación que acompaña ao nome:
2.
a. Lugar de residencia da administración: R/ Ourense, nº 7, Galerías San Antón, 1º B, Monforte de Lemos, C. P. : 27400 (Lugo)
b. da redacción: R/ Ourense, nº 7, Galerías San Antón, 1º B, Monforte de Lemos, C. P. : 27400 (Lugo)
3. Periodicidade: quincenal
4. Momento da súa aparición: mañá
5. Data do primeiro número: 2006
6. Zona principal de difusión: Comarcas de Terras de Lemos, Sarria, Chantada e Quiroga (sur da provincia de Lugo)
7. Tirada (con indicación da fonte): 10.000 exemplares (En Común)
8. Prezo: gratuíto
9. Formato: Tabloide
10.
a. Nº habitual de páxinas: 32
b. Nº de columnas por páxina: 5 columnas
11. Nome e dirección do impresor: Recoprint Rábade S.L. R/ Campo da Feira, C.P.: 27.370, Rábade (Lugo)
12. Nº de edicións: 1
13. Características excepcionais da vida do diario
14. Lugar de conservación das súas coleccións
15. Ficheiros o dossiers

Cadro 8: rexistro de identificación de En Común

O tempo sobre o que se estendeu a análise é de 3 anos completos. O ano 2010 é o primeiro ano no que se publicaron os tres xornais analizados. La Voz de Lemos e El Progreso (e máis a súa edición especial Ribeira Sacra) xa se publicaban con anterioridade pero é neste ano no que aparece En Común Crónica del Sur de Lugo (anteriormente e dende o 2006 existía unha publicación similar que abarcaba as comarcas de Lemos, Chantada e Quiroga). En total analizáronse 1.245 publicacións

do grupo El Progreso, 936 edicións de la Voz de Lemos e 70 edicións publicadas de En Común para esta zona.

Tal e como explicamos no punto 1, a Comarca de Lemos conta cunha ampla e variada vida cultural e os seus veciños valoran especialmente as súas tradicións e costumes. Moitas delas dan lugar a festas que, polo tanto, xeran expectación entre os habitantes da comarca e son inspiradoras de moitas novas para os xornalistas. Establecer cales destas manifestacións teñen especial relevancia na comarca é tarefa complicada, porque algunhas delas teñen máis ou menos repercusión segundo a zona ou municipio.

Por unha banda, seleccionamos as manifestacións populares culturais tradicionais cun maior seguemento na comarca. Moitas delas son específicas desta zona e non producen noutros lugares, aínda que teñen similitudes, nalgúns casos, con outras. Escollemos, para o seu estudo, o Entroido Ribeirao, o Oso de Salcedo, a tradición dos Comadres e Compadres e a festa das Fachas de Vilelos. Por outra banda, tamén se analizaron outras manifestacións populares festivas de gran tradición en toda Galicia e con desigual seguemento na comarca. Estas últimas son manifestacións apoiadas dende as entidades administrativas autonómicas (cultura, educación), por entender que forman parte da identidade da sociedade galega en xeral. Celebracións como a os maios, o San Xoán pagán, a matanza, o magosto, ou o samaín son estudadas polos cativos nos colexios e que institucións varias se afanan en conservar e poñer en valor.

A pesar de seleccionar un número elevado de manifestacións populares para analizar o seu tratamento por parte dos medios locais, tivemos que descartar outras moitas celebracións que teñen lugar na comarca. Quedaron fóra do estudo, por non ter unhas raíces populares, as festas relixiosas. Algunhas como as romerías dos Remedios, Diomondi, A Parte, ou o martes de pascua en Monforte, contan cun gran seguemento e fervor por parte da cidadanía e, por conseguinte, espertan o interese dos medios de comunicación. Tamén se descartaron feiras temáticas (do viño en Sober, Pantón, Belesar e Vilachá; da rosca, en Sober; medieval, en Monforte; a tradicional Outrora en Bóveda; do cabalo no Saviñao) ou tradicionais (de mes), por tratarse de celebracións cun cariz máis institucional. Polo mesmo motivo, por estar

organizadas por distintas entidades públicas e non ter unhas orixes populares, se descartaron tamén a celebración das Letras Galegas, o Día dos Museos, Día do Teatro, Día da Terra, ou o Día da Muller, entre outros. Por suposto, tamén quedaron fora as celebracións de festas patronais en cada un dos municipios que conforman a comarca e iniciativas vinculadas ao sector da hostelería.

Durante o tempo do baleirado foron moitas as novas relacionadas coas celebracións descartadas que xeneraron interese e ocuparon espazo nos xornais analizados. Polos motivos anteriormente expostos, non incluimos na análise noticias destes ámbitos. Son, principalmente, noticias sobre o viño da Ribeira Sacra (vendima, premios, perspectivas); as novas relacionadas co Camiño de Inverno; os xacementos arqueolóxicos e as investigacións dunha equipa da USC na zona; o baleirado do río Sil para a construción dun salto hidroeléctrico en Belesar (en 2010); as accións da Plataforma en Defensa da Sanidade Pública de Monforte. Outras efemérides que coincidiron cos anos do estudo, foron o 125 aniversario do nombramento de Monforte como cidade ou o bicentenario do virreinato dos Condes de Lemos en Nápoles. Estas novas completan o panorama da análise de contido de 3 anos sobre a información local na Comarca de Lemos.

1.5.2.1 Técnicas estatísticas

Coa intención de resumir, clarificar e apoiar á hipótese plantexada recurrimos a técnicas estatísticas. É obvio que toda investigación estatística ten que estar necesariamente referida a un conxunto ou colección de persoas ou cosas. Este conxunto ou colección ten a denominación técnica de *poboación*. Na investigación que nos ocupa a poboación serían todas as noticias publicadas sobre manifestacións populares tradicionais nos medios de comunicación da Comarca de Lemos. Así, as cousas que integran a poboación denomínanse *elementos*, o que se correspondería con cada unidade redaccional publicada sobre esta cuestión. Os *elementos* da *poboación* posúen *caracteres* que os definen, aínda que as investigacións estatísticas, segundo G. Barbancho non acostuma a considerar exhaustivamente todos os seus caracteres, “por una parte porque corrientemente el número de caracteres distintos que pueden considerarse es excesivamente grande,

y por otra, porque siempre la investigación va dirigida en una cierta dirección que es la que interesa al investigador". G. Barbancho (1992:20).

Debido á imposibilidade de análise de toda a poboación para a realización desta investigación, tomamos como referencia unha mostra. A operación de tomar unha mostra denomínase mostreo e os métodos para a súa selección deben garantir a representatividade. Esta técnica é frecuentemente enpregada na ciencia estatística e os autores destacan a súa validez para o estudo. Así o explica G. Barbancho:

Se insiste pues, en que una muestra no es más que una parte de la población que sirve para representarla. Con la muestra se persigue no estudiar la propia muestra, sino estudiar la población a través de ella. (1992:25).

Nesta investigación, o método de selección da mostra foi non aleatorio, é dicir escolleuse ordinariamente segundo un criterio preestablecido. Neste caso, a investigación pretende, ao escoller os anos 2010, 2011 e 2015, aproveitar a información suministrada pola mostra para coñecer a tendencia xornalística no tratamento das manifestacións populares tradicionais na Comarca de Lemos. Segundo a clasificación de Krippendorf (1990:99) trátase dun mostreo sistemático porque abarca todos os medios publicados no territorio durante 3 anos pero é estratificado porque está acotado xeográficamente segundo a zona de distribución.

Esta cuestión encaixa coa función que G. Barbancho lle atribúe a Estatística Inductiva ou Inferencia Estatística:

Si la observación no es exhaustiva, sino que parte de una muestra con finalidad de conocer mediante ella las características de la población, entonces nos enfrentamos con un proceso de inducción, en virtud del cual se aprovecha la información suministrada por la muestra para conocer, aunque sea aproximadamente, aquellas características. La Estadística inductiva, que más comúnmente se denomina Inferencia estadística tiene, por tanto, como función generalizar los resultados de la muestra para estimar las características de la población. (1992:28)

En todo caso, nunha investigación estatística é necesario definir exactamente os aspectos fundamentais da investigación no referido á poboación, elementos que a integran e os caracteres que van ser sometidos a estudo. Do mesmo xeito, no referido á mostra, debemos describir o seu tamaño e o seu método de selección. Todos estes aspectos foron xa, sobradamente, explicados.

Existen varios elementos que poden respresentar todos os datos dos cales foron extraídos, este é o obxectivo do emprego das técnicas estatísticas nesta investigación.

Neste sentido, empregaremos a *media subxectiva* ou *promedio* para tal fin. Calculamos na investigación a media subxectiva para cada un dos ítems que compoñen a análise de contido, para establecer o promedio das unidades redaccionais que estudamos. A media aritmética, a que empregaremos represéntase polo símbolo (M) e é igual á suma dos datos dividido polo seu número. A súa fórmula matemática abreviada é a seguinte:

$$M_x = \frac{\sum x_i}{n}$$

Outro dos elementos que empregaremos para a estatística é o cálculo da *mediana*. Ésta extráese de ordenar todos os valores observados da variable en sentido crecente ou decrecente e a mediana se corresponde co valor que ocupa o lugar central, é dicir, o que deixa a un lado e outro, o mesmo número de valores. Non se expresa mediante fórmula e o seu símbolo é Me.

Pola súa banda a *moda* é o valor da variable que se presenta un maior número de veces, é dicir, o valor máis frecuente para esa variable. Como a mediana, carece de fórmula e se expresa na escritura mediante o símbolo Mo.

Aplicando estas técnicas estatísticas presentamos os datos por descomposicións coa intención de facilitar un resume da información e a clarificación dos resultados da investigación. Deste xeito calculamos:

Unidades redaccionais relacionadas coas manifestacións populares tradicionais aparecidas nos medios locais en:

- Porcentaxe por publicación e mes do ano
- Porcentaxe por publicación e manifestación popular tradicional (celebración)
- Porcentaxe por publicación e concello
- Porcentaxe por publicación e fonte informativa

- Porcentaxe por publicación e iniciativa

1.5.3 Entrevistas en profundidade

Como parte fundamental da investigación e coa intención de ampliar e contrastar os datos obtidos trala análise de contido realizada nos xornais locais, concertáronse un total de 9 entrevistas. Por unha banda, os entrevistados foron os xornalistas responsables das noticias analizadas e pola outra, as entidades e organizacións que coordinan as actividades protagonistas das novas analizadas.

O obxectivo das entrevistas aos xornalistas responsables destas novas é o de coñecer de primeira man as rutinas e métodos de traballo dos profesionais. Neste caso, os protagonistas foron Manola Porto, xornalista que traballou durante 15 anos en Radio Principal Monforte e na televisión local TV7 e que actualmente traballa na emisora de Monforte de Lemos de Onda Cero; Carlos Cortés de *La Voz de Lemos* (*La Voz de Galicia*); Ana Rodil de *El Progreso* (diario) e *Ribeira Sacra* (especial do grupo *El progreso*) e Lorena Gallardo de *En Común*. Todos eles encárganse ou encargáronse, durante moitos anos e na maioría das ocasións, de cubrir as informacións sobre as tradicións na Comarca de Lemos.

Nas entrevistas realizadas distinguimos tres partes de contido diferenciadas, ademais dun espazo dedicado a coñecer máis as funcións e cargo do xornalista entrevistado, cos seus datos pessoais. Na primeira parte da entrevista, preténdese coas preguntas, analizar os antecedentes das tradicións no medio, dun xeito xenérico. Con preguntas como canto tempo leva o medio e o entrevistado cubrindo esas informacións, intencións ou obxectivo de incluíla na axenda. Deste xeito, pretendemos a través das preguntas remontarnos aos antecedentes do tratamento das informacións analizadas.

Unha segunda parte da entrevista analiza a actualidade das informacións sobre tradicións populares na Comarca de Lemos. As preguntas pretenden conseguir información sobre cando recolle o medio a información sobre a tradición, con qué

obxectivo, por que aspecto da tradición se interesa máis o medio e como evolucionou o interese do medio pola tradición nos últimos anos.

Por último, e tras motivar unha reflexión no entrevistado, realizamos unha recompilación de conclusións nas que o xornalista debe contestar a preguntas sobor o papel dos medios de comunicación na recuperación e conservación destas tradicións, se é positivo ou negativo, en que beneficia ou perxudica o interese dos medios á tradición, se a mudou nalgún aspecto e cal cree que será futuro da relación entre as tradicións e os medios locais.

Con todas estas preguntas, flexibilizando a entrevista (engandindo algunha nalgún caso e eliminando outras noutros), conseguimos un testemuño de primeira man sobor as rutinas e o tratamento informativo das tradicións da comarca por parte dos medios de comunicación.

Por outra banda, realizáronse tamén entrevistas en profundidade aos emisores da información en orixe, aos responsables das organizacións que loitan por conservar e poñer en valor as tradicións da comarca. Para obter unha ampla perspectiva escolléronse representantes das asociacións e entidades máis importantes na comarca, que loitan por conservar e poñer en valor as tradicións máis peculiares e as manifestacións únicas anteriormente referidas. Deste xeito, realizáronse entrevistas en profundidade a Felipe Castro, voceiro da AAVV Salcedo (Pobra do Brollón), responsable do Entroido desta localidade incluíndo a saída do Oso; Justo Prieto e Carmen Tierra, veciños organizadores dos comadres e compadres do barrio de Distriz (Monforte); Alfonso Campos, do colectivo O Colado do Vento e O Trícole de Sober, que loita por conservar moitas destas tradicións; Tania Rodríguez, da AAVV San Martiño de Vilelos (O Saviñao), que organizan cada ano a Festa das Fachas; e Lois Diéguez, presidente de Lugopatrimonio, entidade que loita pola posta en valor de todas estas manifestacións e outras moitas na provincia. Neste último caso, ao entrevistado se lle fixo unha entrevista especial preguntando por unha amplitude de tradicións que aparecen na axenda mediática.

O obxectivo destes encontros era o de obter, de primeira man, información sobre a percepción, por parte destes interlocutores, do traballo dos medios de comunicación en relación coas manifestacións que defenden. Ao igual que nas entrevistas feitas aos xornalistas, dividíronse en tres partes diferenciadas por fases. Ademais realizouse unha completa ficha cos datos do entrevistado, a entidade á que representa e descripción do seu traballo. En canto aos antecedentes, era importante preguntar polas orixes da tradición, pero tamén pola primeira referencia escrita que se coñece da mesma, así como a primeira aparición da tradición nos medios de comunicación da que se ten constancia.

En canto á situación na actualidade, os responsables das entidades foron preguntados pola súa percepción sobor cando recollen os medios de comunicación información sobre a tradición, por que aspecto da mesma se interesan máis e se ademais notan unha evolución nos últimos anos neste interese. Deste xeito, os entrevistados respostan aos ítems de Holstoi (que, como, cando, onde e por que).

As preguntas para concluir son as mesmas que para os xornalistas, incluíndo aspectos como unha reflexión sobor o papel dos medios de comunicación na recuperación e conservación da tradición e perspectivas sobre o futuro da relación entre medios e tradición.

2. PRESENZA DAS MANIFESTACIÓNS POPULARES TRADICIONAIS NA PRENSA LOCAL NA COMARCA DE LEMOS

2.1. ANÁLISE DE CONTIDOS

Para a realización da análise de contidos consultáronse os exemplares dos anos 2010, 2011 e 2014 dos medios impresos La voz de Lemos, edición para a comarca de La Voz de Galicia; El Progreso, nos seus apartados de Ribeira Sacra e o suplemento especial Ribeira Sacra; e En Común, na súa edición única para o sur da provincia de Lugo nos anos 2010, 2011 e 2014. O ano 2010 é o primeiro ano no que coinciden os tres medios de comunicación ao aparecer o En Común edición Sur de Lugo. O ano 2014 é o último do que dispoñemos para realizar unha análise completa e para aportar datos intermedios escollemos o ano 2011. En total analizáronse 70 edicións de En Común, 936 de La Voz de Lemos e 1.245 de El Progreso incluíndo o Especial Ribeira Sacra. En total son 2.251 publicacións analizadas o que nos permite establecer tendencias e extraer conclusións na evolución do tratamento xornalístico tanto cualitativo como cuantitativo das unidades redaccionais relacionadas coas manifestacións populares tradicionais na Comarca de Lemos obxecto deste estudo.

2.1.1 Análise cuantitativo de unidades redaccionais

Da análise cuantitativa dos datos recollidos na análise de contido detectamos unha clara tendencia ao incremento de unidades redaccionais relacionadas coas manifestacións populares tradicionais da Comarca de Lemos nos medios impresos

analizados. Todos aumentaron o número de noticias publicadas sobre estas temáticas.

2.1.1.1 Resultados por medio analizado

No ano 2010, contabilizamos nas publicacións analizadas 126 referencias ás manifestacións populares tradicionais da comarca, correspondéndose con 74 publicadas en La Voz de Lemos, 43 apareceron en El Progreso e 9 en En Común.

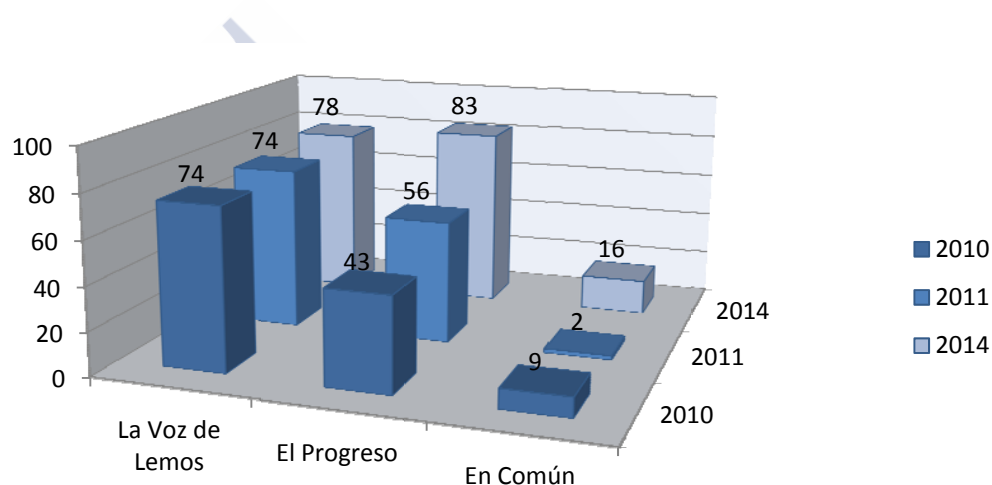
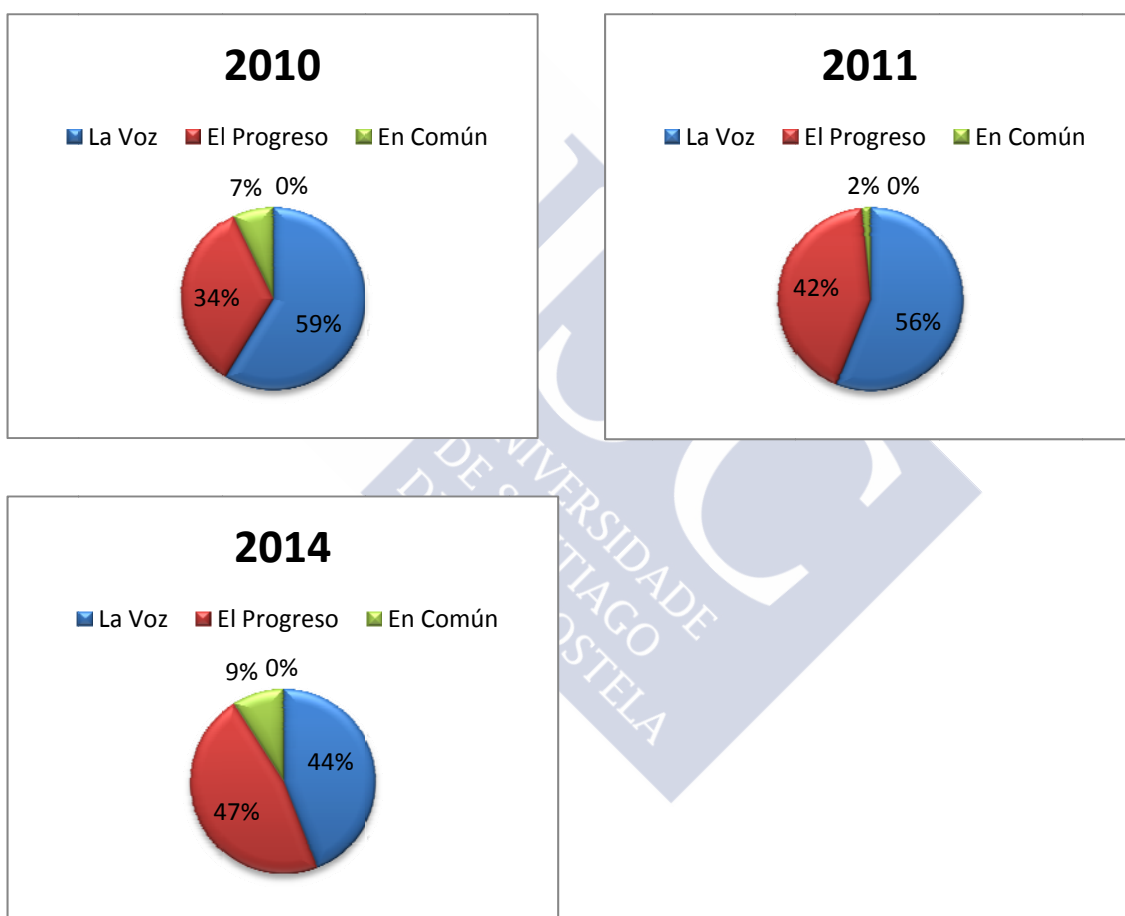

Gráfico 7 : evolución do número de unidades redaccionais sobre manifestacións populares tradicionais da Comarca de Lemos publicadas nos medios analizados en 2010, 2011 e 2014.

Detectamos unha tendencia ao aumento das unidades redaccionais sobre esta temática en 2011 e 2014, cando atopamos 132 e 148 referencias, respectivamente. Todos os medios, excepto En Común, aumentan progresivamente a produción de unidades redaccionais desta temática. Deste xeito, no 2011 La Voz de Lemos publica 74 novas sobre as manifestacións populares tradicionais que aumenta ata as 78 en 2014; El Progreso pasa de 56 en 2011 a 83 unidades redaccionais en 2014 sobre manifestacións populares tradicionais na Comarca de Lemos; mentres que En Común publica en 2011 só 2 referencias deste tipo que aumenta ata 16 en 2014.

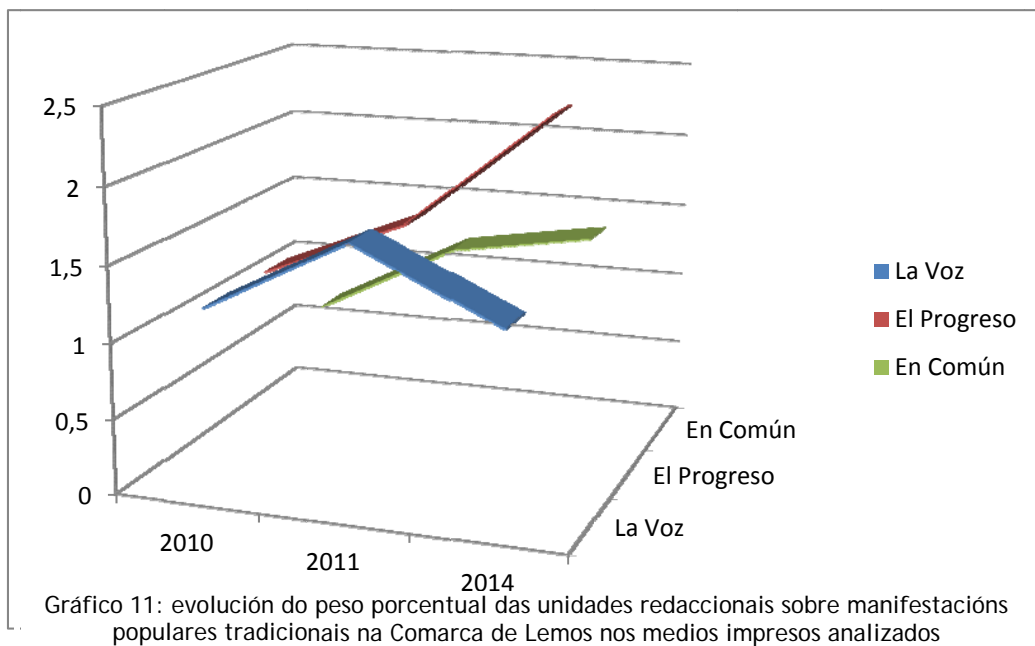
O medio no que aumentou dun xeito máis considerable o número de unidades redaccionais relacionadas coas manifestacións populares tradicionais foi no El Progreso que pasou de representar un 34% en 2010 do total de referencias ata un 47% en 2014, e obtendo valores intermedios dun 42% en 2011. Pola contra, o medio que perdeu porcentualmente máis peso no tratamento destes temas foi la Voz de Lemos que pasou de valores que se situaban nun 59% en 2010 ata un 44% en 2014. En Común aumentou dende un 7% en 2010, baixando ata un 2% en 2011 e subindo ata un 9% en 2014.

Gráficos 8,9 e 10: porcentaxes de unidades redaccionais obxecto de estudo publicadas en cada medio nos anos 2010, 2011 e 2014.

É preciso, para poñer os datos en perspectiva, coñecer a media de unidades redaccionais que aparecen publicadas en cada medio por ano, así como o peso porcentual das dedicadas ás manifestacións populares tradicionais. As unidades redaccionais dedicadas a manifestacións populares tradicionais publicadas en la Voz de Lemos durante 2010 supuxeron un 1,20% do total, ao igual que no caso de El Progreso, mentres que no En Común se reduciu este peso porcentual ata o 0,7%. En 2011 todas as publicacións aumentaron esta porcentaxe. La Voz de Lemos acadou un 1,7%, El Progreso un 1,6% e o En Común un 1,2%; mentres que no 2014 as unidades redaccionais sobre manifestacións populares tradicionais obtiveron en La Voz de Lemos unha porcentaxe de 1,25% sobre o cálculo total de unidades redaccionais publicadas ao longo do ano. No El Progreso esta cifra aumentou ata un 2,38% e no En Común acadou un 1,36%.

Para obter o peso porcentual das unidades redaccionais sobre manifestacións populares tradicionais en cada medio, seguimos o seguinte procedemento: en primeiro lugar calculamos o total de unidades redaccionais publicadas ao longo do ano en cada medio, para o que tomamos como referencia tres exemplares escollidos ao chou entre todos os do ano, a partir dos que calculamos a media de unidades redaccionais publicadas por ano en cada medio. El Progreso presenta unha media de 5 unidades redaccionais por 7 días á semana, ao que lle hai que sumar outras 32 unidades redaccionais de media do especial Ribeira Sacra, se o multiplicamos por 52 semanas ao ano dá un total de 3.484 unidades redaccionais. No caso de La Voz de Lemos a media de unidades redaccionais diarias ascende a 20, multiplicado por 6 días á semana e por 52 semanas ao ano nos dá como resultado 6.240 unidades redaccionais. Por último En Común, ven publicando unha media de 49 unidades redaccionais por edición quincenal da publicación que multiplicadas por 24 edicións ao ano dá un total de 1.176 unidades redaccionais de media.

A distribución no calendario anual destas unidades redaccionais sobre manifestacións populares é desigual segundo o ano analizado, debéndose esta peculiaridade á coincidencia principalmente do Entroido no mes de febreiro ou marzo e incluso xaneiro. O resto das manifestacións estudadas coinciden habitualmente con datas fixas o que ten unha clara repercusión na distribución das unidades redaccionais na axenda dos medios.

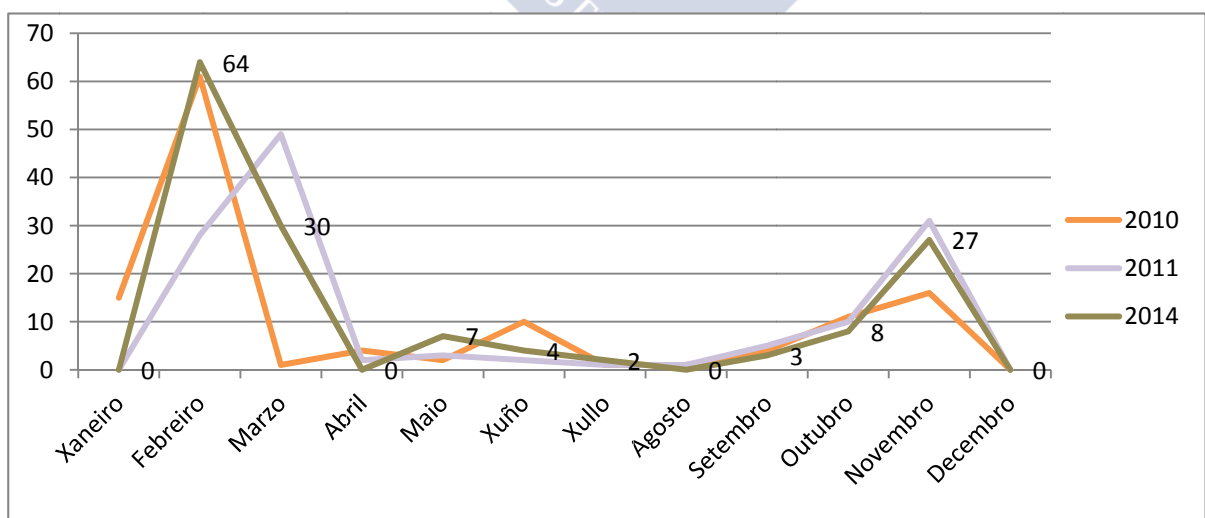
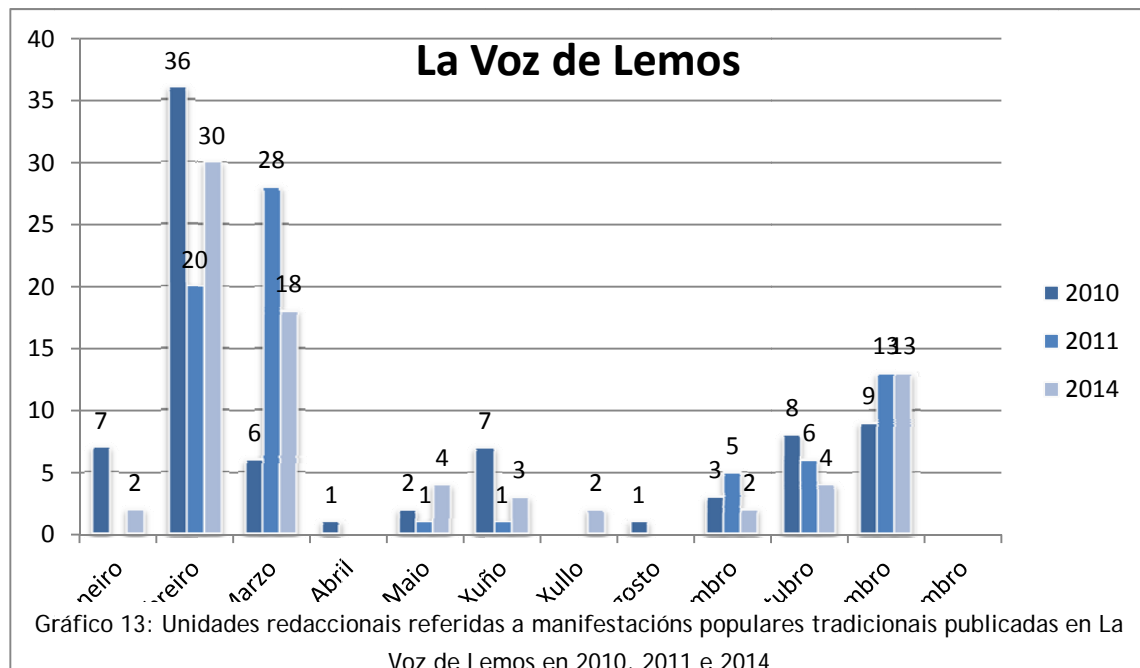

Gráfico 12: Comparativa de distribución das unidades redaccionais analizadas no calendario por ano.

A distribución no calendario é moi similar en cada medio xa que fan referencia ás mesmas manifestacións populares tradicionais no mesmo momento do calendario, polo simple feito de que é cando se producen, a excepción dalgún caso concreto que referenciaremos máis adiante.

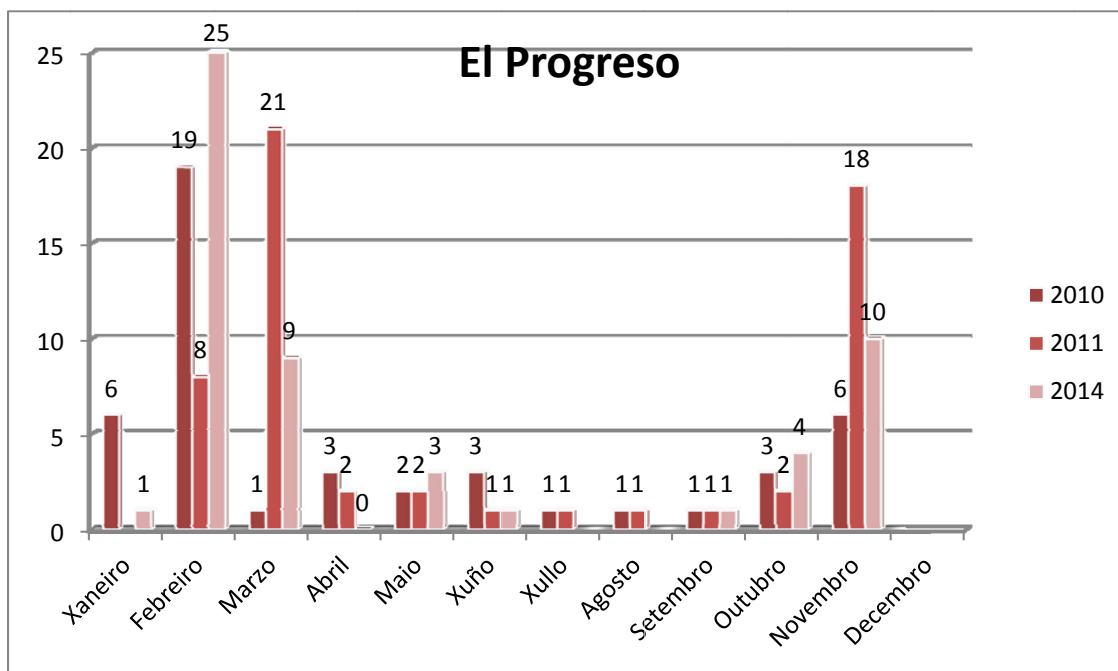

Gráfico 14: Unidades redaccionais referidas a manifestacións populares tradicionais publicadas en El Progreso en 2010, 2011 e 2014.

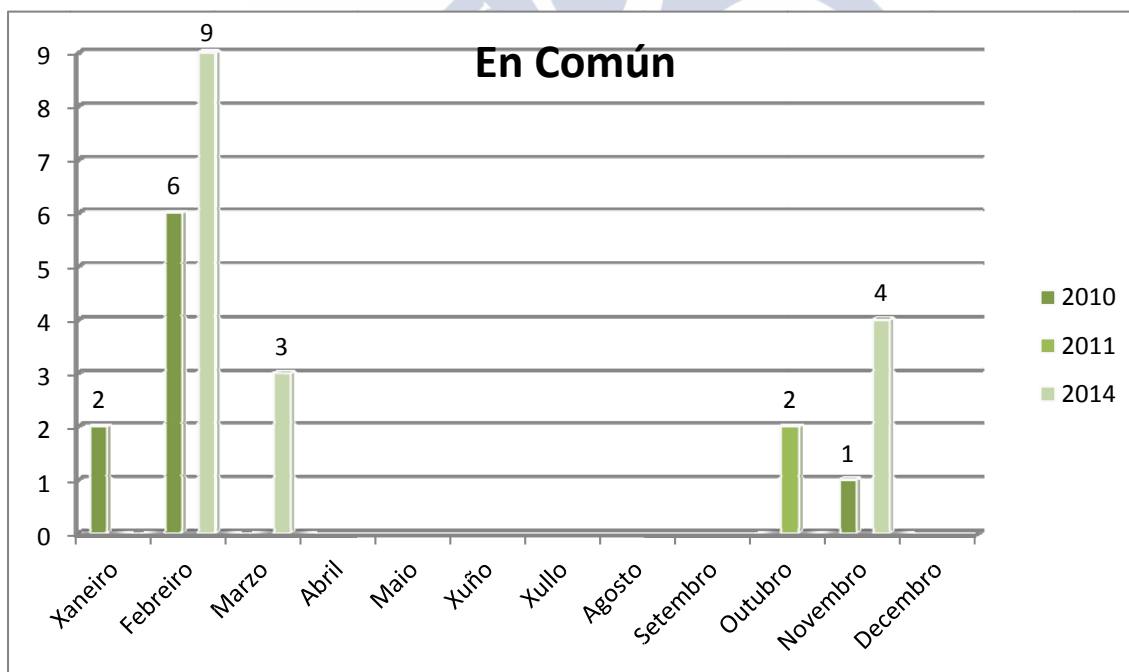

Gráfico 15: Unidades redaccionais referidas a manifestacións populares tradicionais publicadas en En Común en 2010, 2011 e 2014.

En canto á súa distribución no calendario anual podemos comprobar que case todos os meses os medios impresos inclúen algunha referencia a este tipo de manifestacións populares tradicionais. La Voz de Lemos só deixou de publicar algunha referencia sobre elas en marzo, xullo e decembro de 2010; en xaneiro, abril, xullo, agosto e decembro de 2011; e abril, agosto e decembro de 2014. Pola súa banda, El Progreso editou referencias ás manifestacións populares tradicionais máis seguidas na Comarca de Lemos en tódolos meses de 2010 a excepción de maio, agosto e decembro; en 2011 non publicou sobre este tema en xaneiro, setembro e decembro; e en 2014 non o fixo en abril, xullo, agosto e decembro. Comprobamos que ambos medios de comunicación coinciden moitos destes meses na falta de emisión de referencias deste tipo, aspecto que concluímos se debe ao propio calendario de celebración destas manifestacións obxecto de estudo. Deixamos á marxe desta apreciación á publicación En Común, posto que o número de referencias publicadas é moito menor que nos outros medios e numerosos os meses que non atopamos referencias ao respecto destas manifestacións populares tradicionais.

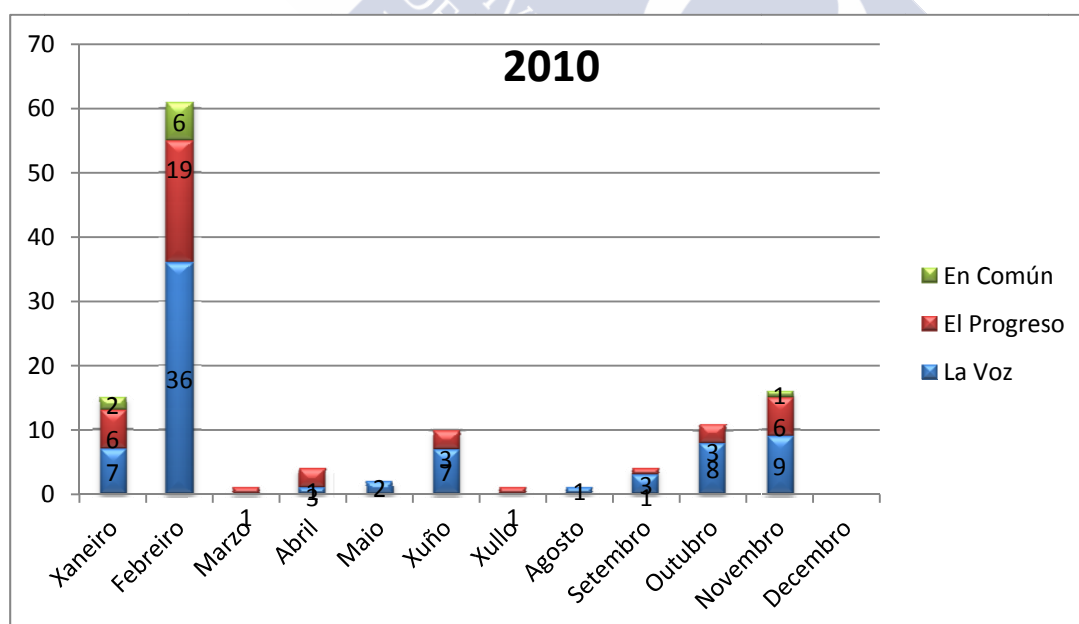

Gráfico 16: distribución das unidades redaccionais analizadas por medio e mes.

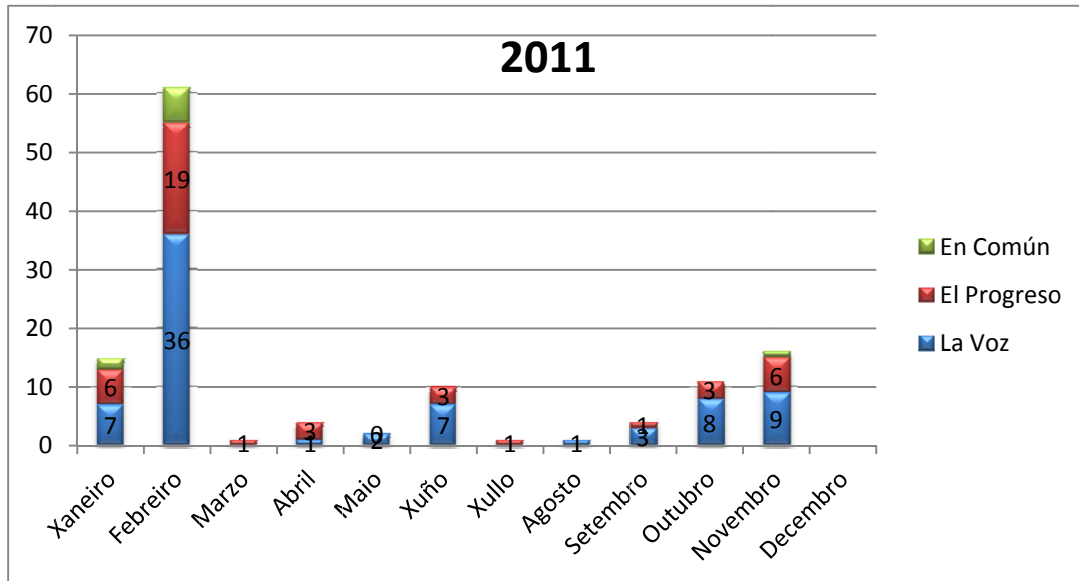

Gráfico 17: distribución das unidades redaccionais analizadas por medio e mes.

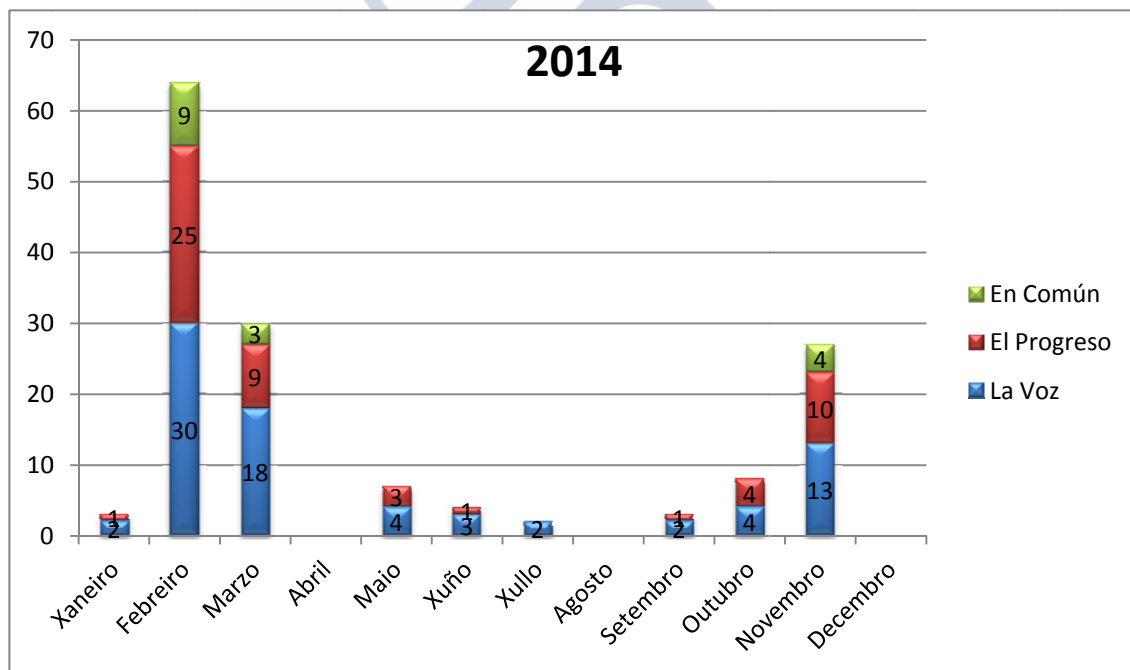

Gráfico 18: distribución das unidades redaccionais analizadas por medio e mes.

O número máis elevado de unidades redaccionais publicadas por un medio nun mes concreto foi en febreiro de 2010 cando La Voz de Lemos publicou 36 referencias, dun total de 61 que suman entre todos os medios analizados. Sen embargo ese non foi o mes que máis unidades referenciais se publicaron sobre as manifestacións populares tradicionais xa que en febreiro de 2014 contabilizamos un

total de 64 unidades redaccionais referidas a estas prácticas. En ambos casos estamos a falar de noticias relacionadas co Entroido.

2.1.1.2 Resultados por temática

Na análise realizada clasificamos as unidades redaccionais segundo fagan referencia ás seguintes temáticas: Entroido –comadres, compadres, bailes de disfraces e desfiles, oso de Salcedo, Entroido ribeirao, mércores de cinsa, enterro da sardiña e outros-, maíos, San Xoán, Fachas, matanza, magosto e Samaín.

Segundo esta clasificación a temática dentro das manifestacións populares tradicionais que maior número de unidades redaccionais suscita cada ano é o Entroido, que como xa dixemos ten un forte arraigo na Comarca de Lemos. Así en 2010 atopamos 90 referencias a esta temática, no 2011 contabilizamos 84 e en 2014 aumentaron ata as 101 referencias. É necesario aclarar que unha única unidade redaccional pode facer referencia a varias manifestacións populares tradicionais. Así ocorre, por exemplo, en varias das noticias analizadas nas que o Entroido Ribeirao e o Oso de Salcedo aparecen conxuntamente referenciados.

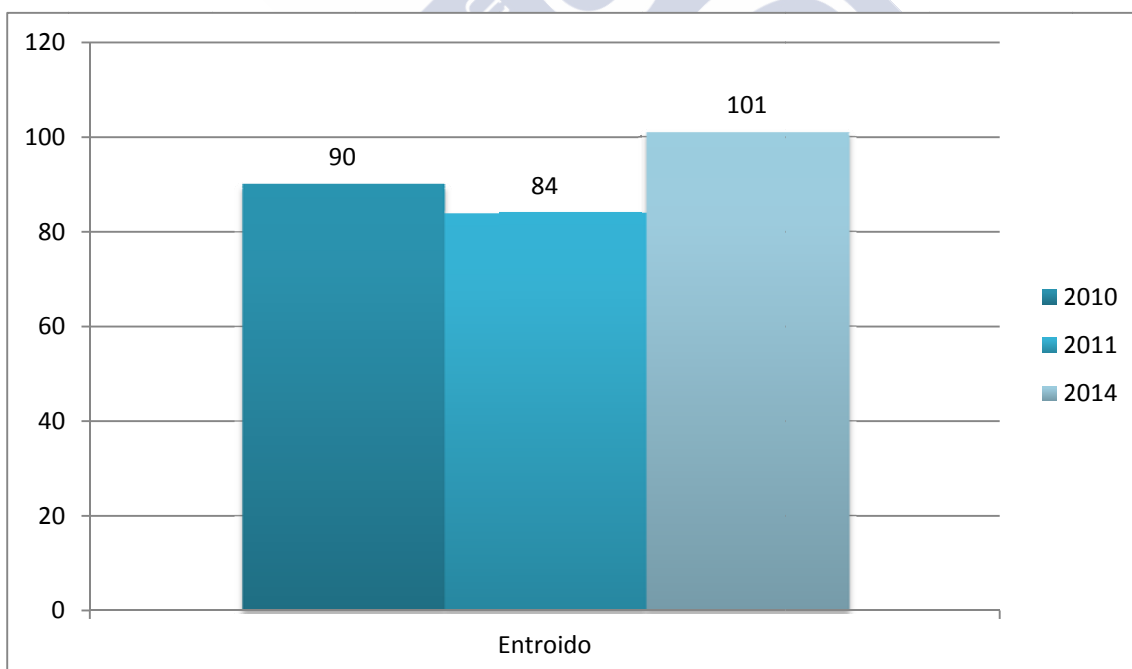

Gráfico 19: referencias ao Entroido nas unidades redaccionais dos medios de comunicación analizados en 2010, 2011 e 2014.

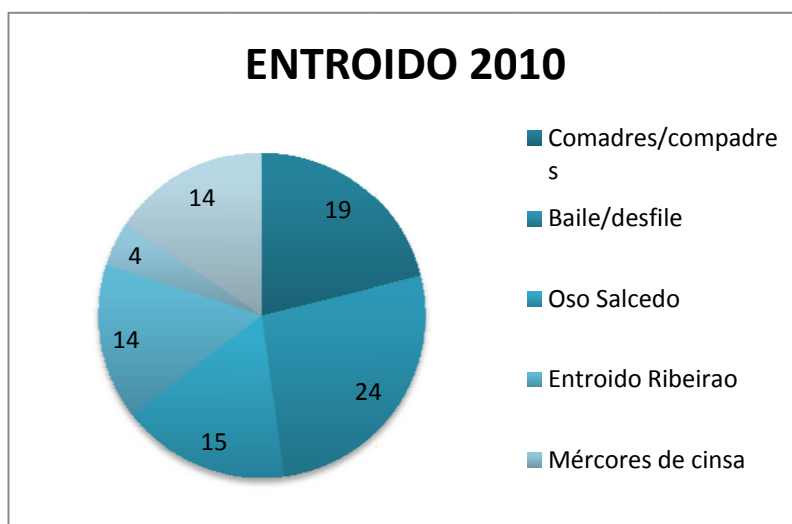

Gráfico 20: referencias atopadas ao Entroido nas unidades redaccionais analizadas nos medios impresos en 2010

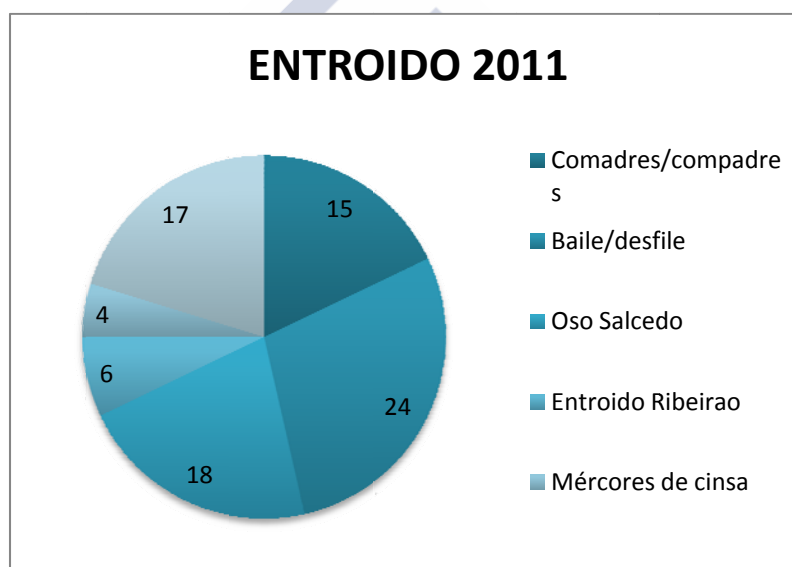

Gráfico 21: referencias atopadas ao Entroido nas unidades redaccionais analizadas nos medios en 2011.

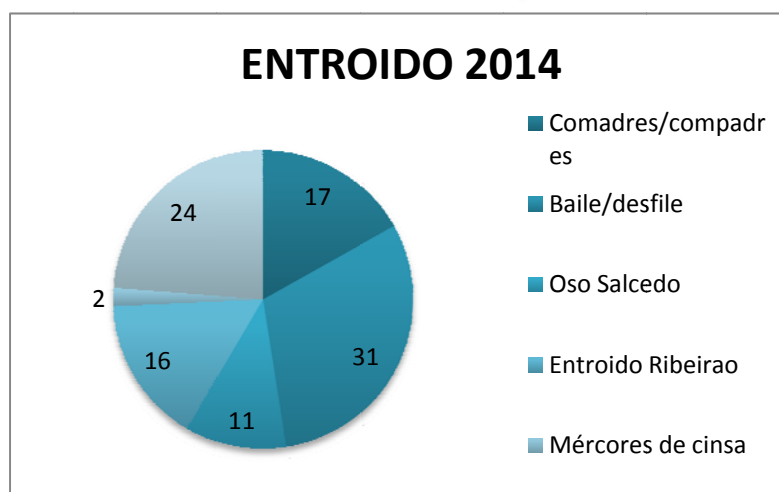

Gráfico 22: referencias ao Entroido atopadas nas unidades redaccionais nos medios analizados en 2014

A segunda manifestación popular tradicional na Comarca de Lemos que suscita o interese dos medios de comunicación locais segundo aportan os datos da análise realizada son os magostos, con 25, 31 e 29 referencias atopadas nos anos 2010, 2011 e 2014. O resto das manifestacións estudadas presentan números menores na súa contribución á axenda temática dos medios locais analizados. A celebración dos maíos apareceu referenciada en 8 ocasións en 2010, 4 en 2011 e 7 en 2014. A celebración pagá do San Xoán en 4 ocasións en 2010, 3 en 2011 e 2 ocasións en 2014. Sobre as Fachas de Vilelos (O Saviñao) atopamos 9 referencias en 2010, 5 en 2011 e 4 en 2014. Sobre a matanza só atopamos 4 referencias en 2011 e ningunha en 2010 e 2014. Por último, sobre o magosto e celebracións relacionadas co Samaín atopamos 25 e 5 referencias en 2010; 31 e 6 referencias en 2011 e 29 e 12 referencias en 2014. Neste sentido temos que aclarar que en moitas das referencias analizadas as celebracións de magostos e outras actividades relacionadas co Samaín prodúcense de xeito conxunto, polo que o número de unidades redaccionais non coincide co número de referencias ás temáticas analizadas.

Por outra banda, tamén se fai preciso explicar que o número de unidades redaccionais dedicadas a unha manifestación popular tradicional non é dato suficiente nin concluínte sobre a importancia desta temática na axenda dos medios posto que se fai preciso ter en conta outros aspectos como o espazo dedicado ou a inclusión de fotografías. Aspectos, todos eles que analizaremos máis adiante.

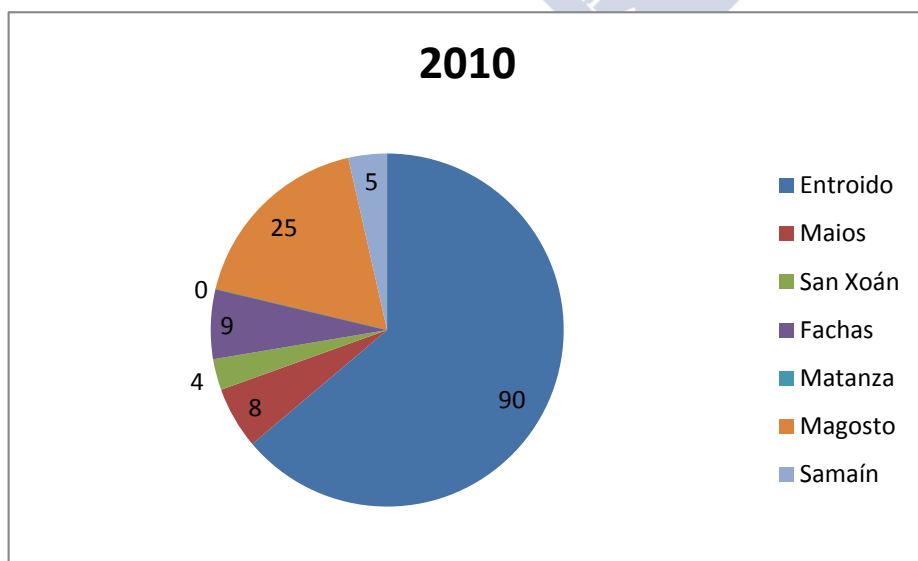

Gráfico 23: distribución das referencias ás manifestacións populares tradicionais estudadas atopadas nos medios analizados en 2010

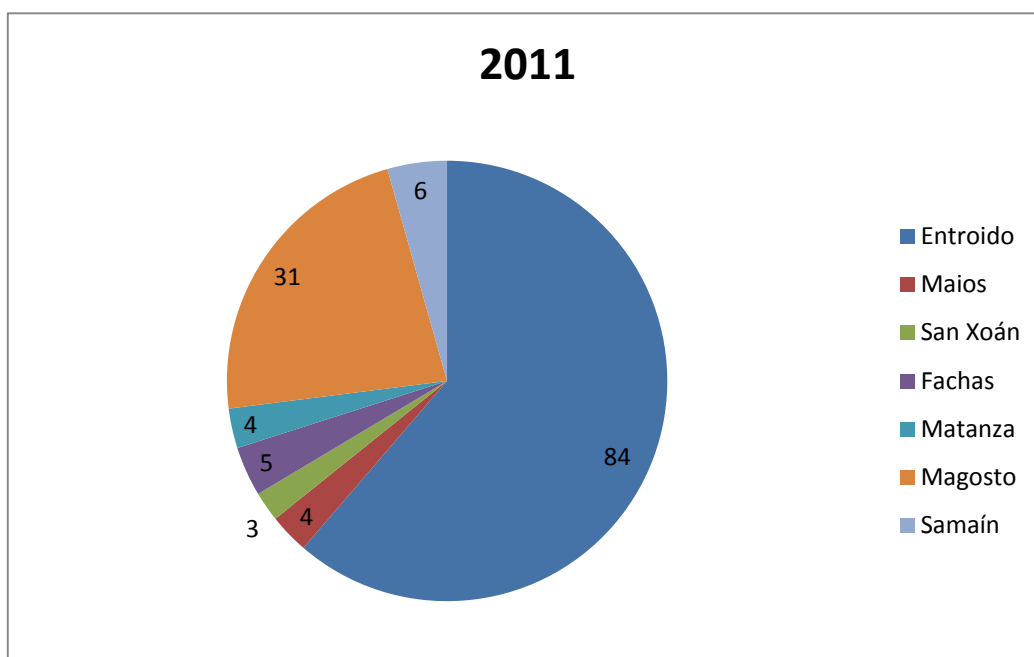

Gráfico 24: distribución das referencias ás manifestacións populares tradicionais estudadas nos medios analizados en 2011

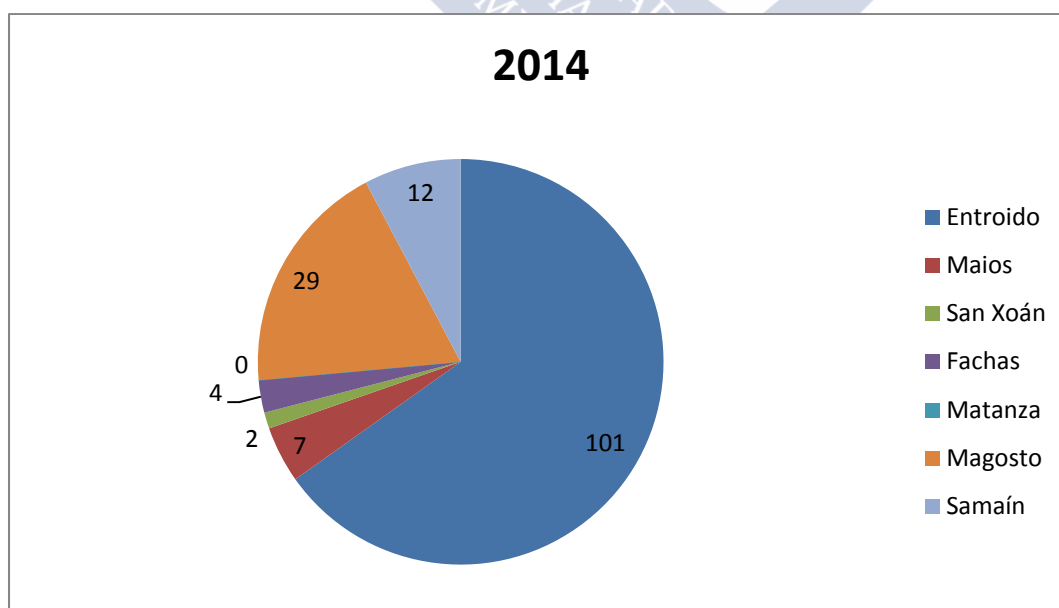

Gráfico 25: distribución das referencias ás manifestacións populares tradicionais estudadas atopadas nos medios analizados en 2014

A manifestación popular tradicional que máis aumentou en porcentaxe o número de referencias aparecidas nos medios estudados nos anos analizados é o magosto que pasou das 25 referencias en 2010 ata as 29 en 2014, o que supón un aumento dun 16%. No caso contrario atópase a celebración do San Xoán que pasou de ter 4 referencias en 2010 ata tan só 2 en 2014 o que supón unha redución do 50% e as Fachas de Vilelos que pasaron de 9 referencias en 2010 ata 4 en 2014, unha redución do 55,5%.

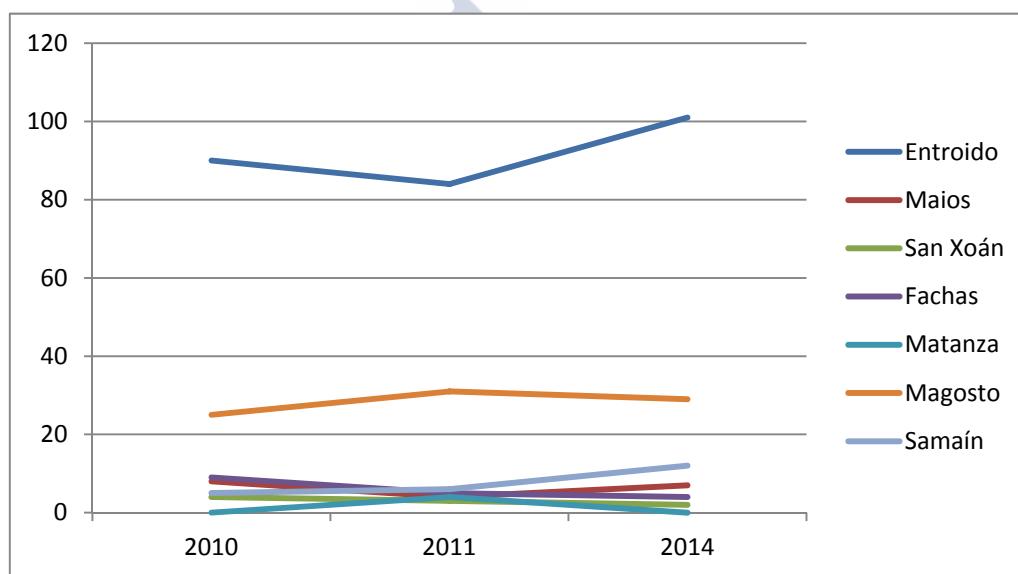

Gráfico 26: evolución do número de referencias atopadas nos medios para cada manifestación popular tradicional en 2010, 2011 e 2014

A distribución por meses do ano das referencias atopadas é similar para os anos estudados a excepción do caso do Entroido que se desenvolve en datas non fixas que dependen do calendario lunar. Así as cousas, o maior número de referencias atopámolas en xaneiro, febreiro e marzo, en función das datas nas que coincidan as celebracións de Entroido. Por outra banda, o mes de novembro acapara tamén un gran número de referencias a estas manifestacións por ser as datas de celebración máis habituais para os magostos, temática da que atopamos na análise realizada unha grande incidencia na axenda dos medios. Aínda así é preciso aclarar que non todas as referencias ás temáticas obxecto de estudio se localizan en datas

concretas relacionadas coa celebración do evento posto que durante a análise realizada atopamos referencias ao Entroido en agosto ou ás Fachas de Vilelos en xaneiro.

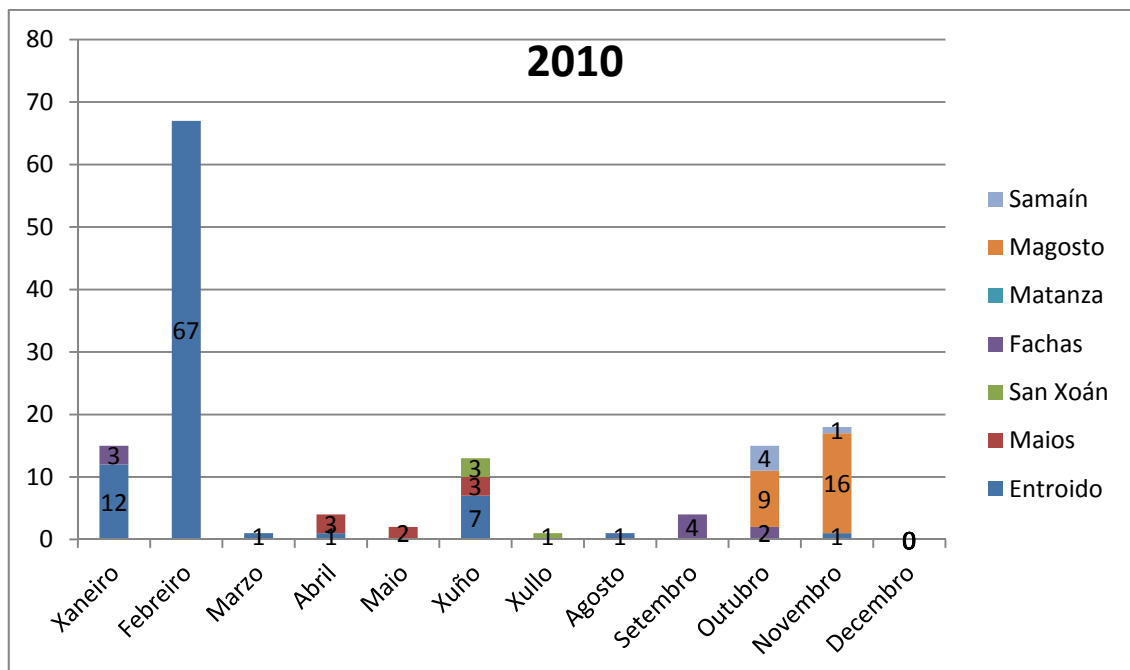

Gráfico 27: distribución mensual das referencias atopadas en 2010

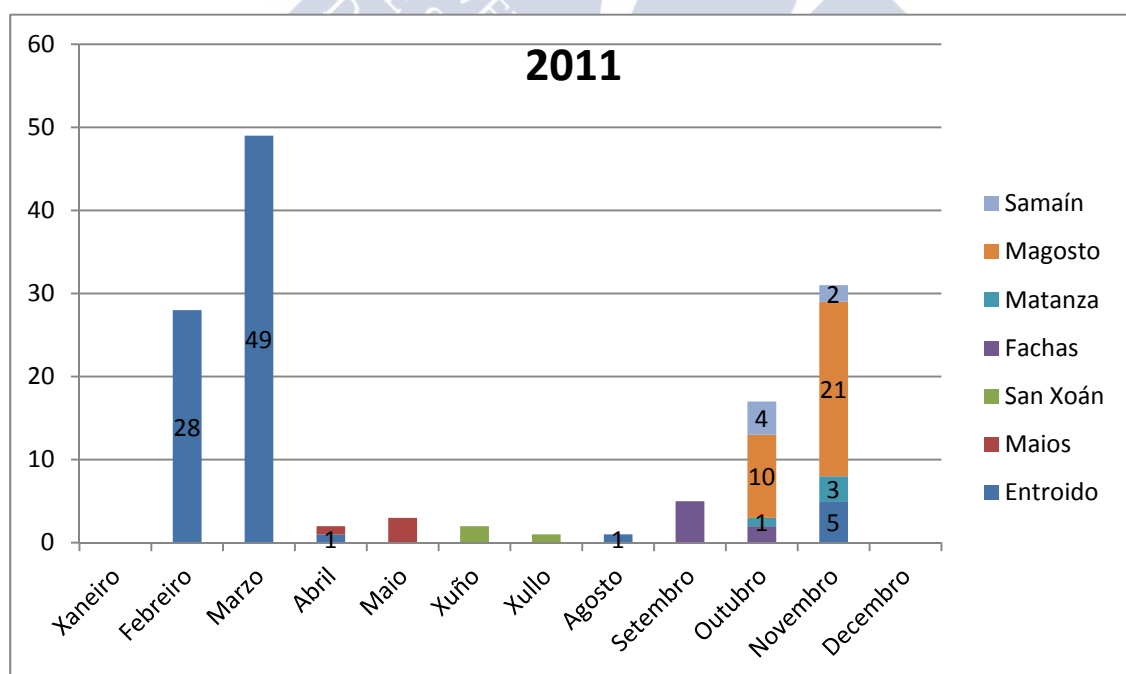

Gráfico 28: distribución mensual das referencias atopadas en 2011

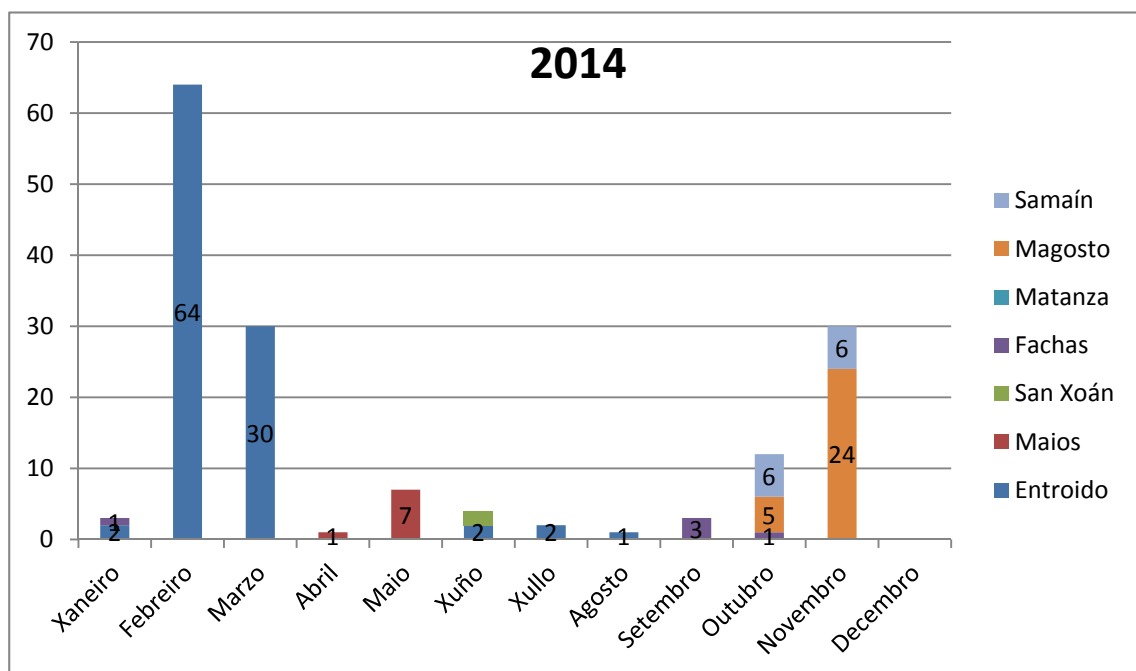
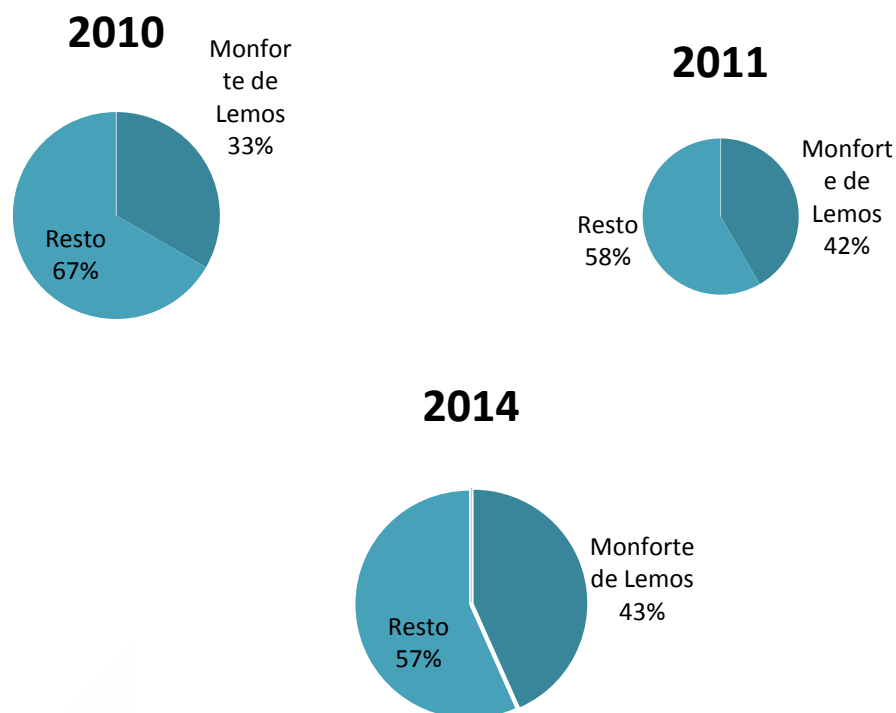

Gráfico 29: distribución mensual das referencias atopadas en 2014

2.1.1.3 Resultados por ámbito xeográfico

Os resultados da análise realizada amosan tamén datos da importancia das manifestacións populares tradicionais nos concellos da comarca. En todos os anos analizados o ámbito xeográfico ao que atopamos maiores referencias entre as unidades redaccionais dedicadas ás manifestacións populares tradicionais nos medios impresos da Comarca de Lemos é o municipio de Monforte de Lemos. A capitalidade da comarca acapara 43 referencias en 2010 o que supón un 33% do total para ese ano; atopamos 55 referencias en 2011, un 41,66% do total; e 65 en 2014, un 43% do total. Na análise cualitativa veremos que a elevada porcentaxe de referencias ao ámbito de Monforte de Lemos débese a varios motivos relacionados co emprego de fontes institucionais e a implicación das entidades locais na recuperación e posta en valor das tradicións locais.

É preciso aclarar que unha única unidade redaccional pode facer referencia a varios ámbitos xeográficos polo que o número total de referencias por ámbito non ten porque coincidir co número total de unidades redaccionais sobre manifestacións populares tradicionais por mes ou ano.

Gráficos 30, 31 e 32: porcentaxe de referencias ao municipio de Monforte de Lemos nas unidades redaccionais sobre manifestacións populares tradicionais analizadas en 2010, 2011 e 2014

A pesar do aumento total das referencias, ao analizar os datos vemos que hai municipios que perden referencias ao seu ámbito xeográfico a favor doutros que as aumentan. Entre 2010 e 2014 baixaron no número de referencias Pantón, que pasa de 7 no 2010 a só 3 no 2014; A Pobra do Brollón que descende ata 14 referencias en 2014, dende as 16 que atopamos no 2010; e O Saviñao que pasa de 20 en 2010 a 17 en 2014. Pola contra, aumentan as referencias a Monforte, que pasa de 43 en 2010 a 65 en 2014, e Sober, que aumenta ata as 17 en 2014, cando en 2010 só atopamos 5 referencias no ano. No caso das unidades redaccionais referidas á Comarca de Lemos dun xeito xeral concluímos que se dá un lixeiro descenso numérico, pasando das 33 referencias en 2010 ata as 28 en 2014.

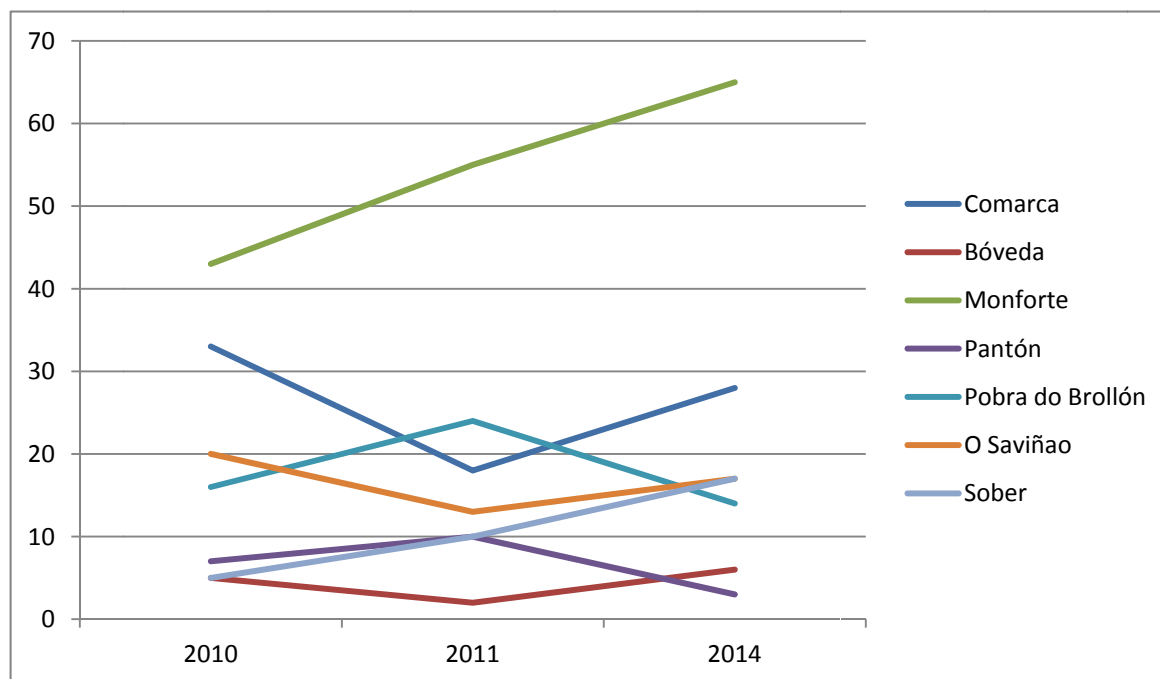

Gráfico 33: evolución do número de referencias por ámbito xeográfico nas unidades redaccionais sobre manifestacións populares tradicionais nos medios estudados en 2010, 2011 e 2014

Se analizamos en porcentaxes as referencias aos diferentes ámbitos xeográficos concluímos que as cifras se reparten dun xeito similar en 2010, 2011 e 2012, aínda que en números totais reflexan un aumento das mesmas de xeito desigual segundo o ámbito territorial ao que se refiren.

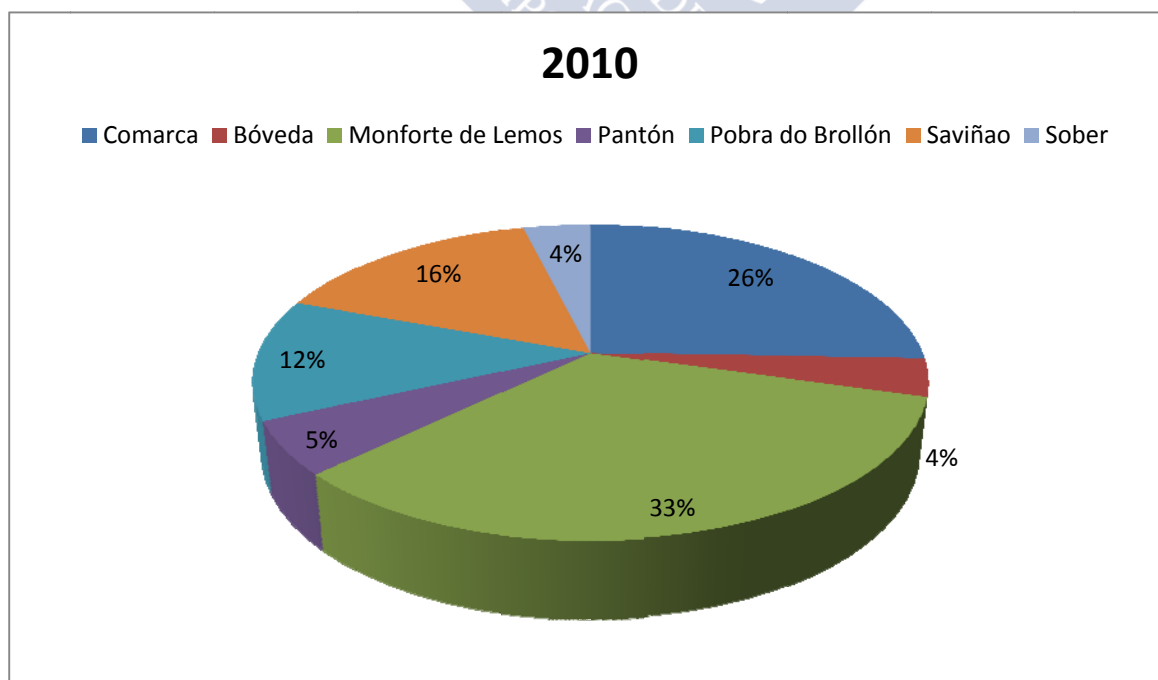

Gráfico 34: porcentaxe anual de referencias por ámbito xeográfico atopadas nas unidades redaccionais sobre manifestacións populares tradicionais nos medios analizados en 2010

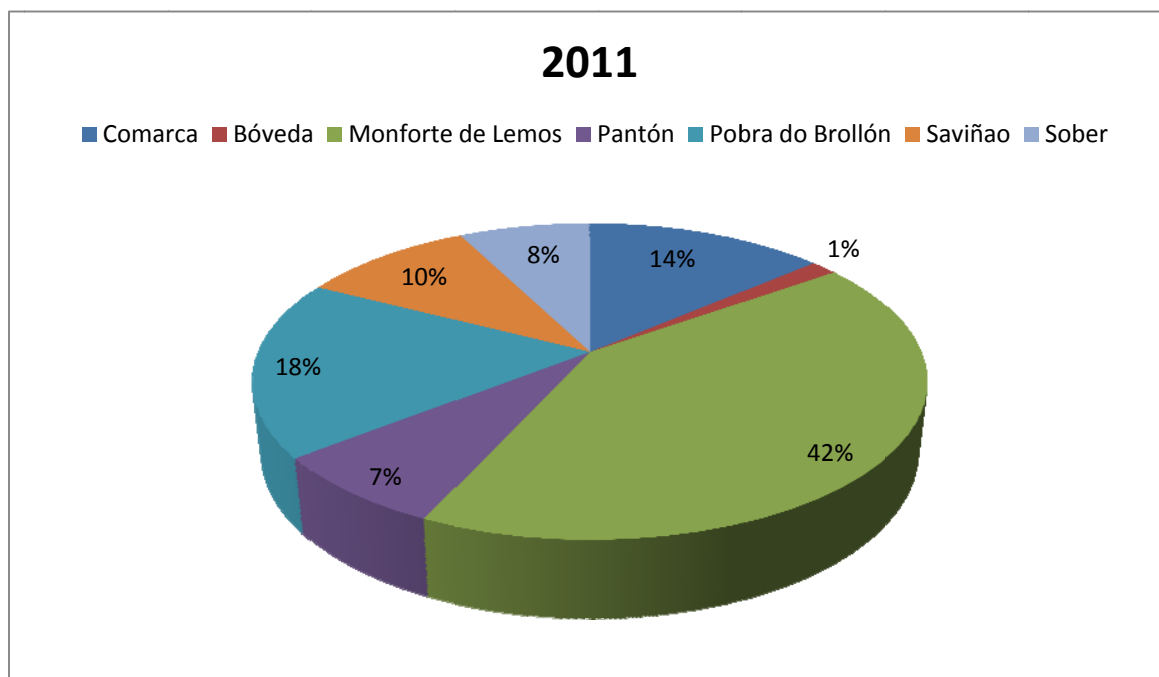

Gráfico 35: porcentaxe anual de referencias por ámbito xeográfico atopadas nas unidades redaccionais sobre manifestacións populares tradicionais nos medios analizados en 2011

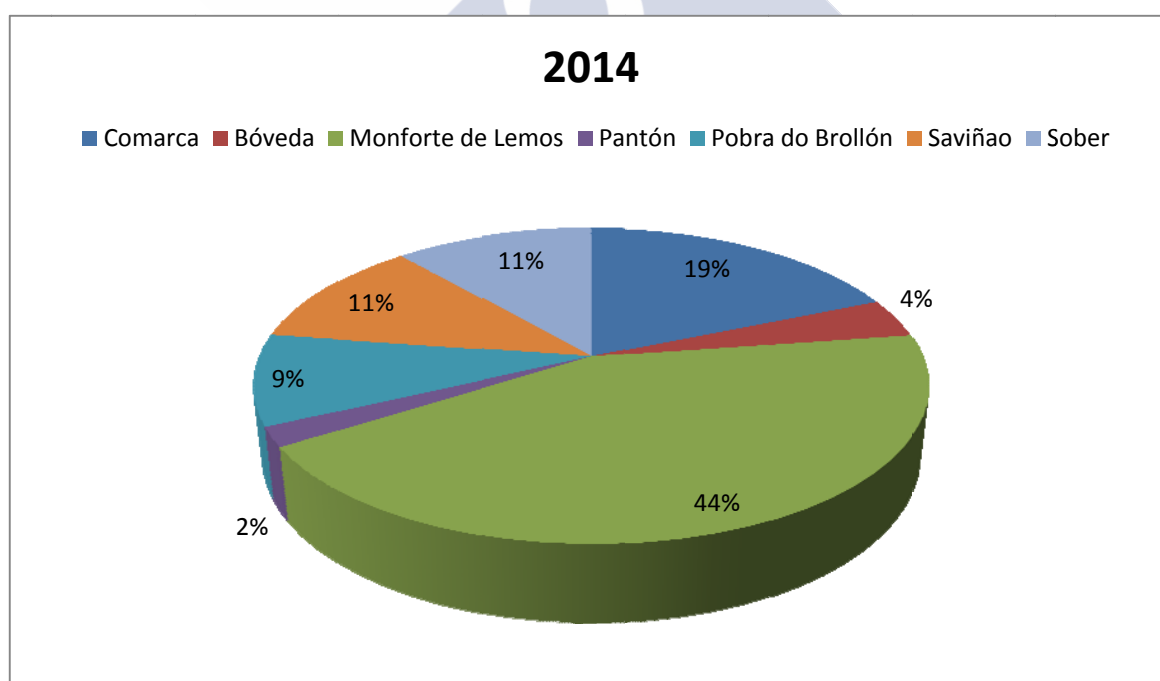

Gráfico 36: porcentaxe anual de referencias por ámbito xeográfico atopadas nas unidades redaccionais sobre manifestacións populares tradicionais nos medios analizados en 2014

A distribución mensual das unidades redaccionais que fan referencia a ámbitos xeográficos diferentes denotan as manifestacións populares tradicionais con maior seguimento ou aceptación en cada municipio. Por exemplo, no mes de xaneiro de 2010 a maioría das unidades redaccionais atopadas fan referencia a Monforte de Lemos, ao igual que febreiro e marzo de 2011 e 2014 polo que concluímos que tratan sobre a celebración do Entroido.⁷²

Podemos ver este reflexo da importancia das diferentes manifestacións populares tradicionais segundo o ámbito xeográfico no feito de que os municipios de Pobra do Brollón ou Saviñao obteñan significativas porcentaxes nos meses nos que coincide o Entroido, o que sen dúbida se debe á tradición do Oso de Salcedo e máis ao Entroido Ribeirao que polas súas peculiaridades suscitan o interese dos medios de comunicación nesas datas; ou o feito de que as poucas unidades redaccionais que atopamos en setembro se refiran como ámbito xeográfico ao Saviñao, o que concluímos se debe á celebración das Fachas de Vilelos. O mesmo ocorre coa celebración case de xeito exclusivo dos Maios en Monforte o que se reflexa nos medios analizados con referencias neste mes unicamente a este municipio. Esta peculiaridade tamén se fai evidente ao comparar a distribución de referencias por ámbitos xeográficos ao longo do ano, aspecto que claramente está relacionado, de novo, co calendario de celebracións das manifestacións populares tradicionais obxecto do estudo.

Faise necesario insistir en que as unidades redaccionais dedicadas a determinadas manifestacións populares tradicionais non quedan reducidas só ao momento da súa celebración polo que podemos atopar referencias ao ámbito xeográfico que lle é propio ao longo de todo o ano.

⁷² En 2014 o Concello de Monforte de Lemos, organizadores do desfile do martes de Entroido na capital da comarca decidiu cancelalo e aprazalo ata a fin de semana seguinte por incidencias climatolóxicas o que se reflexa nos datos analizados ao prolongar o tempo e espazo dedicado a esta manifestación popular tradicional.

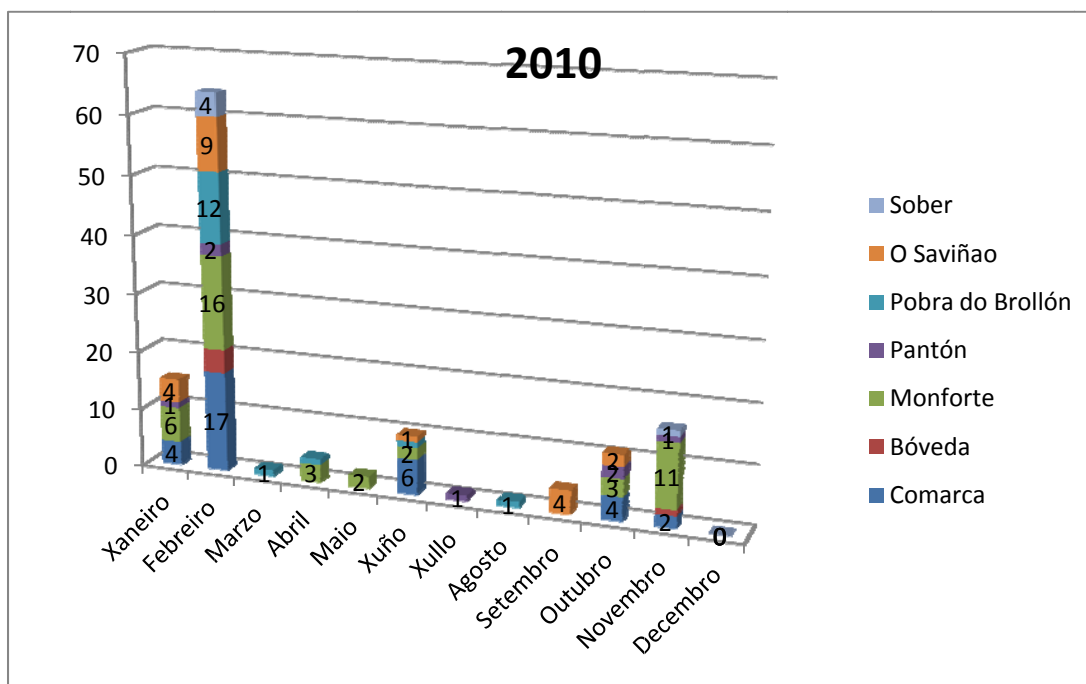

Gráfico 37: distribución das referencias a ámbitos xeográficos atopadas nas unidades redaccionais sobre manifestacións populares tradicionais en 2010.

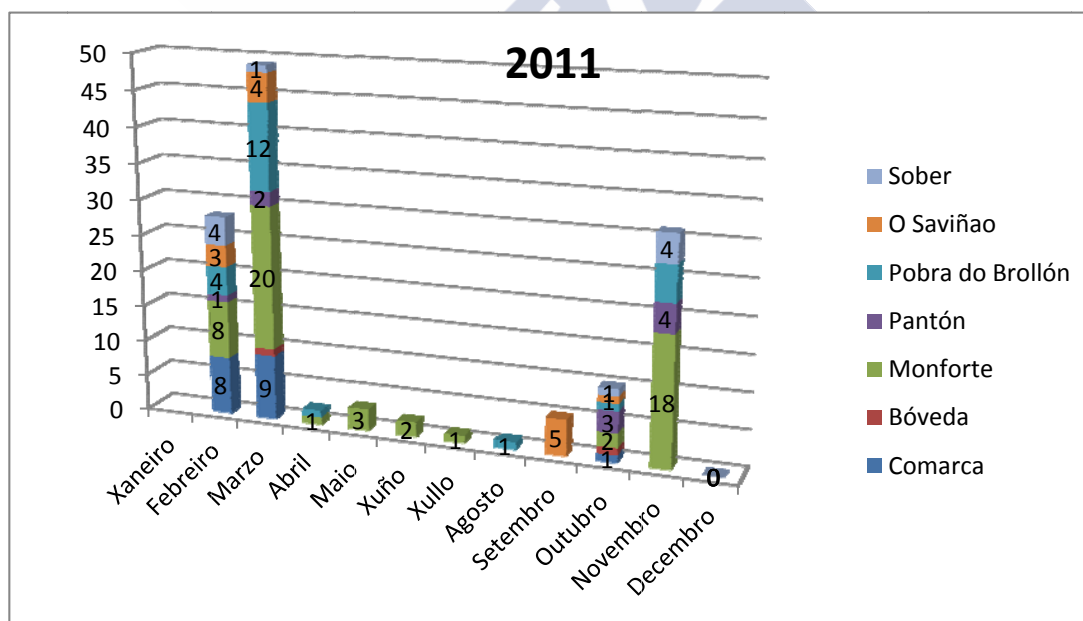

Gráfico 38: distribución das referencias a ámbitos xeográficos atopadas nas unidades redaccionais sobre manifestacións populares tradicionais en 2011.

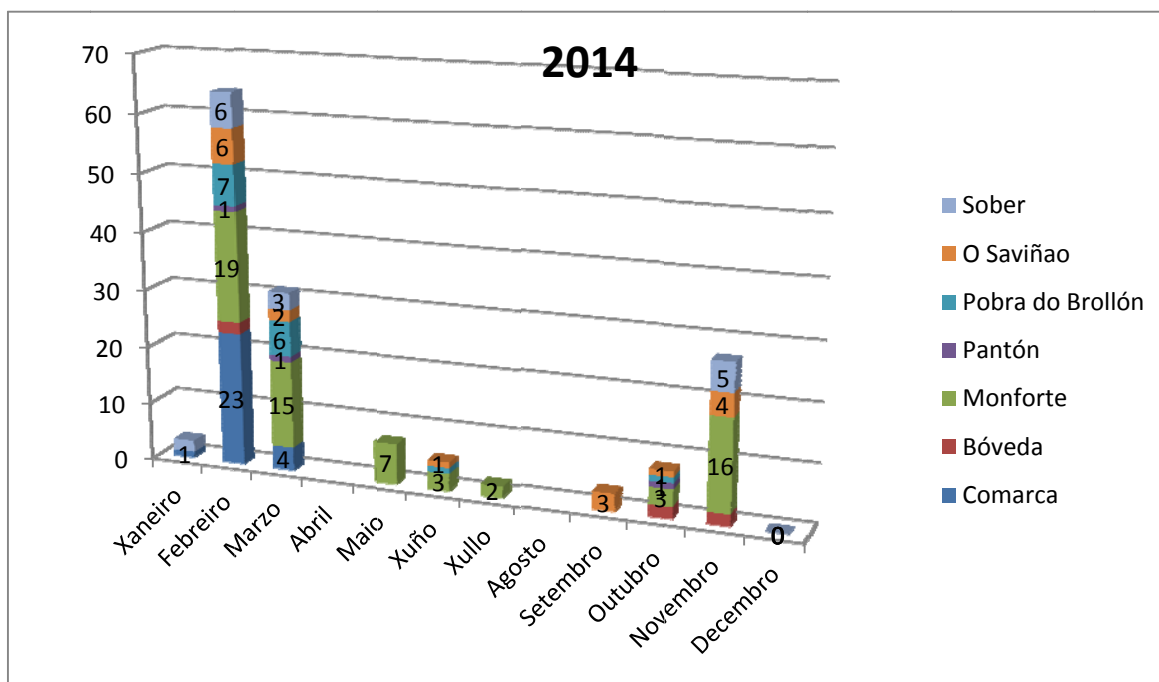

Gráfico 39: distribución das referencias a ámbitos xeográficos atopadas nas unidades redaccionais sobre manifestacións populares tradicionais en 2014.

En definitiva, establécese unha clara relación entre as referencias a un ámbito xeográfico concreto e o calendario anual de manifestacións populares tradicionais, segundo o desenvolvemento das que teñen maior aceptación en cada lugar.

2.1.2 Resultados segundo tratamento da información

A análise de contido permite realizar apreciacións cualitativas sobre as unidades referenciais das manifestacións populares tradicionais estudadas para a Comarca de Lemos tal e como aparecen nos medios de comunicación escritos seleccionados para o estudo. Deste xeito podemos establecer tendencias no tratamento da información e outras rutinas produtivas.

2.1.2.1 Clasificación da información en 'noticia' e 'previo'

Na clasificación realizada destas unidades redaccionais distinguimos entre noticia como tal e 'previo', entendendo o primeiro como a información referida a un evento que xa sucedeu e o segundo como unha información anterior ao evento propiamente noticioso. Na temática obxecto do estudo é moi habitual avanzar a información sobre a celebración das diferentes manifestacións populares tradicionais cunha clara intención de servizo á cidadanía, como convocatoria ou invitación para a

propia celebración. Esta convocatoria está realizada habitualmente por entidades locais, nomeadamente administracións públicas ou asociacións de veciños e culturais, que se dirixen aos medios de comunicación para a publicación desta información previa, aspecto que analizaremos posteriormente no apartado de emprego de fontes institucionais ou propias.

Na análise das unidades redaccionais referidas a manifestacións populares tradicionais nos anos 2010, 2011 e 2014, detéctase un aumento do número de informacións clasificadas como previas. Así no 2010 clasificamos como 'previas' un total de 38 unidades redaccionais, en 2011 foron 44 e, en 2014, foron 62 os 'previos' atopados. Concluimos que este aumento débese a varios aspectos a ter en conta. Por unha banda, o aumento xeral de unidades redaccionais relacionadas coas manifestacións populares tradicionais estudadas e pola outra co emprego de fontes institucionais que son as organizadoras destas convocatorias, tendo sempre como obxectivo na súa publicación dar unha información de servizos á cidadanía que amosa interese por esta temática.

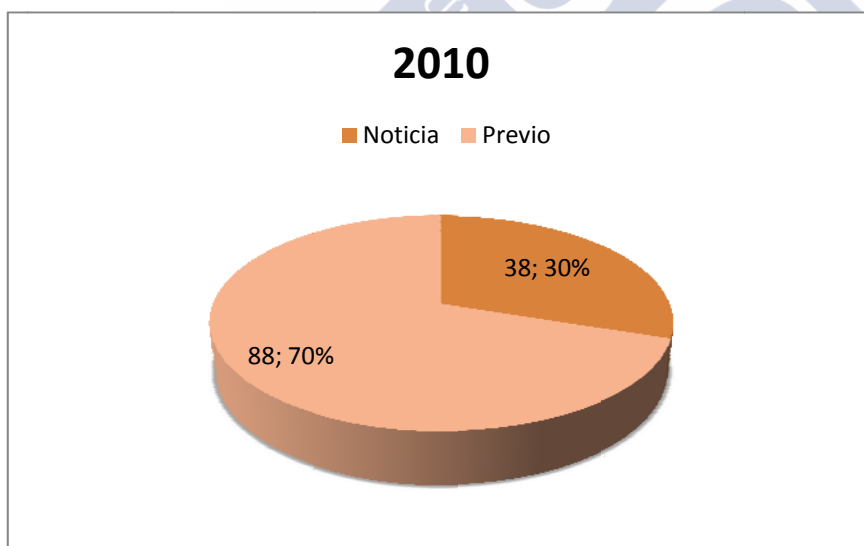

Gráfico 40: clasificación en noticia/previo das unidades redaccionais analizadas en 2010.

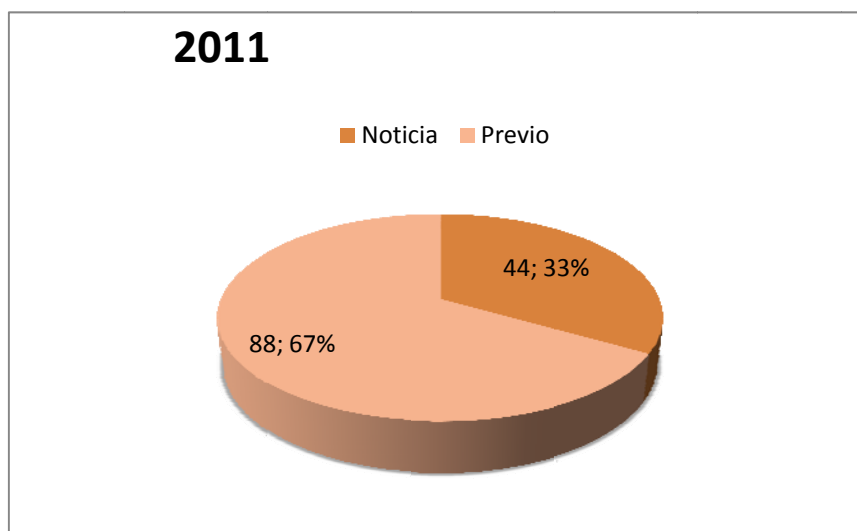

Gráfico 41: clasificación en noticia/previo das unidades redaccionais analizadas en 2011

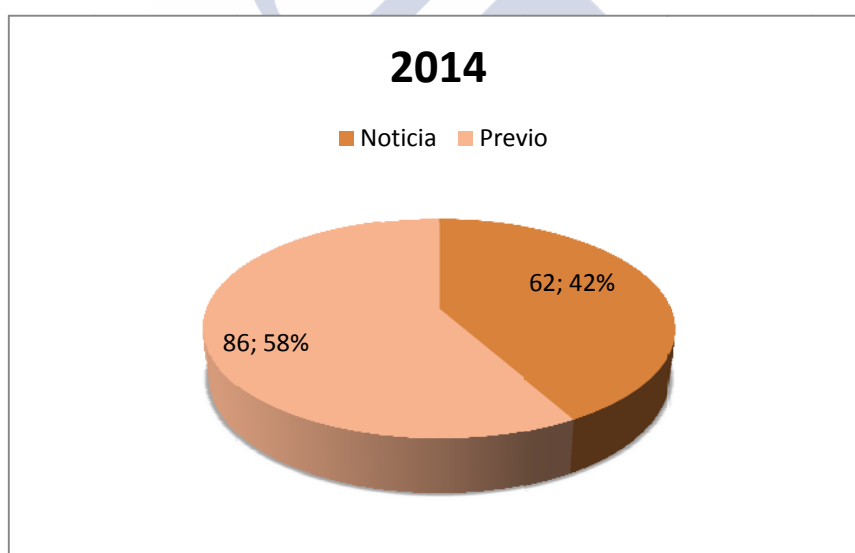

Gráfico 42: distribución en noticia/previo das unidades redaccionais analizadas en 2014.

A evolución nos anos analizados é claramente alcista.

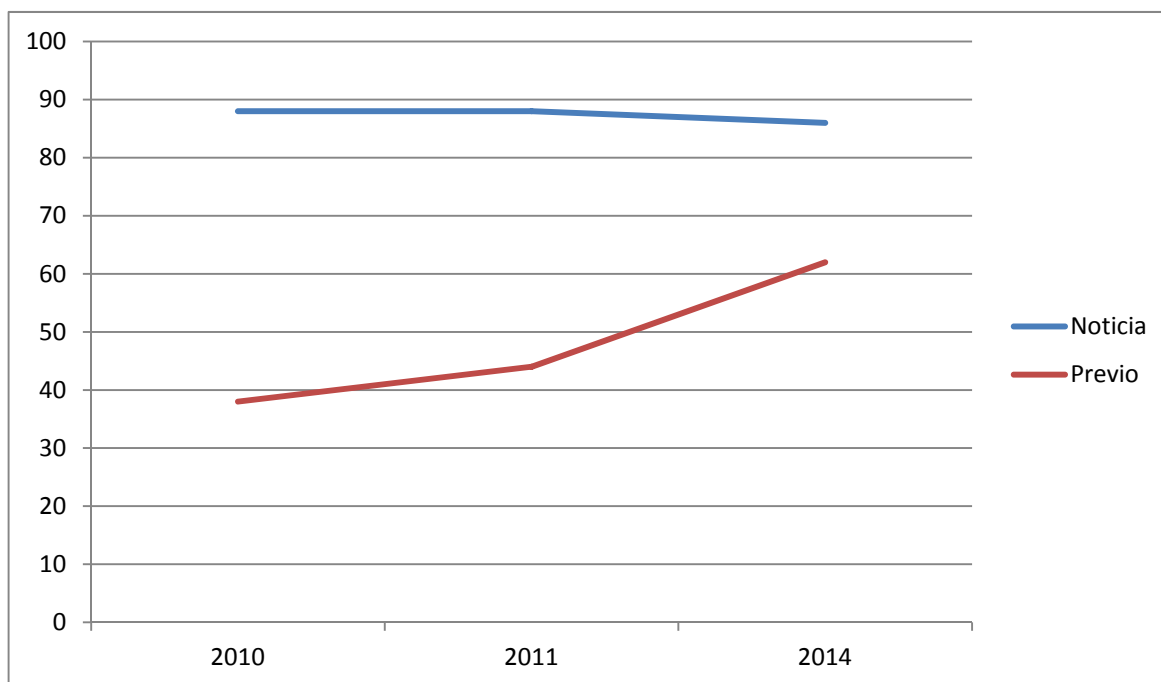

Gráfico 43: evolución da inclusión de 'noticias' e 'previos' sobre manifestacións populares tradicionais nos medios analizados

Ao realizar a análise por meses comprobamos que o maior número de 'previos' se publican en febreiro o que nos leva a concluír que se trata de informacións relacionadas coas celebracións de Entroido, organizadas por institucións locais e polo tanto empregando a estas como fontes informativas. O caso contrario ocorre nas unidades redaccionais analizadas no mes de novembro cando son maioría as 'noticias' que os 'previos' publicados o que, consideramos se debe a que maioritariamente os eventos que se celebran neste mes, nomeadamente magostos, non son convocados publicamente nin organizados polas institucións locais, senón máis ben polos propios veciños que avisan ao medio de comunicación da súa celebración para a publicación da información unha vez celebrado o evento e non con anterioridade. Ambos aspectos están relacionados coa participación cidadá na configuración da axenda temática dos medios locais. Noutro orde de cousas, analizaremos posteriormente a inclusión de fotografías neste tipo de informacións dun xeito habitual.

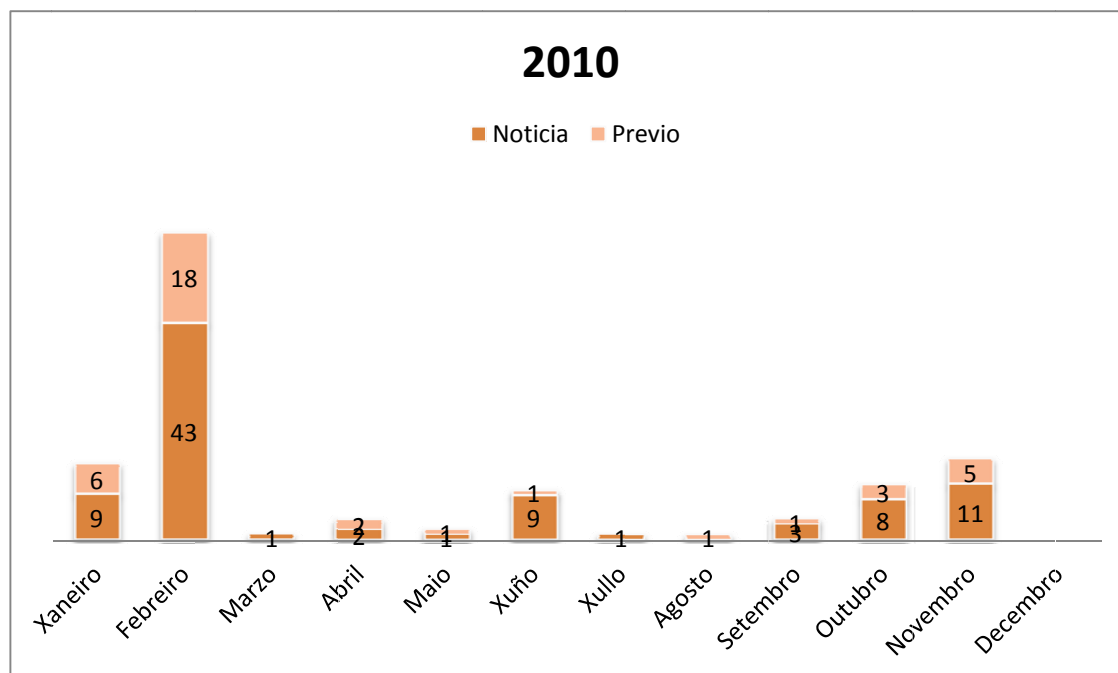

Gráfico 44: distribución de 'noticias' e 'previos' por meses en 2010

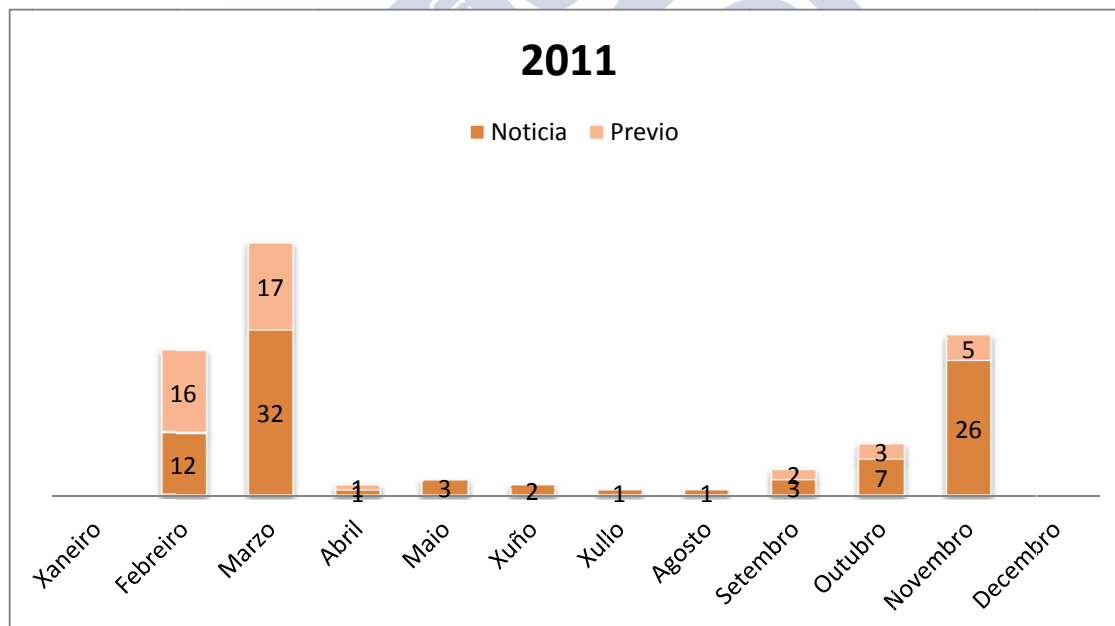

Gráfico 45: distribución de 'noticias' e 'previos' por meses en 2011.

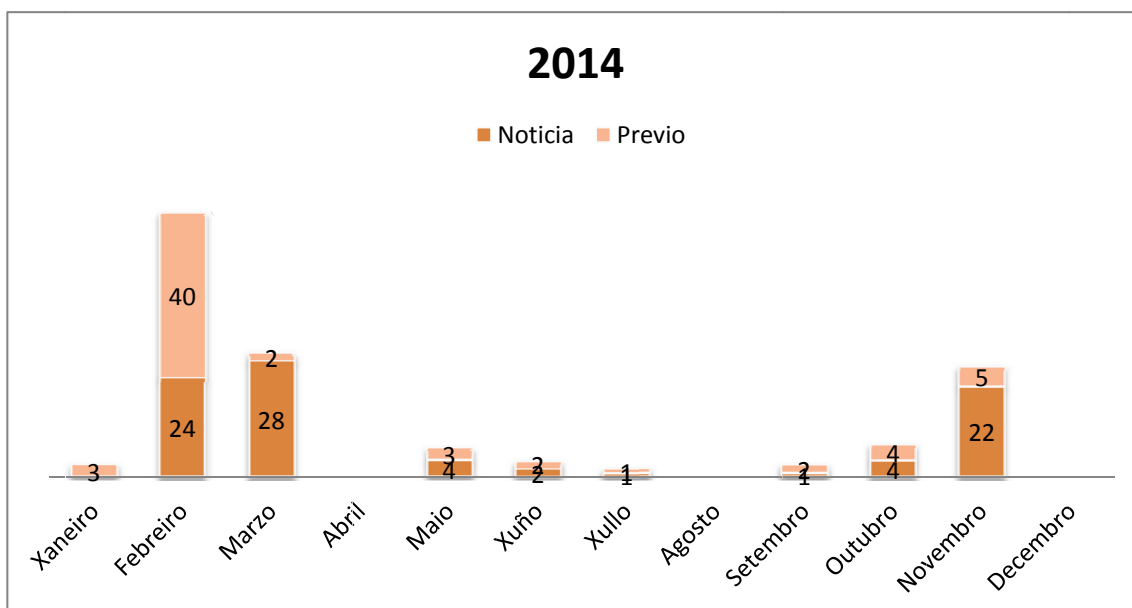

Gráfico 46: distribución de 'noticias' e 'previos' por meses en 2014.

2.1.2.2 Resultados segundo xéneros empregados

Da análise realizada concluímos que o xénero máis empregado para dar forma á información sobre as manifestacións populares tradicionais é a noticia. Entre 2010, 2011 e 2014 atopamos 256 unidades redaccionais co formato noticia o que supón un 63% do total. Os breves tamén son unha porcentaxe importante do total de referencias, así supoñen entre os anos 2010, 2011 e 2012 un 26,35% deixando tan só un 10,5% para o resto de xéneros que neste caso se reparten entre as entrevistas que supoñen un 1,75%, as reportaxes que se estiman nun 5,17% e o resto se trata de comentarios e artigos de opinión.

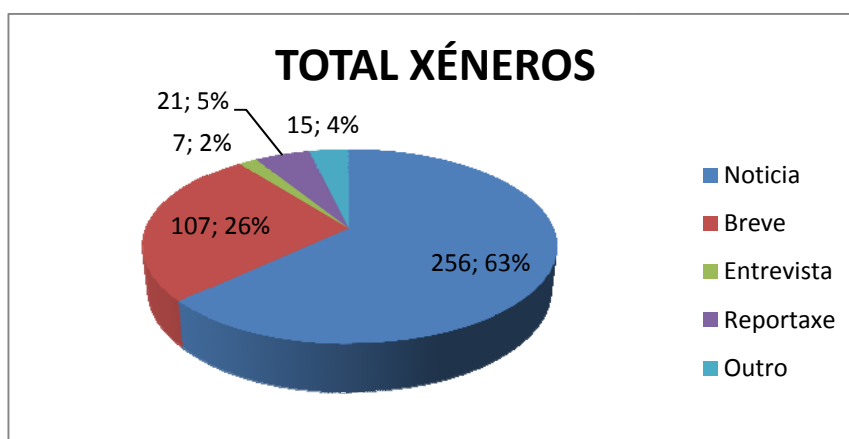

Gráfico 47: clasificación das unidades redaccionais totais segundo xénero empregado

A distribución anual é moi similar nos anos analizados a excepción do considerable aumento do emprego de breves como xénero. Este aumento consideramos tamén se debe ao incremento de noticias clasificadas como 'previos' que encaixan neste xénero para facilitar a información ao lector da hora e lugar de celebración do evento (cando e onde), en detrimento doutros xéneros como a reportaxe ou a entrevista que se centran máis no como e no por que. Así, en 2010 só contabilizamos 27 breves (21,43% do total de xéneros); 23 breves atopamos en 2011 (14,40%); que aumentan ata os 57 en 2014 (38,51%). Este aumento do emprego de breve como xénero fai diminuír a outros como as entrevistas, reportaxes ou as noticias. Así, en 2010 atopamos 4 entrevistas (3,17% do total de xéneros), que baixan ata as 3 en 2011 (2,27%) e se quedan en ningunha en 2014 (0%). No caso das reportaxes, en 2010 non contabilizamos ningunha ao igual que en 2011, e finalmente en 2014 contabilizamos 21 (14,18%). En canto ás noticias, contabilizamos 92 unidades redaccionais que encaixan neste xénero (73%) en 2010, 106 en 2011 (80%) e 58 en 2014 (39,18%).

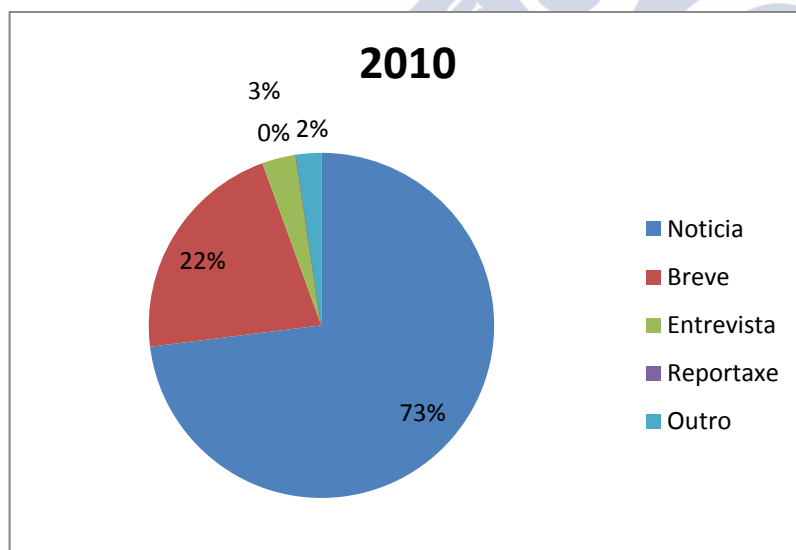

Gráfico 48: distribución por xéneros das unidades redaccionais analizadas en 2010

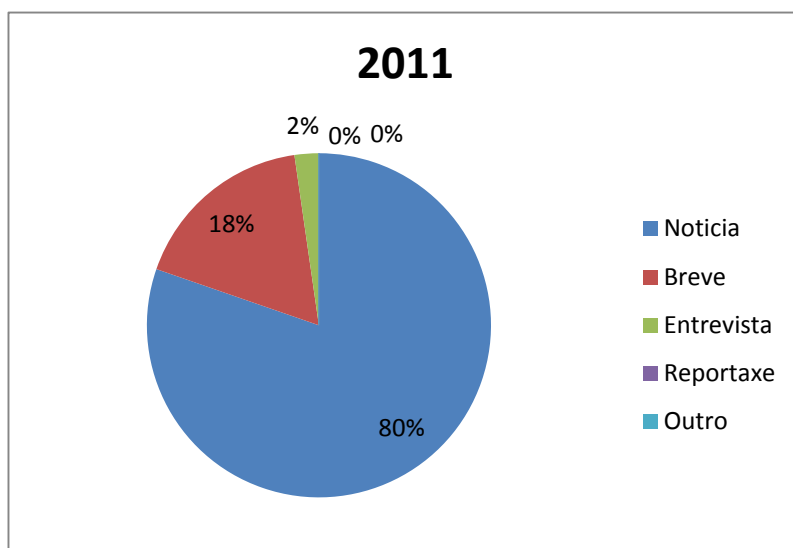

Gráfico 49: distribución por xéneros das unidades redaccionais analizadas en 2011

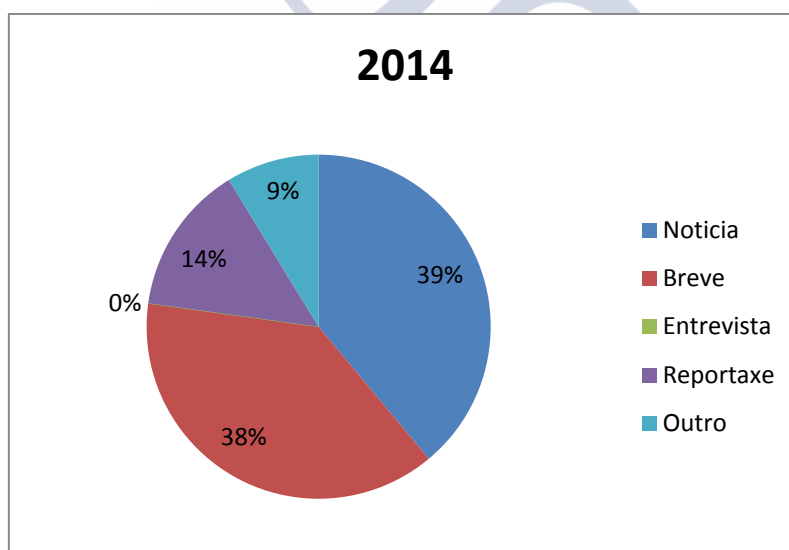

Gráfico 50: distribución por xéneros das unidades redaccionais analizadas en 2014

En definitiva aumenta o uso dos breves, das reportaxes en detrimento das entrevistas e das noticias.

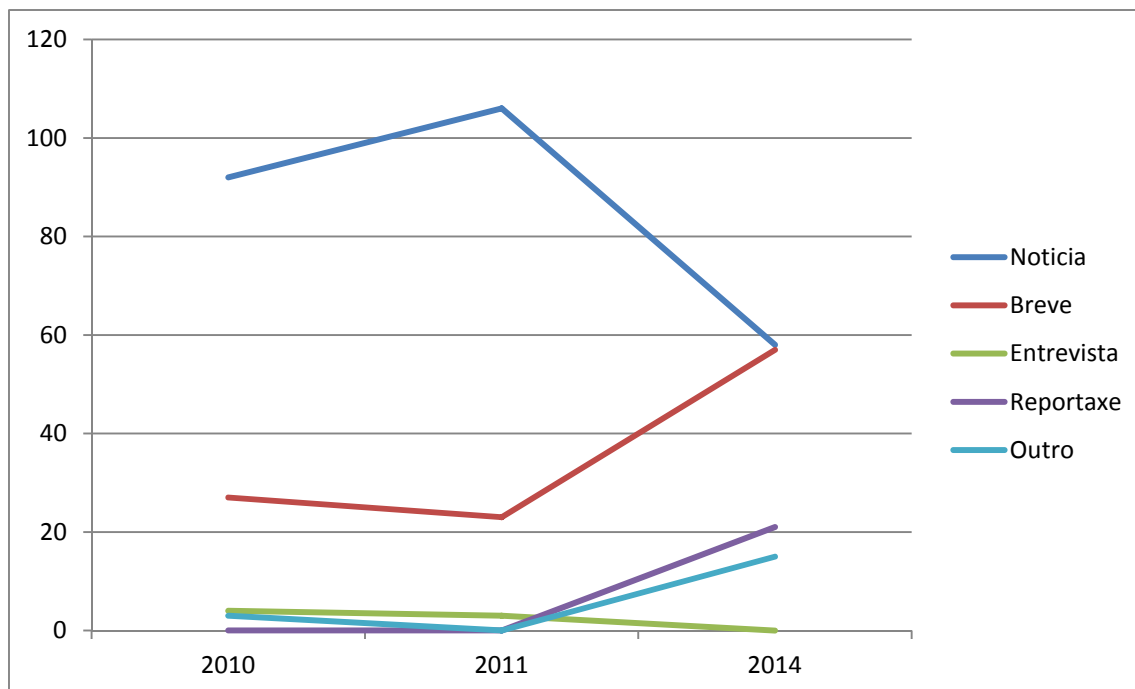

Gráfico 51: evolución do emprego dos xéneros xornalísticos nas unidades redaccionais sobre manifestacións populares tradicionais analizadas

Faise preciso aclarar que no xénero de reportaxe incluímos a reportaxe fotográfica que consisten na inclusión de numerosas fotografías sobre un evento en concreto con breves explicacións sobre o que amosan. O aumento detectado no número de reportaxes ao comparar os anos 2010, 2011 e 2014 débese en gran parte á tendencia a realizar informacións con este formato que englobamos no xénero de reportaxe e que é significativamente numeroso en 2014 no caso das manifestacións populares tradicionais estudadas. O incremento de fotografías nas unidades redaccionais desta temática será analizado no punto 2.1.2.4.

2.1.2.3 Resultados segundo as fontes empregadas

No uso de fontes informativas para a elaboración das unidades redaccionais estudadas distinguimos entre fontes institucionais, propias, uso combinado de ambas ou fonte descoñecida. As fontes institucionais inclúen as administracións públicas, asociacións, entidades culturais e centros escolares; clasificando como propias as fontes informativas que consulta o xornalista fora deste ámbito, ou sendo el mesmo testemuña dos feitos. É preciso aclarar que case non atopamos unidades redaccionais clasificadas como descoñecidas. Por unha banda debido a que as manifestacións populares tradicionais están habitualmente organizadas por entidades locais que son as que posúen a información e a transmiten aos medios. Por outra banda, no caso de non estar organizadas por entidades locais, a repetición destas manifestacións populares anualmente cun calendario prefixado fai que os xornalistas consulten repetidamente as mesmas fontes propias, veciños ou expertos na temática concreta.

Deste xeito, do total de unidades redaccionais analizadas nos anos 2010, 2011 e 2014 nun 63,54% (258 unidades redaccionais) para a súa elaboración os xornalistas empregaron fontes institucionais exclusivamente, noutro 21,42% dos casos (87 unidades redaccionais) empregaron fontes propias exclusivamente e no 14,77% restante (60 unidades redaccionais) combinaron fontes informativas institucionais e propias.

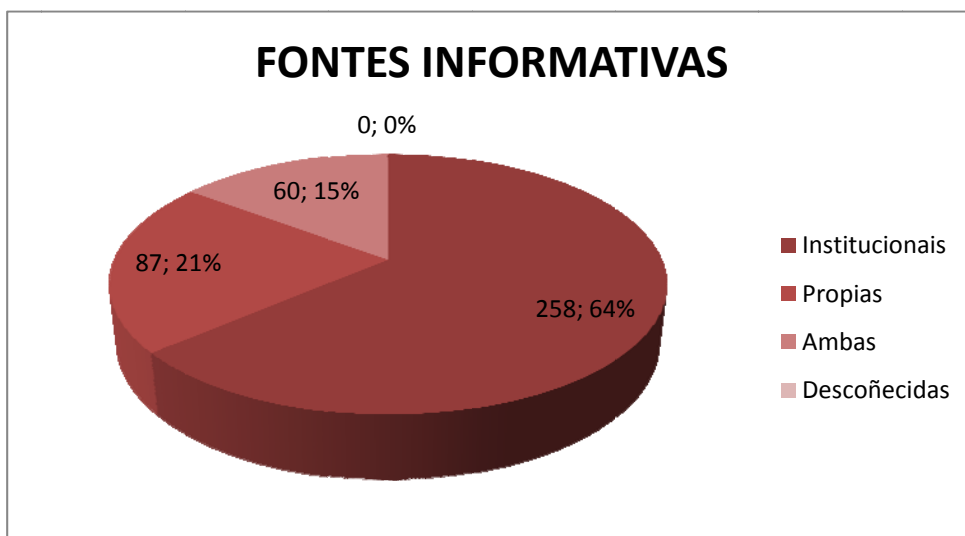

Gráfico 52: emprego de fontes informativas para a elaboración das unidades redaccionais sobre manifestacións populares tradicionais nos medios impresos na Comarca de Lemos en 2010, 2011 e 2014

Detéctase un significativo aumento no emprego de fontes institucionais o que consideramos se debe por unha banda, a unha tendencia á profesionalización das entidades emisoras de información, -concretamente as entidades locais como administracións públicas, concellos, centros escolares, asociacións culturais, ou de veciños, entre outras-, que elaboran para os medios de comunicación a información sobre as manifestacións populares tradicionais que eles mesmos organizan. Por outra banda, consideramos que o aumento do emprego de fontes institucionais está directamente relacionado co aumento de unidades redaccionais clasificadas como 'previos' que tamén son emitidas por parte das entidades organizadoras.

Os datos resaltan esta tendencia ao uso de fontes institucionais especialmente se sumamos as unidades redaccionais para as que se empregaron fontes institucionais en exclusiva, e institucionais combinadas con propias. Calculandoo conxuntamente, en 2010 foron empregadas fontes institucionais para a elaboración de contidos sobre manifestacións populares tradicionais en 98 ocasións, aumentando ata as 103 en 2011 e 118 ocasións contabilizamos en 2014.

En cifras xerais tamén detectamos un aumento significativo do emprego de fontes propias, pasando de tan só 28 unidades redaccionais en 2010 redactadas coa

información de fontes propias, ata as 30 en 2014. Consideramos que este aumento débese en gran parte ao papel activo dos veciños de moitas parroquias que avisan aos medios de comunicación das celebracións dos seus magostos e outras citas tradicionais.

O uso conxunto de fontes institucionais e propias tamén aumentou pasando das 14 unidades en 2010 nas que se empregaban este tipo de fontes ata as 41 en 2014. Contabilizamos nesta categoría as unidades redaccionais sobre eventos nos que o xornalista estivo presente e polo tanto é fonte propia máis tamén recibiu información dalgunha fonte institucional – algo moi habitual nas celebracións destas manifestacións populares tradicionais como Entroido ou maíos, nas que os organizadores aportan datos sobre a participación, gañadores, premios, entre outros).

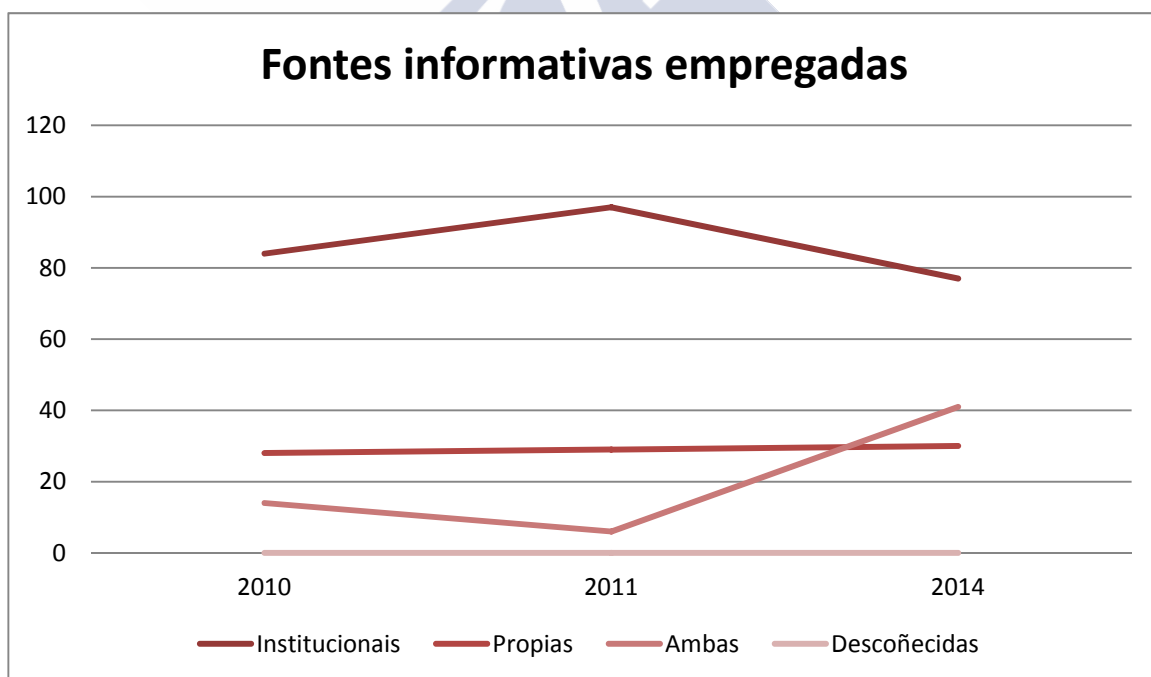
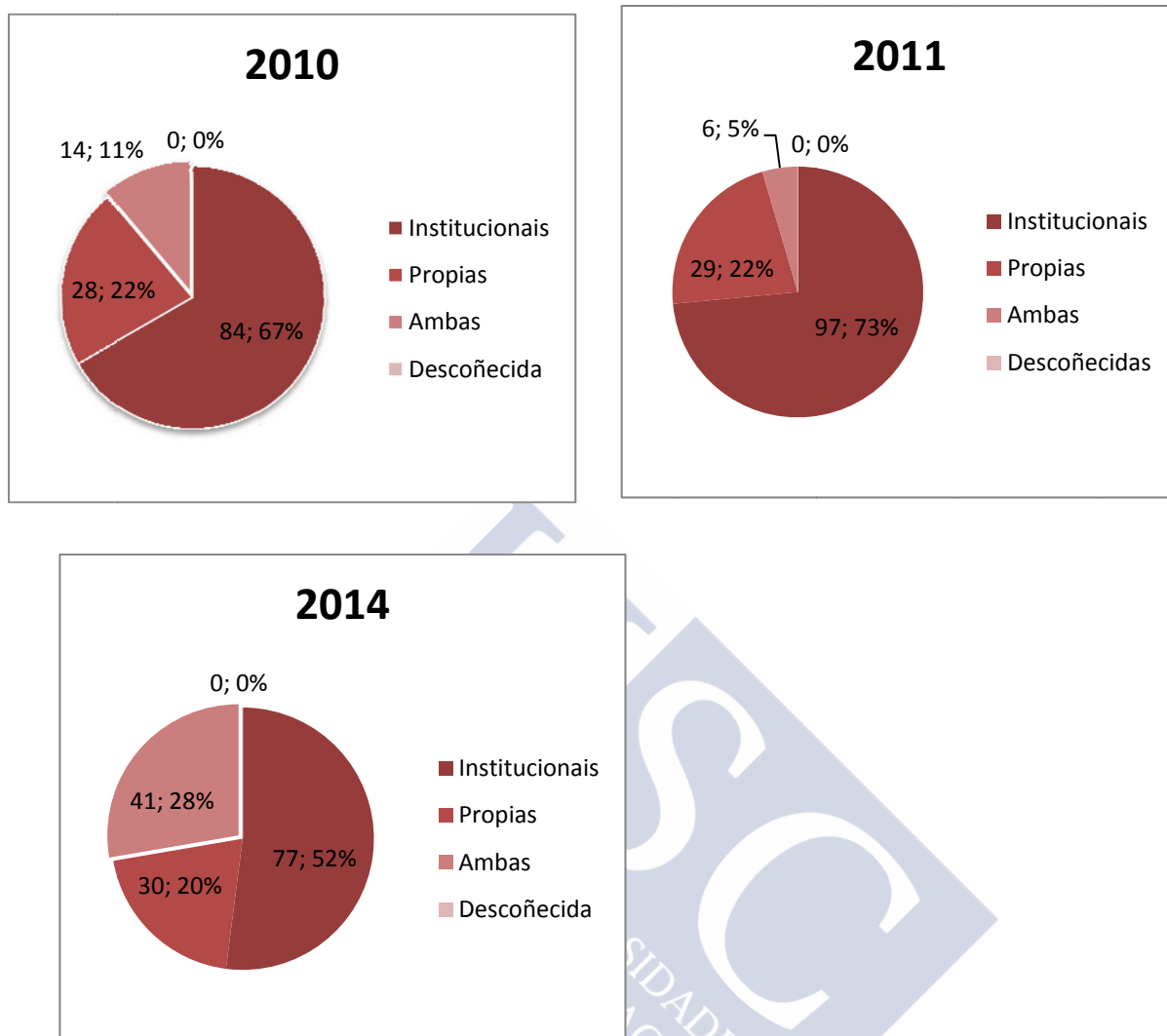

Gráfico 53: evolución das fontes informativas empregadas para a redacción das unidades redaccionais sobre manifestacións populares tradicionais nos medios impresos na Comarca de Lemos

Gráficos 54, 55 e 56: porcentaxes e totais de unidades redaccionais segundo as fontes informativas empregadas para a súa redacción

Se analizamos o emprego de fontes informativas e a súa distribución por meses do ano podemos extraer conclusións sobre a tendencia ao uso de determinadas fontes informativas segundo a manifestación popular tradicional da que se trate. Nos primeiros meses do ano son maioría as unidades redaccionais nas que se empregan fontes institucionais, algo claramente debido á que son as entidades locais, nomeadamente os concellos os que organizan as celebracións do Entroido. No caso contrario atopamos o mes de novembro, cando habitualmente se celebran os magostos, unidades redaccionais para as que os xornalistas empregan maioritariamente as fontes informativas propias.

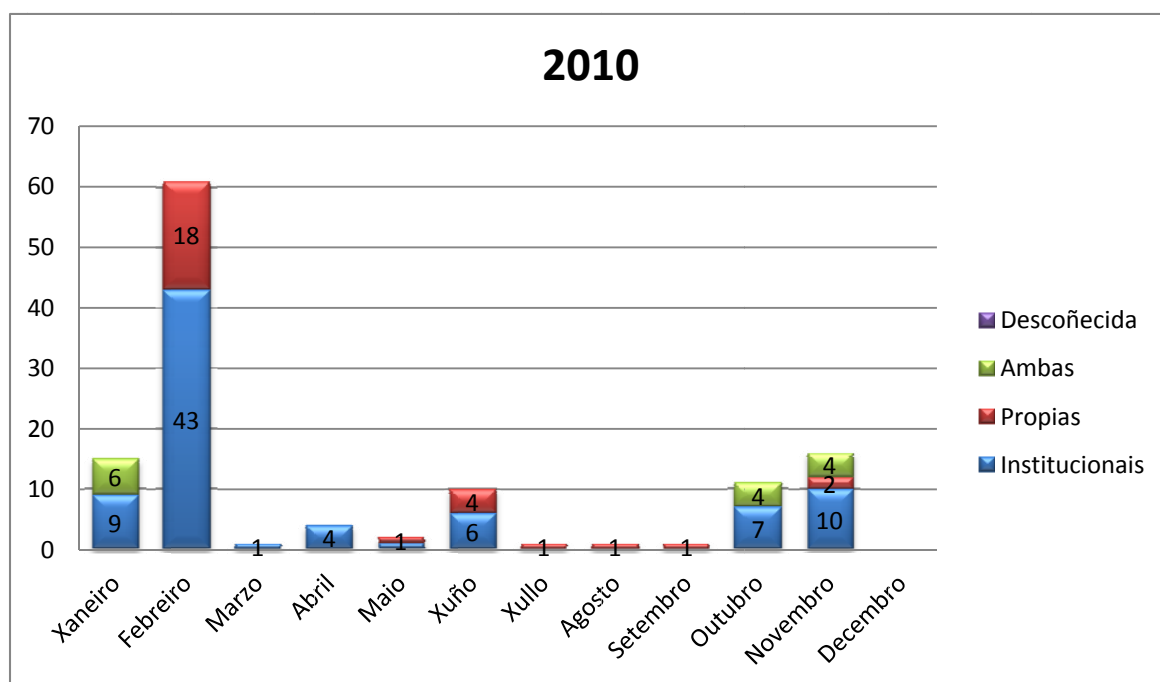

Gráfico 57: distribución por meses das fontes informativas empregadas nas unidades redaccionais analizadas en 2010

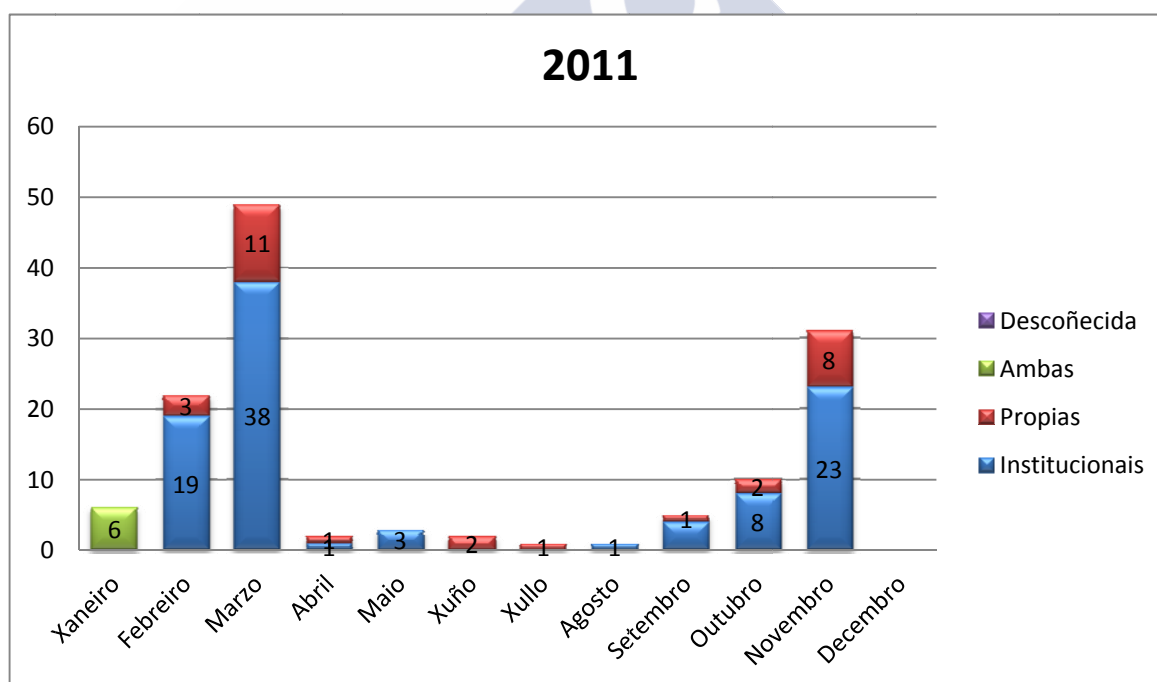

Gráfico 58: distribución por meses das fontes informativas empregadas nas unidades redaccionais analizadas en 2011

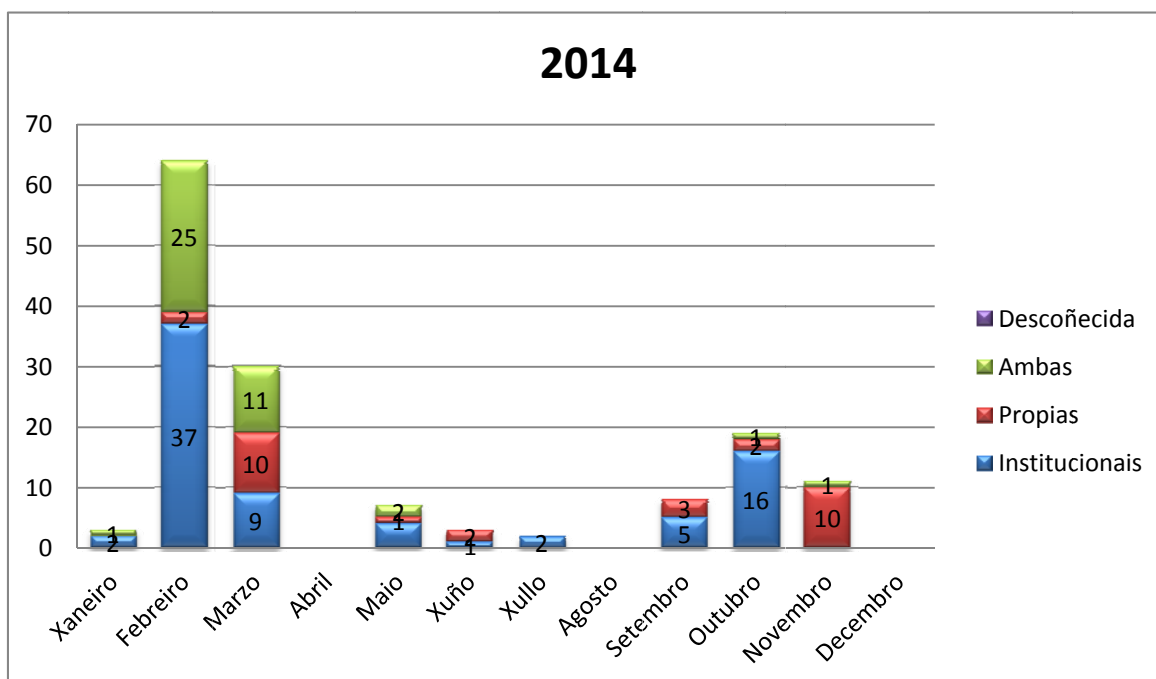

Gráfico 59: distribución por meses das fontes informativas empregadas nas unidades redaccionais analizadas en 2014

Detéctase tamén que para a elaboración das unidades redaccionais sobre manifestacións populares tradicionais que non se publican nos momentos da celebración propiamente dita, empréganse nunha porcentaxe maior as fontes propias. O que ten a súa repercusión naquelas que se rexistran sobre todo nos meses de verán, xuño, xullo e agosto, nomeadamente, que son os meses nos que as porcentaxes de emprego de fontes propias son maiores.

2.1.2.4 Elementos gráficos

Na análise dos datos recompilados destaca sobre todo o aumento de fotografías para documentar as unidades redaccionais sobre manifestacións populares tradicionais obxecto do estudo. Así, en 2010 contabilizamos 188 fotografías referidas a algunha das manifestacións populares tradicionais, en 2011 contamos 192 e en 2014 un total de 244 fotografías referidas a algunha das sete temáticas incluídas na análise. Esta tendencia débese en gran parte ao aumento de reportaxes fotográficas que nomeábamos no punto 2.1.2.2 no que analizamos os resultados segundo o xénero empregado.

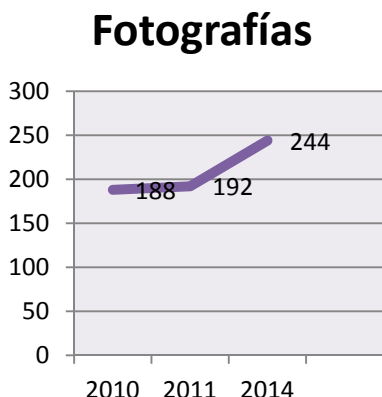

Gráfico 60: número de fotografías sobre as manifestacións populares tradicionais publicadas nos medios impresos da Comarca de Lemos en 2010, 2011 e 2014

Na análise realizada rexistramos unidades redaccionais con ata 20 fotografías, mentres que noutros casos non lle correspondía ningunha. Pero do elevado número de fotografías publicadas nos anos do estudo dá conta a media calculada para cada unidade redaccional que se sitúa nunha fotografía e media. Se realizamos este cálculo por ano, detectamos a tendencia ao aumento de fotografías por unidade redaccional. Así, no 2010 a media de fotografías por unidade redaccional sitúase en 1,49, que descende lixeiramente en 2011 ata o 1,45 e se eleva en 2014 ata 1,64 fotografías por unidade redaccional.

A publicación de fotografías nas unidades redaccionais analizadas atópase claramente influenciada pola temática da información en cuestión. Deste xeito podemos afirmar que a maioría das fotografías no periodo analizado correspóndese con actividades de Entroido. Por meses, os de febreiro ou marzo (dependendo de cómo coincida o calendario de actividades de Entroido) e novembro son os que inclúen un maior número de fotografías nas súas páxinas. O máximo de fotografías publicadas nun mes atopámolo en febreiro de 2010 cando contabilizamos 140 fotografías que se corresponden con 67 unidades redaccionais publicadas neste periodo todas elas referidas a actividades de Entroido. Eso non quere dicir que todas as fotografías publicadas nun momento determinado resposten ao calendario de celebracións das manifestacións populares tradicionais, posto que nalgún caso

rexistramos fotografías referidas ao Entroido en agosto ou ás Fachas de Vilelos en xaneiro.

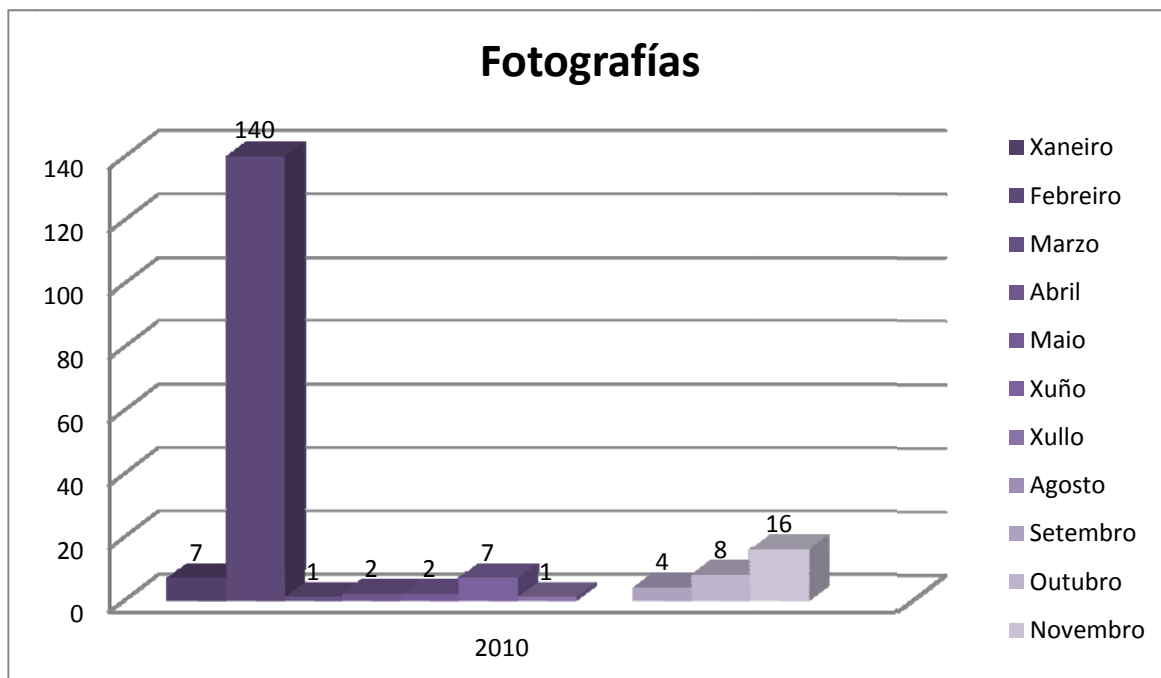

Gráfico 61: distribución por meses de fotografías publicadas nas unidades redaccionais analizadas en 2010

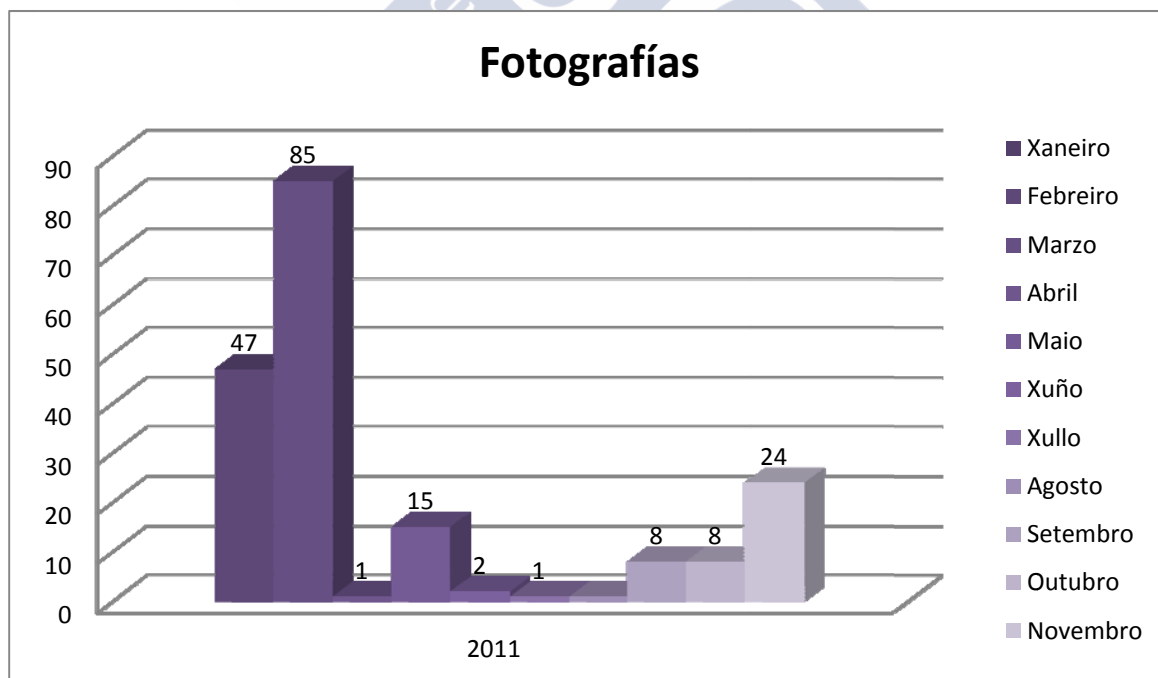

Gráfico 62: distribución por meses de fotografías publicadas nas unidades redaccionais analizadas en 2011

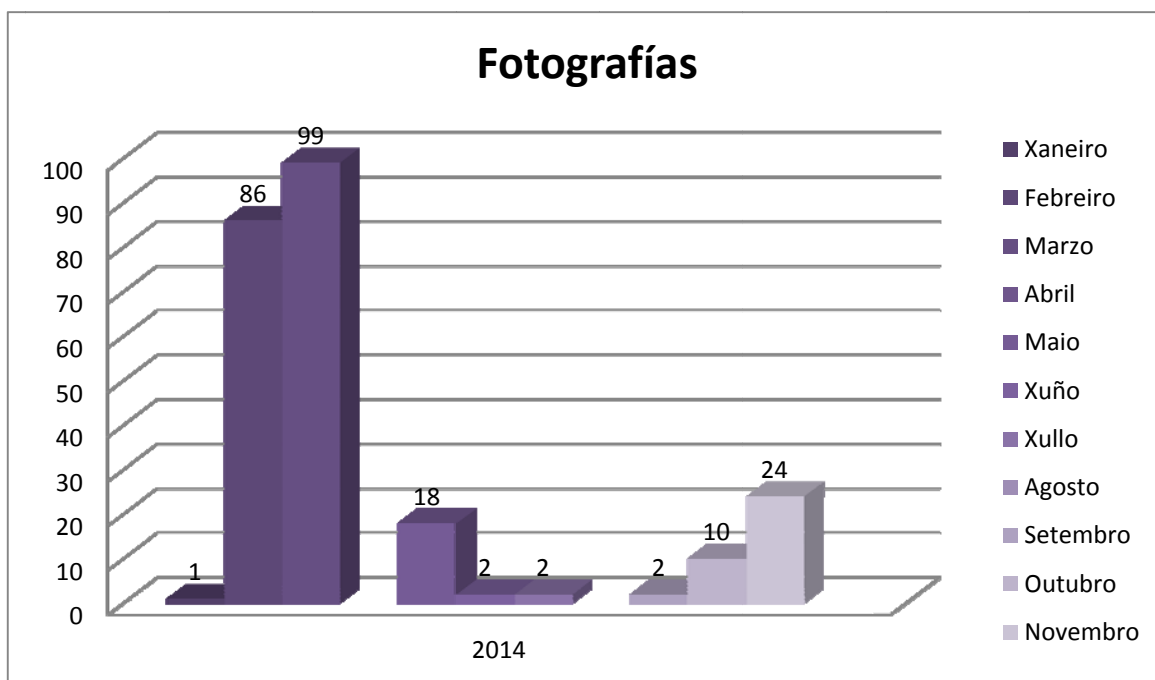

Gráfico 63: distribución por meses de fotografías publicadas nas unidades redaccionais analizadas en 2014

Por outra banda, se analizamos os datos atendendo a fotografías publicadas segundo a temática da unidade redaccional concluímos que 2010 non foi o ano no que se publicou un maior número de fotografías sobre o Entroido. Foi en 2014, cando contabilizamos un total de 189 fotografías referidas ás diferentes actividades de Entroido. En 2010 se rexistraron 149 fotografías sobre esta manifestación popular tradicional e en 2011 outras 139.

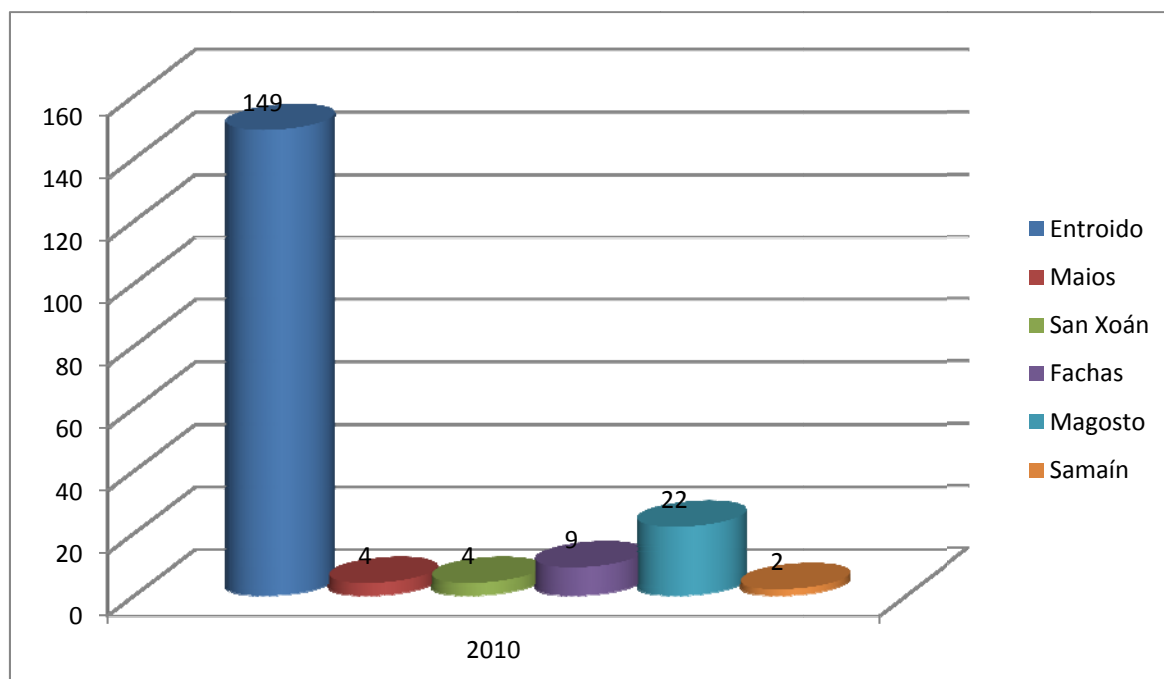

Gráfico 64: distribución de fotografías por área temática nas unidades redaccionais analizadas en 2010

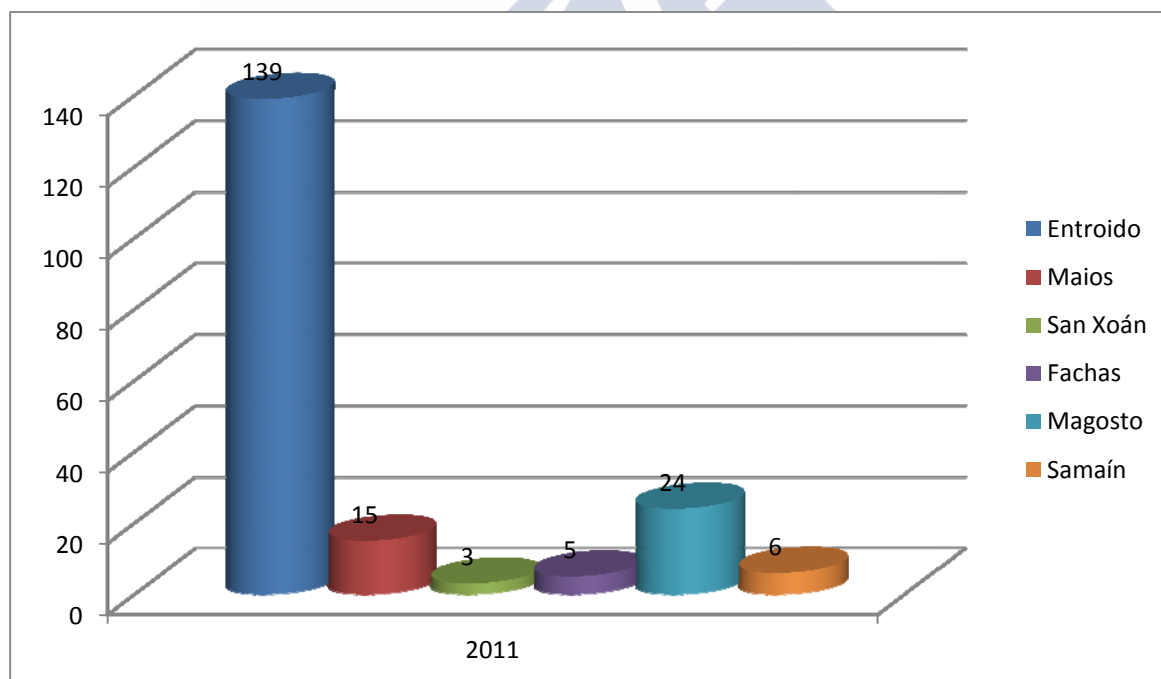

Gráfico 65: distribución de fotografías por áreas temáticas nas unidades redaccionais analizadas en 2011

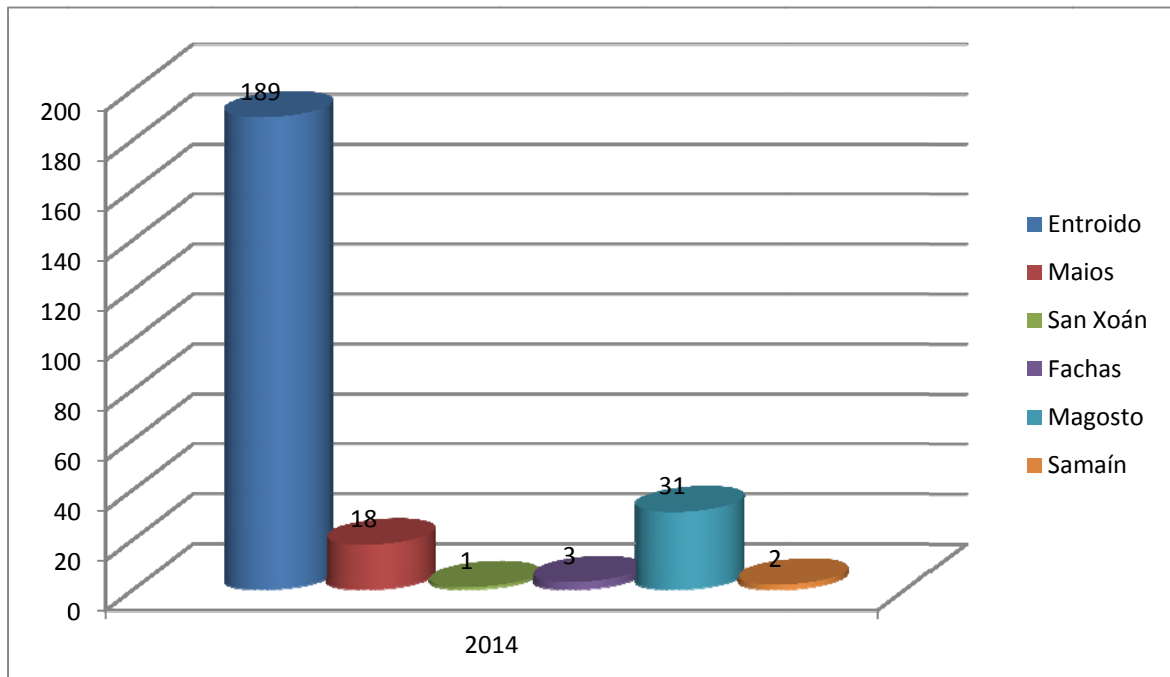
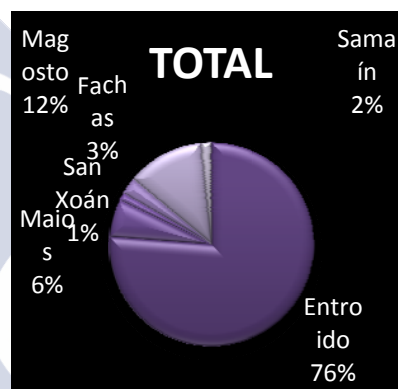
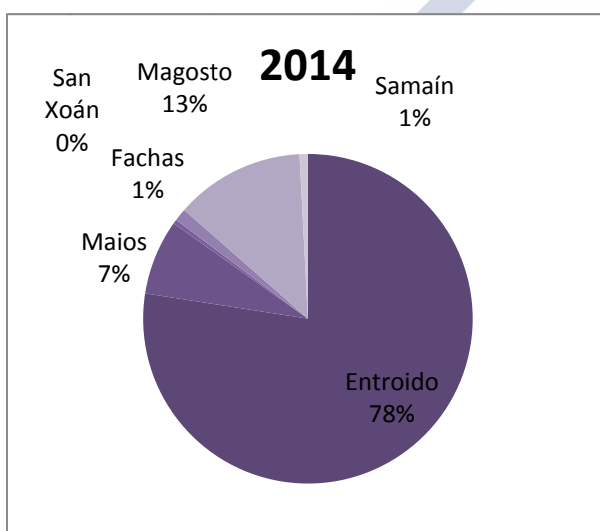
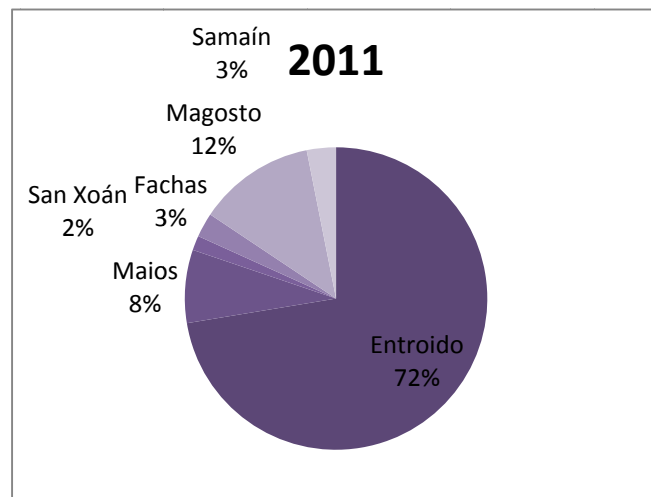
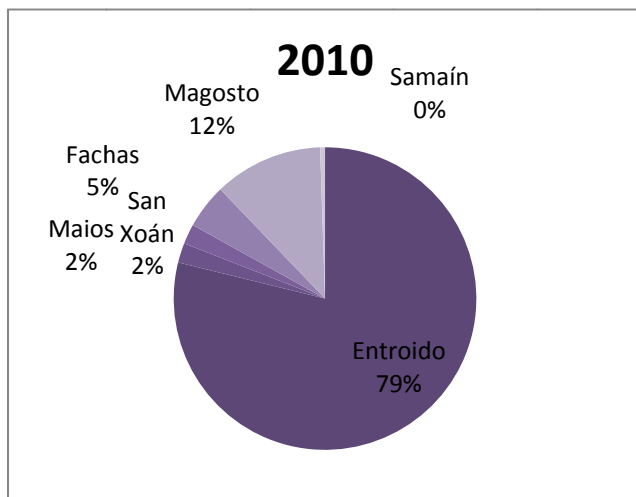

Gráfico 66: distribución de fotografías por área temática nas unidades redaccionais analizadas en 2014

Se comparamos os datos de distribución por meses cos datos de distribución por temática obtemos resultados similares. Polo que concluímos que a distribución de fotografías publicadas por meses ao longo do ano deixa patente a que tipo de manifestación popular fai referencia a fotografía.

Se pasamos eses datos a termos porcentuais concluímos que a maioría das fotografías publicadas cada ano son dedicadas ao Entroido en primeiro lugar e ao magosto en segundo, seguido das referidas ás celebracións dos maíos, das Fachas e do Samaín.

Gráficos 67, 68, 69 e 70: peso porcentual das fotografías por áreas temáticas nos anos 2010, 2011, 2014 e media dos anos analizados.

Nos anos de realización desta análise detéctase unha tendencia ao aumento de fotografías dedicadas ao Entroido, Maíos e magosto en canto diminúen as dedicadas a San Xoán, Fachas e Samaín.

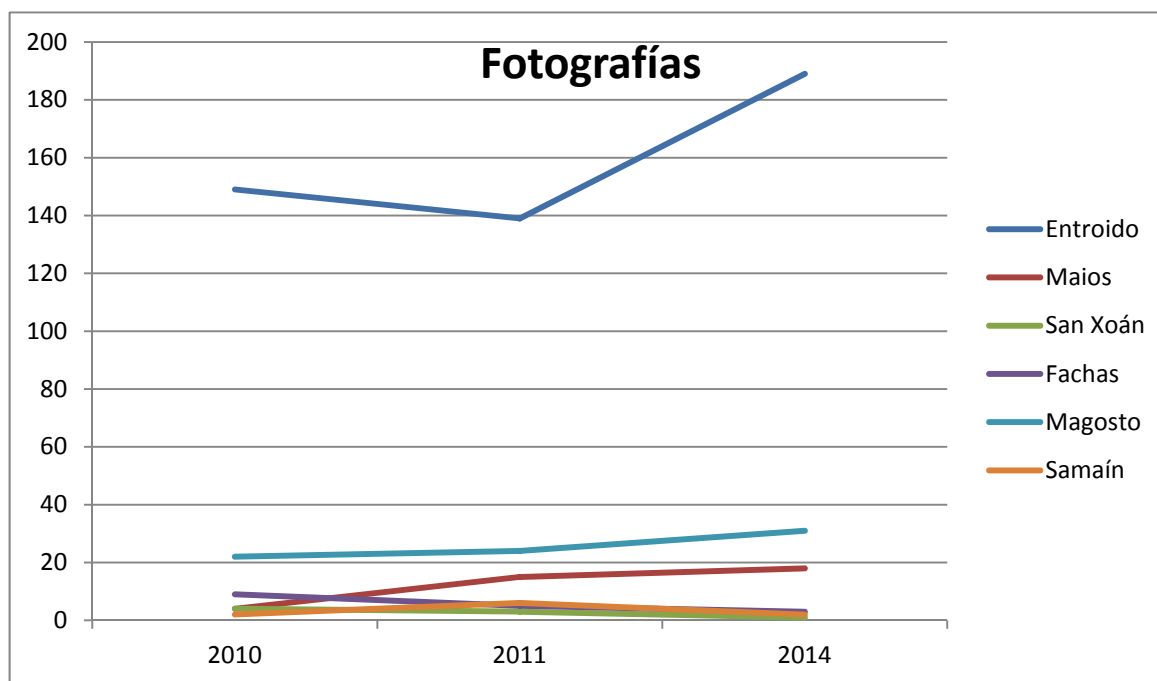

Gráfico 71: fotografías publicadas por áreas temáticas nos anos 2010, 2011 e 2014

2.1.2.5 Tendencia á comparación e peculiaridades nas unidades redaccionais analizadas

A redacción das unidades redaccionais sobre manifestacións populares tradicionais analizadas caracterízase por varios aspectos a ter en conta, entre eles destaca a tendencia á comparación con manifestacións similares noutros lugares ou momentos e a destacar as peculiaridades propias da manifestación concreta. Polo tanto, o redactor non só se dedica a dar a información sobre o evento, senón que na súa redacción destaca os aspectos que fan diferente á manifestación popular tradicional local da que estea a informar.

Consideramos que se trata dunha tendencia consecuencia da dicotomía global-local que fai preciso establecer distincións nestas manifestacións para reforzar a identidade da comunidade local. Así no ano 2010 atopamos un total de 61 unidades

redaccionais nas que se inclúe algún tipo de comparación ou destaca algunha peculiaridade da manifestación sobre a que trata. Este número descende ata 41 unidades redaccionais en 2011 e aumenta ata as 65 en 2014.

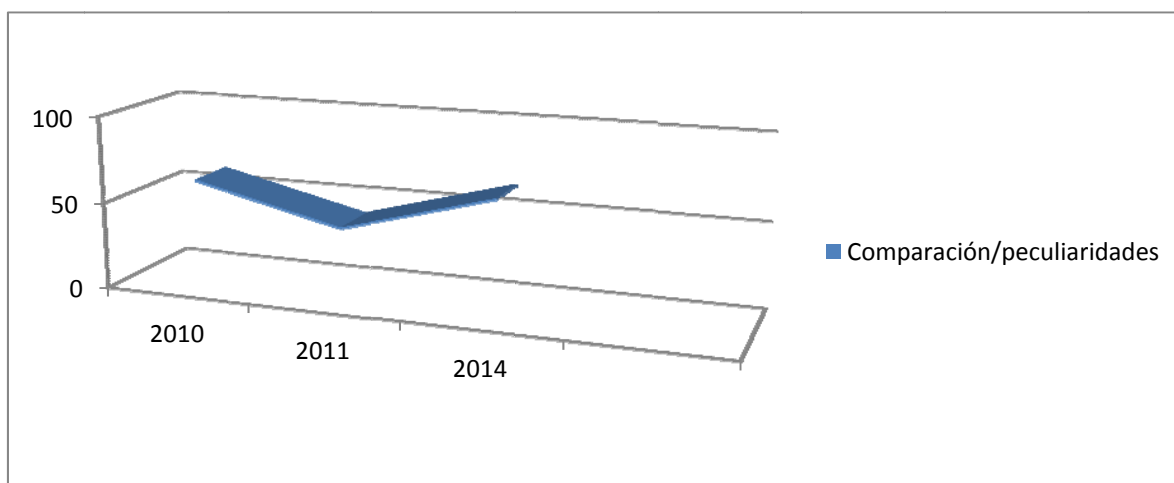

Gráfico 72: número de unidades redaccionais que inclúen a comparación ou destacan as peculiaridades das manifestacións populares tradicionais nas unidades redaccionais analizadas en 2010, 2011 e 2014

Porcentualmente a tendencia á comparación ou a destacar as peculiaridades da manifestación popular tradicional local fronte a outra alí é evidente. Así en 2010 sitúase nun 48,41%, en 2011 nun 31,06% e en 2014 nun 43,91%. Consideramos que o lixeiro descenso detectado en 2014 en comparación con 2011 débese en parte ao elevado número de unidades redaccionais clasificadas como previo (86 de 148 en total o que supón un 58%) ou como breve (57 de 148 unidades redaccionais en total, o que supón un 38%) por non ter cabida neste tipo de informacións datos referidos a comparacións ou peculiaridades da manifestación popular tradicional en cuestión.

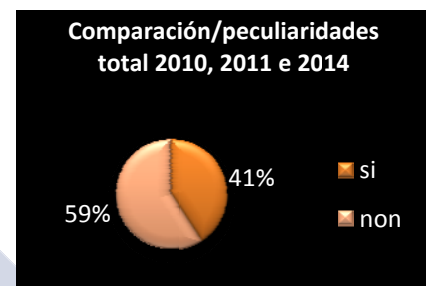
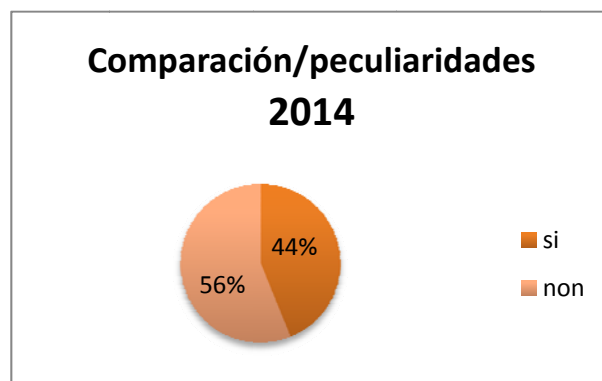
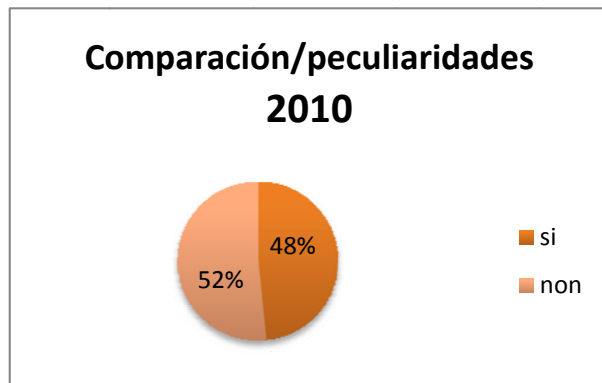
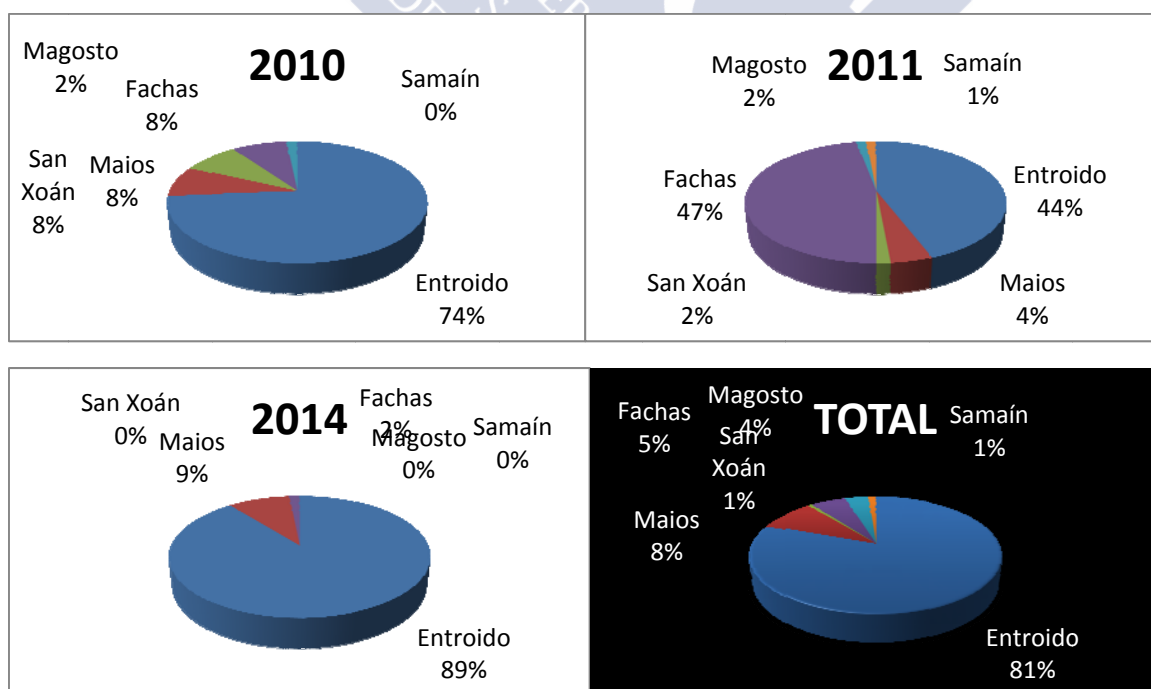

Gráfico 73, 74, 75 e 76: porcentaxe de unidades redaccionais sobre manifestacións populares tradicionais na Comarca de Lemos que inclúen a comparación ou peculiaridades na redacción en 2010, 2011 e 2014 e media dos anos analizados

Se calculamos a media dos anos analizados obtemos que nun 41% das unidades redaccionais analizadas se realizou algún tipo de comparación ou destaque de peculiaridades da manifestación popular tradicional sobre a que versa, mentres que nun 59% dos casos non foi así.

Se analizamos a distribución mensual das unidades redaccionais que inclúen esta característica na súa redacción concluímos que hai áreas temáticas nas que esta tendencia é maior en detrimento doutras manifestacións populares tradicionais nas que apenas se presenta esta característica. Podemos concluír que o Entroido é a manifestación popular tradicional na que atopamos máis claramente esta tendencia á comparación e destaque de peculiaridades que é moito menor noutras como a celebración dos Maíos ou o magosto. Obviamente tamén se debe á existencia ou non de peculiaridades que fagan diferente á propia manifestación obxecto da información. O peso porcentual do Entroido nas unidades redaccionais que inclúen comparacións é evidente acadando un 73% do total en 2010 e 2011 e elevándose ata un 89% en 2014. Se calculamos a media dos anos analizados o peso porcentual das unidades redaccionais sobre o Entroido que inclúan na redacción a comparación ou destaque de peculiaridades elévase ata o 81%

Gráficos 77, 78, 79 e 80: porcentaxe de unidades redaccionais por áreas temáticas nas que se inclúe a comparación ou destaque de peculiaridades na información en 2010, 2011, 2014 e media dos anos analizados

Derivado desta tendencia en determinadas áreas temáticas a incluír a comparación, a maioría das unidades redaccionais nas que atopamos esta característica sitúanse nos meses de febreiro ou marzo, dependendo do calendario de celebracións de cada ano en cuestión.

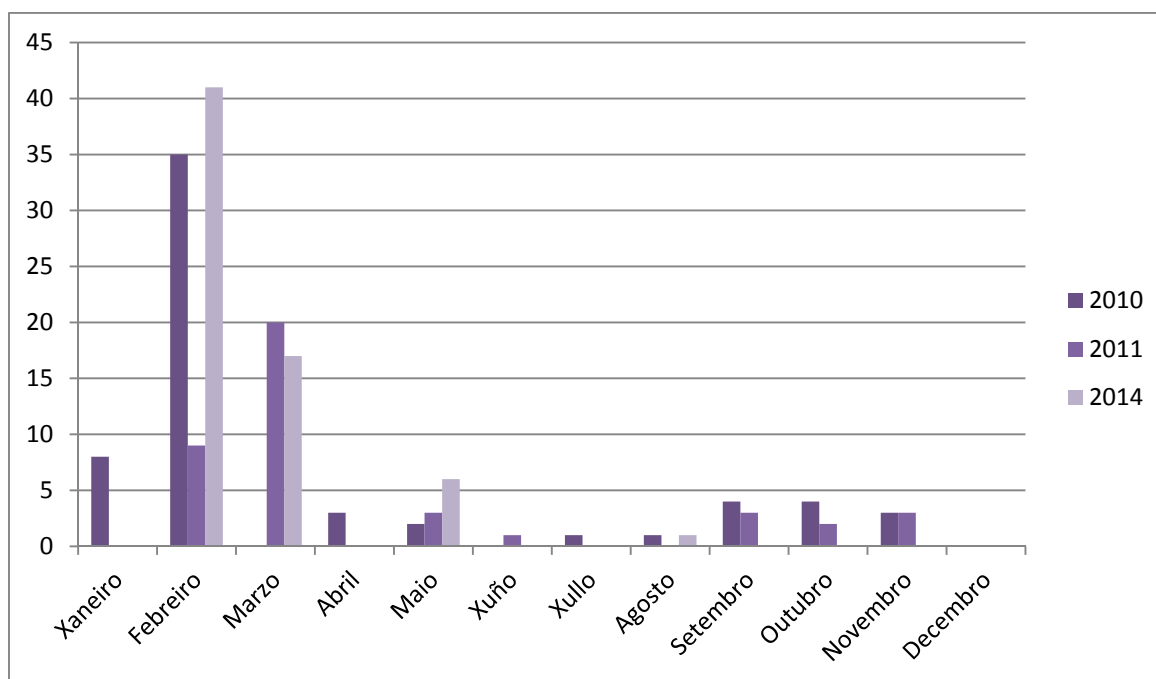

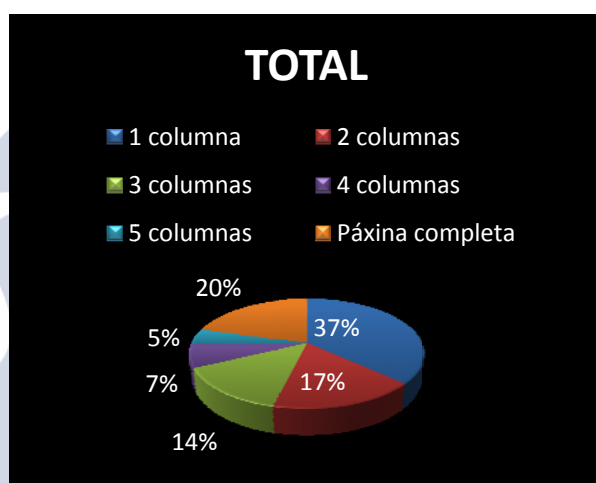
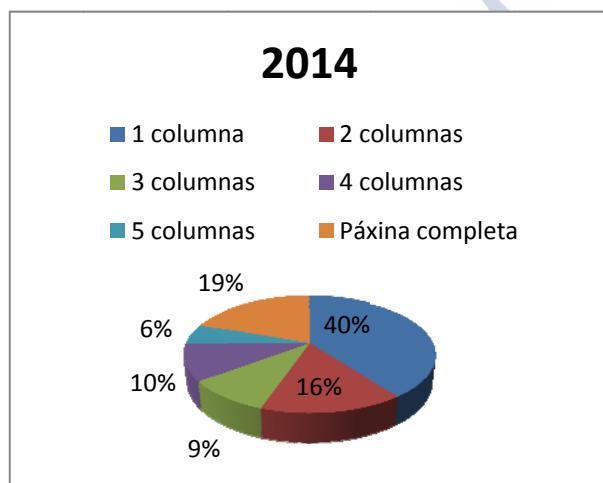
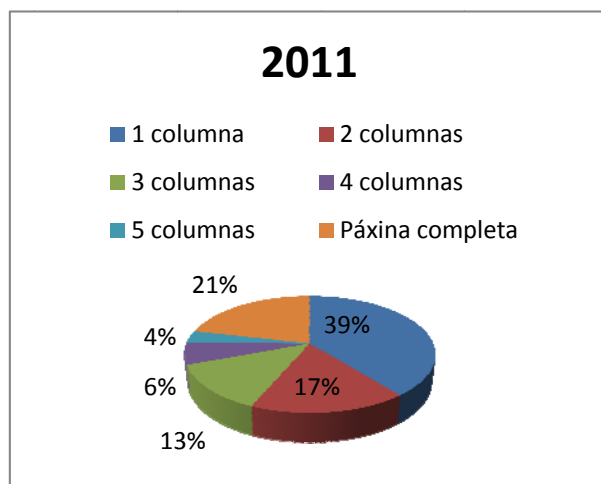
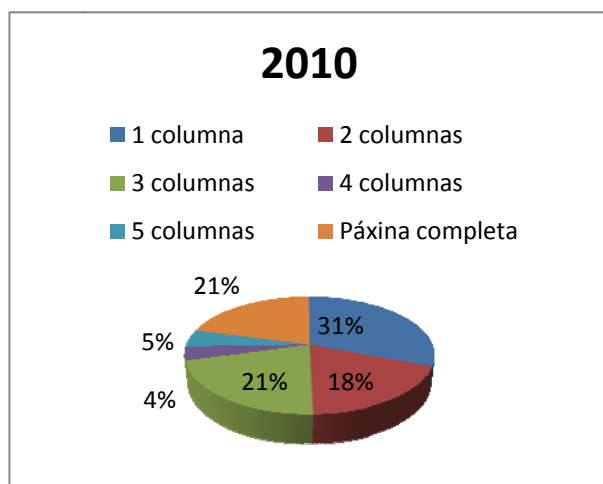
Gráfico 81: Distribución mensual de unidades redaccionais sobre manifestacións populares tradicionais con comparación ou destaque de peculiaridades nos medios impresos na Comarca de Lemos en 2010, 2011 e 2014

2.1.2.6 Espazo dedicado ás unidades redaccionais analizadas

O espazo dedicado nos medios analizados á información sobre as manifestacións populares tradicionais varía enormemente ao longo do ano dependendo de varios factores como o xénero ou se se trata dun 'previo' ou se recolle información sobre o evento xa celebrado. Deste xeito, o espazo que os redactores dedican ás referidas informacións van dende unha soa columna ata páxinas completas. Na súa decisión do espazo a dedicar inflúe a cantidade de información que inclúen pero tamén a inclusión ou non de fotografías. Consecuentemente, detectamos unha clara tendencia a organizar as unidades redaccionais de menor tamaño como breves ou previos en unha ou dúas columnas e, no caso contrario, as reportaxes contan con espazos maiores de catro ou cinco

columnas. Se nos apartados 2.1.2.1 e 2.1.2.2 falábamos da tendencia ao aumento de unidades clasificadas como 'previos' ou como 'breves', ao analizar o espazo dedicado ás unidades redaccionais sobre manifestacións populares tradicionais na Comarca de Lemos, detectamos unha clara tendencia ao aumento de unidades redaccionais que se organizan nun espazo de unha ou dúas columnas. No caso contrario, atópanse as páxinas completas que tamén aumentan en número, debido á tendencia tamén advertida no punto 2.1.2.2 e no 2.1.2.4 á inclusión de reportaxes fotográficas sobre a celebración de eventos das manifestacións populares tradicionais obxecto de análise. Deste xeito en 2010 atopamos 46 unidades redaccionais organizadas en unha soa columna que aumentan ata as 63 en 2014. No caso de unidades redaccionais ás que se lle dedica unha páxina completa, en 2010 contabilizamos 27, que se sitúan en 25 en 2011 e aumentan ata as 31 en 2014.

Gráficos 82, 83, 84 e 85: Distribución porcentual de unidades redaccionais sobre manifestacións populares tradicionais organizadas en 1,2,3,4,5 columnas ou páxinas completas nos medios impresos na Comarca de Lemos en 2010, 2011, 2014 e media dos anos analizados

Ao analizar a evolución dos anos estudados detectamos claramente unha tendencia ao aumentos de unidades redaccionais de una ou dúas columnas e de páxinas con dedicación completa.

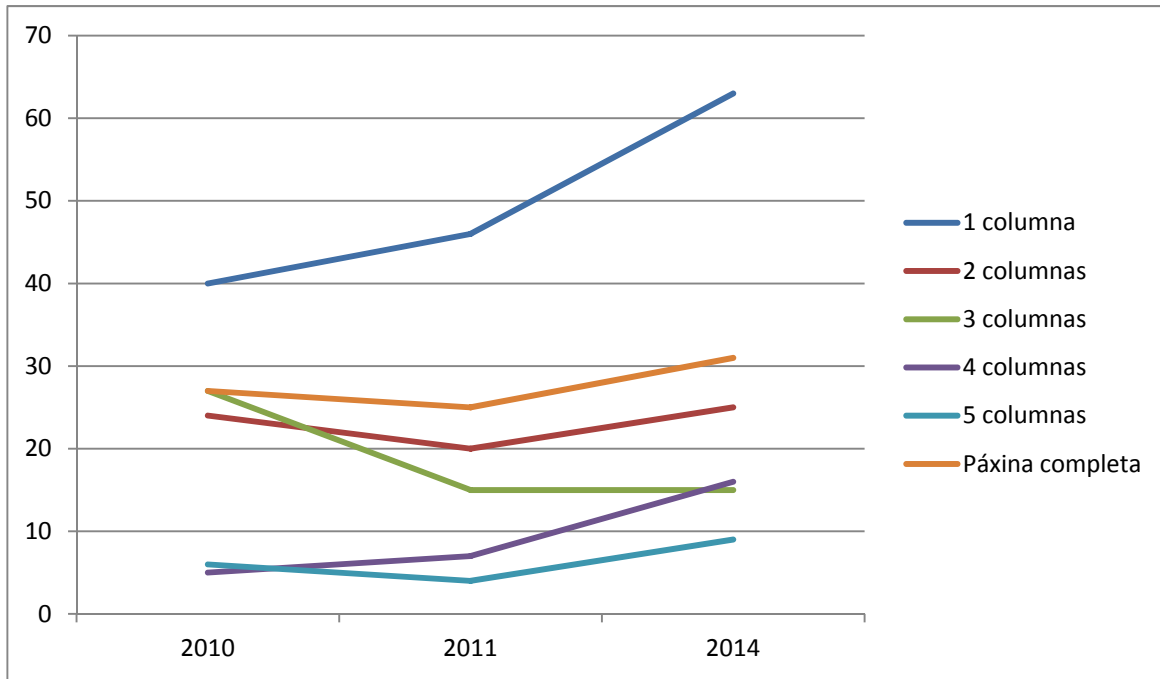

Gráfico 86: evolución da organización das unidades redaccionais en 1, 2, 3, 4, 5 columnas ou páxina completa nas unidades redaccionais sobre manifestacións populares tradicionais nos medios impresos na Comarca de Lemos en 2010, 2011 e 2014

Como consecuencia desta análise atopamos moitas similitudes entre a distribución mensual dos xéneros xornalísticos empregados e a distribución mensual do espazo dedicado ás diferentes unidades redaccionais.

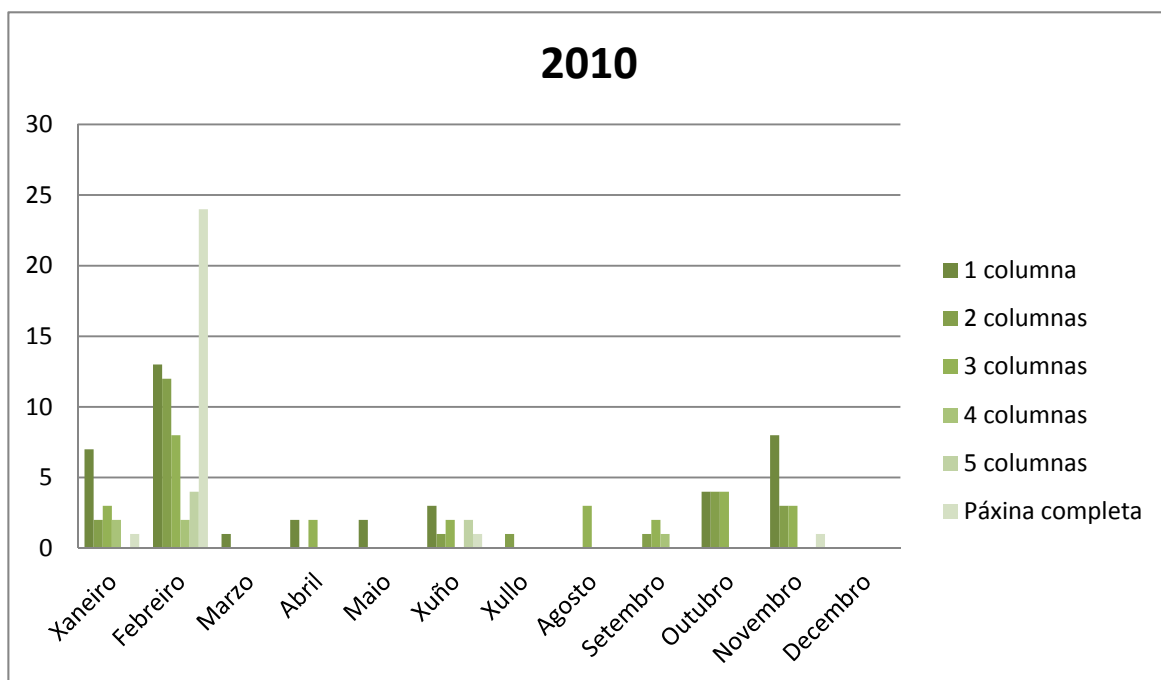

Gráfico 87: distribución mensual do espazo dedicado a unidades redaccionais sobre manifestacións populares tradicionais nos medios impresos na Comarca de Lemos en 2010

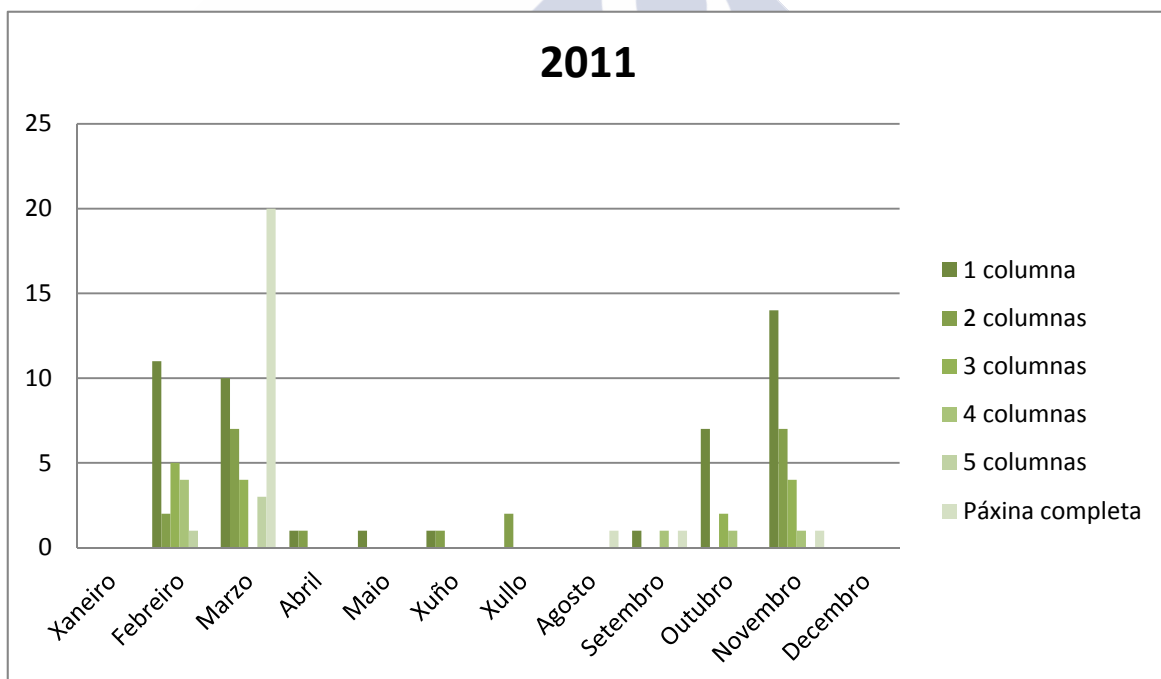

Gráfico 88: distribución mensual do espazo dedicado a unidades redaccionais sobre manifestacións populares tradicionais nos medios impresos na Comarca de Lemos no 2011

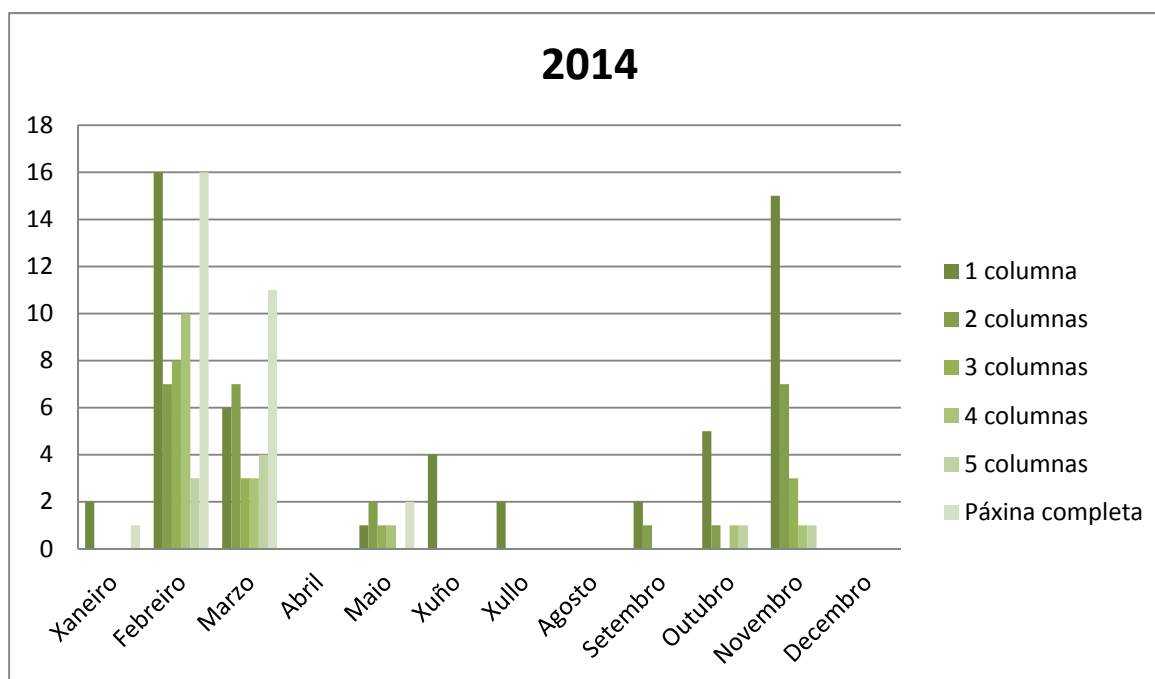

Gráfico 89: distribución mensual do espazo dedicado a unidades redaccionais sobre manifestacións populares tradicionais nos medios impresos da Comarca de Lemos

De todo o explicado anteriormente e tendo en conta a distribución mensual da organización das unidades redaccionais, entendemos que na súa maioría as páxinas completas están dedicadas a reportaxes sobre o Entroido e que nos tempos anteriores á súa celebración se inclúen numerosos 'previos' que aumentan o número de informacións a unha ou dúas columnas. Por outra banda o elevado número de unidades redaccionais clasificadas cun espazo de dedicado de unha columna en novembro son informacións dedicadas na súa maioría a dar conta de magostos colectivos.

2.1.2.7 Lugares empregados para a colocación das unidades redaccionais analizadas

O lugar empregado para a colocación das unidades redaccionais sobre manifestacións populares tradicionais nas páxinas dos medios escritos analizados non segue un patrón claro, a pesar do que podemos establecer unha serie de tendencias. Nunha primeira clasificación distinguimos entre a situación en portada, contraportada ou interior, sendo esta última a opción máis empregada. En 2010 contabilizamos 96 unidades redaccionais colocadas en interior, 16 referencias en portada e 14 en contraportada. En 2011 son 79 as unidades redaccionais que

aparecen no interior, outras 19 en portada e 34 en cotraportada. Finalmente en 2014 contabilizamos 110 unidades redaccionais no interior, 17 atopámolas na portada e 21 en contraportada.

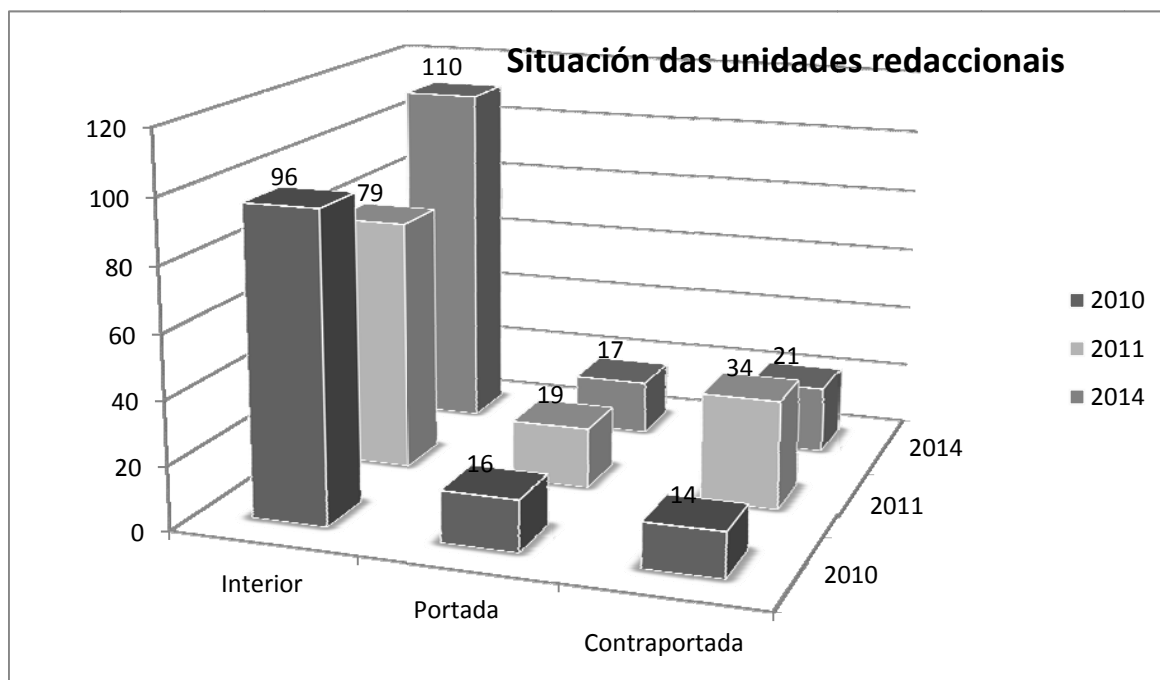
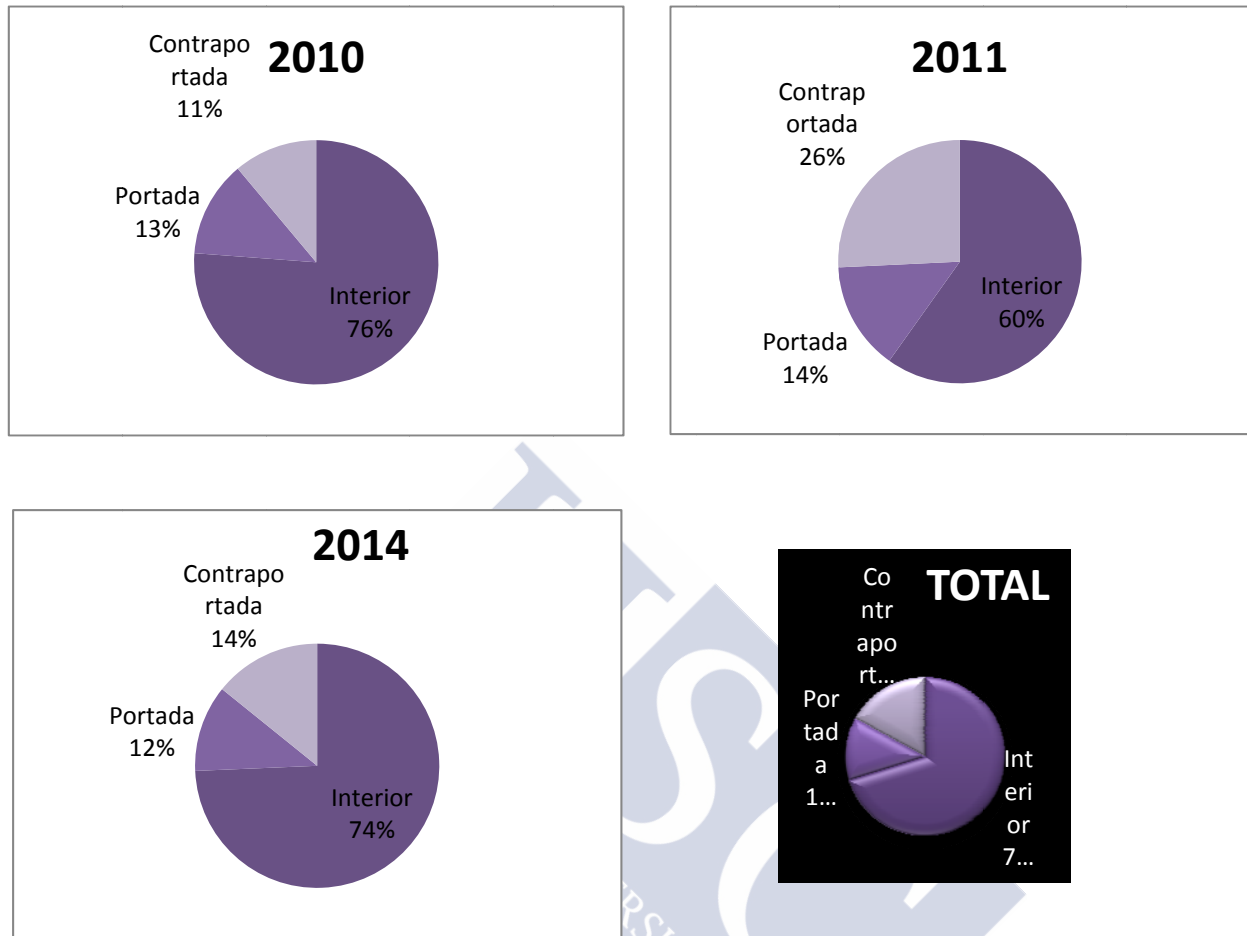

Gráfico 90: situación das unidades redaccionais sobre manifestacións populares tradicionais nos medios impresos na Comarca de Lemos en 2010, 2011 e 2014

Se analizamos os datos porcentualmente atopamos que en 2010 o 76% das unidades redaccionais referidas a manifestacións populares tradicionais nos medios impresos na Comarca de Lemos se situaron no interior. Esta porcentaxe diminúe ata o 60% en 2011 e permanece nun 74% en 2014. Pola contra a porcentaxe de colocación en portada aumenta dende un 13% en 2010, pasando por un 14% en 2011, ata un 12% en 2014. As unidades redaccionais colocadas na contraportada correspóndense con valores de 11% en 2010, que aumenta ata un 26% en 2011 para situarse nun 14% en 2014. Na análise conxunta dos datos recompilados podemos establecer que un 70% das unidades redaccionais (285 unidades) se colocaron no interior das publicacións, outro 17% (69 unidades) se colocaron na contraportada e un 13% (52 unidades) en portada.

Gráficos 91, 92, 93 e 94: porcentaxes de unidades redaccionais sobre manifestacións populares tradicionais colocadas en portada, contraportada ou interior dos medios escritos na Comarca de Lemos en 2010, 2011, 2014 e media dos anos analizados

Deste xeito, trala análise dos datos aportados nos anos da investigación detectamos unha tendencia ao aumento da colocación das unidades redaccionais sobre manifestacións populares tradicionais nas páxinas interiores das publicacións, así como un lixeiro aumento da súa colocación na contraportada e permanencia da referencias en portada.

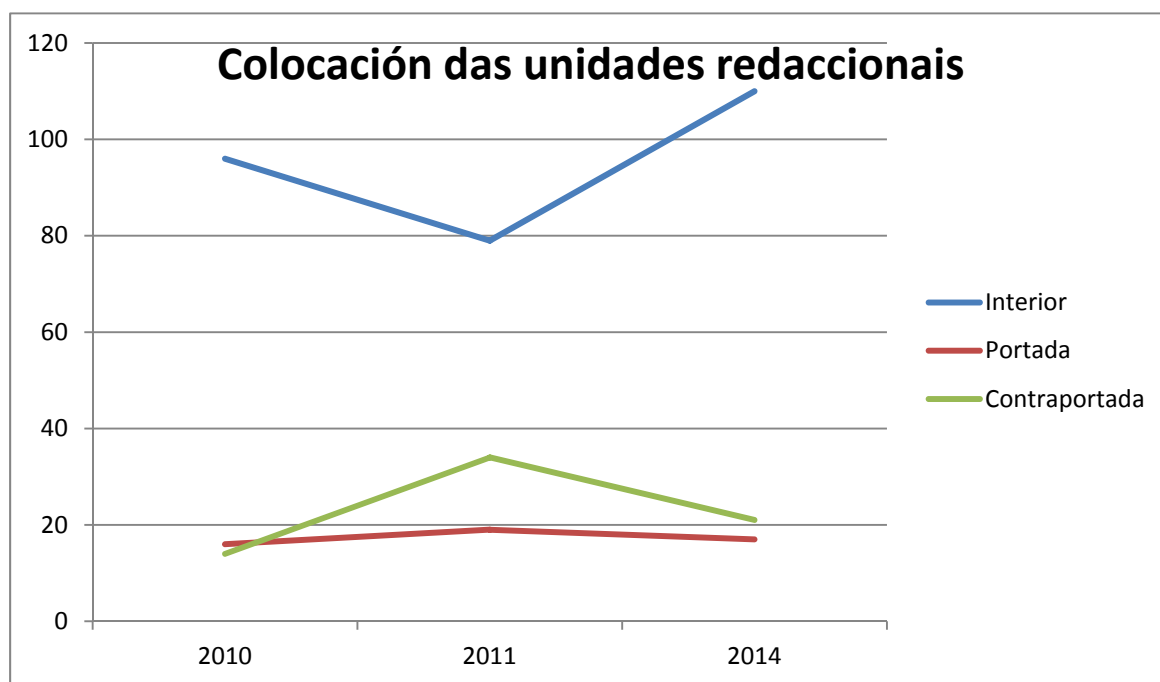

Gráfico 95: tendencia á colocación das unidades redaccionais sobre manifestacións populares tradicionais nos medios escritos na Comarca de Lemos en 2010, 2011 e 2014

Consideramos que a tendencia a colocar as unidades redaccionais sobre manifestacións populares tradicionais nos medios impresos na Comarca de Lemos nas páxinas interiores das publicacións está relacionada en gran medida co xénero escollido para a redacción da información. Concretamente as reportaxes fotográficas e outras unidades redaccionais que inclúen fotografías así como as informacións clasificadas como 'previos' se sitúan habitualmente nas páxinas interiores, mentres que outros xéneros como os breves se sitúan con maior frecuencia nas contraportadas. A partir desta cuestión tamén podemos extraer outras conclusións sobre a tendencia a colocar as unidades redaccionais en interior, portada ou contraportada segundo o ámbito temático ao que fagan referencia. Así, consideramos que as informacións referidas ao Entroido ou os Maíos, que xeralmente adoptan forma de reportaxe se sitúan, polo tanto, en páxinas interiores. Pola contra, as unidades redaccionais referidas á celebración de magostos ou Samaín, xeralmente de extensión breve, se colocan de forma máis frecuente nas páxinas de contraportada, que tamén se prestan a inclusión de fotografías. Estas conclusións sobre a relación entre a temática das unidades redaccionais e a súa colocación na publicacións vén corroborada pola distribución mensual do número de

unidades redaccionais que se colocan en portada, interior ou contraportada ao longo do ano.

En 2010, constatamos que a maioría de unidades redaccionais colocadas en interior se contabilizaron no mes de febreiro (46 dun total de 96 ao longo de todo o ano). Algo similar ocorre en 2011 cando entre febreiro e marzo contamos 45 unidades redaccionais situadas en páxinas interiores (dun total de 79 ao longo do ano) e en 2014 foron 71 as unidades redaccionais colocadas en páxinas interiores entre febreiro e marzo (dun total de 110 que se colocaron nas páxinas interiores ao longo de todo o ano). As chamadas en portada tamén son maioritariamente nos meses de febreiro e marzo, 12 contamos en febreiro de 2010, 14 entre febreiro e marzo de 2011 e outras 15 referencias en portada atopamos entre febreiro e marzo de 2014. Tanto as unidades redaccionais contabilizadas en portada como as contabilizadas en páxinas interiores nestes meses se refiren na súa maioría a celebracións de Entroido. No caso contrario atópanse as celebracións de magostos e Samaín que se reflicten nas cifras de unidades redaccionais nos meses de outubro e novembro, nos que se sitúan maioritariamente informacións nas contraportadas das publicacións analizadas.

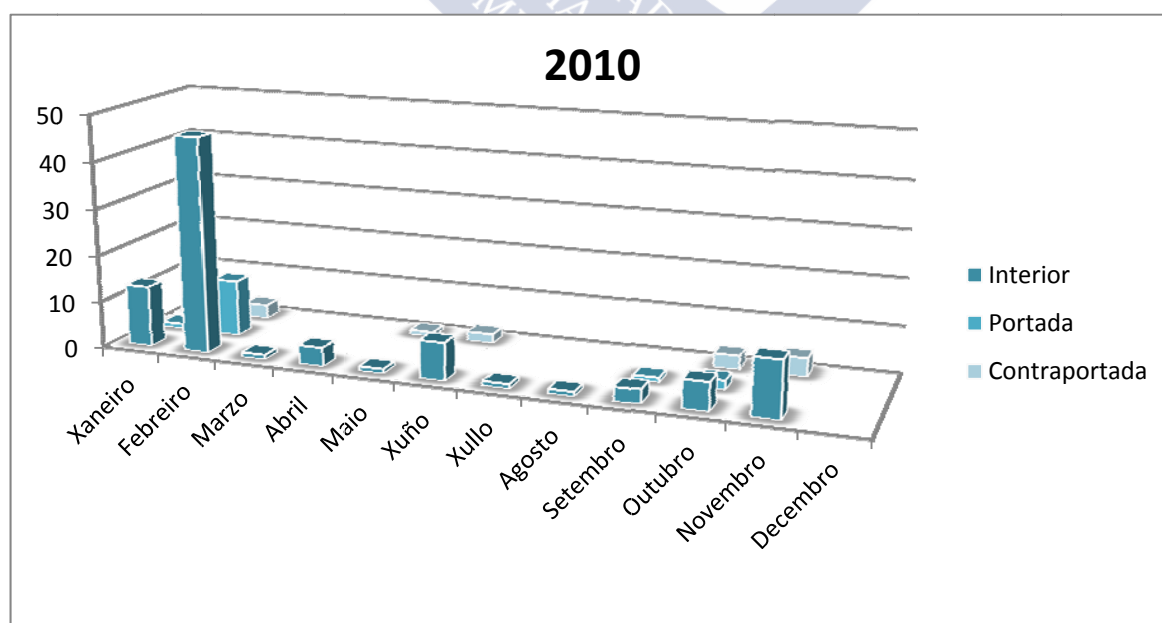

Gráfico 96: distribución mensual de unidades redaccionais sobre manifestacións populares tradicionais nos medios impresos na Comarca de Lemos segundo a súa colocación en portada, contraportada ou páxinas interiores en 2010

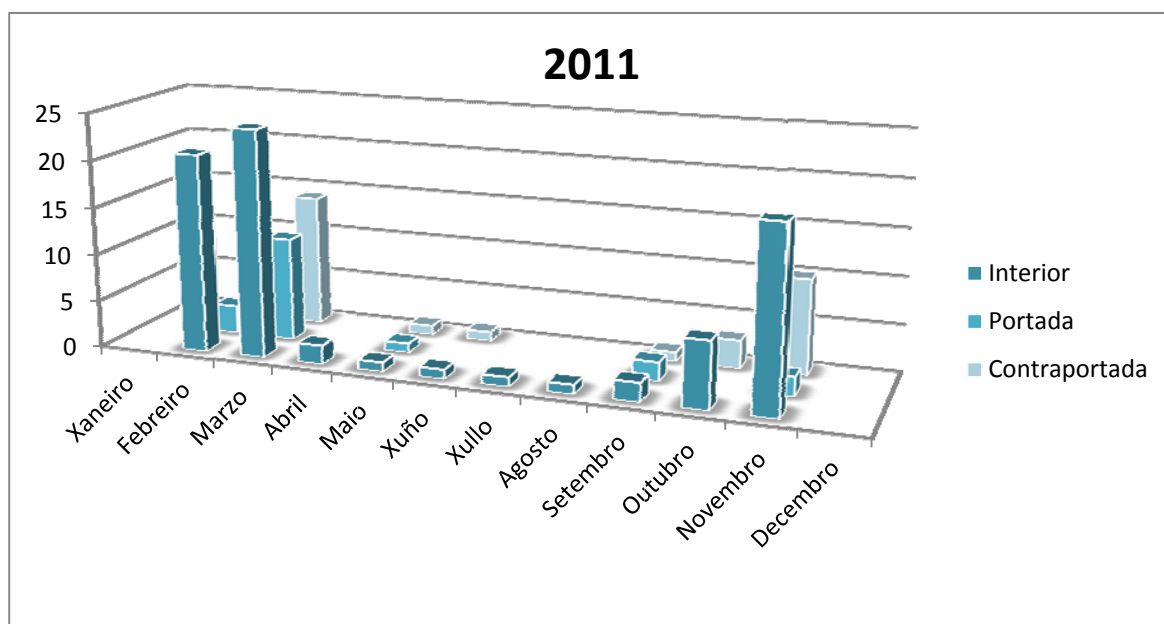

Gráfico 97: distribución mensual de unidades redaccionais sobre manifestacións populares tradicionais nos medios impresos na Comarca de Lemos segundo a súa colocación en portada, contraportada ou páxinas interiores en 2011

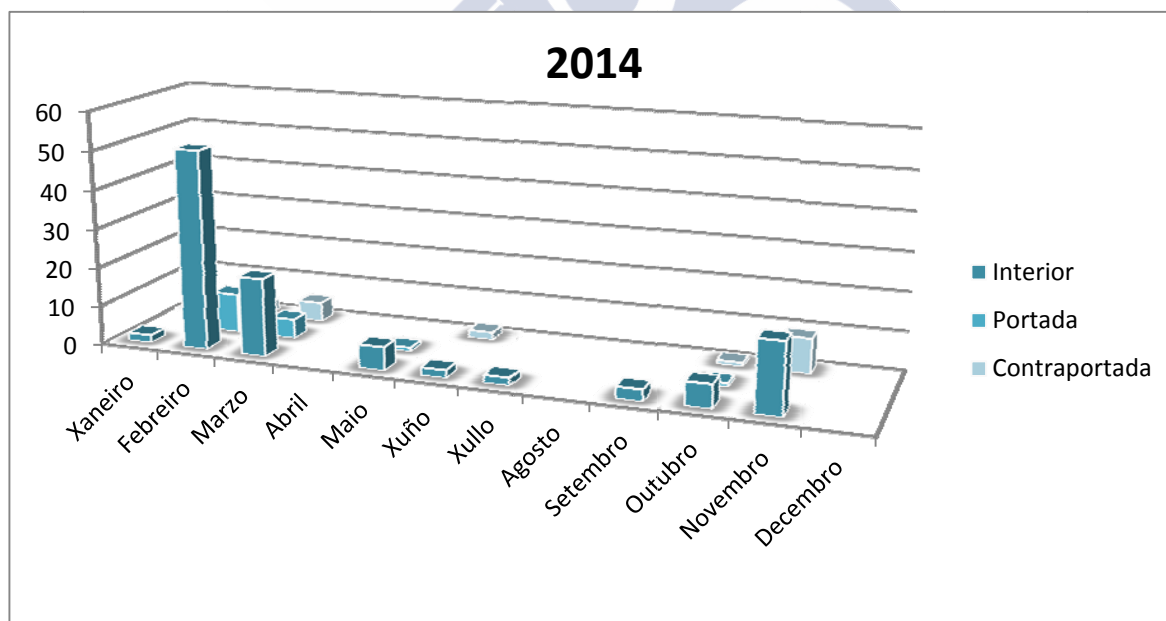

Gráfico 98: distribución mensual de unidades redaccionais sobre manifestacións populares tradicionais nos medios impresos na Comarca de Lemos segundo a súa colocación en portada, contraportada ou páxinas interiores en 2014

Dentro da análise da colocación das unidades redaccionais sobre manifestacións populares tradicionais nos medios impresos na Comarca de Lemos, incluímos non só a distinción entre portada, contraportada e interior, senón tamén a situación dentro da páxina. Así, distinguimos entre esquina superior esquerda, esquina superior dereita, parte central, esquina inferior esquerda ou esquina inferior dereita. É necesario puntualizar que non foron contabilizados nesta clasificación aqueles casos analizados nos que as unidades redaccionais ocupaban páxinas completas, motivo polo que non coincide a suma das unidades redaccionais de cada situación en páxina co número total de unidades redaccionais colocadas en páxinas interiores.

En xeral non detectamos na actualidade ningunha tendencia maioritaria á colocación das unidades redaccionais analizadas nun lugar concreto das páxinas. Así en 2010 contabilizamos 13 unidades redaccionais situadas na esquina superior esquerda da páxina, 7 na esquina superior dereita, outras 38 unidades redaccionais se situaron na parte central da páxina, 13 na parte inferior esquerda e finalmente 12 na parte inferior dereita. En 2011, 14 unidades redaccionais foron situadas na parte superior esquerda da páxina, 10 na parte superior dereita, 28 na parte central, 12 unidades redaccionais contabilizamos como situadas na parte inferior esquerda e 12 na parte inferior dereita. En 2014, foron 15 as unidades redaccionais colocadas na parte superior esquerda, 24 na parte superior dereita, 21 no centro, outras 21 unidades redaccionais foron colocadas na parte inferior esquerda da páxina e finalmente 26 unidades redaccionais se colocaron na parte inferior dereita.

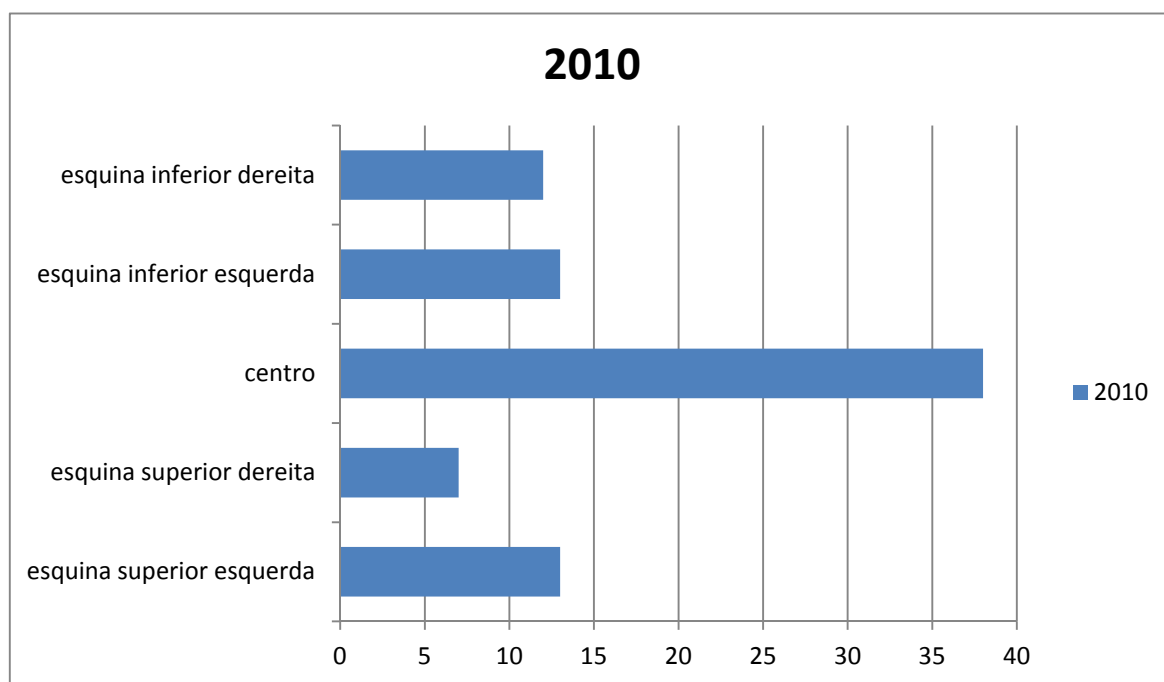

Gráfico 99: colocación en páxina das unidades redaccionais sobre manifestacións populares tradicionais nos medios impresos na Comarca de Lemos en 2010

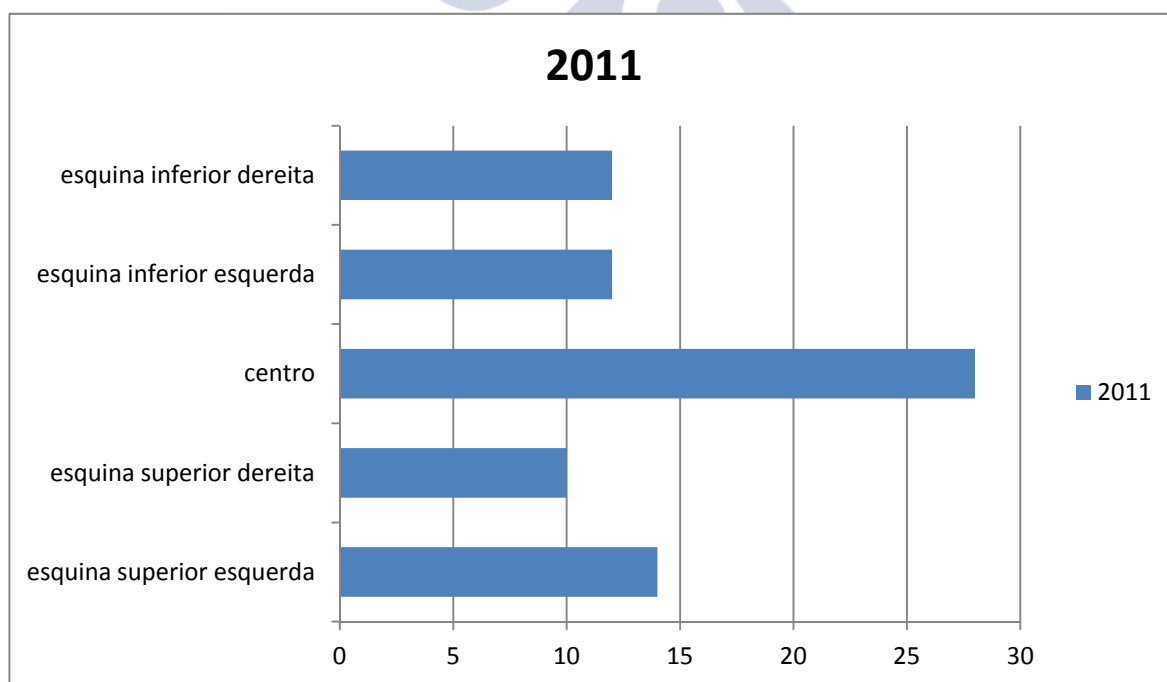

Gráfico 100: colocación en páxina das unidades redaccionais sobre manifestacións populares tradicionais nos medios impresos na Comarca de Lemos en 2011

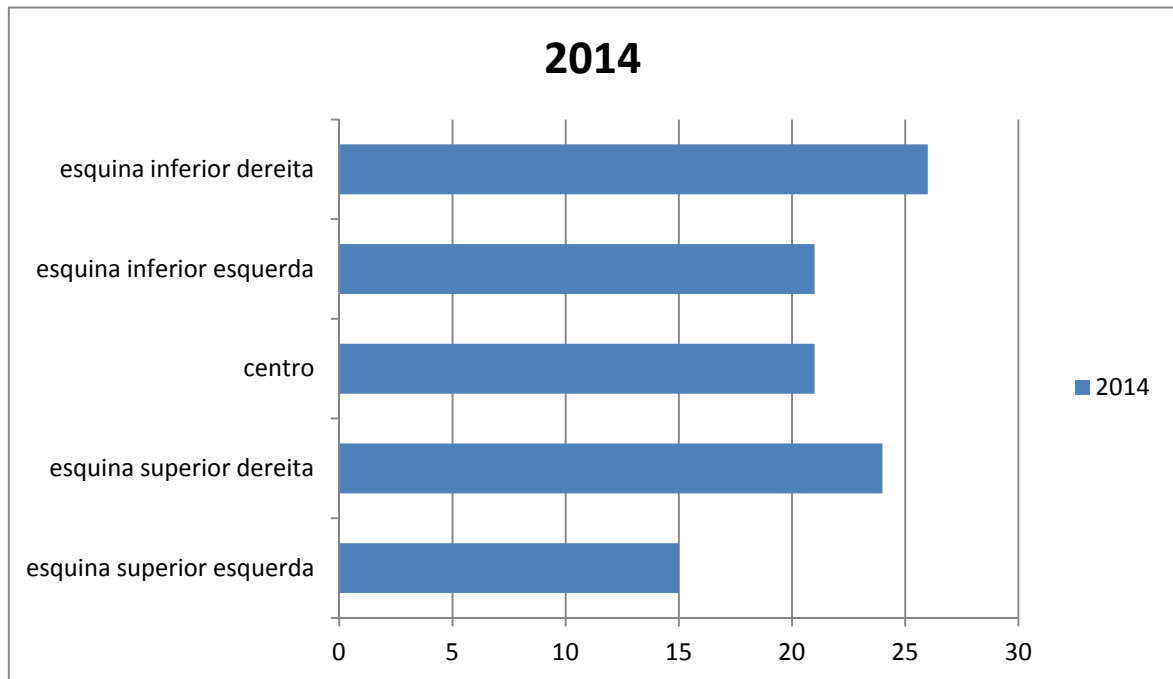
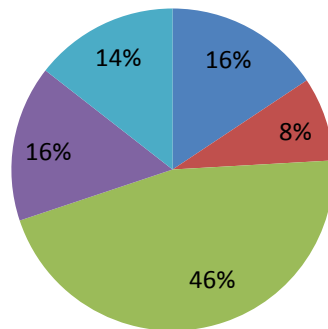

Gráfico 101: colocación en páxinas das unidades redaccionais sobre manifestacións populares tradicionais nos medios impresos na Comarca de Lemos en 2014

En termos porcentuais descubrimos que existe a tendencia a colocar a información na parte central da páxina nos anos 2010 e 2011, tendencia que se atenúa en 2014. Así en 2010 o 46% das unidades redaccionais son colocadas na parte central da folia, porcentaxe que descende ata un 37% en 2011 e se queda nun 20% en 2014. Pola contra aumenta a porcentaxe de unidades redaccionais que se colocan na esquina superior dereita que pasan de ser un 8% en 2010, ata un 22% en 2014. Tamén ascende a porcentaxe de unidades redaccionais colocadas na esquina inferior dereita, pasando dun 14% en 2010 ata un 24% en 2014. Descende lixeiramente a porcentaxe de unidades redaccionais colocadas na parte superior esquerda da páxina e aumenta tamén lixeiramente a porcentaxe de unidades redaccionais colocadas na parte inferior esquerda da páxina.

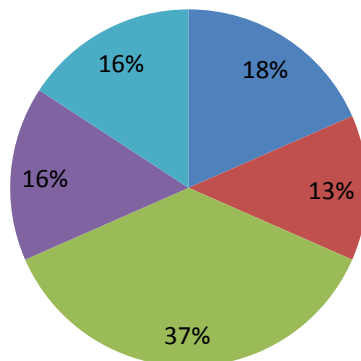
2010

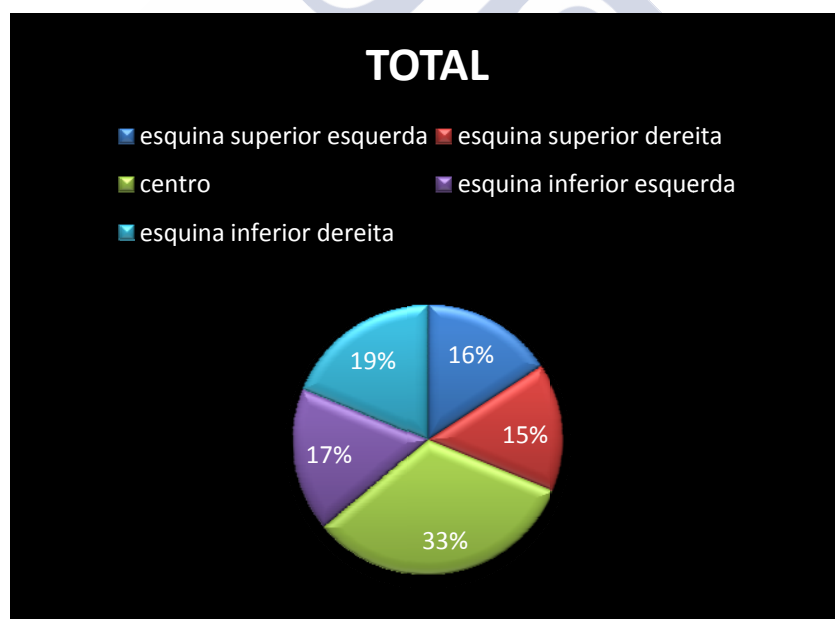
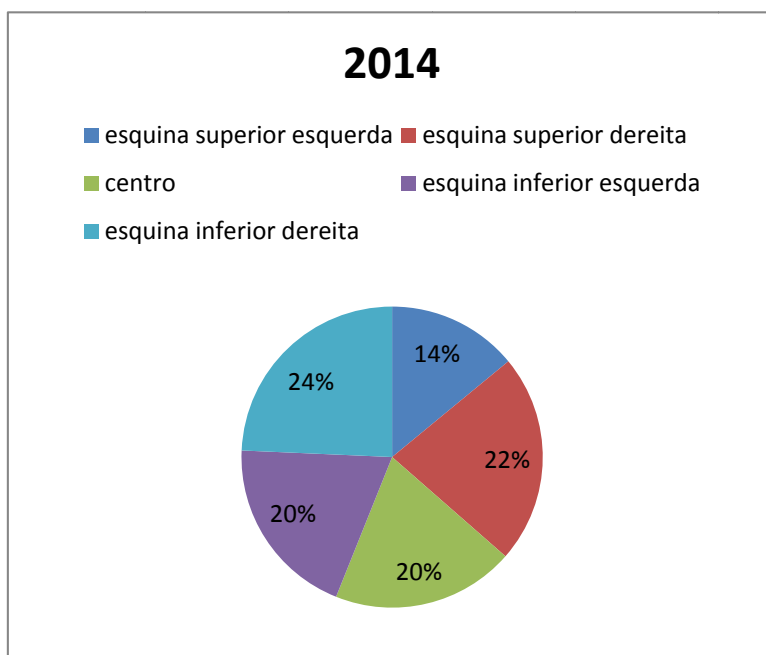
■ esquina superior esquerda ■ esquina superior dereita
■ centro ■ esquina inferior esquerda
■ esquina inferior dereita

2011

■ esquina superior esquerda ■ esquina superior dereita
■ centro ■ esquina inferior esquerda
■ esquina inferior dereita

Gráficos 102, 103, 104 e 105: colocación en páxina das unidades redaccionais sobre manifestacións populares tradicionais nos medios impresos na Comarca de Lemos

A media de colocación calculada trala recollida de datos dos anos analizados amosa unha tendencia a colocar as unidades redaccionais sobre manifestacións populares tradicionais na parte central das páxinas interiores nos medios impresos analizados, acadando unha porcentaxe de colocación neste lugar dun 36% . A parte superior dereita e esquerda acadan cifras similares dun 17% mentres que a parte inferior esquerda recibe un 20% das unidades redaccionais e a parte inferior dereita se corresponde cun 11%.

Da análise da distribución mensual da colocación en páxina das unidades redaccionais concluímos o exposto anteriormente. Detéctase unha tendencia nos primeiros meses do ano a colocar as informacións na parte central das páxinas, entendemos que se debe ás celebracións de Entroido e que xeralmente están acompañadas por fotografías que se adaptan mellor a esta localización. Esta tendencia diminúe en 2011 e 2014 cando aumentan as unidade redaccionais colocadas nesta posición no mes de novembro.

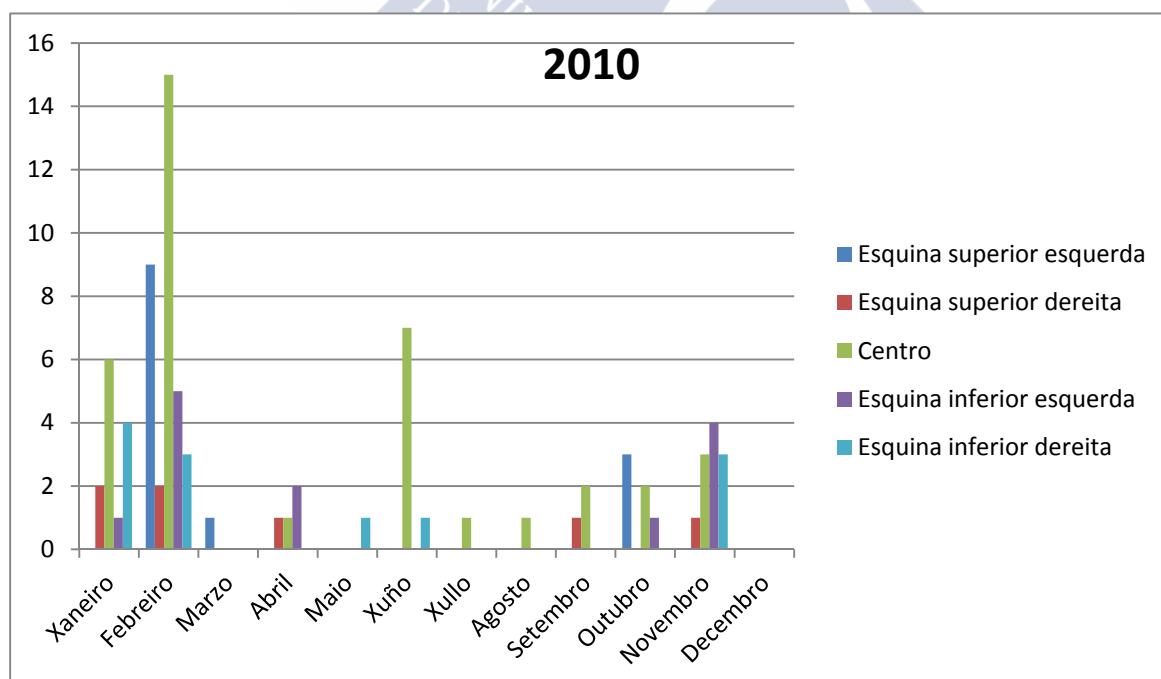

Gráfico 106: distribución mensual da colocación en páxina das unidades redaccionais sobre manifestacións populares tradicionais na Comarca de Lemos en 2010

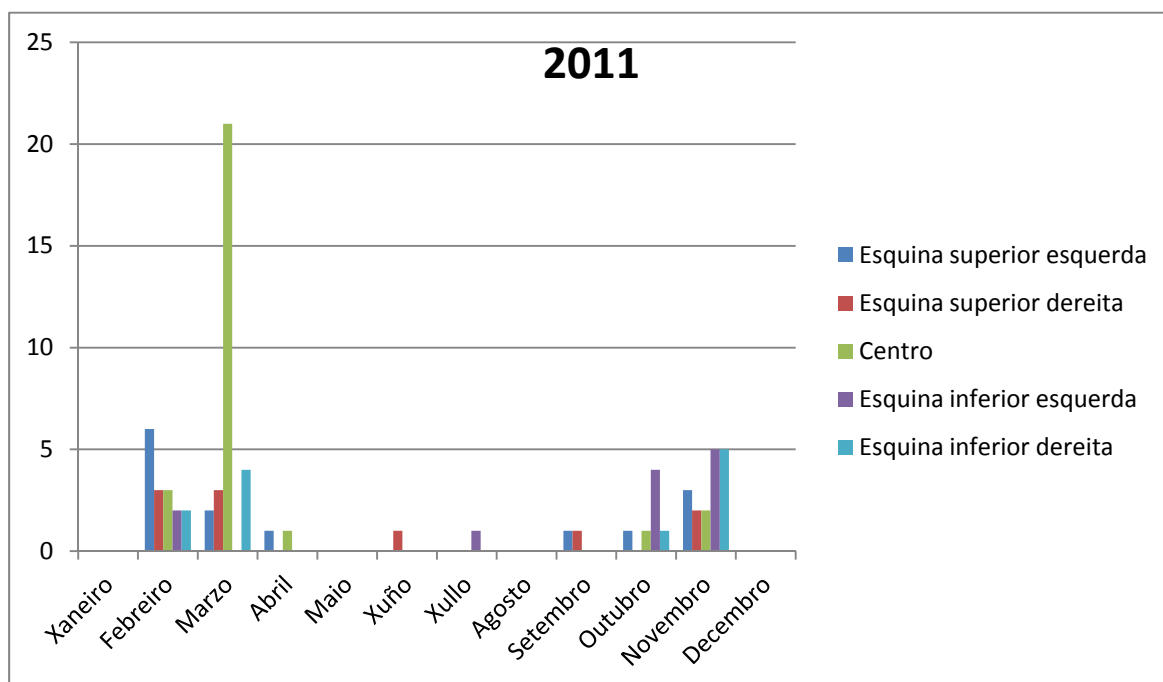

Gráfico 107: distribución mensual da colocación en páxina das unidades redaccionais sobre manifestacións populares tradicionais na Comarca de Lemos en 2011

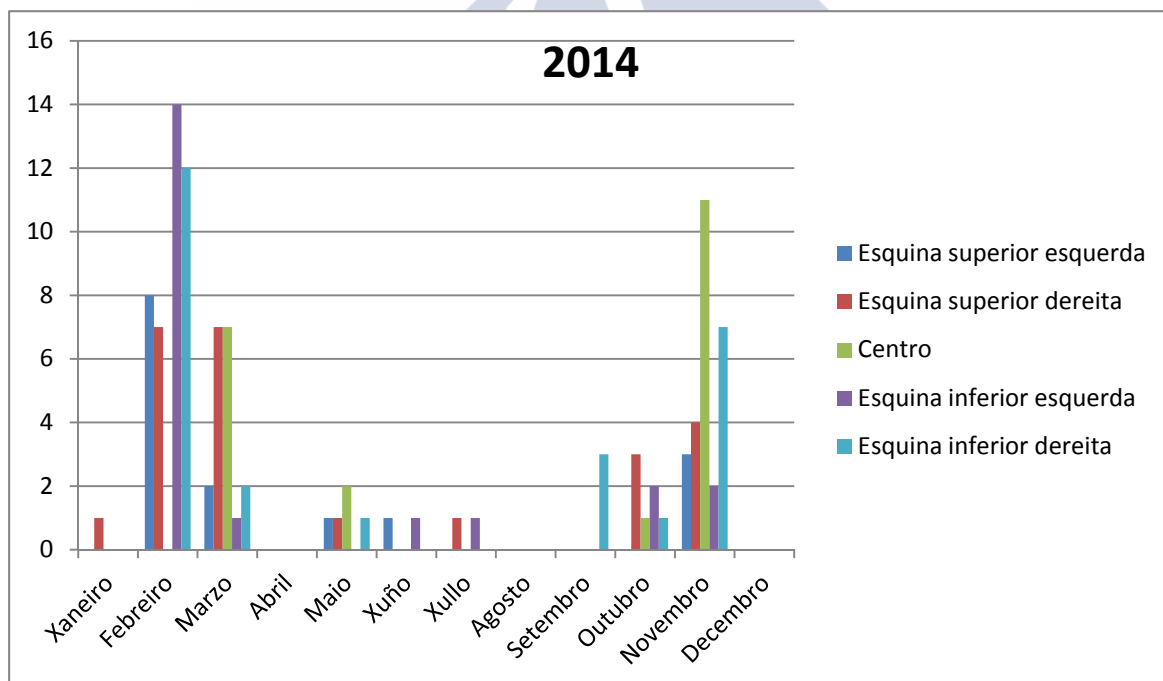

Gráfico 108: distribución mensual da colocación en páxina das unidades redaccionais sobre manifestacións populares tradicionais na Comarca de Lemos en 2011

2.2 RESULTADOS ENTREVISTAS EN PROFUNDIDADE

Ao longo de 2015 realizáronse un total de 9 entrevistas, co obxectivo de coñecer a percepción dos responsables da súa publicación sobre a situación en prensa das manifestacións populares tradicionais na Comarca de Lemos. Para elo contactouse coas asociacións encargadas da conservación e posta en valor das manifestacións populares tradicionais estudadas e cos xornalistas que habitualmente redactan a información sobre estas manifestacións. Por unha banda, no estudo realizáronse cinco entrevistas a catro asociacións e un grupo de veciños: O colado do Vento de Sober, Lugopatrimonio con ámbito de traballo provincial, a AAVV de Salcedo en A Pobra do Brollón, a AAVV San Mariño de Vilelos en O Saviñao e o grupo de veciños de Distriz en Monforte. Cada unha destas asociacións traballan pola recuperación, conservación e posta en valor das manifestacións populares tradicionais obxecto deste estudo.

Por outra banda, entrevistamos tamén aos xornalistas que se encargan habitualmente da redacción das informacións aparecidas sobre estas manifestacións. Non só aos que o fan nos medios analizados no estudo, senón que tamén contamos con outros testemuños de profesionais que levan realizando este labor durante longo tempo na comarca. O estudo inclúe unha entrevista a Manola Porto de Onda Cero e que anteriormente desenvolveu o seu traballo en Radio Principal Monforte Cadena Ser e na televisión local TV7, que, pola súa experiencia en diferentes medios locais, aporta á entrevista distintas perspectivas de traballo segundo o soporte radio ou televisión. Para completar o estudo era fundamental falar cos xornalistas que habitualmente se encargan da redacción das noticias nos medios escollidos para o estudo. Así falamos con Carlos Cortés, redactor e subdelegado para a delegación de Monforte de Lemos de La Voz de Galicia; Ana Rodil, redactora de El Progreso na edición de Ribeira Sacra; e Lorena Gallardo, redactora de En Común durante os anos do estudo que actualmente desenvolve o seu traballo na televisión local Televinte en Chantada. Todos estes profesionais contan con entre 10 e 15 anos de experiencia no tratamento de información local na Comarca de Lemos, polo que consideramos coñecen perfectamente o ámbito de

traballo, as manifestacións populares tradicionais obxecto de estudo, as rutinas xornalísticas e as fontes informativas.

As preguntas, aínda que se trataba dunha entrevista aberta eran as mesmas, - con lixeiras variacións no plantexamento- para todos, tanto para os xornalistas como para os encargados das asociacións, obtendo en todos os casos reflexións similares que pasamos a resumir.

2.2.1 Sobre os antecedentes

Os representantes das asociacións coinciden en apuntar que as orixes das manifestacións populares tradicionais polas que loitan non se coñecen, tratándose de tradicións herdadas sen este coñecemento e sen datación algunha do seu comezo. Pero todos coinciden en apuntar a década dos anos noventa como un momento clave para o mantemento das mesmas. Datan eses anos como momento de reaparición do interese dos medios de comunicación locais pola manifestación popular tradicional. Dende as asociacións recoñecen que este interese (ou recuperación do interese) se debeu a varios factores. Por unha banda, a propia comenencia dos medios en destacar unha actividade local, diferente e peculiar, definitoria da identidade da comunidade e, por outra banda, o papel activo dos veciños e participantes nesa manifestación popular tradicional (asociados ou non) que comezaron a realizar diferentes accións para dala a coñecer. Entre esas accións estaba tamén a de manter un papel activo como fontes informativas para a posta en coñecemento da tradición nos medios locais.

Os xornalistas entrevistados tamén apuntan a década dos anos 90 como o momento de rexurdimento destas manifestacións populares tradicionais (tanto da propia celebración como da súa aparición nos medios de comunicación), especialmente no caso do Entroido Ribeirao, oso de Salcedo, e compadres e comadres de Monforte. Consideran que as primeiras referencias xornalísticas nese momento se deberon a un profundo coñecemento do entorno local e a comparación en perspectiva co global, con outras manifestacións similares que se celebraban ou celebran noutros lugares fora do ámbito local.

Tamén os xornalistas recoñecen que o rexurdimento nos medios de comunicación destas manifestacións populares tradicionais coincide no tempo cunha firme aposta das entidades locais, asociacións de veciños, culturais, entre outras, por manter un papel activo cara os medios de comunicación xa que ven neles unha interesante plataforma para asegurar a conservación das tradicións a través da súa divulgación, cando se atopaban nun momento crítico para a súa supervivencia. Segundo os xornalistas entrevistados, as referencias nos medios de comunicación ás manifestacións populares tradicionais estudadas serven para dalas a coñecer e conseguir un maior apoio das administracións, ademais de asegurar a súa conservación pola vía do fomento da participación.

Consideramos que este rexurdimento, recoñecido por ambos bandos e localizado temporalmente na década dos anos noventa, debeuse á confluencia de varios factores, todos eles relacionados coa dicotomía global-local e a necesidade de reforzo da identidade propia fronte o global. Coincide tamén cun momento de interese e toma de conciencia por parte das entidades locais (asociacións de veciños e incluso gobernos locais) pola recuperación dalgunhas destas manifestacións que estaban a piques de desaparecer. Incluso hai casos nos que son os propios veciños os que se dirixen aos medios de comunicación para que publiquen información nun intento de recuperación da tradición tratando de evitar que se extinga.

2.2.2 Tratamento dos medios na actualidade

En canto ao tratamento das manifestacións populares tradicionais nos medios de comunicación na actualidade, os representantes das asociacións coinciden ao apuntar varios aspectos tanto cualitativos como cuantitativos.

En xeral, recoñecen un aumento do número de unidades redaccionais aparecidas nos últimos anos nos medios de comunicación en relación á manifestación popular que defenden, tanto nos días da propia celebración, como moi significativamente nos anteriores, así como durante todo o ano se hai algún aspecto descoñecido que consideran interesante dar a coñecer. Por outra banda, tamén recoñecen cambios cualitativos nas unidades redaccionais publicadas por parte dos medios, entre os que destacan un maior interese pola orixe da tradición, intención ou

sentido e sobre todo a tendencia a destacar as peculiaridades ou diferenzas con outras manifestacións populares tradicionais similares que se celebran noutros lugares ou se celebraban noutros momentos históricos.

Dende as asociacións consideran que o aumento de interese foi progresivo nos últimos anos e que en gran parte se debeu ao papel activo que manteñen as entidades encargadas da divulgación destas manifestacións. Actualmente, segundo as entidades consultadas, son eles os que toman a iniciativa e informan aos medios de comunicación dos diferentes aspectos da celebración, citándoos incluso para a transmisión conxunta da información convocando roldas de prensa nunha clara profesionalización do seu traballo de comunicación.

En canto á intención e obxectivo da aparición nos medios de comunicación, as entidades consultadas consideran que é fundamental para a supervivencia da manifestación popular tradicional, posto que serve para espertar o interese non só da cidadanía en xeral, senón tamén das administracións públicas, entidades culturais de maior rango e persoeiros que poden contribuír a súa difusión e polo tanto, á súa conservación.

Os xornalistas consultados coinciden cos responsables das asociacións en que as manifestacións populares tradicionais son xeradoras de noticias durante todo o ano, non só no momento da celebración propiamente dito. Entre os aspectos que consideran de maior interese para os lectores, os xornalistas apuntan aqueles datos relacionados coa asistencia e participación no evento (aspectos máis relacionados coa crónica social) nun primeiro momento, pero na actualidade tamén consideran que hai un interese por coñecer datos sobre a súa orixe e intención ou sentido (aspectos relacionados coa antropoloxía).

Os profesionais entrevistados destacaron, en todos os casos, a importancia das fotografías que acompañan as unidades redaccionais sobre as manifestacións populares tradicionais e recoñecen o papel clave da tradición na identificación dos lectores co medio local. Por unha banda pola difusión destas manifestación o que contribúe a mantelas e investigalas e, por outra banda porque os propios lectores demandan contidos de este tipo ao ser directamente eles mesmos autores ou

partícipes. A inserción de fotografías nas unidades redaccionais sobre manifestacións populares tradicionais estivo, para os xornalistas consultados, moi vinculada ao interese das audiencias dende que os medios comezaron a tratar estes temas e polo tanto, ao propio auxe da tradición en cuestión.

En canto a tempo de publicación, os xornalistas aseguran incluír informacións previas ás propias celebracións como un servizo para o cidadán, ademais das unidades redaccionais sobre o evento en si e fóra de temporada (xeralmente con entrevistas ou reportaxes) para dar a coñecer informacións descoñecidas ata o momento.

Os xornalistas xustifican a presenza nos medios de comunicación de referencias ás manifestacións populares tradicionais, pola demanda da sociedade deste tipo de informacións. Este interese, segundo eles, vai parello ao aumento de noticias desta temática. Polo que recoñecen o papel definitivo dos medios de comunicación á hora de divulgar e conservar as tradicións.

2.2.3 Sobre o futuro

Como conclusión, os responsables das entidades consultadas apuntan o papel fundamental dos medios de comunicación na conservación das manifestacións populares tradicionais pola vía da súa difusión o que conleva dúas consecuencias fundamentais:

Por unha banda un maior coñecemento da manifestación popular tradicional que propicia unha maior difusión e un maior interese na súa investigación; e por outra banda, como consecuencia de todo o anterior, unha maior asistencia ao evento ou celebración.

A primeira das consecuencias é entendida polos responsables das entidades consultadas como un aspecto completamente positivo e necesario, se ben a segunda das consecuencias, a asistencia –masiva nalgúns casos- consideran que pode prexudicar á propia manifestación popular tradicional que perde a súa esencia de rito comunitario para converterse en espectáculo, as veces cunha actuación máis

de cara aos medios de comunicación que cara a comunidade local que queda baleira de sentido de participación no evento.

Esta situación de masificación e perda da esencia do ritual para a comunidade é recoñecida por xornalistas e responsables das asociacións para os casos do Entroido Ribeirao e do Oso de Salcedo, así como nos compadres e comadres (tradición que mudou nalgúns aspectos polo interese xerado). Lugopatrimonio, a AAVV de Salcedo e O Colado do Vento cren que a evolución das manifestacións populares tradicionais obxecto de estudo en espectáculo vai en detrimento da pureza do rito comunitario, pero recoñecen que a participación é un factor de noticiabilidade moi importante para os medios locais, así como as diferenzas e peculiaridades da manifestación.

No caso dos magostos, os veciños que os celebran toman un papel activo, avisando eles mesmos aos medios de comunicación e agardando a aparición fotográfica da celebración, comprometendo aos responsables do medio coa publicación, aínda que sexa a destempo ou con pouco valor de noticia.

No caso da celebración dos Maíos ou o Samaín, cunha recuperación mediática máis recente no tempo, as administracións locais e entidades educativas cumpriron un papel moi importante no rexurdimento destas manifestacións populares tradicionais tentando que os medios de comunicación destaquen diferentes aspectos antropolóxicos da súa celebración como a orixe e intención.

No futuro, os representantes das entidades que promoven e difunden estas manifestacións populares tradicionais esperan seguir despertando o interese dos medios de comunicación, conscientes da importancia da aparición do seu traballo nos medios. Ao tempo son conscientes de que os propios medios de comunicación tiran partido destas informacións porque a súa publicación reforza a identidade propia da comunidade e favorece a fidelización de lectores. Como consecuencia, xornalistas e entidades, recoñecen a tendencia a recoller na redacción das unidades redaccionais informacións sobre as peculiaridades ou comparar a manifestación en cuestión con outras similares para destacar o valor identitario da tradición local.

Os xornalistas consultados consideran que as relacións entre medios de comunicación locais e entidades encargadas da organización, divulgación e conservación destas manifestacións populares tradicionais mudou nunha maior profesionalización e papel activo destes últimos, xa que xeralmente son as propias entidades locais as que se poñen en contacto cos medios para dar conta das actividades que realizan. Todos os xornalistas consultados coinciden en apuntar que a aparición nos medios das manifestacións populares tradicionais é fundamental para a supervivencia da mesma porque vincula aos máis novos coa tradición. Ademais apuntan como criterio de noticiabilidade a involucración e participación da xente, polo que esta relación se retroalimenta. Consecuentemente os profesionais consideran que nun futuro a relación se manterá por interese mutuo.

3. RECAPITULACIÓN XERAL E ELABORACIÓN DE CONCLUSIÓN S

A continuación expoñemos, segundo os resultados obtidos na investigación realizada, as principais conclusións desta tese. O obxectivo deste capítulo é o de ofrecer en forma de conclusións, un resumo das características das unidades redaccionais sobre manifestacións populares tradicionais que aparecen na prensa local da Comarca de Lemos. Tamén a través das conclusións, profundamos nas rutinas e hábitos profesionais que levan aos xornalistas destes medios e ás entidades locais, que loitan pola posta en valor destas manifestacións populares tradicionais, a traballar conxuntamente pola súa conservación.

Como principais conclusións da análise de contido, achegamos:

- O número de unidades redaccionais, relacionadas coas manifestacións populares tradicionais propias da Comarca de Lemos, que aparecen na prensa local, aumenta cada ano. Tamén aumenta o seu peso porcentual en relación ao total de unidades redaccionais publicadas.
- Todos os medios de prensa local publican estas referencias seguindo o calendario de celebracións das manifestacións populares tradicionais que é fixo e se repite cada ano. Se ben tamén publican unidades redaccionais fora deste calendario, cando se trata de informacións especialmente novidosas ou que aportan datos descoñecidos ata o momento.
- Case todos os meses do ano se publican unidades redaccionais sobre manifestacións populares tradicionais en todos os medios. O medio que maior número de unidades redaccionais publica é El Progreso, cun 47% do total de referencias e o mes de febreiro é no que máis unidades redaccionais contabilizamos.
- A temática á que fan en maior número referencia as unidades redaccionais é o Entroido e o ámbito xeográfico ao que se refiren con maior frecuencia é ao

- municipio de Monforte de Lemos. Sen embargo, detectamos unha tendencia ao aumento das unidades redaccionais referidas aos magostos cun ámbito diferente ao do municipio de Monforte de Lemos.
- En canto ao tratamento da información, destaca un aumento considerable de 'previos' nos últimos anos (que se contabilizan maioritariamente en febreiro e fan referencia a actividades de Entroido), así como o emprego de breves (sobre todo no mes de novembro facendo referencia aos magostos).
- Os xornalistas empregan os xéneros de reportaxe e entrevistas para dar conta, fóra das datas de celebración habituais das manifestacións populares tradicionais, de novos datos sobre todo de carácter antropolóxico sobre as mesmas.
- O xénero máis empregado é a noticia, pero detéctase un aumento de breves (principalmente pola inclusión de 'previos' e polo aumento da información de fontes institucionais)
- Nos últimos anos aumentou o número de fotografías publicadas sobre as manifestacións populares tradicionais, sobre todo en forma de reportaxes. Contabilizamos ata 20 fotografías ilustrando unha única unidade redaccional e ata 140 fotografías publicadas nun único mes. Estes datos sitúan a media de fotografías por unidade redaccional en 1,5. A maioría destas fotografías publícanse en febreiro sobre o Entroido ou en novembro sobre os magostos.
- Os xornalistas empregan maioritariamente, para a redacción das informacións sobre manifestacións populares tradicionais, fontes institucionais (64% dos casos) o que se debe á profesionalización das fontes e máis ao aumento de 'previos'. Empregan fontes institucionais e propias. Estas empréganse dun xeito combinado para a redacción das informacións do Entroido, maíos e Samaín e utilizan as propias en exclusiva para as informacións sobre magostos. Tamén maioritariamente empregan fontes propias para a elaboración das informacións clasificadas fóra do calendario de celebración, como xa dixemos, empregando xéneros como a entrevista ou a reportaxe.
- Na redacción das informacións sobre manifestacións populares tradicionais, os xornalistas inclúen habitualmente comparacións con outras celebracións e destacan as peculiaridades das propias (no 51% das unidades redaccionais)

como reforzo da identidade comunitaria. Os profesionais exclúen esta práctica dos 'previos' nos que non ten cabida. Fano maioritariamente no caso do Entroido (porque ten características diferenciadoras) e non o fan nos magostos (porque a práctica é similar en todos os casos).

- O espazo que lle dedican ás unidades redaccionais sobre manifestacións populares tradicionais varía segundo o xénero ou se se trata de 'previo' ou noticia, tamén pola inclusión ou non de fotografías. Deste xeito, as informacións catalogadas como breves ou 'previos' soen ocupar dúas ou tres columnas, mentres que as reportaxes soen ir organizadas en cinco columnas. Detectamos un aumento de unidades redaccionais que ocupan dúas e tres columnas, derivado do incremento de breves e 'previos'. Tamén aumentan as páxinas completas, pola inclusión de reportaxes fotográficas, sobre todo no caso das celebracións de Entroido e maíos.
- As unidades redaccionais sobre manifestacións populares tradicionais sitúanse maioritariamente no interior das publicacións e con chamada en portada no caso das informacións máis amplas. Soen aparecer en portada as referencias ao Entroido, Maíos e Fachas de Vilelos, e na contraportada as referencias aos magostos, actividades de Samaín e celebracións de San Xoán.
- Non destaca unha tendencia clara en canto á colocación en páxina das unidades redaccionais máis pequenas. Ás grandes colócanse habitualmente no centro, sobre todo se inclúen fotografías, porque se adaptan mellor a esta localización.

Como principais conclusións das entrevistas realizadas a responsables das entidades locais e xornalistas dos medios analizados, presentamos:

- Os xornalistas e as asociacións consultadas recoñecen a importancia da aparición en prensa das manifestacións populares tradicionais para a súa conservación por varios motivos. Entre eles destacan: que os medios de

comunicación serven para dar a coñecer as manifestacións populares tradicionais e sensibilizar sobre a súa importancia comunitaria e o fomento da participación. O primeiro destes aspectos axuda á súa conservación, porque esperta o interese non só dos cidadáns da comarca, senón tamén das administracións públicas e entidades subvencionadoras, que achegan fondos económicos. O segundo destes aspectos contribúe á conservación da manifestación popular tradicional, porque fomenta a asistencia e a participación dos máis novos, asegurando o relevo xeracional. Se ben, tanto os responsables das asociacións como os xornalistas advirten unha consecuencia negativa en casos de asistencia masiva de público a celebracións destas manifestacións, porque consideran provoca a perda do concepto ritual en prol dunha espectacularización que favorece á publicación nos medios.

- Xornalistas e asociacións están de acordo en que os medios de comunicación tamén tiran partido da publicación de informacións sobre manifestacións populares tradicionais, porque as peculiaridades e características únicas das mesmas reforzan a identidade comunitaria e favorecen a fidelización de lectores. Foi precisamente esta necesidade de reforzo da identidade local fronte ao global o que levou aos medios de comunicación e entidades locais a tomar medidas para a recuperación destas manifestacións populares tradicionais. As asociacións tomaron un papel activo e os medios lles concederon espazo, precisamente polo carácter diferenciador e único das manifestacións populares tradicionais na comarca.
- Xornalistas e asociacións están de acordo en que a aparición das manifestacións populares tradicionais na prensa local foi imprescindible para o seu rexurdimento nun momento crítico da súa supervivencia, que o segue a ser e que o seguirá a ser porque a aparición en prensa suscita o interese e participación, e ese interese e participación son criterios de noticiabilidade para a prensa local, que continúa a publicar sobre esta temática producíndose a retroalimentación. No rexurdimento do interese, no interese actual e, para asegurar o interese futuro, o papel activo como fontes informativas das asociacións e entidades locais que organizan, estudan, fomentan a

participación, loitan pola posta en valor e divulgación das manifestacións populares tradicionais, é clave.

En definitiva, no apartado 1.4 tomabamos como presuposto de partida o auxe do local en contraposición ao global. Esta situación derivou na necesidade de buscar por parte dos medios de comunicación locais novas fórmulas para distinguirse doutros medios de ámbitos diferentes.

A análise de contido e as entrevistas demostran algunhas destas estratexias que apuntabamos no punto de partida e que achegamos agora en forma de conclusións:

1. Confírmase o aumento das noticias de tipo sociocultural, en detrimento das informacións políticas ou económicas de ámbito maior que a comarca.
2. Detéctase a tendencia á comparación e a destacar peculiaridades como estratexia de diferenciación, coa que promover a identidade propia da comunidade local.
3. Este aumento, tal e como establecemos no punto de partida, conleva un cambio nas rutinas produtivas, especialmente no emprego das fontes informativas. A análise de contido e as entrevistas realizadas confirman o papel activo das asociacións e entidades locais como fontes informativas para a elaboración destas novas.
4. Advertíamos no punto de partida do risco de dependencia entre os medios de comunicación locais e as entidades responsables das manifestacións populares tradicionais. A análise de contido ven corroborar esta hipótese. Trátase dunha consecuencia directa do emprego das entidades locais como fontes informativas e máis do aumento deste tipo de informacións na configuración da axenda temática, cuestións expostas con anterioridade.
5. Este aspecto é ademais confirmado e aceptado tanto polos responsables das entidades locais como polos xornalistas dos medios, que recoñecen nas entrevistas a existencia dun beneficio mutuo na aparición deste tipo de informacións na axenda temática dos medios.

Confirmamos, segundo o exposto anteriormente, a hipótese de partida na que establecíamos a existencia dunha relación de dependencia entre os medios de comunicación locais e as manifestacións populares tradicionais da Comarca de Lemos.

BIBLIOGRAFÍA, HEMEROGRAFÍA, DOCUMENTOS EN INTERNET E FONTES

BIBLIOGRAFÍA

- AAVV Colectivo Ollos de Sapo (1998) *O entroido*. Lugo: Ir Indo.
- AAVV (1994) *A cultura en Galicia (2004-2007)*. Santiago de Compostela: Xunta de Galicia, Consellería de Cultura.
- AAVV (2009) *Conclusións do I Congreso sobre Patrimonio Inmaterial nas Terras de Lemos*. Xornadas de primavera e outono. Lugo: Patrimonio.
- Alonso Romero, Fernando (1982) *Cultura y medios de comunicación en sociedades dependientes*. Sada, A Coruña: Edicións O Castro.
- Álvarez Pousa, Luis (1988) "Cultura: terra e tecnoloxía". *Encrucillada*, nº 57, p 48-51
- Álvarez Pousa, Luis (1989) "Cultura e medios de comunicación en Galicia". *Seiva*, nº 1, p. 43-60.
- Álvarez Pousa, Luis (2006) "Cultura e medios: as vellas e as novas trabes". *Tempos Novos*, nº 108, p 4-5.
- Álvarez Pousa, Luis e Evans Pim, Joám (eds) (2008) *A prensa e o terceiro sector*. Santiago de Compostela: Foro da Cidadanía e da Comunicación.
- Álvarez Pousa, Luis (dir.); Subiela Pérez, Xaime (coord.) (2010) *Informe Galicia 2010. A comunicación euro-rexional no século XXI*. Santiago de Compostela: Atlántica de Información e Comunicación S.A.
- Ariño Villarroja, Antonio (2004) "La Promoción del patrimonio y la cultura popular" en Bouzada Fernández, Xan (coord.) (2004) *Cultura e participación*. Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega. Actas dos III encontros Cultura e Concellos celebrados en Santiago de Compostela (30 novembro-1 decembro 2001)
- Baamonde, M.A. (1994) *Medio Siglo de periodismo monfortino*. Lugo: Servicio de publicaciones Diputación Provincial de Lugo.
- Bello Janeiro, Domingo e López García Xosé (coords) (2004) *La divulgación del conocimiento en la Sociedad de la Información*. Santiago de Compostela: EGAP.

- Benavides Delgado, Juan e Villagra García, Nuria (eds) (2003) *Públicos, instituciones y problemas en la comunicación del nuevo milenio*. Madrid: Fundación General de la universidad complutense. Ayuntamiento de Madrid. (1ª tenencia de Alcaldía)
- Bernárdez Vilar, Xoán. (2002) "Cultura: Santos, magosto, samaín". *Encrucillada*, nº 130. P 83-88
- Blanco Prado, José M. e González Reboredo, Xosé M. (2006) "O entroido na Ribeira Sacra e en Salcedo, o volante, o peliqueiro e o oso". *Tempos de festa en Galicia*. Fundación Caixa Galicia, pp 127-137.
- Blanco Prado, José M. (2009) "O entroido na diócese de Lugo". *Revista Lucensia*. Biblioteca do Seminario Diocesano, nº 39. pp. 363-370.
- Bouzada Fernández, Xan (ed) (1999) *O desenvolvemento comunitario local: un reto da sociedade civil. Elementos teóricos e metodolóxicos*. Vigo: Editorial Galaxia.
- Bouzada Fernández, Xan (coord) (2000) *Cultura e concellos. As estratexias da promoción cultural no ámbito local*. Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega.
- Bouzada Fernández, Xan (coord) (2001) *Cultura e desenvolvemento local*. Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega.
- Bouzada Fernández, Xan (2005) "Cultura y desarrollo local: la cultura como factor y como objeto del desarrollo local" en Roche Cárcel, Juan A. y Oliver Narbona, Manuel (eds) (2005) *Cultura y globalización. Entre el conflicto y el diálogo*. Alicante: Publicaciones de la Universidad de Alicante.
- Cal Martínez, Mª Rosa (1988) *La prensa alternativa en la zona "no urbana" de Galicia. 1975-1984*. Madrid: Universidad Complutense. (tese)
- Cal Martínez, Mª Rosa (1989) "Fórmulas nuevas de información local" en Timoteo Álvarez, Jesús y otros (1989) *Historia de los medios de comunicación en España. Periodismo, imagen y publicidad (1900-1990)*. Barcelona: Ariel Comunicación.
- Cal Martínez, Mª Rosa (1993) "A prensa local" en AAVV (1993) *Informe da Comunicación en Galicia*. Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega.
- Calvo, Montserrat; López García, Xosé. (2002) "A cultura galega no xornalismo escrito". *Estudios de comunicación*, nº 1. p 171-185.
- Calvo Ferreiro, Mª Dolores; de la Hera Conde-Pumpido, Mª Teresa; Limia Fernández, Moisés; López García, Xosé; Otero López, Mª Luisa; Toural Bran, Carlos; Pereira Fernández, Xosé Manuel (2012) *Tendencias na converxencia dos medios de comunicación en Galicia (2007-2010)*. Santiago de Compostela: USC.

- Campos, Francisco “Grupos de comunicación: reestructuración, novos modelos de negocio e mellores prácticas” en López García, Xosé e Aneiros Díaz, Rosa (coords) (2010) *A Comunicación en Galicia 2010*. Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega (documentos e informes)
- Caride Gómez, José A. “La cultura como construcción social: animación, desarrollo comunitario y patrimonio” en Bóveda López, M^a del Mar (coord.) (2000) *Gestión Patrimonial y Desarrollo Social*. Santiago de Compostela: Laboratorio de Arqueoloxía e formas culturais, III.
- Caro Baroja, Julio (1979). *El Carnaval: análisis histórico-cultural*. Madrid: Taurus.
- Celeiro, Luis (1989). *Apuntes sobre a prensa comarcal en Galicia*. Ortigueira: Universidade Popular de Ortigueira
- Cocho, Federico (2001) *O entroido galego*. Vigo: A Nosa Terra.
- Cocho, Federico (2008) *O Carnaval en Galicia*. Vigo: Xerais
- Conde Oroz, Rafael (1979) “El Espacio cultural en el periodismo” en Martín Serrano, Manuel et al. *Cultura en periodismo*. Madrid: Fundación Juan March.
- De Pablos, José Manuel; Pérez Jerónimo, Elena (1997) “Las estrategias de grandes periódicos, ejemplos para la reflexión en diarios locales”. *Estudios de periodística*, nº 5. p 87-108.
- Diéguez, Lois (2015): Os ollos de LugoPatrimonio. Revista Artesonado, nº 41. LugoPatrimonio.
- Diezhandino Nieto, Mª Pilar (2005) “Grandes líneas de investigación. Resultados, desafíos y propuestas” En López García, Xosé; Pereira Fariña, Xosé; Villanueva, Xosé (eds) (2005). *Investigar sobre periodismo II. Ponencias de la Reunión Científica de la Sociedad Española de periodismo*. Santiago de Compostela: USC.
- Dubert García, Isidro (2007) *Cultura popular e imaxinario social en Galicia*. Santiago de Compostela: USC.
- Esteve Ramírez, Francisco e Moncholi, Miguel Angel (editores) (2007) *Teoría y técnicas del periodismo especializado*. Madrid: Editorial Fragua.
- Fernández Agís, Domingo (2011) “Cultura e identidade” en Sierra González, Ángela et al (coord) (2011) *Cultura, identidade y cidadanía*. Las Palmas de Gran Canaria: Universidad de Las Palmas de Gran Canaria.

- Fernández Parrat, Sonia (1998) “Nuevas tendencias de la prensa en Galicia: cómo observar la realidad local para innovar en el mercado global”. *Revista Latina de Comunicación Social*, nº 9 (setembro, 1998)
- García, Xosé L. (1993) “Unha reflexión contemporánea sobre a prensa galega” en AAVV (1993) *Informe da Comunicación en Galicia*. Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega.
- García González, Aurora (2005) “Principales tendencias metodológicas en la investigación de la comunicación” en López García, Xosé; Pereira Fariña, Xosé; Villanueva, Xosé (eds) (2005). *Investigar sobre periodismo II. Ponencias de la Reunión Científica de la Sociedad Española de periodismo*. Santiago de Compostela: USC.
- Gondar Portasany, Marcial (1998) *O feito diferencial galego*. Santiago de Compostela: Museo do Pobo Galego.
- González Borjas, Antonia (2000) “El fenómeno de la “edición local” y la prensa local”. *Ámbitos*, nº 34 (2º semestre 1999- 1º semestre 2000) p 87-97.
- González Reboledo, Xosé Manuel (1988) “Cuestiones de fiestas del ciclo anual. Relación entre fiesta y sociedad” en De Abel Vilela, Adolfo (coord.) *Antropología Cultural Gallega*. Santiago de Compostela: Fundación Alfredo Brañas.
- González Reboledo, X.M.; Mariño Ferro (1987) *Entroido: aproximación a la fiesta de Carnaval en Galicia*. A Coruña: Deputación Provincial, Instituto de Estudios Padre Sarmiento.
- Goody, Jack. (comp) (1968) *Cultura escrita en sociedades tradicionales*. Cambridge: Gedisa Editorial. Cambridge University Press.
- Krippendorff, Klaus (1990) *Metodología de análisis de contenido. Teoría y Práctica*. Barcelona: Paidós Comunicación.
- Kuper, Adam (2001) *Cultura. La versión de los antropólogos*. Barcelona: Paidós.
- Ledo Andión Margarita (coord.) (1996): *Actas do I Congreso Internacional Comunicación na Periferia Atlántica (8-10 novembro de 1995)*. Santiago de Compostela, USC
- Ledo Andión, Margarita; Krohling Kunsch, Margarita (eds) (1999) *Comunicación audiovisual, investigación e formación universitarias. Actas do II Coloquio Brasil-Estado Español de Ciencias da Comunicación*. Santiago de Compostela: USC.
- Lisón Tolosana, Carmelo. (1979) *Antropología cultural de Galicia*. Madrid: Akal
- López Ben, Silvia e López García, Xosé (2002) “As publicacións locais hoxe. Unha breve análise”. Consello da Cultura Galega. *Estudios de comunicación*, nº 1. p 205-212.

- López García, Xosé (1992) *A prensa local e comarcal en Galicia*. Santiago de Compostela: Edicións Lea.
- López García, Xosé (1993) "A prensa comarcal" en AAVV (1993) *Informe da Comunicación en Galicia*. Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega.
- López, X./Túñez, M. (1995) *Redacción en prensa: a noticia*. Santiago de Compostela: Edicións Lea.
- López García, Xosé (1995) *Florece as publicacións comarcais en Galicia*. FEGAMP. P 78-81.
- López García, Xosé (1995) "A aportación á loita contra a uniformización informativa das publicacións comarcais" en Ledo Andión, Margarita (ed)(1996) *Comunicación na Periferia Atlántica*. Actas do I Congreso Internacional (8-10 Novembro 1995). Santiago de Compostela: USC.
- López García, Xosé (coord) (1998) *Estratexias dos medios locais galegos na fin de século*. Santiago de Compostela. Actas do II Coloquio Brasil-Estado Español.
- López García, Xosé; Neira Cruz, Xosé A. "Los medios locales ante los desafíos de la Red" (1999) *Ámbitos*, nº 3-4. P 101-112.
- López García, Xosé (1999) "Novas fronteiras dos medios tradicionais e dos medios electrónicos" en López García, Xosé; Campos Freire, Francisco (eds) (1999) *As fronteiras do novo xornalismo*. Santiago de Compostela: Eds Lea.
- López García, Xosé (1999) "Os medios de comunicación locais nun mundo globalizado" en Álvarez Blanco, Mª Rosario e Vilavedra Fernández, Dolores (coords) *Cinguidos por unha arela común. Homenaxe ao profesor Xesús Alonso Montero*. Santiago de Compostela: USC.
- López García, Xosé (1999) *Medios locais de futuro e con futuro*. Santiago de Compostela: USC.
- López García, Xosé (2000) "Nuevos soportes para un periodismo necesitado de reflexión crítica". *Revista Latina de comunicación social*. 31 julio 2000.
- López García, Xosé (2000) "El modelo local de la prensa gallega redefine estrategias para competir en la nueva era". *ZER. Revista de estudios de comunicación*. Bilbao. Universidad del País Vasco. p. 319-334.
- López García, Xosé (2000). "La comunicación del futuro se escribe con L de local". *Ámbitos*, nº 5 p 107-117.
- López García, Xosé (2000). *A prensa do terceiro milenio*. Santiago de Compostela: Edicións Lea.

- López García, Xosé e Neira Cruz Xosé A. (2001) "A evolución da difusión da prensa en Galicia". *Estudios de comunicación*, nº 0. p 7-16.
- López García, Xosé (coord.)(2001) *La prensa diaria en Galicia (1976-2000)*. Santiago de Compostela: Servizo de publicacións USC.
- López García, Xosé e García Orosa, Berta (2002) "La evolución de la prensa en Galicia (1976-1996)" *ZER. Revista de estudios de comunicación*. Bilbao. Universidad del País Vasco. p. 135-150
- López García, Xosé (2002) "La comunicación en Galicia 2000-2003. Realidades y sueños". *Ámbitos*, nº especial 9-10 (2º semestre 2003- 1er semestre 2003) p.67-86.
- López García, Xosé (2004) "Periodismo de servicio en la prensa local de Galicia". *Estudios sobre el mensaje periodístico*, nº 10. P 129-137
- López, Xosé; Galindo, Fermín; García Orosa, Berta; Puñal, Belén (2004) "La Voz de Galicia: Un xornal en cambio" en Máiz, Ramón (dtor) (2004) *Identidade colectiva e medios de comunicación*. A Coruña: Fundación Santiago Rey Fernández- Latorre.
- López García, Xosé (2004) *Desafíos de la Comunicación Local. Guía práctica de la información en los ámbitos de proximidad*. Sevilla: Comunicación Social.
- López García, Xosé e Pedro Sousa, Jorge (coords) (2004) *A Investigación e o ensino do xornalismo no espazo luso-galego. Actas do I Congreso Luso-galego de estudos xornalísticos*. Santiago de Compostela: Sección de comunicación. Consello da Cultura Galega.
- López García, Xosé e García Orosa, Berta (eds) (2005) *Radiografía dos diarios galegos. Análise dos contidos textuais e dos aspectos formais*. Santiago de Compostela: Servizo de publicacións da USC.
- López García, Xosé y Maciá Mercadé, Juan (2007) *Periodismo de proximidad*. Madrid: Editorial Síntesis.
- López García, Xosé (2008) "Nos tempos da información local e mundial á vez", *Ferrol Análisis*, nº 23. P 130-133
- López García, Xosé (2010) "La información más cercana" en Camacho Markina, Idoia (coord.) *La especialización en el periodismo. Formarse para informar*. Sevilla: Comunicación Social.
- López García, Xosé e Aneiros Díaz, Rosa "Medios Impresos: Ano cero do cambio de estratexias" en López García, Xosé e Aneiros Díaz, Rosa (coords) (2010) *A Comunicación en Galicia 2010*. Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega (documentos e informes).

- López García, Xosé (coord) (2011) *Reflexión estratéxica sobre a cultura galega*. Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega.
- Maciá Mercadé, Juan (1993) *La comunicación regional y local*. Madrid: Ed. Ciencia 3.
- Mariño Ferro, Xosé R. (1992) *Cultura popular*. Santiago de Compostela. El Correo Gallego: Editorial Compostela.
- Mariño Ferro, Xosé R. (2003) *O entroido ou os praceres da carne*. Sada: Edicións do Castro.
- Martínez Hermida, Marcelo A. (1996) "Os medios locais e o espazo galego de comunicación". *Animal: revista cultural de tódalas especies*, nº 15.
- Mattelart, Armand (1993). *La comunicación-mundo. Historia de las ideas y de las estrategias*. Madrid: Fundesco.
- Miralles Castellanos, Ana Mª (2006) "Siete retos de los medios locales". *Comunicación*, nº 25. Universidad Bolivariana.
- Muñoz Carrión, Antonio P. (1988) "Métodos de análisis del folklore. El carnaval en Laza" en De Abel Vilela, Adolfo (coord.) *Antropología cultural gallega*. Santiago de Compostela: Fundación Alfredo Brañas.
- Núñez Sánchez, Mª Leonisa (2008) "Entroido, entrudo, carnaval: la transmisión de elementos culturales". *Asociación de Licenciados y Doctores Españoles en Estados Unidos*. pp 225-235.
- Otero López, Mª Luisa (1999): "La información en las emisoras de radio locales. Estudio de la programación radiofónica en Galicia". Madrid, Universidad Complutense. Facultad de Ciencias de la Información.
- Otero López, Mª Luisa e López García Xosé (2005) "El Hiperactivo ciudadano de la aldea global. El entorno local bajo el tamiz de la agenda informativa del vecino del cuarto" en López Lita, Rafael; Fernández Beltrán, Francisco y Durán Mañes, Ángeles (eds) (2005) *La Comunicación Local por Internet*. Castellón de la Plana. IV Congreso Internacional de Comunicación Local (Comloc 2004)
- P. Doms, Fernand (1989) "Estadística elemental". Madrid: Paraninfo.
- Pintos, Juan L. (2000) "Apuntes para una teoría: los "medios", la "realidad" y la alternativa local". *Revista Latina de comunicación social*, nº 36.
- Puga, Carlos; Gómez, Nacho e Dasairas, Xerardo (2002) *O entroido ancestral*. Vigo: Edicións do Cumio.
- Ramírez Queralt, Anunciación "La publicidad local en el diario de servicio. La prensa gratuita como soporte" en López Lita, Rafael; Fernández Beltrán, Francisco; Durán

- Mañes, Ángeles (eds) (2004) *La publicidad local. III Congreso de Comunicación Local*. Castellón: Universitat Jaume I.
- Raussell Köster, Paul (dir) (2007) *Cultura. Estrategia para el desarrollo*. Madrid: Dirección General de Relaciones culturales y científicas. AECl.
 - Robins, Kevin/ Cornford James (1995) "Local and regional broadcasting in the new media order" University of New Catle upon Tyne (England) en Ledo Andiön, Margarita (ed) (1996) *Comunicación na Periferia Atlántica. Actas do I Congreso Internacional (8-10 Novembro 1995)*. Santiago de Compotela: USC.
 - Rodríguez Becerra, S. (1978): Las fiestas populares: perspectivas socioantropológicas, en Homenaje a Julio Caro Baroja, Madrid: Centro de Investigaciones Sociológicas. (p. 915-929)
 - Rodríguez Fernández, Isidoro (1991) *A Cultura tradicional segue en perigo*. 2º Congreso galego de expresión e arte. Lugo.
 - Rodríguez, Gonzalo (2014): *Nostalgia de los discos dedicados*, artigo publicado en La Voz de Lemos, el 28 de diciembre del 2014.
 - Roura, Víctor (2001). *Cultura ética y prensa*. Barcelona: Paidós.
 - Sierra Caballero, Francisco (2002) "La agenda de los estudios culturales en comunicación. Cartografiar el cambio social" en: Bernal Rodríguez, Manuel (coord) (2002) *Cultura popular y medios de comunicación. Una aproximación desde Andalucía*. Sevilla: Comunicación Social.
 - Sotelino Losada, Alexandre (2009) "Entroido e identidade: un punto de encontro entre culturas". *Revista Galega de Educación*, nº 43, pp. 122-124.
 - Torrió Fernández, José A. (1989) *Cultura, educación e tradicións populares en Galicia*. A Coruña: Edicións O Castro.
 - Vázquez Rodríguez, Xosé M. (1996) "O entroido nas ribeiras de Chantada". *Boletín do Museo Provincial de Lugo*, T. 7, V. 2, pp. 249-258.
 - Velo Cobelas, Carlos (1965) "Cultura e sociedade". *Vieiros*. T3
 - Villares Paz, Ramón (1984) "Notas sobre la prensa local gallega en el primer tercio del s.XX" en *Presse et Societé: etude sur les modes hispanophones*, nº 2. Actes du Colloque de Renne.
 - Zubietta, Ana Mª (dir) (2000) *Cultura popular y cultura de masas: conceptos, recorridos y polémicas*. Barcelona: Paidós.

HEMEROGRAFÍA UTILIZADA

- Blanco Prado, José Manuel e Pernas Bermúdez, Carme (2012): O entroido ribeirao. Santiago de Arriba (Chantada) (Lugo). Recuperado el 11 de agosto de 2015 de [http://www.galiciaencantada.com/archivos/docs/\(Descargue_%20PDF.pdf](http://www.galiciaencantada.com/archivos/docs/(Descargue_%20PDF.pdf)
- Blanco Prado, José Manuel (2013): O xoves de compadres e o xoves de comadres nas Terras de Lemos. Recuperado el 11 de agosto de 2015 de: <http://www.galiciaencantada.com/archivos/docs/Descargue%20PDF.pdf>
- Fernández Parrat, Sonia (1998): Nuevas tendencias de la prensa en Galicia: cómo observar la realidad local para innovar en el mercado global. Revista Latina de Comunicación Social, 9. Recuperado el 14 de febrero de 2013 de: <http://www.ull.es/publicaciones/latina/a/44sonia/44sonia2.htm>
- Huete Nieves, Raquel. (2011). *Técnicas básicas de investigación social*, RUA. Repositorio Institucional de la Universidad de Alicante. Recuperada o 29 de xullo de 2015, do sitio Web temoa : Portal de Recursos Educativos Abiertos (REA) de: <http://www.temoa.info/es/node/432535>
- López García, Xosé (1997) La prensa popular gallega: un eslabón para la participación ciudadana. *ZER. Revista de estudios de comunicación*, nº 3. Bilbao: Universidad del País Vasco. Recuperado el 8 de agosto de 2015 de: <http://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=825790>
- López García, Xosé (2000): Nuevos soportes para un periodismo necesitado de reflexión crítica. Revista Latina de Comunicación Social. Recuperado el 18 de febrero de 2013 de: <http://www.ull.es/publicaciones/latina/aa2000kjl/z31jl/83xose.htm>
- Moreno Espinosa, Pastora (2001): Los géneros periodísticos informativos en la actualidad internacional. Revista Latina de Comunicación Social, 43. Recuperado el 7 de agosto de 2015 de: <http://www.ull.es/publicaciones/latina/2001/latina43julio/35moreno.htm>
- Pérez González, Clodio (1983): Fiesta de los “maios” en Galicia, revista Folklore, nº 39. Recuperado el 13 de agosto de 2015 de <http://www.funjdiaz.net/folklore/07ficha.php?ID=258#>
- Pintos, Juan L. (2000) Apuntes para una teoría: los “medios”, la “realidad” y la alternativa local. Revista Latina de Comunicación Social, nº 36. Recuperado el 18 de febrero de 2013 de: <http://www.ull.es/publicaciones/latina/aa2000kjl/u36di/05pintos.htm>

- X. López García, A. Bellón Rodríguez, R. de Mateo Pérez (2014): “Diarios gratuitos atrapados en la crisis: dos formatos diferentes y un destino incierto” Revista Latina de omunicación Social, 69, pp 435 a 461.
[http:// www.revistalatinacs.org/069/paper/1019_USC/22xes.html](http://www.revistalatinacs.org/069/paper/1019_USC/22xes.html)
- Igartua, Juan J., Humanes, María L. (2004): “El método científico aplicado a la investigación en comunicación social”. Aula abierta. Lecciones básicas. Portal de la comunicación. inCom UAB. Recuperado el 14 de maio de 2015 de:
<http://portalcomunicacion.com/lecciones.asp?aut=11>

PÁXINAS WEB

- www.concellodemonforte.com/www.monfortedeleemos.es
- www.concellodebóveda.com
- www.concellodepantón.com
- www.concellodosavinao.com
- www.concellodesober.com
- www.concellodobrollón.com
- www.ige.eu
- www.ine.es
- www.lavozdegalicia.es
- www.elprogreso.galiciae.es
- www.radioytele.com
- www.elcorreogallego.es
- www.galiciaencantada.com
- www.jrcasan.com
- www.monfortedeleemos.es
- www.nemesisproducciones.com

- www.es.wikipedia.org
- www.sotodefion.org
- www.deputaciondelugo.org
- www.museolugo.org
- www.ribeirasacra.org
- www.agader.xunta.es/UserFiles/File/PlanDesenvolvementoSostible/LugoSur.pdf
- www.turgalicia.es
- www.amanitafilms.es
- www.diariodelemos.es

FONTES CONSULTADAS

- Carlos Cortés. Xornalista La Voz de Lemos.
- Manola Porto. Xornalista Tv7 e Radio Principal e Onda Cero
- Ana Rodil. Xornalista El Progreso.
- Lorena Gallardo. Xornalista En Común e Televinte (Chantada).
- Alfonso Campos e Paula Rodríguez Verao. Colectivo O tricole, O colado do Vento.
- Diego Fernández. Hemeroteca Grupo El Progreso.
- Iván Patiño. Amanita Films
- Ana Belén Vázquez. Némesis Creaciones
- José Carlos Rodríguez. Asociación Amigos do Entroido Ribeirao
- Lois Diéguez. Presidente Lugopatrimonio.
- Felipe Castro. AAVV Salcedo (Pobra de Brollón)
- Manuel Lois. Xornalista gabinete de prensa do Concello de Monforte de Lemos e Onda Cero.

- Tania Mirás. AAVV Santa Mariña de Vilelos (O Saviñao)
- Justo Prieto e Carmen Tierra. Veciños de Distriz

Almudena Martín Rodríguez

Manifestacións populares tradicionais e prensa local na Comarca de Lemos